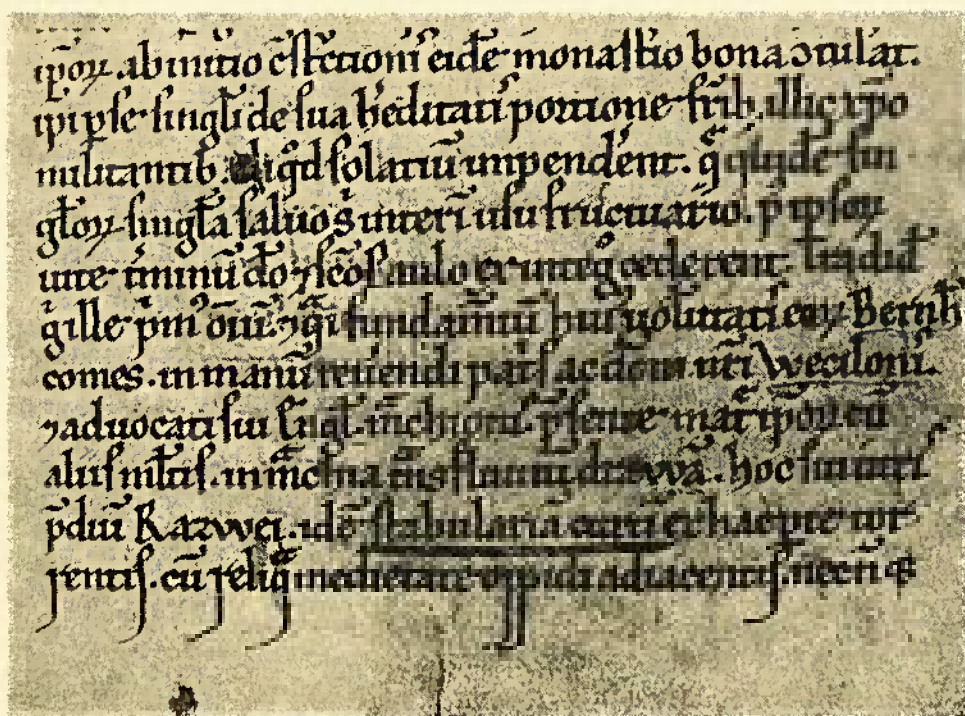

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

POSVEČENO 1000-LETNICI RAZVANJA

1	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 57 NOVA VRSTA 22	STR. 1-167	MARIBOR	1986
---	---	----------------------------	------------	---------	------

VSEBINA — CONTENTS

	stran — page
Razprave — Papers	
Jože Turk: OB TISOČLETNICI RAZVANJA	3
The Millenium of Razvanje	
Stanko Pahič: PRADAVNI ČASI OB HOČKEM POHORJU	19
The Ancient Times at Hočko Pohorje	
Jože Koropec: IZ ZGODOVINE RAZVANJA DO LETA 1700	24
From the History of Razvanje till the year 1700.	
Jože Mlinarič: PRETEKLOST OBMOČJA SEVERNO OD RAZVANJA DO DRAVE IN OD LIMBUŠA NA ZAHODU DO POBREŽJA NA VZHODU V OBDOBJU DO LETA 1600	32
The Past of the Territory of Razvanje to the Drava and from Limbuš in the west to Pobrežje in the East in the Period till the year 1600.	
Anton Ožinger: CERKVENA UREDITEV NA DESNEM BREGU DRAVE, MED POHORJEM IN MARIBOROM	41
Ecclesiastie division of the right side of the river Drava, between Pohorje and city of Maribor	
Mira Strmčnik-Gulič: NAJNOVEJŠI PODATKI O RIMSKIH OSTALINAH PRI BETNAVI	41
The Latest Data of the Roman Remains at Betnava.	
Eman Pertl: RAZVOJ ZDRAVSTVA V MARIBORU	57
The development of the Health — Service at Maribor	
Vanek Sitar: PRISPEVEK ZGODOVINI VINOGRADNIŠTVA NA SEDANJEM PREKMURSKEM OBMOČJU	89
A Contribution to the History of Viniculture of the Present Territory of Prekmurje	
Franc Kuzmič: PREGLED KNJIŽNICE IN KNJIŽNICARSTVA V PREKMURJU OD ZAČETKOV DO OSVOBODITVE	107
The Survey of Libraries and Librarianship in Prekmurje from their Beginings till the Liberation	
Polemika — Polemis	
Franc Sapač: ALI SO IN KDAJ SO OPOREKALI SLOVENSKI ZNAČAJ PREKMURJA IN KDO GA JE IMEL ZA HRVATSKO OZEMLJE	133

Izvuečke prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical Abstract« in »America: History and Life«.

Abstracts of articles of this review are included in »Historical Abstracts« and »America: History and Life«.

Na naslovni strani je fotografija:

Codex traditionum S. Pauli iz začetka 13. stoletja, cap. 21, v Arhivu samostana Št. Pavla

On the title-page is the photography:

Codex traditionum S. Pauli from the beginning of the 13th century, cap. 21, in the Archives of the monastery of St. Paul.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Review for History and Ethnography

Letnik 57 — Nova vrsta 22

1. zvezek

1986

POSVEČENO 1000-LETNICI RAZVANJA

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR

ZALOŽNIK
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Maribor 1988

Izdajateljski svet — Publishing Counsel

Branko Avsenak, dr. Vladimir Bračić, Rolanda Fugger-Germadnik, Metka Fujs,
dr. Bruno Hartman (predsednik), dr. Jože Koropec, Franc Marič, Ludvik Olas,
Fani Osterc, dr. Milan Ževart, mag. Marjan Žnidarič

Uredniški odbor — Editorial Board

dr. Vladimir Bračić, dr. Bruno Hartman, dr. Jože Koropec, Tone Petek,
dr. Vanek Šiftar, dr. Sergej Vrišer, dr. Milan Ževart

Glavni in odgovorni urednik — Chief and Responsible Editor

dr. Vladimir Bračić
62000 Maribor, Gosposvetska 24, Jugoslavija
telefon 062-22895

Uprava in založba — Administration and Publisher

Založba Obzorja
62000 Maribor, Partizanska 5, Jugoslavija
telefon 062-25681

Za znanstveno vsebino in jezik prispevkov odgovarjajo avtorji.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Raziskovalne skupnosti Slovenije, Kulturne skupnosti Slovenije,
Raziskovalne skupnosti Maribor, Kulturne skupnosti Maribor

RAZPRAVE

OB TISOČLETNICI RAZVANJA

Jože Curk*

UDK 712+726(497.12 Mariborsko polje) »09/19«

CURK Jože: Ob tisočletnici Razvanja. (Tausend Jahre von Razvanje). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1988) 1, str. 3—18.

Izvirnik v sloven., povzelek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Ob praznovanju tisočletnice Razvanja je avtor topografsko obdelal gradbene objekte na Mariborskem polju, ki s svojo arhitekturo dokumentirajo to dolgo obdobje. Od sakralnih, fevdalnih in ruralnih stavb prideta v poštev kol ostalini iz obdobja 11. in 12. stoletja in cerkvi v Hočah in Razvanju, ladji cerkva v Limbušu in Miklavžu sta še srednjeveški, ostali objekti so mlajši. Od ruralnega graditeljstva so se ohranile le zasnove starih naselbin vzdolž Drave in pod severovzhodnimi obronki Pohorja. V pokrajinsko podobo Mariborskega polja v 16. in 17. stoletju nas uvajala opisa mestne posesti iz let 1521 in 1671, v podobo iz 18. in začetka 19. stoletja pa kartografsko gradivo Franciscejskega katastra iz let 1824/26. Iz njih je razvidno, da je obravnavano ozemlje imeo vse do sredine 19. stoletja izrazilo podeželski značaj.

UDC 712+726(497.12 Mariborsko polje) »09/19«

CURK Jože: The Millenium of Razvanje. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1988)1, p. 3—18.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

At the celebration of the millenium of Razvanje the author treated the buildings on Mariborsko polje topographically. They represent with their architecture this long period. Among the sacramental, the feudal and the rural buildings are only two churches belonging to the 11th and 12th centuries: the churches at Hoče and at Razvanje. The naves of the churches at Limbuš and at Miklavž still belong to the Middle Ages, all other buildings are younger. Among the rural buildings only the bases of old settlements along the Drava and under the north-eastern slopes of Pohorje are preserved. The landscape of Mariborsko polje in the 16th and 17th centuries is presented to us by the descriptions of the municipal properties in the years 1521 and 1671, but the landscape of the 18th and of the beginning of the 19th centuries by the cartographical material of the Franciscan cadastre of the years 1824/26. By this it appears, that up to the middle of the 19th century the territory dealt with, had a distinctive rural character.

Mariborsko polje je geografski pojem za območje, ki se razprostira med Dravo, severovzhodnimi obronki Pohorja in cesto Dogoše—Bohova—Razvanje. Diluvialno ravnico z vzpetino Pekrske gorce na zahodni in terasno globeljo Stražuna na vzhodni strani so v visokem srednjem veku pokrivali nižinski listnati gozdovi, imenovani teze, ki so se širili v loku od Dobrave pri Limbušu mimo Pekrske gorce, kjer so se vezali s pohorskimi, čez sedanjo Novo vas, Betnavo (Betnavski gozd) in Tezno (Tezenski gozd) do Logov pri Zrkovcih ob Dravi, z zaraščeno globeljo Stražuna pa segali prav do Tabora.

* Jože Curk, dipl. umetniški zgodovinar, Ljubljana, Cimpermanova 5.

Skozi opisani gozdni venec, v katerega obrobje so se zajedali posamezni zaselki s svojimi njivami in travniki, sta vodili cesti iz Celja in Ptujja, ki sta se spajali pri rečnem prehodu na Taboru. Pred Tezno se je od ptujске ceste odcepila tista, ki je vodila mimo Betnave in Limbuša v Ruše, ter pot, ki je vzdolž Drave prečkala sedanje Dogoše, Zrkovce, Pobrežje, Tabor in Studence ter se pri Limbušu srečala s podpohorsko. Za mariborsko območje je karolinško 9. in otonsko 10. stoletje minilo brez večjih oblikovnih posledic, pa tudi madžarska okupacija se ni odmevneje odrazila v njegovi podobi. Za nomadske Madžare je bilo to območje preveč obrobno, saj je mejilo na skoraj neprehoden gozd, zato je ostalo tudi v tem času zaselkasto poseljeno, kot to dokazujejo naselbinska imena predmadžarskega izvora (Razvanje, Radvanje, Ledina, Gradišče, Hrastje, Dolgo polje, Gomile ipdb.). Dokončno stopi mariborsko ozemlje v zgodovino šele z njegovo ponovno bavarsko-karantansko osvojitvijo v letih 968/69, z nastankom koroške vojvodine leta 976 in z organizacijo marke Onkraj gozda pred letom 980, ko se njen mejni grof Rahvin prvič omenja. Njeno središče se je najprej izoblikovalo pri upravnem dvoru nad Razvanjem (pred 985), nato v prirodno boljše zavarovanem Hompošu (Pohorskem dvoru) in končno po letu 1106 v Mariboru. Kljub občasnim madžarskim napadom prek meje, ki je potekala med Radgono in Ptujem, se je mariborsko območje, ki ga je pred napadi vsaj deloma ščitila Drava z utrjenim salzburškim Ptujem (ponovno od leta 977), vedno gosteje naseljevalo s kmečkim prebivalstvom.

Fevdalna postojanka Rahvinovih naslednikov, podravske mejne grofove, je bila domnevno sestavljena iz treh delov: obrambnega na Hompošu (1112/24 omenjene Hiše na Pohorju), bivalnega in upravnega v Razvanju (dvora) in gospodarskega na območju Betnave (pristave). Posest v obsegu 15 kraljevskih kmetij (po okoli 50 ha) seveda ni obsegala le razvanjske okolice ampak večji del Mariborskega polja, saj se takrat prevladujoči gozd ni meril z enotami kraljevskih kmetij. Pri dvoru je kmalu nastala lastniška cerkev, katere patroninij sv. Mihaela govori tudi za njeno pokopno funkcijo. Prvič omenjena med leti 1107—1120 je starejša od bližnje hočke pražupnije sv. Jurija, patriarške ustanove iz sredine 11. stoletja. To domnevo potrjuje njena gradbena zgodovina, ki jo smatra za najstarejšo ohranjeno arhitekturo na mariborskem območju.

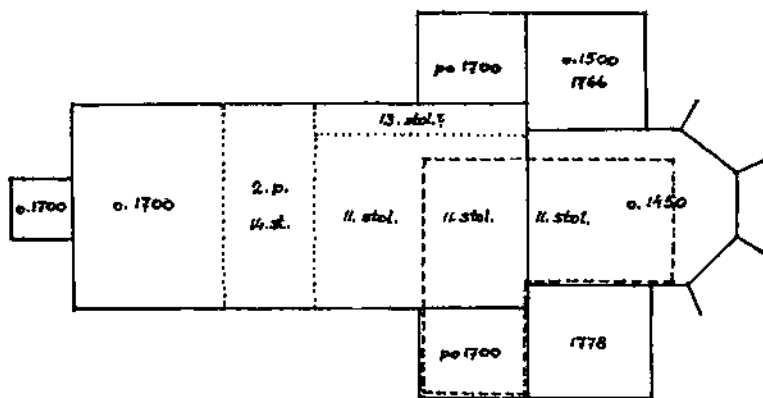
Ohranjene prometne smeri antičnega izvora, spremljane z gozdnimi krčmami, so seveda vplivale na prvotno poselitev Mariborskega polja, ki je potekala od robov proti sredini, saj so najstarejše naselbine nastale ob vznožju Pohorja in vzdolž rečnega brega, najmlajše pa v njegovem osredju (Nova vas, Tezno). V začetku 12. stoletja se poleg Razvanja z morda celo dvema dvoroma obakraj potoka omenja Radvanje z utrjenim dvorom (oppidum) in živinska pristava na območju današnje Betnave. Časovno slede Zrkovci, Dogoše, Rogoza, Hoče, Limbuš v 12. ter Miklavž, (Bohova, Tezno) Pekre, Pobrežje, Tabor (Breg), Studenci in Laznica v 13. stoletju. V 15. stoletju so Hoče, Razvanje, Radvanje in Pobrežje že razdeljeni v po dve naselbini s pridevniki Zgornje in Spodnje in okoli leta 1500 že obstaja Brezje. V zvezi z opisano poselitvijo so se razvijale tudi nove komunikacije, poti, ki so povezale nastale naselbine med seboj, kar velja zlasti za prečnici Pobrežje—Brezje—Dogoše in Tabor—Zgornje Radvanje. V 16. stoletju je prišlo do spoja Ptujске in Tržaške ceste z nastankom trase Tezno—Bohova—Spodnje Hoče—(Slivnica), na katero sta se v Bohovi pozneje navezali oni iz Zrkovcev in Dogoš. Ta mreža poti je razparcelirala gozd, čeprav se je ves čas izogibala Stražuna in njegove terasne uvale. Medtem ko so dvori obstajali takorekoč pri vsakem večjem

zaselku (zaradi pridvornega načina gospodarjenja), je bilo izrazito obrambnih objektov razmeroma malo: gradova v Hompošu in Limbušu, utrjena dvora v Zgornjem Radvanju in Pekrah (če je arheološka lokacija res ostanek zgodnj srednjeveške utrdbe) ter občasno uporabljani gradišči na Pošteli in pri Laznici. Prevladujoča arhitektura je bila lesena, stanovanjska dimnična, gospodarska v obliki lop in staj. Od te arhitekture se ni ohranilo ničesar in tudi ni pričakovati, da se bo kaj našlo. Drugače je z zahtevnejšo, cerkveno in fevdalno arhitekturo, pa še to le z ono, ki je bila zidana, saj je tudi v njej vse do 12. stoletja prevladovalo tesarstvo. Med obema arhitekturama je za nas zanimivejša cerkvena, ker se od fevdalne iz dobe srednjega veka ni ohranilo ničesar (razen morda zasnove Hompoša).

Opisano ozemlje je od leta 796 oziroma 811 pripadalo oglejskemu patriarhatu. O cerkveni organizaciji tega območja pred 11. stoletjem ne vemo ničesar. Kaže, da je bila urejena še misionarsko, to je na osnovi nestalnih misionarskih postaj. V celoti namreč še ni bila uvedena niti »slovenska« kamoli polna cerkvena desetina, zaradi česar niso bili ustvarjeni niti osnovni pogoji za nastanek in obstoj pražupnij kot prvih trajnih in fiksnih upravnih enot na naših tleh. Mislim, da so šele sredi 11. stoletja, po zmagovitih vojnah cesarja Henrika III. z Madžari, dozoreli pogoji za nastanek patriarških pražupnij ob vzhodnem robu njegove metropolitije v Hočah, Pilštanju in v Beli cerkvi, medtem ko sta podjunski pražupniji sv. Mihaela pri Pliberku in sv. Martina pri Slovenj Gradcu nastali že preje. Institucija lastniških cerkva in iz njih nastalih pražupnij na patriarškem območju ni bila tako izrazita kot na salzburškem, vendar je povzročila ob koncu 11. in na začetku 12. stoletja za vlade patriarha Ulrika I. Eppensteinskega (1086—1121) nastanek druge plasti pražupnij: starotrške (ažvinske) na območju šmartinske, slivniške (spanheimske) in konjiške (eppensteinske) na območju hočke ter videmske (salzburške) na območju pilštanjske pražupnije. Ker je hočka pražupnija obsegala vso južno polovico Podravske marke, je segala ob nastanku od Velke sredi Pohorja na zahodu do državne meje na črti Dravci—Donačka gora na vzhodu ter do gorskega grebena Konjiška gora—Boč—Donačka gora na jugu. Zaradi velikosti in izpostavljenosti jo je patriarh posebej odlikoval. Zgraditi je dal dvojno cerkev, spodnjo kot kripto, posvečeno Mariji s posebno kapelo za relikvije in zgornjo posvečeno sv. Juriju, kar govori za obstoj antičnih ostalin v bližini. Ohranjena zidna struktura iz drobnega lomljenca z motivom ribje kosti, obilna uporaba antičnih spolij, polkrožne konhe za oltarje in relikviarije v debelini sten, križni oboki, izdelava dušnikov za zračenje, precej komplicirana tlorisna zasnova in določena eksaktnost pri tlorisni povezavi spodnje in zgornje cerkve govore za spretne zidarje, ki so bili poslani v Hoče iz središča patriarhata.

Cerkev v Hočah je edina izmed naših cerkva, ki hrani pod seboj originalno srednjeveško kripto. To sestavljata pravokotno postavljeni kapeli: Marijina, dvakrat križno obokana, s trikotnalnim zaključkom na vzhodni in dohodnim hodnikom na zahodni strani, ter dvoladijska, relikviarna, šestkrat križno obokana, opremljena z nišami, dušniki in konho. Gradnja z bogato uporabo rimskih ostalin je plastovita, večinoma smerniško, deloma poševno zložena, pokrivajo jo trije ometi, za tlak pa služi maltasti estrih. Namembnost prostora, njegove oblike in druge stilne prvine govore za nastanek kripte vsaj za vlade patriarha Sigharda (1068—1077), ustanovitelja oglejske državnosti in njegove cerkvene organiziranosti kot antipoda k pojačani dejavnosti salzburških nadškofov Balduina I. in Gebharda I. (1041—1088). Nad kripto je seveda stala cerkev, ki jo je skoraj gotovo v celoti pokrivala, saj si »zunanje« kriptе v

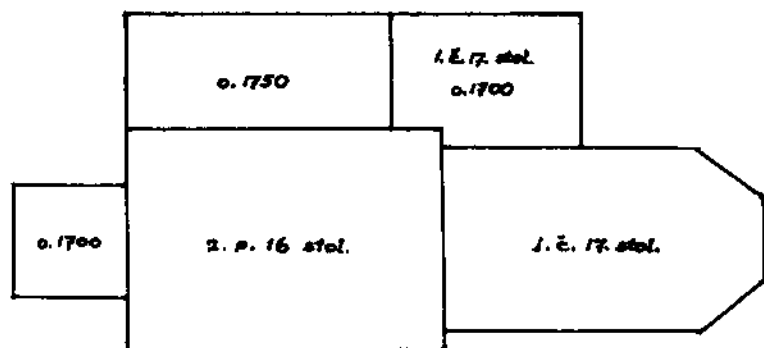
Hočah skoraj ne moremo predstavljati. Tu pa se gradbena problematika našega spomenika zavozla. Kripta leži pod jugovzhodnim delom ladje, jugozahodnim delom presbiterija in južno kapelo tako, da se njene stene ujemajo z južnima stenama ladje in presbiterija ter ostenjem kapele, ne pa z njunima severnima stenama. Iz tega sledi, da je bila prvotna ladja ali za okoli 2 m ožja od sedanje in šele v 13. stoletju razširjena do poznejše, skoraj kvadrataste oblike, ali pa že od vsega začetka takšna. V prvem in verjetnejšem primeru

je bil vhod v kripto s severne zunanjsčine in so ladjo pozneje razširili prav zato, da so vhod v kripto dobili vanjo, s tem pa so prvotno ločeni prostornini povezali v smislu romanske podrednosti. K prvotni ladji sta bila prizidana na vzhodu presbiterij in na jugu kapela. Pravokoten presbiterij je bil, po merah kripe sodeč, okoli 7×5 m velik, medtem ko je bila kapela enako dolga vendar malce ožja od sedanje, ki je baročna. Ali je v južni in morda celo severni steni sedanjega presbiterija iz srede 15. stoletja še kak ostanek prvotnega ostenja, se brez sondaže sten ne da ugotoviti. Taki cerkvi so v 2. pol. 14. stoletja podaljšali ladjo, jo dvignili in ravno stropali ter nanovo ostrešili. Okoli sredine 15. stoletja so odstranili stari in prizidali sedanji presbiterij, okoli leta 1500 pa zgradili zvonik. V 1. pol. 18. stoletja so ladjo ponovno podaljšali proti zahodu, jo opečno obokali, prizidali obe kapeli in vso cerkev enotno ostrešili. Leta 1766 so nadzidali zvonik, leta 1779 prizidali zakristijo in izdelali sedanji vhod v kripto, leta 1860 pa regotizirali presbiterijev zaključek. Taka je cerkev še danes. Iz povedanega spoznamo, kako komplicirano gradbeno preteklost ima in kako še ni razkrila vseh skrivnosti, ki jih skriva za svojo navidezno preprosto zunanostjo.

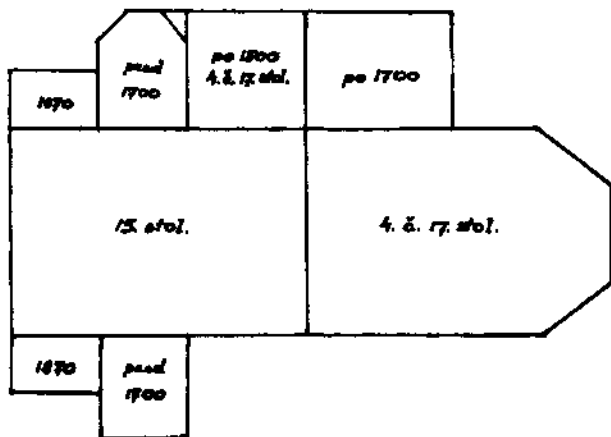
Vedno gostejša poselitev pražupnijskega ozemlja in boljša organizacija duhovnega življenja je povzročila nastanek novih cerkvenih postojank bodisi javnega ali privatnega izvora, med katerimi sta se do konca srednjega veka osamosvojili kot župniji le šentpavelska sv. Lovrenca na Pohorju (1191 oziroma 1214) in borska sv. Nikolaja v Zavrču (1430), kot vikariati pa so obstajale one na Bregu pri Mariboru, v Hajdini, na Vidmu pri Ptuj, v Zetalah in v Majšperku. Med njimi nas seveda zanima le magdalenski vikariat na Bregu, ker je pod njega spadala severovzhodna polovica obravnavanega ozemlja. Vikariat je imel v srednjem veku svoj sedež pri cerkvi Marije Magdalene na Bregu (omenjene leta 1289, a gotovo že iz 1. pol. 13. stoletja), med okoli 1523 in 1788 pa v Limbušu, kjer so pri Jakobovi cerkvi leta 1523 postavili župnišče.

Župna cerkev sv. Magdalene je v srednjeveški zasnovi po letu 1520 propadla, tako da se gradbena zgodovina sedanje cerkve začne šele z 2. pol. 16. stoletja. Takrat je nastala ravno stropana ladja, h kateri so v 1. četrtini 17. stoletja prizidali ožji toda višji presbiterij z lastno slavočno steno in majhno zakristijo ob severni strani. Veliko barokizacijo je cerkev doživela okoli leta 1700. Takrat so obokali ladjo, preobokali presbiterij, povečali in

obokali zakristijo, zgradili zvonik, vstavili pevsko emporo in postopoma zamenjali oprav. Sredi 18. stoletja so prizidali ob severni steni ladje Marijino kapelo ter s tem zaključili njen gradbeni razvoj. V zadnjih dveh stoletjih je cerkev doživela precej obnov, vendar pa ni več spreminjala svojega stavbnega sestava. Ta je ostal renesančno-baročen, pa čeprav mu tega navzven zaradi fasade iz konca 19. stoletja ni videti.

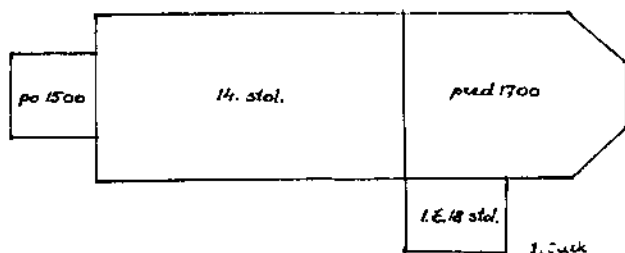
Arhitektonsko zanimivejša je župna cerkev sv. Jakoba v Limbušu. V zgodovini se pojavi leta 1478, ko je gosposčinski upravnik Bernard Griebinger pri njej ustanovil beneficiat. Najstarejši del njene sedanje stavbe je ladja, ki je zagotovo iz 15. stoletja. K njeni severovzhodni strani je bil v začetku 16. stoletja prizidan zvonik, ki pa je bil za etažo nižji ter je imel enojne zvonove line v višini sedanjega ladjinega podstrešja. V zadnji četrtini 17. stoletja so dvignili ladjo in jo ponovno ravno stropali, prizidali enako širok in visok, poligonarno sklenjen presbiterij, nadzidali zvonik za zvonovo etažo in prizidali obe bratovščinski kapeli (Rešnjega telesa in Roženvenško). Par desetletij pozneje so banjasto obokali ladjo, vstavili pevsko emporo in prizidali

pritlično zakristijo. Leta 1783 je zvonik dobil svoj sedanji baročni venčni zidec, uro s številnicami in čebulasto streho, leta 1864 pa so mu predelali zvonico. Končno so leta 1870 prezidali pevsko emporo, historizirali zahodno ladjino fasado in ji na vsaki strani dodali prizidka. Z vsemi temi pre- in prizidavami se je cerkev spremenila v dovolj kompliciran stavbni sestav, ki s svojo zunanjščino še vedno obvladuje veduto tega lepega naselja ob vznožju Grajskega griča pod Pohorjem. Poleg arhitekture bogati cerkev tudi oprava: glavni oltar iz leta 1708 od Franca Krištofa Reissa, tkzv. »grozdni« oltar iz okoli leta 1700, Marijin oltar iz okoli leta 1730 in figuralen nagrobnik Amalije Herzenkraft iz leta 1597.

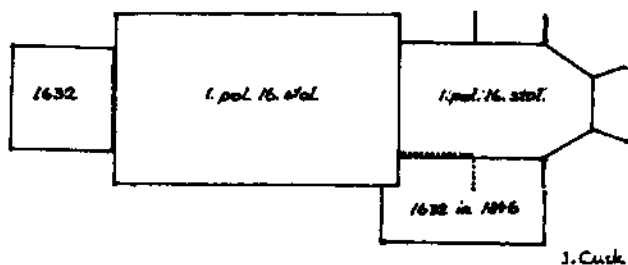
Na območju magdalenskega vikariata so razen obeh opisanih župnih cerkva obstajale še tri podružne: božjepotna Marijina v Rušah iz leta 1387 s samostojnim duhovnom, od leta 1625 vikarjem, Kunigundina pod Pekrsko gorco, omenjena leta 1391 in opuščena leta 1785 ter Bolfenkova na Pohorju, zgrajena okoli leta 1495 in opuščena leta 1785. Ostali dve cerkvi: Jožefovo na Studencih iz okoli leta 1675 (sedanja stavba je iz let 1726—1766) in ŽMB na Gorci (Križeva kapela iz leta 1664, sedanja cerkev iz leta 1835) omenjam le zaradi topografske popolnosti.

Neposredno pod hočko pra- oziroma od leta 1622 nad-župnijo so do zadnje vojne spadale cerkve v Miklavžu, na Brezjah in v Razvanju. Cerkev sv. Miklavža se omenja že leta 1382 ter je v zasnovi ladje z več rimskimi ostalinami morda še iz tega časa. Po letu 1500 so ji prizidali zvonik s tem, da so ji

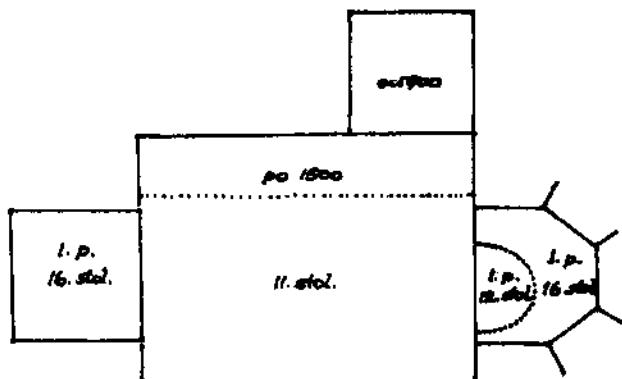
večino zahodne fasade podrli. Proti koncu 17. stoletja so ladjo obnovili in obokali ter ji prizidali enako širok in visok, triosminsko sklenjen presbiterij. Zakristija je najmlajši del cerkve iz 1. tretjine 18. stoletja, ko so cerkev tudi nanovo opremili (glavni oltar je iz leta 1718, stranska in prižnica pa izpred leta 1736). Cerkev odlikuje izbrana lega sredi vrstno urejene naselbine Ob izvirih, ki leži na samem robu dravske terase.

Cerkev v Brezjah je po arhivskih virih nastala kot pokopališka kapela umrlih za kugo leta 1587. Ker je bila lesena, so jo sosedje, verjetno luterani, zažgali, nakar so naslednje leto postavili zidano kapelo, ki pa se je že čez tri leta umaknila sedanji cerkvi. Tako zgodovinski viri, gradbena analiza pa drugače. Ugotovljeno je, da je prvotna cerkvica, sestavljena iz nizke, ravno stropane ladje in majhnega presbiterija stala tu že pred letom 1500, da pa so ji ladjo povečali in dvignili ter ji prizidali sedanji, vendar prvotno rebrasto obokani presbiterij najpozneje v 2. četrtini 16. stoletja. Ob koncu 16. stoletja zanemarjeno cerkev so leta 1595 prevzeli kot upravniki krški škofje, katerih Jakob jo je dal po letu 1632 temeljito obnoviti. Prizidali so zvonik in zakristijo, preobokali presbiterij, obnovili ladjo in njen glavni portal ter prezidali vsa okna v pravokotna. Leta 1757 so ponovno dvignili in obokali ladjo, leta 1846 pa obnovili vsč cerkev in povečali zakristijo. Od oprave je omeniti predvsem postgotški Marijin kip v glavnem oltarju iz konca 16. stoletja in oltar

sv. Roka iz leta 1756—57 (J. Straub-J. Holzinger), h katerima so se sredi avgusta vršila velika romanja, ki jih je zatrl šele cesar Jožef II. Cerkev je umetnostnozgodovinsko zanimiva zaradi svoje skladne sestave, zvonika, ki se vzoruje po mestnem stolpu v Ptuj, in votivne slike sv. Florijana, ker prikazuje goreči Maribor sredi 18. stoletja.

In končno je tu še **Mihaelova cerkev v Razvanju**, ki je izmed vseh opisanih cerkva razen hoče najpomembnejša, saj velja glavni poudarek tega stavka prav njej kot najstarejši ohranjeni arhitekturi v Podravju. Cerkev namreč skriva za svojo skromno podobo konceptne prvine, ki segajo do začetkov gradbenega snovanja na našem območju. V najstarejši fazi je cerkev obsegala le nizko, pravokotno dvorano, pokrito s štirikapno streho, ki je služila za kultne in tudi posvetne namene ter se je šele po preselitvi mejnih grofov v Maribor prelevila v pravo cerkev s tem, da je dobila stalen patrocinij, enako visoko apsido polkrožne oblike ter ob majhni povišavi ladje obe njeni trikotni fasadni čeli in sedlasto streho. Iz prve gradbene faze je ohranjen le del zahodne, vsa južna in precej vzhodne stene, katerih spodnje partije kažejo značilno nestruktivno predromansko (otonsko oziroma zgodnjesealijsko) gradbeno tehniko, ki ločeno sestavlja ogale iz velikih, deloma pokonci postavljenih, v našem primeru tudi rimskih marmornih klesancev, in steno iz manjših ploskih lomljencev deloma plastovite strukture, ki se ne povezuje z ogalniki. Prvotno višino ladje kaže njena južna in zlasti vzhodna stena južno od presbiterija. Iz druge gradbene faze je ladjino vzhodno čelo, ki je postavljeno na njeno prvotno, vendar v širini apsida porušeno steno, ter hrani sled apsidine strehe. Ta sled dokazuje, da je bila apsida enako visoka kot ladja, da pa je bila njena streha za toliko nižja od ladjine, za kolikor je bila apsida ožja od nje. Oltarni prostor je bil ali odprt ali slavoločno ločen od ladje, sicer pa z njo višinsko izravnani in kot ona najverjetneje ravno stropan, čeprav tudi polkupola ni izključena. To dejstvo govori za seštevni (adi-

cijski) prostorski princip, ki še ne upošteva romanskega podrednega (subordinacijskega), ki sestavlja oziroma spaja vase zaključene prostornine po načelu podrejanja, saj gre očitno za koncepcijo dvorane z enakovrednim vzhodnim, polkrožno sklenjenim prostorskim zaključkom. To pa dokazuje, da je bila prvotna dvorana prezidana v cerkev pred uveljavitvijo zgodnje romanike v 1. polovici 12. stoletja ter da je dvorana obstajala že v 11. Prav zaradi tega strokovna problematika razvanjske cerkve presega okvir obravnavane teme, saj jo uvršča enako kot Hoče, Grad nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu in Ptuj med naše najstarejše in najpomembnejše arhitektonske spomenike, ki segajo zagotovo v 11. stoletje, pri tem pa še vedno služijo svojemu prvotnemu namenu.

V 1. polovici 16. stoletja so ladjo najprej za slaba dva metra razširili proti severu, jo dvignili za okoli en meter (kar dokazuje njena vzhodna stena severno od presbiterija in strešna sled na zvoniku) ter jo ravno stropali. Nato so podrli večino prvotne zahodne fasade in vanjo vgradili zvonik ter končno odstranili še staro apsidno in jo nadomestili s sedanjim, petosminsko sklenjenim presbiterijem, ki so ga višinsko izravnali s takratno višino ladje (kar dokazuje njuna nekdanja povezava v prezidani čelni steni). Ob tej priliki je ladja dobila nov glavni in stranski portal, nov slavolok (zaradi katerega so morali osrednje vzhodnega čela zazidati ali nanovo pozidati) in nova okna, zvonik pa pazduhast portal, ki je vodil iz njega na ladjino podstrešje, sedaj pa služi za povezavo med zvonikom in pevsko emporo. Okoli leta 1700 so končno dvignili ladjo za okoli 2 m, jo banjasto obokali, ji vzdali pevsko emporo in k njeni severni steni prizidali pritrilčno zakristijo. Taka cerkev je ostala do danes, majhna in skromna, vendar impresivna zaradi svoje izbrane lege. Njena oprava, ki obsega tri oltarje, je iz konjiške kiparske delavnice Pogačnik-Zamlik iz let 1710—1740, nagrobnik gospe Frančiške Balkan pa je iz leta 1751.

Od fevdalne arhitekture je ostalo do danes bore malo: gradovi Hompoš, Radvanje in Betnava ter dvori v Miklavžu, Rogozi in na Ruški 4, če sem ne štejemo vinskih dvorov v limbuškem zaledju iz 1. polovice 19. stoletja. Za vsdo našeto arhitekturo velja, da v sedanjih stavbah ni srednjeveškega porekla, čeprav se arhivsko pojavlja deloma že zelo zgodaj: Hompoš okoli 1124, Betnava 1319, Radvanje 1147, Limbuš 1164 oziroma 1189, dvori v Zrkovcih, Dogošah, Miklavžu, Rogozi, Razvanju in Radvanju deloma že od 12. stoletja dalje.

Za topografski oris obravnavanega ozemlja je malo uporabnih podatkov. Iz srednjega veka prihaja v poštev le listinsko gradivo, iz novega veka zlasti popisi meja mestnega ozemlja, katerih dva iz let 1524 in 1671 nam je ohranila Mestna knjiga. Listinsko gradivo ponuja le nekaj posamičnih podatkov, ki zadevajo Hompoš in Breg. Opis Hompoša iz leta 1323 dokazuje, da je bil grad dvodelen, starejši gornji del s stolpom je bil deželnoknežji fevd, zakupljen od Rajnprehta Mariborskega, mlajši spodnji del s kapelo pa je bil zgrajen od njegovih prednikov, mariborsko-hompoških gospodov.

Obrežje Drave nasproti mesta se leta 1289 in 1309 imenuje Breg (Rain), ki sega od razkrižja Ptujске in Pobreške ceste do studenca Golešnika na ravnici pri Jožefovi cerkvi ter se od srede 15. stoletja deli v Zgornji in Spodnji Breg. Onkraj Brega proti jugu se je širilo polje, imenovano Dravsko polje 1370, Kamnito polje 1467, polje pri sv. Kungoti 1478, Ključevo polje 1533 ipdb., deloma z gozdom porasla ravnica, ki je segala do naselbin pod Pohorjem in se prelivala prek današnjega Tezna v smeri Dravskega polja. To ravnico so prečkale ceste in poti, ki so imele svoj začetek na mostišču pri Taboru. Vzhodni krak se je razvejal v Pobreško in Ptujsko cesto ter pot k mlinom ob Dravi,

zahodni krak pa v trase današnjih cest: Betnavske-Razvanjske, Gegove-Engelsove in Ruške-Limbuške. Povezave med obema krakoma na Bregu ni bilo, ker je vmesno ozemlje, kjer je leta 1443 stala gostilna, pripadalo limbuškemu gospostvu. Ena od ulic v zaselku pri Magdalenski cerkvi se leta 1385 in še večkrat pozneje imenuje Zabja ulica. Blizu razkrižja Ptujске in Pobreške ceste sta leta 1463 stala Freybergerjev dvorec (gesess) in klet, leta 1473 pa so v smeri Zgornjega Pobrežja ležale njive, ki so na zgornji strani mejile na pot ob Dravi na spodnji pa na njive na Teznu.

Bolj nazorna od listinskih podatkov sta opisa mestnih posesti iz let 1524 in 1671. Prvi opis začenja z mestnim gozdom na Pohorju, ležečim med potjo, ki je vodila iz Zgornjega Radvanja k Bolfenku, in Hrastjem. Nato preide k prikazu mestne posesti na Polju, ki jo povezuje v posamezne gmajne. Prva gmajna je ležala na Bregu zahodno od mostišča ter je segala do studenca Golešnika, druga se je širila vzhodno od mostišča in je segala do razkrižja cest, ki sta vodili na Pobrežje in proti Ptuj in kjer je pred leti stalo znamenje. Vse ozemlje med cestnim križiščem in studencem Golešnikom se je imenovalo Breg ali Rain. Tretja gmajna se je začela pri mostišču ter se je širila proti jugu mimo Magdalenske cerkve do kamnitega križa (blizu poznejšega razkrižja Ptujске in Tržaške ceste). Obsegala je tudi globel Stražuna (Lackhen), okoli katere so ležala mestna in špitalska zemljišča, ter se raztezala po ravnici prek ceste Zrkovci — (Brezje-Bohova) — Hoče do cestnega odcepa, ki je vodil k dvoru Vodogaju ali Hollerhofu (pri Podovi, omenjen že leta 1195). Tu se je njena meja obrnila in se vrnila do ribnika pod Razvanjem, kjer je stekla ob potoku navzgor do poti, ki je vodila k razvanjskemu dvoru, v katerem je gospodaril Mülhawser, a je bil v lasti Zičkega samostana. Nato se meja držala poti, ki je vodila k njivi limbuškega župnika, črte, ki so jo označevali 4 mejniki, in poti, ki je vodila mimo Betnave nazaj do kamnitega križa.

Stopetdeset let mlajši opis iz leta 1673 podobe mestnega zemljišča ne kaže mnogo drugače. Tokrat je mestna komisija odjahala po takratni Radvanjski cesti (sedaj Engelsovi) do Hämlove pristave, za njo zavila na desno skozi teze (nižinske listnate gozdove) do (Radvanjskega) potoka, mimo stare bukve in javorja čez manjšo vzpetino, po strmem bregu, skozi mokro grapo in mimo stare oglarne po shojeni poti do kamnite pečine ter čez greben z večjo kotanjo naravnost navzgor mimo velike skale z vklesanimi mestnimi znaki do poti, ki je vodila iz Zgornjega Radvanja k Bolfenku, kjer je stal mestni mejnik. Tu se je meja obrnila skozi bukov gozd strmo navzdol do kupa kamenja, kjer je pritekal iz gozda potok Murko, ki se je nižje v dolini zlival v potok Krumpah (Pekrski potok). Nato je komisija krenila skozi tezo in vas (Pekre) do poti, po kateri je prihajala iz mesta. Meja druge gmajne je tekla mimo pristave Malkokiša (približno na razkrižju Ptujске in Tržaške ceste), zavila na levo proti tezam in privedla do ceste (Miklavž-Skoke-Rače), kjer je mejnik označeval mejo mestne posesti. Nato se je nadaljevala do deželne ceste Rače-Fram, se po njej obrnila do kamnitega križa (pred Framom) ter se vračala po (Tržaški) cesti proti Mariboru mimo Anthauerjeve (med Bohovo in Teznm) in Malkokiševe pristave. Za slednjo se je obrnila na desno proti Dravi, prišla do kamnitega križa, kjer se od (Tržaške) ceste odvaja (Pobreška) pot ter vodila ob Dravi navzgor mimo posesti Jostla in Poderžaja do Bevorgove pristave na Studencih, kjer je služil kot mejnik mestne posesti studenc Golešnik.

Najboljši vpogled v urbani razvoj Mariborskega polja v zadnjih dvesto letih nam nudijo katastrske karte iz leta 1825, s katerimi sestavek zaključujem. Gre za 15 katastrskih občin: Studence, Magdaleno, Pobrežje, Zrkovce, Dogo-

še in Miklavž ter Limbuš, Vrhov dol, Hrastje, Pekre, Spodnje in Zgornje Radvanje, Razvanje, Bohovo in Rogozo, ki pokrivajo obravnavano ozemlje. Njihov kratek opis nam dokazuje, da je Polje takrat imelo še izrazito podeželski videz brez vsakršnih večjih gradbenih koncentracij, celo ne na predmestnem območju Magdalene (Tabora). Prevladovala so polja z večjimi in manjšimi zaplatami gozdov, hiše so bile pogosto krite s slamo, celo ob Tržaški in Ptujski cesti so bile še redke.

Katastrska občina (k. o.) Studenci leži južno od Drave med k. o. Magdalena, Zgornje Radvanje, Pekre in Limbuš. Na severu teče skozi njo Ruška cesta iz Sv. Magdalene v Limbuš. Od nje se pod Jožefovo cerkvijo odcepi druga, ki vodi skozi vas Studence in ledino Dobrovo ter skozi smrekov Stangengozd v štirih krakih proti Limbušu. Pred cerkvijo stoji majhno cerkveno poslopje, slede 4 kmetije do vasi in 21 kmetij v sami vasi. Vse leže južno od ceste, saj severno niso mogle biti postavljene zaradi bližine reke. Pod vasjo se širi Vaško polje. Poti Ob izvirihi še ni bilo, gotovo pa je že bila steza. Tudi ob Ruški cesti so bile hiše le ob njeni južni strani, nekaj gosteje jugovzhodno od cerkve, le redko dalje proti Dobrovi. Na razkrižju sedanje Limbuške in Pekrske ceste je stalo slopasto znamenje. Južno od Pekrske ceste se je širilo polje z ledinskimi imeni: Doppenovo, Špitalsko in Križevo polje v severni ter Črnkovo polje s kmetijama Klampfer in Karter v južni polovici. Na jugovzhodni strani sta mejila polje in k. občina ob cesti, ki je vodila iz Maribora v Zgornje Radvanje (scdaj Engelsova cesta).

Katastrska občina Magdalena je predstavljena na dveh listih. Zahodni del občine meji na k. o. Studenci in Spodnje Radvanje. Ozemlje sestavljajo ledine: Pri kreutzberški pristavi, Zgornje radvanjsko in Spodnje radvanjsko polje, prečkajo pa tri poti, ki vse vodijo v k. o. Spodnje Radvanje. Polje je brez hiš. Ob Dravi teče cesta v Studence, na št. 71 stoji Križev dvor, sicer je ob njej le še ena opečno in ena s slamo krita hiša. Križev dvor ima obliko kljuke z izpolnjenim kotom. Na začetku 19. stoletja je bil v posesti radvanjskega podložnika Janeza Lorberja, imenovanega Sandwirth. Vzhodni del občine meji na k. o. Pobrežje in Spodnje Radvanje. Obsega Zgornje in Spodnje mestno polje na vsaki strani Glavne (pozneje Tržaške) ceste. Zahodni krak Taborske ulice obstopajo s severne (rečne) strani 4 z opeko in 2 s slamo krite hiše, sledi hiša nekdanje gostilne Pri zlati hruški in njej nasproti s slamo krita hišica, ob Gorkega ulici od križišča s Pijadejevo do onega z Betnavsko ulico stoji deset lesenih skednjcv, enajsti pa na samem križišču, nakar teče Betnavska cesta po sedanji trasi naprej, Gorkega ulica pa zavije proti zahodu do naslednjega razkrižja poti proti Zgornjemu Radvanju. Ob cesti proti Studencem stoji nekaj hiš in se širi ledina Pri kreutzberški pristavi. Neposredno nad mostiščem stoji tkim. Kasten (Ruška 4) v sedanji obliki in velikosti z dvema s slamo kritima gospodarskima posloppjema zadaj. Od njegovega kompleksa vodi drevored naravnost proti jugu do sedanje Jezdarske ulice. To veliko, zidano poslopje je v zasnovi postavil leta 1591 Hans Preuer, najemnik Herzenkraftov, lastnikov Limbuša in Burgstalla, na limbuški zemlji nad mestnim taborom in s tem ogrozil obrambno sposobnost južnega mostišča, vendar meščani niso mogli doseči njegove odstranitve. Ob vzhodnem kraku Taborske ulice stoji več obojestransko postavljenih hiš, med njimi večja na rečni strani. Razkrižje Tržaške in Pobreške ceste je bilo zazidano s hišami, ki so se zgostile okoli cerkvenega kompleksa, sestavljenega iz cerkve sv. Magdalene, župnišča in šole. Ob Tržaški cesti je stalo nekaj hiš, med njimi dve večji, in precej vrtov, ni pa več mestne mitnice, ki je stala približno na križišču ceste z železnico. Dalje ob Tržaški cesti je bilo vse do prejšnjega razkrižja s Ptujsko cesto le malo hiš. Sredi polj je ležalo od leta 1788 magdalen-

sko pokopališče. Ob Pobreški cesti so bile tri kmetije z vrtovi, sadovnjaki idr., sicer pa sama polja. Sedanjo Ruško in Pobreško cesto je povezovala še samo Taborska ulica, torej še ni bilo povezave po vrhu terase, zato pa je vodila z mostišča h Kastnu strma pot, ki je pred njim zavila čez današnji Trg revolucije k cerkvi sv. Magdalene.

Katastrska občina Pobrežje leži med k. o. Magdalena, Spodnje Radvanje in Zrkovci ter Dravo. Ob Dravi poteka Pobreška-Zrkovska cesta z le redkimi, s slamo kritimi hišami, ki se nekoliko zgoste samo v Zgornjem in Spodnjem Pobrežju. Od rečne vijuge nasproti Malečnika se širi med cesto in reko Loka, južno od ceste si slede Zgornje polje, Zadnje polje, Srednje polje in Spodnje Polje, pod njimi pa se širijo gozdovi Zgornjega in Spodnjega Stražuna, ki jih na zahodu omejuje močvirna Gmajnca. V vsej občini so le štiri z opeko krite hiše, ostale vse s slamo. Od Pobreške ceste se na severozahodnem koncu občine pred Zgornjim Pobrežjem odcepi pot (sedanja Cesta 14. divizije), ki teče po sredini občine v Brezje in Dogoše. Iz Zgornjega in Spodnjega Pobrežja vodi več poljskih prečnih poti, ki povezujejo obe v k. o. Zrkovce vodeči cesti. Nad Spodnjim Pobrežjem je na Dravi zasidran rečni mlin.

Katastrska občina Zrkovci meji na k. o. Pobrežje, Razvanje, Dogoše in reko Dravo. Med cesto Pobrežje—Zrkovci—Dogoše in Dravo se širijo mokrotni travniki z vmesnimi gozdiči, imenovani Logi, Drava pa oblikuje s pomočjo rokava večji otok. Cesta se pred vasjo razcepi in s krakoma objema vas, v kateri stoje same s slamo krite hiše. Pravilna vrstna parcelacija govori za kolonizacijsko vas, čeprav hiše ne stoje tako urejeno kot npr. v Dogošah. Zahodni del občine je gozdnat. Tu stoji na robu gozda cerkev Marije v Brezjah z obzidanim pokopališčem in nekaj hišami. Cerkev je tlorisno enaka kot danes. Do nje vodita iz k. o. Dogoše dve cesti, ki se tu združita in tečeta dalje proti k. o. Pobrežje, prečka pa ju tretja, ki prihaja iz k. o. Spodnje Radvanje in teče skozi gozd severno od Brezij proti Zrkovcem. Občinsko osredje z ledinskimi imeni: Nad jarkom, Pod jarkom, Zgornje Slavence; Groble, Gomila, Sklavence, Pod klinam, Za strugo; Griže, Pikle, Brogheraj in Gonaj prepdajo poti, ki se usmerjajo k vasi.

Katastrska občina Dogoše z enklavo Miklavžem meji na k. o. Zrkovci, Razvanje, Bohova, Rogoza, Skoke, Loka in reko Dravo, a se je že pred rektifikacijo leta 1840 razdelila v ločeni k. o. Dogoše in Miklavž.

Severna polovica občine z Dogošami: Po zahodnem robu občine teče Ptujška cesta s tremi odcepi proti Dogošam, ki jo na vzhodu spremljajo (Hrastovi) gozdovi, oklepajoči polja Dobrave. Severne dele občine zasedajo njive: Denze, Pešance, Slabe(te)nca; Babučence, Pomotence, Podonce, Dolga njiva, Pobrežnica; Medence in ob zahodnem robu vasi Bodence. Med temi polji vodi šest poti, ki prihajajo iz k. o. Zrkovci, pridružijo pa se jim 4, ki se odcepijo od Ptujške ceste. Vse se stekajo k cesti, potekajoči ob zahodnem robu vasi, ki na njenem južnem koncu sprejme še vaško in teče proti jugu v smeri cestnega križišča pri Miklavžu. Vrstna vas se je enakomerno nanizala ob obeh straneh vaške ceste, ki se končuje ob reki, tekoči pod vzhodnim robom vasi. Zato je pozidana le njena zahodna stranica. Hiše so večinoma krite s slamo, po požarih v letih 1834 in 1848 pa z opeko. Pod vasjo se rastezajo Vrtovi, ob Dravi v smeri njenega kolena pri Miklavžu pa se širijo mokrotni travniki. Pod vasjo stoji na nekem križišču zidano znamenje.

Južna polovica občine z Miklavžem: Ptujška cesta jo deli na dva neenaka dela. Manjši zahodni del zasedajo Zgornji Trišfeld ter Polji I in II, večjega vzhodnega do ceste Dogoše—Miklavž Spodnji Trišfeld, med to cesto in Dravo pa travniki Loog (Log?), Dolgi travniki, Travniki, Spodnji travniki, Polji III in IV ter na meji s k. o. Loko Spodnje polje. Medtem ko obakraj Ptujške ce-

ste prevladujejo polja s krpami gozdov (Stangenholz so umelno posajeni smrekovi gozdovi), kar velja tudi za zahodno in južno okolico Miklavža, pa ob Dravi prevladujejo travniki. Med polji vodijo poti, ki prehajajo občinske meje v smeri Skok, Dobrovec in Loke. Miklavž je vas vrstnega tipa, pozidana le na zahodni, poljski in ne na vzhodni, rečni strani. Danes teče reka sicer precej bolj proti vzhodu, vendar so pod vasjo še ohranjeni ostanki stare struge z velikimi mlakami. Hiše so skoraj vse krite s slamo, rdeče šrafure poznejših vnosov pa govore za poznejše prekritje z opeko, morda zaradi kakega požara. Cerkev na jugovzhodnem koncu vasi je taka kot danes. Mimo nje-nega pokopališča se pot spušča v dveh zavojih na nižjo teraso. Dvor na severozahodnem začetku vasi obsega pravokotno stanovanjsko in veliko kljukasto gospodarsko poslopje, ki so ga pozneje močno prezidali, saj je dobilo nov velik trakt. Severozahodno od vasi je ob Ptujski cesti, ki teče zahodno mimo nje, veliko cestno križišče, kjer se srečajo poti in ceste v Rogozo, Skoke/Dobrovce, Miklavž in Dogoše/Zrkovce/Pobrežje. Rektifikacija iz leta 1840 ne kaže večjih gradbenih posegov, nekaj sprememb pa je zaznati pri dravski strugi, ki je med Zrkovci in Loko večkrat spreminjala svoj tok ter s tem ustvarjala in zopet odplavljala rokave in otoke.

Katastrska občina Limbuš meji na k. o. Laznica, Studenci, Pekre, Hrastje in Vrhov dol. Severni del občine zaseda gozdnata Dobrova, pod katero priteka cesta iz Studencev, južno od nje pa še sedanja Limbuška cesta, ki se združita vzhodno od potoka Blažovnice pred vasjo. Blažovnica, ki teče skozi vas, priteka iz Vrhovega dola, kamor vodi ob njej pot mimo motikarne (Hackenschmid) do kmetij in vinogradov na severnih obronkih Pohorja. Zahodno od vasi se dviga napol z gozdom napol z vinogradi porasel Grajski grič z dvema hišama na vrhu, a že brez ostankov gradu. Vzhodno od vasi se širijo Hišna polja in travniki Kasmata, med cestama iz Studencev polja Pod cesto, med severno cesto in Dobrovo pa njive Krčevina, Boden in bližje vasi Ludmeyer. Osrednje vasi predstavlja tržni prostor, ki ga po sredini deli Blažovnica. Z nje-ga vodijo ceste v Pekre, Studence, Laznico in Vrhov dol/Hrastje. Te ceste se stekajo na obeh koncih trga in v njegovi sredini, ki danes združuje ves promet med Mariborom in Rušami. Južno od vasi že stoji Čeligijeva pristava iz leta 1804, medtem ko v vasi še ni šentpavelskega »meniškega« dvorca. Vaške parcele so dokaj pravilne ter se proti vzhodu nadaljujejo v njive Hišnega polja. Večina hiš je kritih s slamo. Cerkev je taka kot danes, le da ima pred zahodno fasado vhodno vežo. Ob njej stoji kaplanija, onkraj ceste pa mežnarija iz leta 1781. Okoli cerkve leži gručasti, starejši del vasi. Rektifikacija iz leta 1840 že prikazuje šentpavelski dvorec v jugovzhodnem delu vasi, ki je nastal po letu 1832 ter več poslopij v dolini Blažovnice: Čeligijev mlin iz leta 1817, šentpavelska gospodarska poslopja iz let 1829, 1832, 1834 in še nekaj drugih stavb.

Katastrski občini Vrhov dol in Hrastje mejita na k. o. Bistrica, Laznica, Limbuš, Pekre in Pohorje. Obsegata povirje Blažovnice med Koglom in Prinčevim vrhom vse do pohorskega slemena med Bolfenkom in Ledinekovi koglom. Gričevnat svet, ki prehaja v gorskega, zasedajo kmetije, ki dobivajo proti jugu vse bolj pohorski značaj. V severnem delu doline med Hrastjem in Vrhovim dolom je precej vinogradov z vinogradnimi dvori, med njimi oni od nadvojvode Janeza iz leta 1819, ki pa so večinoma nastali šele v 2. in 3. četrtini 19. stoletja. Ker sta k. občini ostali izven neposrednega mariborskega naselitvenega območja, ju ne bomo posebej opisovali.

Katastrska občina Pekre meji na k. o. Hrastje, Limbuš, Studenci, Zgornje Radvanje in Pohorje. Skozi občino vodi cesta Limbuš—Radvanje. Majhna

vas z le na severni strani pozidanim vaškim trgom ima precej hiš, kritih z opeko, med njimi pa le eno večje ogalno poslopje. Iz vasi vodijo 4 poti proti severu na njive, imenovane Hišne njive, Ludmeyerjev graben, Cortovo polje in Pod križem, ki segajo do meje k. o. Studenci. Severovzhodno od vasi so Pekrski travniki, vzhodno pa sega pohorski gozd (Ebentheil) prav do Kalvarije, ki je na severni strani obraščena, na južni pa pokrita z vinogradi. Na vrhu stoji kapela, ob poti k njej pa tri kapelice. Med severnim obronkom gorce in potokom (Pekrskim) leži travnik sv. Kunigunde, severovzhodno od potoka pa se širijo njive Lastine. Na jugu sega občina daleč na Pohorje, medtem ko se jugovzhodno od vasi širi med dvema gozdnima jezikoma travnik, imenovan Nova gmajna. Rektifikacija iz leta 1840 kaže prav povečavo tega travnika na račun okoliških gozdov.

Katastrska občina Zgornje Radvanje meji na k. o. Pekre, Studenci, Spodnje Radvanje in Pohorje. Skozi občino teče cesta Pekre—Spodnje Radvanje. Zahodni in južni del občine pokriva gozd, severno od ceste pa se širijo polja, preprejena s potmi. Iz obeh koncev vasi vodita poti oziroma cesti v k. o. Studenci, med njima leže njive Nad cesto, medtem ko so zahodno Gomile, vzhodno pa Zbotra. Med (Lackovo) cesto in pohorskimi gozdovi se širijo Travniki, kamor vodita dve poti. Vas je majhna, obcestna, hiše večinoma krite s slamo. Jugovzhodno od vasi leži graščina z gospodarskim poslopjem v obliki obrnjene črke L, s stanovanjsko stavbo v obliki črke Z in s parkom na južni strani gradu. Polja severno od ceste prečka Pekrski potok, ki teče skoraj vzporedno z njo, svet južno od vasi pa namaka Radvanjski potok, ki izvira nad vasjo na obronkih Pohorja.

Katastrska občina Spodnje Radvanje meji na k. o. Zgornje Radvanje, Magdalena, Pobrežje, Zrkovci, Razvanje. Cesta, ki priteka iz Zgornjega Radvanja, se vzhodno od vasi konča in zavije proti severu (sedanja Betnavska cesta), naprej proti Betnavi pa vodi le poljska pot. Severno od nje teče ob Pekrskem potoku vzporedna pot, ki vodi do Betnave, a so jo pred letom 1840 ukinili, potem ko so (Streliško) cesto podaljšali do nje. Med vasjo in to potjo leže Hišne njive, med njo in mejo k. o. Magdalena pa ležita polji Kopelah in Kure. Vzhodno od njih začenja Betnavski gozd, ki sega do Tržaške ceste. V trikotnem prostoru med Tržaško in Ptujsko cesto leži Tezno, ki je razdeljeno s tremi vzporednimi potmi v 4 pasove, sestavljene iz samih skoraj enakih mestnih njivskih parcel. Gre za staro mestno gmajno, razparcelirano okoli leta 1812. Hiše ni nobene, pač pa leži ob Tržaški cesti nasproti Betnavskega gozda večji areal s 4 križajočimi se drevoredi in manjšim poslopjem na njih križišču. Onkraj tega areala se Betnavski gozd kot Tezenski nadaljuje ter zaseda veliko ploskev vzhodno od Tržaške ceste. Tudi ozemlje med Ptujsko cesto in ono, ki se od nje odcepi in vodi po južnem robu Stražunske globeli (sedanja Prekmurska ulica) proti Brezju, je razdeljeno v tri pasove, sestavljene iz prečnih njivskih parcel nekdanje mestne gmajne. Graščina Betnava že ima sedanjo obliko in velikost, severno od nje leži park z ovalnim paviljonom v sredi in vodnim jarkom okoli sebe. Od graščine proti jugovzhodu vodi raven drevored do Tržaške ceste. Na severni strani Betnavskega gozda leži na ozemlju, imenovanem Za borovim gozdom (Hinter dem Farchenwald), velika Vreclova kmetija. Vrstna vas Spodnje Radvanje leži ob (Streliški) cesti. Je pravilno razparcelirana, vendar pozidana samo ob severni stranici. Vse hiše so krite s slamo. Južno od vasi in ceste leži travnik Loka, ki sega do pohorskih gozdov, severno od vasi pa se ohišnice kar nadaljujejo v hišne njive. Rektifikacija iz leta 1840 ne beleži večjih stavbnih sprememb, vendar nastane v tem času podaljšek (Streliške) ceste Spodnje Radvanje—Betnava, ki se tam poveže z grajskim drevoredom ali pa zavije vzhodno od grajskega

parka proti severu in nato v loku (kot danes) pripelje na Tržaško cesto prav tam, kjer se onkraj nje začenja drevoredni kompleks že omenjenega paviljona. Kljub tej novi zvezi je ostala stara trasa Betnavske ceste skozi gozd naravnost proti dvoru v funkciji ter se je kot dotlej zahodno od njega vezala na Razvanjsko cesto, ki vodi proti jugu. Določene spremembe je opaziti tudi v okolici kmetije Vrecl na zemljišču Za borovim gozdom, nastaneta pa tudi poti, ki vodita iz vasi prek Loke do pohorskih gozdov.

Katastrska občina Razvanje meji na k. o. Spodnje Radvanje, Zrkovci, Dogoše, Bohova, Pivola, Pohorje. Skozi občino teče Tržaška cesta, vzhodno od nje se širijo polja: Spodnje polje, Pod križem, Šlota in precejšen gozdni kompleks Spodnje Dobrave, ki sega onkraj Ptujске ceste do meja k. o. Zrkovci in Dogoše. Tostran Tržaške ceste je severno od Razvanjskega potoka Zgornje Polje, južno od njega ledina Nad križem, med njima pa leži vas Spodnje Razvanje, razložena na vsaki strani potoka. Vanjo pripeljeta dve poti, ena prek Zgornjega polja in druga prek ledine Nad križem. Vrsto razmeščene in s slamo krite hiše obstopajo široko vaško pot vzdolž potoka, ki se na zahodu zaključuje s cestnim križiščem (sedaj tu avtobusna postaja), kjer se sreča s potjo oziroma cesto, ki pripelje s severa iz Betnave pod robom pohorskih gozdov v Razvanje ter z enim krakom teče naprej proti jugu v smeri Pivole in Spodnjih Hoč, z drugim pa vzdolž Razvanjskega potoka v Zgornje Razvanje in V grapo. Vaško jedro je gručasto vendar redko naseljeno. Hiše so večinoma opečno krite. Na vzpetini, imenovani Na pivoli, stoji Mihaelova cerkev, ki je taka kot danes. Prisojne obronke okoliških vzpetin zasedajo vinogradi in sadovnjaki, osojne in višje pa gozd. Skozi Zgornje in Spodnje Razvanje teče potok, ki se onkraj Tržaške ceste zgubi v Šloti. Glavne vaške komunikacije so podobne sedanjim, le da so bile drugače vrednotene. Rektifikacija iz leta 1840 kaže na precejšnje gradbeno aktivnost v Spodnjem Razvanju, kjer so mnoge hiše morda zaradi kakšnega požara prekrili z opeko.

Katastrska občina Bohova meji na k. o. Razvanje, Dogoše, Rogoza, Spodnje Hoče in Pivola. Občina je v celoti na vzhodni strani Tržaške ceste, saj je na zahodni le pas parcel ob poti proti Pivoli, imenovan Pod mostom. Bohova leži ob Hočkem potoku pravokotno na Tržaško cesto in južno od vodnega jarka. Občino sestavljajo ledine: Polje za jarkom, Polje proti Hočam in gozdnata Dobrava v smeri Dogoš. Vrsta vas je regularno razparcelirana, hiše stoje na vsaki strani vaškega trga, po sredini katerega teče Hočki potok, ki globlje na Dravskem polju kot vsi drugi ponikne. Hiše so pretežno opečno krite. Proti vzhodu vodijo iz vasi tri poti: ena ob južnem robu občine do Dobrave, druga vzdolž vodnega jarka ob severnem robu občine prek Ptujске ceste v smeri Brezij in tretja vzdolž potoka, ki je bila med leti 1825 in 1840 podaljšana do Ptujске ceste in še dalje v Dogoše. Po rektifikaciji iz leta 1840 je nastalo na začetku vasi blizu Tržaške ceste nekaj s slamo kritih hiš. Na vzhodu je občina enako kot razvanjska mejila vzdolž Ptujске ceste na k. o. Dogoše.

Katastrska občina Rogoza meji na k. o. Bohova, Dogoše, Miklavž, Skoke, Slivnica in Spodnje Hoče. Občina je rombaste oblike z večjim kolonom na jugozahodnem koncu, s katerim sega med spodnjehočko in slivniško k. občino daleč prek Kremenika na zahod. Zahodni rob občine pokrivajo njive Za Bohovo, vzhodno polovico pa njive Prclogi, ki jih na severovzhodu prekriva gozd. Skozi občino vodi cesta iz Bohove oziroma Spodnjih Hoč skozi Rogozo v Miklavž, pa tudi ona iz Bohove skozi Rogozo v Skoke in Dobrovce. Precej je poti, ki vodijo na njive in v sosednje k. občine. Sama vas, ki ni velika, a ima večinoma opečno krite hiše, obsega pomembno lokalno cestno križišče. Na vaški gmajni jugozahodno od vaškega jedra je vaška mlaka, na križišču poti pa stoji zidano znamenje. Severovzhodno od vasi leži dvor, ki ga sestavlja več

poslopjij okoli pravokotnega dvorišča. Poleg dvora sta vrt in sadovnjak. Prvotno so dvor sestavljale tri z opeko in ena s slamo krita stavba, ki pa so jih po letu 1840 prezidali tako, da so skoraj zaprle dvorišče. Rektifikacija iz leta 1840 teh prezidav še ne kaže, zato pa v sami vasi štiri obnovljene, z opeko prekrte hiše.

Iz talne izoblike naselbin je razvidno, da so večinoma kolonizacijskega nastanka in vrstnega obcestnega tipa, da so one ob Dravi, naseljene po južni oziroma zahodni, one pod Pohorjem pa po severni strani, da so obojestransko poseljeni le vzhodni del Limbuša, Spodnje Razvanje in Bohova ter da gre za večinoma manjše vasi, kar velja zlasti za Pekre, Zgornje Radvanje, Bohovo in Rogozo. O gručastih vaških jedrih je mogoče govoriti le v zahodnem delu Limbuša, Zgornjem Razvanju in Rogozi, medtem ko Vrhov dol in Hrastje sploh nimata zaselkastega jedra. V podrobnejši opis ali analizo naselbin se seveda v tem sestavku ni mogoče spuščati, zato je njihov prikaz smatrati le kot izhodišče za sklepanje o poselitvenem in s tem posredno gradbenem stanju Mariborskega polja pred sredino 19. stoletja, ko je leta 1840 nastala prva rektifikacija Franciscejskega katastra iz let 1824—1828.

Viri in literatura

- Mestna knjiga mariborska (kopija), foliji 203—204 in 470—476. PAM
- Franciscejski kataster iz 1824—1828, kartni material, PAM in AS
- župna kronika, Brezje pri Mariboru
- župna kronika, Limbuš pri Mariboru
- župna kronika, Miklavž pri Mariboru
- France Stele: Hoška Madona proizvod slikarja Gianfrancesca da Rimini, ZUZ 7/1927, p. 1—19
- Jože Koropec: Hoče do srede 17. stoletja. ČZN NV 14/1978, p. 187—203
- isti: Srednjeveški Pohorski dvor. Kronika 18/1970, p. 76—79
- isti: Miklavž na Dravskem Polju v srednjem veku. Poetovio-Ptuj, Zbornik, Maribor 1969, p. 92—94
- Jože Mlinarič: Gospoščina Limbuš pri Mariboru. ČZN NV 12/1978 p. 68—92
- isti: Graščina Betnava pri Mariboru. Kronika 24/1976, p. 11—20
- isti: Gospoščina Zgornje Radvanje po urbarju iz leta 1695. ČZN NV 14/1978, p. 204—218
- isti: Iz zgodovine naše župnije (sv. Magdalene). Oznanila (župnega urada), 39 nadaljevanj
- Marijan Zadnikar: Kripta v Hočah pri Mariboru. Varstvo spomenikov 7/1958—59, p. 49—71
- Jože Curk: Maribor, urbanistično-gradbeni zgodovinski oris I in II. ČZN NV 2/1966, p. 83—95 in 4/1988, p. 83—105
- Jože Curk: Topografski opis cerkva v Hočah, Razvanju, Miklavžu, Brezjah, pri Magdaleni in v Limbušu, Rokopis
- Jože Curk: Viri za gradbeno zgodovino Maribora do 1850, PAM 1985, 184 s
- Jože Curk: Tisočletnica Razvanja in njene gradbene priče. Razvanje skozi 1000 let. Katalog. Maribor 1985. p. 18—18
- Antoša Leskovec: Pohorski gozd mariborske meščanske srenje. ČZN NV 3/1967, p. 75—83
- Antoša Leskovec: Mitnina in mitnice v Mariboru. ČZN NV 5/1969, p. 410—418

TAUSEND JAHRE VON RAZVANJE

Zusammenfassung

Das Feiern vom tausendjährigen Jubiläum von Razvanje hat unter anderen Aktionen auch die topographische Erforschung von Baudenkmalern, die das historische Schicksal von Mariborsko polje dokumentieren, veranlasst. Es handelt sich um ein Gebiet, das heute meistens schon in das urbane Bereich von Maribor gehört. Dieses Gebiet, schon in der Römerzeit verkehrstechnisch organisiert, erlebte um das Jahr 970 die Befreiung von den Ungarn, was zur Folge hatte, dass es, was die kirchliche und weltliche Verwaltung betrifft, in das Bereich des Herzogtums Kärnten eingegliedert war. Auf den Ufern der Drava entstand die Grenzmarke, die sich langsam auf den Schaden von Ungarn und Kroatien gegen den Osten verbreitete. Im Jahr 1147 war sie in die Grenzmarke von Mur oder Steyer eingereiht, die im Jahr 1180 zum Herzogtum erhoben war. Ihr Zentrum bildete zuerst Razvanje bzw. Hompoš, seit ca 1106 aber die Burg am Pyramidaberg ob Maribor. Kirchlich gehörte die nördliche Hälfte der Marke zum Erzbistum Salzburg, die südliche Hälfte aber zum Patriarchat von Aquileia, der sich nach der Mitte des 11. Jahrhunderts seine erste ständige Institution, die Urfarre von Hoče stiftete. Im Laufe des 11. und 12. Jahrhunderts entstanden viele Bauten verschiedenen Ursprungs, doch sie waren meistens aus Holz und sind nicht erhalten geblieben. Deswegen sind die einzigen Zeugen dieser frühen Bauperiode die Kirchen von Hoče und Razvanje, die erste mit seiner Krypta aus der 2. Hälfte des 11. Jahrhunderts, die zweite mit den Wänden seines Schiffes aus der 1. Hälfte oder sogar aus dem Anfang des 11. Jahrhunderts. Von den anderen Kirchen, die auf dem Pfarrgebiet von Hoče entstanden sind, reichen nur die Schiffe der Kirchen von Limbuš und Miklavž in das Mittelalter. Alle anderen mitsamt der Dekanatskirche von St. Magdalena am Tabor sind in ihrem jetzigen Bau erst neuzeitlichen Ursprungs. Noch viel spärlicher ist es mit der feudalen Architektur, sie reicht ja mit der eventuellen Ausnahme des Ansatzes von Hompoš in keinem Fall ins Mittelalter. Aus diesem Zustand erkennen wir die vernichtende Kraft der Zeit, darum schätzen wir die beiden Kirchen von Hoče und Razvanje umso höher, da sie mit ihrem Alter von 900 Jahren und mehr die ältesten erhaltenen Architekturen auf dem Gebiet des mariborer Draulandes sind. Von den ruralen Bauten ist nichts erhalten geblieben, darum aber die Lagen und Anlagen von den Siedlungen, die sich zuerst entlang der Drau und des nord-östlichen Abhanges von Pohorje entwickelten und erst viel später die Mitte des Feldes einnahmen. Gegenüber der Stadt entstand die Siedlung Rain, westlich von ihr Studenci, östlich Pobrežje, südlich aber breitete sich das Feld aus, von der Stadt und den umliegenden Herrschaften und Gütern besetzt. Es durchzogen es mehrere Wege, die radial von dem Brückenkopf zu den einzelnen Siedlungen führten. Die beste Einsicht in den Besitz der Stadt und seiner Bewohner und damit in die Organisation von Mariborsko polje bieten uns für das 16. und 17. Jahrhundert die Beschreibungen des städtischen Besitzes aus 1524 und 1671, für das 18. und den Anfang des 19. aber das Franziszeische Kataster aus 1824/26. Damals sind die Indikationen gemacht worden und damit entstand auch erstmals die kartographische Aufnahme des behandelten Gebietes. Aus all diesen Dokumenten ist ersichtlich, dass die städtische Umgebung ausdrücklich ländlichen Charakter hatte, dass es ohne grösserer Baukonzentrationen war, was auch für das vorstädtische Tabor gilt, dass die Felder und Äcker mit kleineren und grösseren Waldflächen vorherrschend waren und dass die Häuser meistens mit Stroh bedeckt und sogar neben der Tržaška und Ptujška cesta ziemlich selten waren.

PRADAVNI ČASI OKROG RAZVANJA

Stanko Pahič*

UDK 903/904 (898.5)497.12 Hočko Pohorje

PAHIČ Stanko: Pradavni časi ob Hočkem Pohorju. (Die uraltentzeiten am Hočko Pohorje). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)1, str. 19—23.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Kratek pregled dogajanja, zasnovan na arheoloških najdbah, v času od 10. stol. pred do 10. stoletja našega štetja (Iliri, Kelti, Rimljani, Slovenci) govori, da je bila pokrajina ob Hočkem Pohorju skoraj vso omenjeno dobo naseljena. Med najpomembnejša arheološka najdišča sodijo: gradišče Poštela in njeno grobišče Ilabakuk ter rimska postojanka pri Betnavi.

UDC 903/904(398.5)497.12 Hočko Pohorje

PAHIČ Stanko: The Ancient Times at Hočko Pohorje. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)1, p. 19—23.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The short survey of the events, conceived on the archaeological findings in the time from the 10th century before to the 10th century after our counting (Illyrians, Celts, Romans, Slovenes) tells that the country at Hočko Pohorje was inhabited nearly through all the mentioned period. To the most important archaeological finding places belong: the scone of Poštela and its burial-ground Ilabakuk and the Roman post at Betnava.

Povirje potokov vse od višin Hočkega Pohorja do ravnin pri Bohovi sodi med najbogatejša arheološka najdišča na mariborskem območju. Starinoslovci so jih pričeli odkrivati že pred dobrimi stopetdesetimi leti, vendar vse do danes ni bil podan noben celovit prikaz pradavne preteklosti tega kraja. Drobni zapisi so raztreseni po raznih staroavstrijskih časopisih, v poznejšem slovenskem tisku pa se je o tem mnogo manj pisalo. Najcelovitejši prikaz gradišča Poštela je leta 1915 pri dunajski akademiji znanosti objavil njen najuglednejši raziskovalec Walter Schmid, precej je o njej pisal tudi njegov sodelavec Pavel Schlosser, šele v zadnjih letih pa je prenovljene prikaze o Pošteli in drugih najdiščih tega okoliša predstavil mariborski Časopis za zgodovino in narodopisje.

Dosedanje najdbe kamnitega orodja, — sekir, kopač, kladiv in dlet, — iz tega območja nam približno pojasnjujejo, da so se prvi ljudje na tem obrobju Pohorja naselili najbrž že ob koncu mlajše kamene dobe nekako pred 4000 leti. Našli so jih tako na pohorskih grebenih nad Razvanjem kot na znožnih pobočjih okrog Pivole. Večina teh najdb je shranjenih v muzejih v Mariboru, Ptujju in Gradcu, vendar pa o nobeni ne poznamo takega kraja najdbe, kjer bi bili poleg kamnitega orodja našli še druge ostaline starih bivališč. Od teh

* Stanko Pahič, arheolog, Pokrajinski muzej Maribor.

bi bile najpomembnejše črepinje razbite lončenine, po kateri se da natančneje določiti čas naselitve. Razen tega pa bi tako vedeli tudi za kraje prvih zaselkov v teh krajih, o čemer lahko sedaj samo ugibamo.

Mnogo bolj zanimiva in bogata pa je bila najdba bronastih predmetov na nekdanjem Spurejevem posestvu na Hočkem Pohorju. Žal so domači kopači, ko so leta 1932 na ta pradačni zaklad naleteli, večino bronastih sekir, srpov, suličnih osti, mečev in drugega prodali tezenski »Kovini«, ki jih je pretalila in tako za vedno uničila najdragocenejše najdbe tega okoliša. Le manjši del je uspelo otepi za mariborski muzej, kjer so shranjene kot najstarejši skupek bronastih najdb v Podravju. Najdišče teh predmetov je še posebej zanimivo zaradi svoje visoke lege 730 metrov nad morjem in zaradi domnev, da so te predmete na tej pohorski višini tudi vliвали. Ker pa ni bilo doslej v bližini odkritih nobenih sledov človeških bivališč je možno tudi, da gre za predmete, ki so jih ljudje v nevarnih časih ob koncu 2. tisočletja pred n. št. zakopali v zemljo na skritem kraju, a jih pozneje niso več mogli odkriti.

O naselitvi podpohorskega okoliša med Betnavo in Hočami v času med 12. in 8. stoletje še ne vemo ničesar. Nekako po letu 1000 pred n. št. so se na ravninah ob Dravi naselili človeški rodovi, ki so prišli v te kraje iz obdonavskih pokrajin. V mariborskem kraju jih poznamo predvsem po njihovih grobiščih v Radvanju, pod Kalvarijo in na Pobrežju. V stotinah tam odkritih grobov so bile po večini glinaste žare s pepelom sežganih pokojnikov in drugimi pridatki — različnimi posodjem in bronastim nakitom. Nevarni časi v 8. stoletju pred n. št. so ljudi prisilili k begu v odročnejše in varnejše kraje in nekateri od njih so se naselili na pohorskem grebenu nad Razvanjem, ki ga poznamo kot gradišče Poštela. Tam so najprej nekoliko nižje na ravnici Lepi ravni (Habakuku) svoje rajne pokopavali po starem, pozneje pa so pričeli nad grobove nasipavati gomile. Svojo naselbino so pozneje utrdili z zemeljskim okopom, ki v dolžino skoro enega kilometra obdaja 6 hektarov obsegajoče zemljišče, razdeljeno znotraj še s prečnimi nasipi. Ljudje so tam živeli v lesenih kočah — brunaricah, od katerih so se po požarih ohranili le kamniti temelji in ostanki zoglenelih brun, nekoč ometanih z glino. Vmes je ostalo tudi obilo razbite lončenine ter različni drugi izdelki, ki so od prvih izkopavanj v letih 1910—1917 shranjeni v mariborskem in graškem muzeju. Med njimi so tudi znameniti glinasti podstavki za ognjišče in prve železne sekire. Vso to bogastvo najdb s Poštele, ki so ga dosedanji raziskovalci pozabili objaviti, bo šele sedaj prišlo do izraza, ko bo o njem v kratkem izšel obsežen katalog.

Tudi poštelško grobišče na Lepi ravni je bilo deloma že raziskano, nekoliko pa tudi že uničeno. Medtem ko so žarne grobove odkrili in pričeli izkopavati šele v zadnjih letih, se je kopanja grobov v gomilah lotil graški zgodovinar Franc Ferik že v začetku tega stoletja, nekaj pa so jih razkopali tudi v predvojnem času. Grobovi s pepelom in pridatki na nekdanjih tleh so bili večinoma obdani s kamenjem in nato prekriti do dva metra visoko z zemljo. Ker pa tedanja kopanja niso bila na dovolj strokovni ravni, je za njimi ostalo le malo najdb, tako da imamo v obliki in vsebini tedanjih grobov le blede podobo.

V tem času — starejši železni dobi — so ljudje prebivali na Pošteli dobrih tristo let. Če so imeli kakšna domovanja še drugod, nižje ob Pohorju, ne vemo. Možna bi bila že zato, ker so na pohorskem znožju od Razvanja do Pivole tudi skupine podobnih gomil, le da so nekatere med njimi veliko večje. Žal od prvih odkritij v prvi polovici preteklega stoletja pa vse do danes še ni bil izdelan natančen floris tega obsežnega gomilnega grobišča, tako da so

medtem že marsikatero gomilo zravnali in razvozili, nekatere pa sedaj iz vojaških razlogov niso niti dostopne. Od raznih kopačev grobov se je največ zapiskov in risb ohranilo za Schlosserjem. Tudi najdb se je ohranilo bolj malo, v mariborskem muzeju pa o vseh tudi ni zadostnih podatkov, iz katerih gomil pravzaprav so. Nekatere izmed njih so še dediščina starejših časov, druge pa že skupno z gomilami, značilnost starejše železne dobe. Od izjemno velikih gomil so danes ohranjene le še nekatere, npr. dve na travnikih pod Pohorskim dvorom in takoimenovana Kosova gomila v središču Razvanja. Vse te gomile so neprecenljivo bogastvo razvanjsko-pivolskega kraja, ki jih bo treba šele povsem raziskati.

V 6. stoletju pred n. št. je Poštela opustela in pod njo na Lepi ravni ter v Razvanju in Pivoli niso več nasipavali gomil. Prebivalce teh krajev — in nekaterih drugih ob Dravi in Muri — so morebiti pregnala skitska plemena, ki so pričela vdirati iz vzhodnih pokrajin. Vsekakor tod za naslednjih tristo let ne poznamo niti naselbinskih sledov niti grobov kakršnegakoli ljudstva. To je nenavadno, ker so v tem obdobju ilirska plemena na Dolenjskem doživela gospodarski in kulturni vzpon, o čemer pričajo znamenita bronasta vedra — situle in drugi bronasti izdelki. Tako je danes videti, da so se ob Dravi novi naseljenci — Kelti — naselili šele v 2. stoletju pred n. št. Sprva so se ustavili ob prometnih smereh na ravninah, pozneje pa so si — najbrž zaradi vdorov drugih ljudstev — poiskali bivališča tudi na opustelih gradiščih — pri nas na Pošteli. Zdi se, da jih ni bilo mnogo, ker je ostankov keltske lončenine v primeri s poprejšnjo, zelo malo, redki pa so tudi železni izdelki — noži, sponke in prvi srebrn denar. Grobov Keltov s Poštele še niso odkrili, saj niso več nasipavali gomil, a tudi drugih keltskih najdb pod Pohorjem še niso našli. Tako se kaže, da se razcvet obljudenosti tega okoliša po starejši železni dobi ni več ponovil in je le malo keltskih prebivalcev doživelo čas, ko so to pokrajino leta 15 pred n. št. zasedli Rimljani.

Ti so našli keltske prebivalce predvsem na Pošteli, kjer pa jih očitno niso preganjali in so tako ostali tam še vse 1. stoletje nove dobe. Tudi Rimljani so najprej zavladali po nižinskem svetu, kjer so kmalu zgradili prve gramozne ceste in sezidali nova mesta. Mariborski okoliš je bil sprva zatišni kot stran od glavne rimske ceste v Poetovio in dalje proti vzhodu. Toda ko so v drugi polovici 1. stoletja ustanovili novo mesto Flavia Solva ob Muri pri avstrijski Lipnici, so tudi tja po sušnem predelu Dravskega polja med Šikolami in Mariborom zgradili trdno cesto. Ta se je Pohorju približala le pri Betnavi, kjer ruševine zidanih rimskih stavb razlagajo tudi kot ostanke nekdanje občestne postaje za menjavo vprežne živine. Te ruševine, kjer so prve najdbe našli že v začetku preteklega stoletja, so pričeli raziskovati šele v zadnjih letih, vendar pa temelji stavb še niso v celoti razkriti in je tako domneva o občestni postaji še brez trdnih dokazov. Pač pa so našli tam iz poznejšega časa — 3. stoletja tudi zaklad rimskih novcev, ki je danes izgubljen na Dunaju in marmorni žrtvenik zavetnici konjereje — keltski boginji Eponi, ki je shranjen v mariborskem muzeju.

Drugo najdišče rimskih ruševin se skriva nedaleč stran na polju onkraj glavne ceste na razvanjskih njivah, le da o njih še ne vemo ničesar. Za morebitne rimske stavbe pa bi govorilo tudi izročilo o »stari vesi« pri Bohovi. Vsa ta mesta leže v smeri domnevane rimske ceste od Spodnjih Hoč do Betnave, ki pa jo bo treba šele raziskati. To velja tudi za domnevo, da sta se nekje pri Betnavi križali obe rimski cesti: tista iz Šikol za Flavio Solvo ob Muri in ona iz Ptuja za Virunum na Koroškem. O rimskih cestah v tem okolišu ter o rimskih stavbah ob njih vemo torej dandanes še vedno zelo malo.

Nič mnogo bolje ni z grobovi rimskih prebivalcev tega okoliša. Tudi Rimljani so svoje mrtve prvi dve stoletji sežigali in jih pokopavali pod gomilami. Kot so pokazale razne dosedanje najdbe, so v nekaterih gomilah iz razvanjsko-pivoskega okoliša tudi najdbe iz rimskega časa. Čisto zagotovo vemo to za Kosovo gomilo pri Rečnikovih v Razvanju, kjer so našli razne najdbe. Seveda bi lahko tu razločevali med prazgodovinskimi in rimskodobnimi gomilami šele, če bi kdaj vse zapovrstjo raziskali. Zato ostaja še naprej uganka, če katere skupine teh gomil pripadajo tudi rimski dobi.

Rimske grobove v tem okolišu pa potrjujejo tudi rimski marmorni nagrobni spomeniki, od katerih jih je nekaj še ohranjenih. Tako je v hočki cerkvi vzdana nagrobna plošča, ki so jo za svoje starše dali izklesati njuni neimenovani otroci. Plošča je posebej zanimiva zaradi keltskih imen obeh pokojnih: mož je bil Sakrov sin Senno, žena pa Modiova hči Kona. Mogoče se ne motimo preveč, če domnevamo, da izvirata oba od Keltov s Pošte, ki so se v 1. stoletju polagoma preseljevali v dolino, medtem ko so se njuni otroci že razkropili po rimskih službah.

Drug deloma še ohranjen rimski nagrobnik stoji na polju pri Bohovi kot mejnik med bohovsko in rogoško zemljo. Na njem napis sicer ni več ohranjen, pač pa so vidni sledovi izklesanih oprsij pokojnikov in sicer, kar je redkost, v dveh vrstah. Ali so ta kamen prenesli tja iz okoliške bližnje »stare vesi« ali pa od hočke cerkve, kjer je nekoč tak kamen bil, ne vemo.

Več ostankov rimskih nagrobnikov je vzdanih v Pohorskem dvoru, kjer pa sedaj niso vidni, ker so jih pri novejših obnovitvenih delih najbrž prekrili z malto. Zato njihove oblike poznamo le po starih opisih. Eden izmed njih je bil vrhnji del nagrobnega spomenika z izklesanimi liki iz rimskega verstva, na drugem pa so bili ostanki napisa, kjer sicer ni mogoče razbrati kakega imena, pač pa je vklesan položaj pokojnika, ki je bil za življenja visok uradnik mestne samouprave — edil, pač v bližnji Flavii Solvi, odkoder se je pozneje preselil pod Pohorje. Tako bi torej v tem kraju nekoč živeli poleg keltskih potomcev tudi tujci — bogati Rimljani. Za to govori razen kamnov v Pohorskem dvoru tudi okrašen marmorni steber v kripti hočke cerkve, ki je del bogate rimske grobnice. Med imenitnejše prebivalce je sodil tudi posvetitelj Eponinega žrtvenika z Betnave — Volusius Equester, torej Voluzij Konjeniški, ki je tod bodisi redil konje za cestne vprege ali pa morebiti celo vodil domnevano obcestno postajo. Za blagostanje v mirnem času prvih dveh stoletij rimske zasebne govori tudi zavetniku trgovine Merkurju posvečen žrtvenik, ki so ga iz obzidja hočke cerkve nekoč prenesli v graški muzej. Iz napisa na njem izvemo, da ga je del izklesati osvobojeni suženj Primigenij, ki mu je njegov gospodar Titus Attius, najbrž eden izmed bogatašev v Flavii Solvi, podaril svobodo in se je nekje ob rimski cesti donosno udejstvoval.

Mirne čase prvih dveh stoletij rimske dobe so prekinili vdori germanskih Kvadov in Markomanov, ki so na poti v Italijo močno opustošili neutrjene kraje. Vojna z njimi se je zavlekla in šele v 3. stoletju so Rimljani spet uspeli obnoviti tudi zasedene pokrajine. V tem času so se tudi v naših krajih naseljevali še drugi tujci iz vzhodnih pokrajin rimskega cesarstva, bodisi kot vojaki, podjetniki bodisi kot sužnji. S seboj so prinesli tudi novo verovanje v nepremagljivega junaka Mitro. To omenjamo zato, ker so tudi v kripti hočke cerkve vzdali žrtvenik temu perzijskemu božanstvu. Ta kamen ni pomemben samo zaradi imen novih prebivalcev tega kraja, temveč tudi zato, ker dokazuje nekdanji obstoj Mitrovega svetišča tu nekje pod Pohorjem. Ker je v kripti hočke cerkve še več rimskih marmornih kamnov od nekdanje rimske stavbe, so domnevali, da je svetišče stalo kar nekje tam. Morebiti pa bi ga morali iskati kje ob znožju pohorskih pobočij, saj so jih pogosto gradili napol

v zemljo in na skritih krajih, da bi lako posnemali pravljíčno votlino, v kateri je Mitra zaklal bika kot utelešenje svelovnega zla. Vsekakor pa je moralo v tem okolišu živeti tudi dovolj ljudi, Mitrovih vernikov, da so si mogli zgraditi svetišče. Naročnik žrtvenika je bil neznan uspešnež Filomenus, žrtvenik pa je posvetil v blagor svojih prijateljev, o katerih ljudi ne vemo, kaj so tod počeli. To so bili Mark Avrelij Felicijan, njegov sin Mark Avrelij Felicisim ter še Avrelijan Felicijan mlajši. Ker v tem času niso več pokopavali v gomilah, se grobovi teh prebivalcev iz 3. stoletja še skrivajo kje drugje. Prav lako ne vemo, če so prebivali pri Betnavi, kjer je večina najdb iz istega časa, ali kje drugje.

Nejasno je tudi, kako je bilo tod v naslednjem, 4. stoletju, ko so se prebivalci zaradi številnih nevarnosti spet pričeli zalekati v varstvo hribov. V tem času so se najbrž naselili tudi na Pošteli, odkoder je nekaj najdb in rimskih novcev iz tega časa. Iz tega časa je najbrž katera izmed stavb na najvišjem in z dodatnimi nasipi najbolj zavarovanem delu gradišča. Rimske stavbe v dolini pa so morebiti propadle že v začetku 5. stoletja ob vdoru Gotov, najkasneje pa v sredini tega stoletja, ko so tod puslošili Huni. Za njimi je kaj življenja ostalo najbrž le na Pošteli, verjetno pa je bil ves ta pohorski okoliš precej opuslel vse do prihoda novih naseljencev — Slovanov. O njih sicer niso odkrili nobenih ostalin — ne grobov ne ostankov lesenih koč, tako da nam je prvo obdobje slovanske naselitve do leta 985, ko izvemo za ime enega izmed naselij — Razuuai, popolnoma neznano. Če to ime res pomeni kraj z razvalinami, potem bi to bil dokaz, da je v tistem času bilo rimskih ruševin še na pretek. Iz njih so morebiti gradili prvi zidan grad, prednik sedanjega Pohorskega dvora, v katerem so našli rimske kamne. Pa tudi zavetnika sv. Mihaela so navadno časlili na krajih s poganskimi sledovi. Kako se obe dobi, rimska in poznejša, slikata, nam kažejo tudi najdbe železnih predmetov iz Kosove gomile v Razvanju, ki so danes shranjeni v muzeju na Dunaju. Čeprav še danes ne vemo, kako so li predmeti prišli v sosesčino prazgodovinskega groba v gomili, je jasno, da se je tam v bližini nekaj dogajalo v obeh dobah: rimski in v srednjem veku. Na nekaj podobnega opozarjajo tudi železni izdelki, ki so jih v zadnjem času našli na Pošteli: oslanek ostroge ima še zgodnj srednjeveški videz, železno ralo pa je bilo v rabi od rimskega časa do polpretekle dobe. Poštela lorej skriva še nekalere skrivnosti, a ljudi pod njo je od Betnave do Hoč še obilo neznanega, kar bi lahko odkrila le načrtna in dolgoletna raziskovanja, če bo do njih kdaj prišlo.

Zusammenfassung

Das Quellgebiet der Bäche von Hočko Pohorje gehört zu den reichsten archäologischen Fundstätten im Bereich von Maribor. Von der ursprünglichen Ansiedlung wissen wir noch nicht, reich sind aber die Funde vom Jahr 1000 vor unserer Zeitrechnung bis zur ersten slowenischen Besiedlung. Zweifellos ist die Burgstätte Poštela ober Razvanja am bedeutendsten. Sie wurde von den Einwohnern mit einem Erdwall befestigt, der ungefähr 6 ha Grund umfaßt. Der Posten war fast die ganze Zeit des angedeuteten Zeitabschnitts besiedelt. In Verbindung mit Poštela ist ihre Grabstätte auf Lepa raven (Habakuk). Lebhaft war es hier auch zur Römerzeit, worüber eine Reihe von Grabhügeln zwischen Razvanje und Pivola und die Funde bei Betnava, wo angeblich die Straßen zusammentrafen, Zeugnis ablegen.

IZ ZGODOVINE RAZVANJA DO LETA 1700

Jože Koropec*

UDK 332(091)(497.12 Razvanje) »09/17«

KOROPEC Jože: Iz zgodovine Razvanja do leta 1700. (Aus der Geschichte von Razvanje bis zum Jahr 1700.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57: 22(1986)1, str. 24—31.

Izvirnik v sloven., povzelek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Stovenski predniki so poselili razvanjski svet že proti koncu 6. stoletja. Tri stoletja pozneje je bilo na Pohorskem dvoru prvo središče Podravske mejne grofije. V 11. stoletju se je premaknilo prek Drave v grad Zgornji Maribor na Piramidi. Pohorski dvor je ostal središče srednjeveškega zemljiškega gosposlva. V njem je bilo tudi Razvanje z Mihaelovo cerkvijo. Na začetku 13. stoletja so nad vasjo uspevali vinogradi, sredi naslednjega stoletja je domač potok poganjal mlinška kolesa. Sredi 16. stoletja je živel v Razvanju vsaj 35 podložniških družin. Bitu potovica jth je bila kočarskih. Omo-gočala jih je bližina mesta Maribora. V njem so se radi pojavljali peš in s konji. Ob koncu 17. stoletja si je podložnike v Razvanju delito že 6 zem-ljiških gospostev. O lakratnih Razvanjčanih mnogo vedo najstarejše matrike hočke pražupntje

UDC 332(091)(497.12 Razvanje) »09/17«

KOROPEC Jože: From the History of Razvanje till the Year 1700. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)1, p. 24—31.

Orig. in Stovene, summary in German, synopsis in Stovene and Engt

The Stovene ancestors settled on the territory of Razvanje already towards the end of the 6th century. Three centuries later Pohorski dvor was the first centre of the country of the margraves of Podravje. In the 11th century it moved over the Drava to the castle Zgornji Maribor (Upper Maribor) on the Piramida (Pyramid). Pohorski dvor remained the centre of the middle-aged manorial estate. In it there was also Razvanje with Michael's church. At the beginning of the 13th century vineyards prospered above the village. In the middle of the following century the native rivulet turned the mill-wheels. In the middle of the 16th century at least 35 bondsmen's families lived at Razvanje. Nearly half of them were cottagers' ones. The nearness of the town of Maribor made their existence possible. They liked to appear in town either on foot or with horses. At the end of the 17th century 6 manorial estates shared the bondsmen at Razvanje. The oldest registers of the primary parish of Hoče know much about the inhabitants of Razvanje at that time.

Vseskozi in vsestransko čudovita lega je zanesljivo privabila slovenske pred-nike panonskega naselitvenega toka pred 1400 leti tudi v kultivirani razvanjski svet. Razvanjčani so posihdob doživljali v širokih potezah poznano skupno usodo svojega ožjega in širšega okolja.

Svojemu kraju so omislili novo ime, pri čemer so se s končnico na -je oziroma na -e odločali tako kot mnogi v sosesčini. Čudili so se bližnjemu poštelškemu (Poštela = Burgstelle = gradišče) gradišču in bili pozorni na velike umetne go-mile v svojem naselju in blizu njega.

* Dr. Jože Koropec, redni profesor, Pedagoško fakulteta Maribor.

Po ogrskem porazu pri Augsburgu 955 so se oblikovale na mejah nastajajočega nemškega cesarstva mejne grofije-krajine-marke, med njimi tudi Mejna grofija onstran (obdravskega) gozda, oziroma Podravska ali Ptujška mejna grofija. Ptuj je bil v njej najimenitnejše naselje, vendar ne prestolnica.

Najprej nas morajo zanimati iz časov cesarja Otona II. (973—983) in njegovega naslednika kraljiča Otona III. kar 4 ohranjene listine, ki omenjajo Čistinsko (= Dravsko) polje, poimenovano v sicer latinskih tekstih na delno nemški način. Datirane so z 20. novembrom 890 — Zistanesfeld, s 1. oktobrom 977 — Zistanesfeld, z 18. majem 982 — Zistanesuedl in s 7. oktobrom 984 — Cistanesuedl. V besedilu izpovedujejo o Čistinskem polju eno in isto, vendar v nekaterih različicah.

Pri salzburškem nadškofu so morali enkrat pred 1. oktobrom 977 zelo nerodno sestaviti ponarejeno listino, glasečo se na izmišljeni datum 20. novembra 890. Sestavljaivec je pri tem uporabil pristno listino, ki je bila natančno 30 let starejša od izmišljenega datuma, uporabil pa tudi neko pozneje izgubljeno listino, ki je govorila o Čistinskem polju. Ponaredek je med drugim izpovedoval, da je vladar podelil že v predogrski dobi 890. leta salzburški nadškofiji obširno ozemlje okoli Ptuja, na Dravskem polju pa tam. »kjer še nikoli naši (= vladarjevi) predniki niso ničesar nikomur podarili«. Pred zapisom »in Zistanesfeld« je pozabil na ločilo. Salzburška nadškofija je res že takrat posedovala širni svet okoli Ptuja.

Pisec listine iz 977. leta je pri prepisovanju ponarejene listine z datumom 20. novembra 890 vnesel v dravskopoljski del teksta 7 sprememb, pri tem je pred »in Zistanesfeld« pravilno vnesel ločilo, izpustil takrat že odvečni odvisnik »kjer še nikoli...« in namesto »tribuimus« logično zapisal »firmamus«.

Dne 18. maja 982 je cesar znova nasedel in videl v ponaredku, datiranem z 890. letom, pristno listino. Oblikovalec dravskopoljskega dela teksta ga je tokrat prepisoval iz obeh prejšnjih listin, bil pa je tudi seznanjen s terenom: »... exterior Vuagreini...«

Pisec četrte obravnavane listine je imel pred sabo vse tri prejšnje. Iz svojega je dodal »... ex summitate superioris et exterioris termini...« Možno je tudi, da sta pisca tretje in četrte listine prevzela besedi exterior in superior iz pozneje izgubljene listine, ki je prva govorila o Čistinskem polju.¹

¹ Franc Kos; Gradivo za zgodovino Slovencev II, Ljubljana 1906 (Kos II), strani 221—226, 354—356, 366—368, 375—378.

Tekstil o Čistinskem polju:

»890«

... vineis X in Zistanesfeld ubi numquam antecessores nostril
allicul quicquam dederunt, propter fidele servitium prenominati
archiepiscopi tribuimus ad praefatum monasterium sicut acervi duo
prope Trauum positi sunt, ex summitate
termini qui uagreini dicitur, et ita sicut ille
uagreini tendit usque dum Treuina fuit in annem Trauum.
977

... vineis X; in Zistanesfeld
firmamus ad praefatum monasterium, sicut acervi duo
prope Trauum positi sunt, ex summitate
termini qui uagreini dicitur, et sicut ille
uagreini tendit usque dum Treuina fuit in annem Trauum.
982

... vineis (decem), in Zistanesuedl ubi numquam antecessores eius
allicul quicquam dederunt, propter fidele servitium superius iam dicti
archiepiscopi tradidit ad praefatum monasterium, sicut acervos duo
prope Trauum positi sunt, ex summitate
termini qui Vuagreini dicitur, et ita sicut ille exterior
Vuagreini tendit usque dum Treuina fuit in annem Trauum.
984

... vineis X; in Cistanesuedl
firmamus ad praefatum monasterium sicut acervi duo
prope Trauum positi sunt ex summitate superioris et exterioris
termini qui Wagreini dicitur, et sicut ille
Wagreini tendit usque dum Trewina fuit in annem Trauum.

Zdaj pa bliže k Razvanju.

Leta 980 je uspel savinjski mejni grof, da mu je cesar priznal iz svojega v Podravske mejne grofiji na škodo njenega mejnega grofa na meji med obema krajinama pri Vitanju orno zemljo 20 kraljevskih kmetij, ki bi se mu zdela najugodnejša. Kraljevska kmetija je pomenila takrat le mersko enoto, veliko okoli 50 hektarov. Podravske mejne grof se torej ni mogel zaradi neprijaznega soseda nadejati okoli 10 km² vladarjeve orne zemlje z ljudmi, ki so jo obdelovali.²

Podravske mejne grof Rahvin si je znal izmuznjeno nadoknaditi. V imenu 5-letnega kraljica Otona III. (983—1002) je po volji njegove grške matere Teofanu bila izdelana 17. oktobra 985 v kraju Ettenstatt »razvanjska« listina. Ettenstatt je v naših časih manjše bavarsko luteransko središče južno od Nürnberga in zahodno od Regensburga blizu mesta Weissenburg.

Latinska listina, hranjena na Dunaju, pravi, da je na pobudo koroškega vojvode vladar podelil svojemu mejnemu grofu zvestemu Rahvinu v njegovi mejni grofiji od svoje lastnine ozemlje 15 kraljevskih kmetij (= okoli 7,5 km²) v vasi Razvanje (villa Razuuai), če tam toliko tega je, sicer v najbližjih vaseh na tu zadnjič omenjenem Čistinskem (Zitdinesfeld) = Dravskem polju.³

Rahvin je bil lahko zadovoljen. Sprejel je sicer le tričetrtinsko tolažilo, zato pa v neposredni bližini svoje prestolnice v Pohorskem dvoru, časovno vmesni prestolici med arheološko Poštole in piramidnim Mariborom.

Hitro po letu 1100. torej dobrih 100 let po Rahvinu, so se sinovi umrlega podravskega mejnega grofa Engelberta Spanheima, živečega pred smrtjo v prestolnem mariborskem piramidnem gradu, odločili, da obdarijo šentpavelski samostan. Spričo usihanja ogrske moči in ob uspešnih napadih nemškega cesarstva v panonski prostor se je prestolnica Obdravja preselila izpod Pohorja na Piramido s širokim pogledom v Slovenske gorice. Drava je za nekaj časa izgubila svoj obrambni pomen.

Bernard Spanheim je namenil šentpavelskim menihom, bivajočim v samostanu severno od Dravograda, svojo polovico razvanjske (Razwei) vasi (oppidi) na levi strani potoka za živinorejskim dvorom (Betnavo) in Hotinjo vas. K obojnemu je dodal še toliko, da bi bilo vsega za 100 kmetij, vendar ne po količini njiv, temveč po številu bivališč in očetov. Takšno določilo je bilo zanimivo. Tako je bilo zapisano zato, da ne bi kdo pomislil na površinske kraljevske kmetije.⁴

Bernardovemu zgledu je kmalu sledil sicer ne tako širokogrudni radodaren brat Engelbert II. Spanheim. Šentpavlu je dal le v zameno v Ptujski marki vso svojo dediščino, med drugim tudi desnobrežno polovico Razvanja (Razwei) z lastniško cerkvijo in dvorom (curtis).⁵ Dvor vidim v Pohorskem dvoru (Huzi), kjer se je 1124 javljal Verner I. Pohorskodvorski ali Hompoški (Hompoš iz Haus am Bacher).⁶ Njegov Pohorski dvor je postajal središče pohorskodvorskega zemljiškega gospodarstva, prek 220 let v posesti njegovega rodu.

Šentpavelski samostan ni mogel glede Razvanja uresničiti volje obeh Spanheimov, ostalo je zaradi svoje pomembnosti in v svetnih rokah mariborskih podravskih mejnih grofov in njim podrejenih pohorskodvorskih Hompoških.

Pred 1227 je bil oskrbnik štajerskega vojvodovega dela Razvanja Friderik Razvanjski (Razvei). Hasnoval je vladarjeve gorninske vinograde nad Razvanjem in oddajal zanje letno po 3 tovore vina.⁷ Stirideset let kasneje so vedeli

² Kos II, 365.

³ Kos II, 380—381.

⁴ Helmut Stephan: 1000 Jahre Ettenstatt, Weissenburg/Bayern, 1985, 1—86.

⁵ Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev III, Ljubljana 1911, 239—241.

⁶ Jože Koropec: Zemljiške gospodščine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja, Maribor 1972.

⁷ Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev IV, Ljubljana 1915 (Kos IV), 12—14.

⁸ Kos IV, 49.

⁹ Alfons Dopsch: Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark, Wien-Leipzig 1910 (Dopsch), 25, 23.

v vladarjevi pisarni, da so v Razvanju (Razway) tri in pol posestva in da mora vsako od njih oddati letno modij (= okoli 150 litrov) pšenice, modij ovsa, prašiča ali 12 srebrnikov, 2 kruha, ob pustu kokoš, pišče, za veliko noč 20 jajc, vladarjevemu oskrbniku v že mestnem mariborskem gradu po posebej mernik (= šestina modija) pšenice, 5 mernikov ovsa in 24 srebrnikov.⁸

Proti koncu 13. stoletja sta izročala nekaj posesti pri poljčanskem Brezju studeniškim samostanskim sestram najprej (1283 — Razwei) Lipman⁹ in za njim (1297 — Raswy) še Vulfing Razvanjska.¹⁰ Za njima sta znana še Hadmar (1311 — Razway) in Henrik (1354 —) Razvanjska.¹¹ Živeli so v razvanjskem dvoru.

Leta 1331 je zapisal v nemškem jeziku Oton Pohorskodvorski in Mariborski (na Piramidi) svoji ženi vas Razvanje (Raswein) in nekaj posesti pri pohorskodvorski trdnjavi.¹²

Proti koncu življenja Otona (1348), sicer zadnjega Pohorskodvorskega, je lep del njegovega zemljiškega gospostva postajal sestavina za Razvanje že tretjega (poleg pohorskodvorskega in razvanjskodvorskega) zemljiškega gospostva, piramidnega Maribora, kjer so Otonovi sorodniki preživeli njegovo vejo. V samem Pohorskem dvoru so za Hompoškimi zagospodarili za kratko Walseeji in že 1363 Ptujski, za slednjimi od 1438 njihovi sorodniki Stubenbergi.¹³

Leta 1359 je izročal piramidni Gotfrid Mariborski, sorodnik izumrlih Pohorskodvorskih, na osnovi zamenjave svojemu stricu Janezu Kunšperškemu tudi tri in pol kmetije, 4 domce (= kmetijice) in 2 mlina pri Razvanju (Raswach).¹⁴

Leta 1416 je pridobil Ptujski za svoj hompoški Pohorski dvor razvanjski dvor od takratne njegove lastnice Katarine, žene Jakoba Fuchsbergerja.¹⁵ V tistih časih (1438) je veljala večina Razvanja za pohorskodvorsko župo (Supanie).¹⁶

Leta 1431 so bležili med Mariborčani v Krastaški ulici tudi Janeza iz Spodnjega Razvanja (Janes von Nidern Rasway).¹⁷ Spodnjega Razvanja brez Zgornjega (1456 Obeh Raswan) ni moglo biti. Leta 1441 so Razvanje zapisali kot Rossbein.¹⁸ Ludvik Hausner je 1453 kupil od Janeza Braunerja v hočki župniji pri Razvanju (Rasway) na »Hungerpuchel« 6 vladarjevih fevdnih domcev in travnik.¹⁹ V času najpogostejših turških pustošenj²⁰ sta bila Razvanjčana (Rasway) Jure in Lucija Majerle 1473 zadolžena pri mariborskem Židu za 32 mark (= 5120 srebrnikov). Že sta bila poimenovana tudi s priimkom.²¹

V letu 1527 kar dvoje zgovornih zgodovinskih virov osvetljuje razvanjsko p. eteklost. Gre za pohorskodvorni urbar in za seznam glavarine za zemljiško gospostvo meljskih ivanovcev.

V hompoškem ali pohorskodvorskem zemljiškem gospostvu je bila tudi razvanjska župa (supp) 15 podložniških posestev: dvor, 2 dvojni kmetiji, 3 kmetije s puščo, 7 kmetij, dvojni domec in domec. Dvor je posedovala Matjaževa (verjetno vdova), dvojni domec gospod Ruprecht Piber kot naslednik mariborskega usnjarja Vindiša, ostale posesti družine: Delapust, Dermel (3), Fabjan, Grušič, tesar Krejač, Ogrizek, Satler, Siška, Šnajder kot naslednik Vebra, župan Švaj-

⁸ Dopsch, 100.

⁹ Jože Milnarčič: Gradivo za zgodovino Maribora II, Maribor, 1976, 55.

¹⁰ Alberl Muchar: Geschichte des Herzogthums Steiermark VI, Graz 1859, 121.

¹¹ Jože Milnarčič: Gradivo za zgodovino Maribora II, Maribor 1977 (Milnarčič III), 3.

¹² Milnarčič III, 103.

¹³ Jože Koropec: Srednjeveški Pohorski dvor, Kronika XVIII, Ljubljana 1970, 76–79.

¹⁴ Jože Milnarčič: Gradivo za zgodovino Maribora IV, Maribor 1978, 83.

¹⁵ J. (Johann) Loserth: Das Archiv des Hauses Stubenberg, Beiträge XXXVII, Graz 1914, 90/55; 93/94, 97/40, 45.

¹⁶ Alberl Muchar: Geschichte des Herzogthums Steiermark VII, Graz 1864, 280.

¹⁷ Jože Milnarčič: Gradivo za zgodovino Maribor VI, Maribor 1980, 43.

¹⁸ Joseph Zahn: Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, Graz 1893, 403.

¹⁹ Alberl Slarzer: Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark, Beiträge 32, Graz 1902, 234.

²⁰ Jože Koropec: Hoče do srede 17. stoletja, CZN XLIX, 1978, Maribor (Koropec: Hoče), 194.

²¹ Jože Milnarčič: Gradivo za zgodovino Maribora VIII, 1982, 47.

ger in Tanc. Pri imenih so se odločali tudi za hočkega Jurija in Lenarta, limbuškega Jakoba in domačega Mihaela. Za kmetijo je bilo treba oddajati v grad najbolj po 267 srebrnikov, 3 kure in 30 jajc, za dvor 800 srebrnikov. Pri Šnajderjevem domcu je bil vinograd.²²

V seznam glavarine za meljsko komendo so vnesli tudi 7 podložniških družin pri Hočah. To so bile razvanjske družine, med njimi družini Cvelfer in Selničar. Melje jih je moralo dobiti od piramidnega Maribora.²³

Leta 1532 so Razvanjčane zadnjič prizadeli Turki.²⁴

Za betnavsko Tomaževo podložniško družino v Spodnjem Razvanju in za razvanjskega čevljarja Blaža vzemo leta 1539.²⁵

Kar zavidljiv vpogled v Razvanje omogoča pravičnejši davčni politiki namenjena imenjska cenitev 1542 za zemljiška gospostva Pohorski dvor, meljski samostan, limbuško župnišče in nekdanji Štatenberg nad Makolami.

Pohorskemu dvoru je bilo tu (Rasswein) v župi podložnih že 17 družin in dvoje osebenjkov (= podložnikov brez nepremičnin). Razvanjskega dvora v tem seznamu ni, bil je že v posesti žičkih menihov. Hasnoval ga je Mulhauser. Pojavili so se novi priimki: Cimerman, Kac, Kalošnjak, Karner, Kartič, Mihelič in Sah. Najimnitnejšo hišo je imel Švajger (15 imenjskih goldinarjev), najrevnejšo Karner (1 imenjski goldinar). Izračunano poprečje vseh hiš nanese 3 imenjske goldinarje. Orno zemljo družin so ocenili do 12 ornih dni (Švajger), s poprečjem 5 ornih dni; travnike do 4 kosce, s poprečjem 3 kosci. Pet višje ležečih domačij je obdelovalo tudi svoje kmečke vinograde. Po 1 ali 2 konja je premoglo 6 domačij, govedi do 17 (Švajger), s poprečjem 5 glav, svinj do 11, s poprečjem 4. Le Lenart Dremel je še gojil 2 kozi. Po premoženju, kjer je največ nanese živina, smemo reči, da je bilo velikokmečkih družin troje, srednjekmečkih šest in kočarskih osem.

Meljski samostan je imel že kar 15 družin, med njimi 3 družine Kselman, družini Šmid in Veber ter v mlinu družino Stradnerjeve vdove. Štiri družine so posedovale tudi kmečke vinograde. Nepremičnine so bile ovrednotene od 4 do 62 imenjskih goldinarjev s poprečjem 21. Konja je redilo 7 družin, do 9 govedi s poprečjem 3 glave 12 družin, 10 družin do 7 svinj s poprečjem 3. Velikokmečke so bile tri, srednjekmečkih je bilo pet in kočarskih sedem družin. Visok delež kočarjev je omogočala mestna bližina. Na Zietterbergu (ploskev v obliki ceter) nad Razvanjem je imelo Melje 22 gorninskih vinogradov, ocenjenih od 5 do 16 — poprečje 7 — imenjskih goldinarjev. Med sogorniki najdemo domačine, sosede in Mihaelovo cerkvico.

Limbuškemu župnišču je bil tu (Raswoi) podrejen dvojni Letišev pusti domec, Štatenbergu tu (Raswan) 2 domačiji.²⁶

V Razvanju je potemtakem sredi 16. stoletja živelo vsaj 35 podložniških družin ali okoli 175 ljudi.

Pred 400 leti sta Betnava in Pohorski dvor bili oporišči Lutrovih protestantov. Leta 1581 je umrl vnet luteran Vid Heineker, ki je bil vsaj 8 let oskrbnik Pohorskega dvora. Njegovemu sinu Pavlu Tiburciju Heinekerju je za tem gospostvo bilo celo zastavljeno. Nekaj razvanjske posesti, morda prav razvanjski

²² Pohorskodvnrski urbar 1527, Posebni arhiv Stubenberg 37 a/255 b, Štajerski deželni arhiv v Gradcu (Sda).

²³ Seznam glavarine 1527/119, Sda.

²⁴ Arthur Steinwenter: Suleiman II. vor Marburg 1532, Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg, Marburg, Mailbor 1887, 3—28.

²⁵ Lisilna 20. 12. 1539, Jože Milnarč: Gradivo za zgodovino Maribora XI, 1956, 88.

²⁶ Jože Milnarč: Graščina Betnava pri Mariboru, Krontka XXIV, Ljubljana 1976, 12, 19.

Imenjske cenilve 1542:

Pohorski dvor 43/634, Sda

Meljski samostan 29/433, Sda

Limbuško župnišče 22/283, Sda

Štatenberg 2/19, Sda.

dvor, je kupil 1583 luteran zdravnik doktor Janez Homelius od borskega zemljiškega gospoda Mihe Sekelija, ta prej od Rajnprehta Gleinzerja. Takratni hočki župnik je odklanjal pokope protestantskih vernikov. Ker je v novo vero rinila gospoda, za podložnike ni bila privlačna, tudi za razvanjske ne.²⁷

Leta 1588 sta oddajali v viltuški grad 2 razvanjski (Raswein) kmetiji, vsaka po 300 srebrnikov.²⁸

V Pokrajinskem arhivu v Mariboru hranijo urbar hočkega župnišča iz leta 1599. Tu je tudi zapisano, da so mu bili v Razvanju (Rasswein, Rosswain) podložni 3 domci, kmetiji, pusta kmetija, mlin, 2 njivi in 2 travnika, da je imelo pravice do cerkvenih desetin.²⁹

Hočki župnik Jurij Pileator je 1611 branil pravice Mihaelove cerkve proti bivšemu pobiralcu davkov Blažu Seraphinu, ki si je skušal prisvojiti 5 njivi, ki jih je svoje čase zapisal razvanjski cerkvi gospodar Zgornjega Maribora.³⁰

Leta 1616 sta izročila Kuna in Andrej Deteček bratovščini svetega Vida — prvi organizaciji — v Razvanju na bregu »Mrauling« vinograd, za katerega je bilo treba poravnati gornino v Strass (severno od Šentilja v Slovenskih goricah). Vinograd je mejil na razvanjsko gmajno, na bratovščinski vinograd in na Ledinekove vinograd.³¹

Pred 1622 je Erazem Dietrichstein, zemljiški gospod Zgornje Polskave in njegova soseda Frajštajna, kupil nekaj posesti tudi v Razvanju.³²

Leta 1632 so oblasti uvedle poseben davek na služinčad in osebenjke. V zemljiškem gospostvu Pohorski dvor je živelo takrat pri podložnikih, tudi v Razvanju, nekaj hlapcev in dekel.³³

Meljska komenda je 1633 izstavila na željo dveh cerkvenih ključarjev ščitno pismo za vinograd na bregu »Zietrich« nad Razvanjem. Mihaelova cerkev ga je, ležečega med vinogradi, že dalje časa posedovala in oddajala zanj po 2 vedri mošta in 2 srebrnika gornine v Melje.³⁴

Pred letom 1634 je izročila domači cerkvi še Truda Deteček svoj vinograd, nahajajoč se v gornini zemljiškega gospostva Strass. Zgleda, da je mejil na vinograd, izročeni leta 1616.³⁵

Okoli 8. maja 1635 so se v objemu velikega kmečkega upora že bolj Tatenbahovi kot Stubenbergovi pohorskodvorski spuutani podložniki polastili gradu in v Hočah obiskali župnika. V Maribor, kamor so prestrašeni plemiči in njihovi oskrbniki bežali, so prihajale grožnje prekucahov, da bo tudi mesto kmalu na vrsti. Meščani so zaprosili za strelivo v Gradec. Betnava je dobila močno posadko.³⁶

V Pokrajinskem arhivu v Mariboru je ohranjena knjiga, v katero so vpisovali v hočkem župnišču od 1643 dohodke za govejo živino, ki so jo okoličani imeli v reji. Bila je last Mihaelove cerkve. Šlo je za okoli 45 krav in 4 pare volov. Rejnik je plačal letno za kravo 10 krajcarjev (= 40 srebrnikov), za par volov 40 krajcarjev.³⁷

Plemkinja Reissing je 1657 namenila razvanjskemu Mihaelu 20 goldinarjev.³⁸

²⁷ Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant I, Maribor 1875 (Orožen 1), 322. Koropec: Hoče 197, 200.

²⁸ Jože Mlinarič: Gosposočina Viltuš pri Mariboru po urbarju iz leta 1588, ČZN XLIII, Maribor 1872, 238.

²⁹ Urbar župnije Hoče 1599, PAM. Koropec: Hoče 209

³⁰ Spisi 40, Fond župnije Hoče, PAM.

³¹ Listina, PAM.

³² Deželno pravo 1928, Sda.

³³ Osební davek 1632, C 60, Sda.

³⁴ Listina, PAM.

³⁵ Orožen 1, 277.

³⁶ Listina, PAM.

³⁷ Jože Koropec: Mi smo tu, Maribor 1985, 144.

³⁸ Spisi 40, Fond župnije Hoče, PAM.

³⁹ Orožen 1, 288.

Pred 300 leti je 1684 Melje še vedno uživalo v Razvanju (Rosswein) dohodke od že Kselmanovega dvora, 8 kmetij, 4 domcevi, 11 sogornikov in 2 mlinov: od posameznih družin od 240 do 530 srebrnikov, 2 do 6 kur, 10 do 20 jajc, 8 do 10 dni ročne in 3 do 4 dneve vprežne tlake. Smemo reči, da so obveznosti meljskih podložnikov bile na moč podobne onim pohorskodvorskih. Razvanjski posestniki Melju podložnih domačij so se pisali Breznik, Frank, Gajstl, Kselman (4), Lesjak, Narat (2), Peršon, Pesjak in Vanks. Letno bi naj oddali poleg kokoši in jajc blizu 21 goldinarjev in bili dolžni opraviti 50 dni vprežne in 142 dni ročne tlake.³⁹

V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu hranjeni urbar zemljiškega gospodstva Radvanje iz leta 1695 priča, da je posedovalo v Razvanju kmetijo, domec, 3 njive in travnik.⁴⁰

Leta 1696 je kupila razvanjska bratovščina Naše ljube gospe, znana že 1688, nad Razvanjem na »Guglperg« vinograd v gornini zemljiškega gospodarstva Špilje (Spielfeld).⁴¹

Proti koncu 17. stoletja so potemtakem živeli v Razvanju podložniki Pohorskega dvora, Melja, hočkega in limbuškega župnišča, Radvanja in obpolskavskega Frajštajna.

Leta 1640 so začeli pisati hočke matične knjige. V njih srečavamo tudi Razvanjčane ob krstih, porokah in pogrebih. Razvanjčani so imeli svoje pokopališče okoli domače cerkvice.

Med 1640 in 1650 naletimo v hočkih matrikah na 36 razvanjskih (Raswoy) priimkov. To so bili: Arhar, Audi, Breznik, Cimerman, Cuker, Fablič, Frank, Gajst, Gorjup, Hajnc, Haložnik, Kemeter, Koblič, Krajnc, Kselman, Kuncer, Kurnik, Letič, Mandl, Marinet, Murko, Narat, Perko, Pipan, Potočnik, Ramšak, Robič, Smekar, Šiško, Soc, Štromar, Sumas, Švare, Valant, Vauda in Volf.

Vedno pogosteje so se stari priimki umikali novim. V drugi polovici 17. stoletja se je ob mnogih starih ugaslih priimkih javljalo kar 46 novih, med njimi tudi trajnejši Bračko, Kmetič, Lešnik in Špuraj, večina drugih le za prav kratek čas. V Razvanju so se naglo menjavali viničarji, hlapci in deklice, sem so se pogosto zatekali berači.⁴²

AUS DER GESCHICHTE VON RAZVANJE BIS ZUM JAHR 1700

Zusammenfassung

Das von den Altansässigen kultivierte Land von Razvanje wurde schon gegen Ende des 6. Jahrhunderts von slowenischen Vorfahren besiedelt. Dravsko polje (das Draufeld) begann den Namen Cistinsko polje zu tragen. Im Jahre 985 konnte der Markgraf von Podravje (dem Draugebiet) Rahvin vom Herrscher zirka 7,5 km² Land in Razvanje und seiner Umgebung erwerben und zwar in der Nähe seines Wohnsitzes im Pohorski dvor (Haus am Bacher), der zeitlich für Podravje der Hauptsitz zwischen der archäologischen Poštela und Maribor auf der Piramida (Pyramide) war.

³⁹ Jože Mlinarič: Melje in njegova malteška komenda od XII. stoletja do leta 1603. ČZN LI, Maribor 1980, 229–230.

⁴⁰ Jože Mlinarič: Gosposočina Zgornje Radvanje po urbarju iz leta 1695. ČZN XXXIX, Maribor 1978, 213.

⁴¹ Listina, PAM.

Spis 40, Fond župnije Hoče, PAM.

⁴² Krstna knjiga od 1642, Župnijski urad Hoče.

Poročna knjiga od 1669, Župnijski urad Hoče.

Nachdem die ungarische Macht abnahm und die Einfälle des deutschen Kaiserreichs in den pannonischen Raum erfolgreich waren, wurde der Sitz der Markgrafschaft von Podravje unter dem Pohorje auf die andere Seite der Drava auf die Piramida (Pyramide) übersiedelt, mit einem weiten Blick auf Slovenske gorice (Windischbüchel).

Das Land bei Pohorski dvor und darin Razvanje mit der Michaelikirche kam nicht in den Besitz von St. Paul, wie das die Spanheimer wollten. Wegen seiner Bedeutung blieb es in den weltlichen Händen der Markgrafen von Podravje und der ihnen untergeordneten Von Pohorski dvor.

Anfang des 13. Jahrhunderts gediehen ober Razvanje Weingärten. Mitte des 14. Jahrhunderts lebten die Einwohner von Razvanje ein Untertanenleben in den Grundherrschaften Pohorski dvor, Zgornji Maribor (Ober-Maribor) und Razvanjski dvor. Zu dieser Zeit trieb der einheimische Bach schon die Mühlräder.

Im Jahre 1527 klärten das Urbar von Pohorski dvor und das Verzeichnis der Kopfsteuer für die Grundherrschaft der Johanniter in Melje die Vergangenheit von Razvanje auf. Die letzteren übernahmen einen Teil von Razvanje von Zgornji Maribor auf der Piramida.

Im Jahre 1532 wurde Razvanje zum letzten Mal von den Türken heimgesucht.

Mitte des 16. Jahrhunderts lebten in Razvanje mindestens 35 Untertanenfamilien. Nahezu die Hälfte von ihnen waren Häuslerfamilien. Die Nähe der Stadt Maribor machte ihr Dasein möglich. Sie erschienen gern dort, entweder zu Fuß oder mit Pferden. Weil die Herrschaften sich zum lutherischen Glauben bekannten, war dieser für die Untertanen nicht anziehend.

Ende des 17. Jahrhunderts lebten in Razvanje die Untertanen von 6 Grundherrschaften von Pohorski dvor, der Kommende von Melje, der Pfarhöfe von Hoče und Limbuš, von Radvanje und von Freistein an der Polskava. Von den damaligen Einwohnern von Razvanje berichten die Matrikel der Pfarre von Hoče viel.

PRETEKLOST OBMOČJA SEVERNO OD RAZVANJA DO DRAVE IN OD LIMBUŠA NA ZAHODU DO POBREŽJA NA VZHODU V OBDOBJU DO LETA 1600

Jože Mlinarič*

UDK 332(091)(497.12 Mariborsko polje) »11/16«

MLINARIČ Jože: Preteklost območja severno od Razvanja do Drave in od Limbuša na zahodu do Pobrežja na vzhodu v obdobju do leta 1600. (Die Vergangenheit des Gebietes nördlich von Razvanje bis zur Drau und von Limbuš im Westen bis Pobrežje in Osten in der Zeit bis zum Jahr 1600.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)1, str. 32—40.

Izvirnik v sloven., povzetelek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Avtor obravnava na osnovi arhivskih virov in literature preteklost območja severno od Razvanja in do Limbuša na zahodu do Pobrežja na vzhodu do leta 1600. Omenja pridobitev posesti po šentpavelskih benediktinceh in prve omenbe naselij v zgodovinskih viših, se uslavlja ob prbivalstvu, podložniških in njihovih gospodarskih enotah ter dajatvah, nato pa obravnava vse tri gosposčine, nastale na obravnavanem območju: belnavsko, radvanjsko in limbuško gosposčino.

UDC 332(091)(497.12 Mariborsko polje) »11/16«

MLINARIČ Jože: The Past of the Territory of Razvanje to the Drava and from Limbuš in the West to Pobrežje in the East in the Period till the Year 1600. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)1, p. 32—40.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

On the basis of archival sources and of the literature the author treats the past of the territory to the north of Razvanje and to Limbuš in the west and Pobrežje in the east till the year 1600. He mentions the acquisition of properties from the Benedictines of St. Paul and the first remarks of the settlements in the historical sources, he stops at the population, at the bondsmen and their economic units and taxes, and then he treats all the three manorial estates, sprung up on the territory dealt with: the manorial estates of Belnava, Radvanje and Limbuš.

Na obravnavanem območju se od 12. stoletja naprej omenja nekaj pomembnih naselij, na njem pa so tudi nastale tri zemljiške gosposčine: Betnava, limbuška gosposčina in gosposčina v Zgornjem Radvanju. Omenimo naj tudi, da je na tem območju, ki je cerkvenoupravno sodilo pod oglejsko patriarhijo in pod hočko pražupnijo,¹ najkasneje na začetku 13. stoletja nastala nova

* Dr. Jože Mlinarič, redni profesor, arhivski svetovalec pri Pokrajinskem arhivu Maribor.

¹ 1146, Oglej: omenja se župnija »de Choz« (F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku = F. Kos Gradivo, Ljubljana 1915, št. 222, str. 125).

dušnopastirska postojanka pri cerkvi Marije Magdalene na dravskem bregu, katere sedež so v 16. stoletju prenesli k Jakobovi cerkvi v Limbušu.²

Obravnvano območje je že zaradi tega, ker je ležalo takorekoč na pragu mariborskega mesta, doživelo svojevrsten razvoj. dana mu je med ostalim bila tudi možnost intenzivnejšega gospodarskega razvoja, pri čemer moramo upoštevati tudi to, da so prek tega območja vodile pomembne prometne poti, ki so povezovale vzhod z zahodom in prek dravskega mostu jug s severom.

Po bitki in zmagi **nemškega kralja Otona I.** leta 955 nad Madžari, si le-ti niso več upali vdirati na Bavarsko in Saško in Otonov bratranec Henrik Bavarski je pričel proti Madžarom ofenzivo, katere posledica je bila ustanovitev obrambnega pasu od Donave do Jadrana (790). K temu obrambnemu telesu sta sodili tudi Ptujška marka ali Marka onstran Dravskega gozda (Marchia trans silvam) in Savinjska marka s središčem v Celju. Marki sta bili skupaj z ono ob srednji Muri podrejeni bavarskemu vojvodi, od leta 1002 vojvodi Koroške.³ Prvi kolonizaciji, tisti pred pustošenjem Madžarov, je od 10. stoletja naprej sledila t. i. druga kolonizacija, ki je dobila nov zagon pod cesarjem Konradom II. (1027—1039), ki je predvsem v Podravju in na območju Savinjske poklonil ogromne posesti, tedaj predvsem še gozd, grofu Sigfridu Spanheimskemu, doma iz Porenja. Sigfrid pa je posestno obogatel tudi s poroko ene izmed članov družine Aribonov.⁴

Za nadaljnjo usodo predvsem Dravske doline in tudi obravnavanega območja je bilo odločilno to, da je Sigfridov sin grof Engelbert v letu 1091 ustanovil benediktinsko opatijo pri Št. Pavlu v Labotski dolini na Koroškem in jo obdaroval z velikimi posestmi. Že v letu ustanovitve samostana je Engelbert z ženo Hedviko in s sinovoma podelil opatiji in njenemu opatu Vencelinu na desnem bregu Drave Ruše (ultra Trauum villam Rōste) in pusto pokrajino ob Radoljni, da bi se tam naselilo nekaj benediktincev.⁵ Za nadaljnji razvoj obravnavanega območja je zlasti pomembna listina, nastala v letih 1096 in 1105, v kateri sta se Engelbertova sinova Hartvik in Bernard zavezala, da bosta ob svoji smrti samostanu izročila nekatere posesti. Hartvik dvorec in cerkev z zemljo v Kamnici, Bernard pa na desnem bregu Drave posest Razvanje (predium Razwei), in sicer živinorejsko pristavo (id est stabularium curtum) — očitno Betnava — ter pol vasi na levi strani tamkajšnjega potoka in še Hotinjo vas (villa Hūnoldisdorf), kar naj bi znašalo skupaj sto kmetij. Bernard je tedaj samostanu namenil tudi še Radvanje (oppidum Radewan) in Studence (villam Brunne).⁶

Potem ko je šentpavelski samostan po vsej verjetnosti že leta 1147 (tedaj je Bernard Spanheim izginil v križarski vojni v Mali Aziji), prevzel vsaj del namenjene mu zemlje, je postal vodilni zemljiški gospod v Dravski dolini, kjer si je izoblikoval upravno in gospodarsko središče na gradu Fali. Odslej pa je prihajalo do križanj interesov samostana in deželnega kneza, zlasti na območju vzhodnega Pohorja in knez je sčasoma prisvojil svet pri Razvanju in Pohorskem dvoru. Nastanek od deželnega kneza delno odvisne gosposčine v Limbušu, ki je odslej ločevala samostansko posest vzhodno in jugovzhodno od Limbuša od upravnega središča na Fali, je tudi oslabilo moč Št. Pavla.

² 1289, junij 10., Maribor: omenja se »Gotfridus plebanus sancte Marie Magdalene in Iltore« (J. Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora = GZM II/64, Maribor 1976).
Prlm. I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant I., Marburg 1875, str. 341—342.

³ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja. Ljubljana 1955, str. 174 sl.

⁴ Ibidem, str. 248 sl.

⁵ 1091, okoli 1. maja (F. Kos, Gradivo III, št. 395, str. 232—233).

⁶ Med letom 1096 in 1105 (F. Kos, Gradivo III, št. 408, str. 239—241).

Del svoje posesti pa sta tako deželni knez kot šentpavelski samostan oddajala v fevd, s čimer se jima je ta pričela počasi izmikati iz rok.⁷

Z darovnicami predvsem šentpavelskega samostana in z drugimi dokumenti, so pričela prihajati na dan imena naselij obravnavanega območja. Okoli leta 1100 se prvič pojavi ime Radvanje, in to v obliki »oppidum Radewan«.⁸ Označitev naselja z »oppidum« namesto z običajnim »villa« kaže po mnenju zgodovinarja Hansa Pircheggerja na noriško-rimsko podlago tega kraja, ki je bil poimenovan po krajevnem županu.⁹ Dva izmed krajev obravnavanega območja sta v času srednjega veka razvila dve jedri: Radvanje in Pobrežje. Tako se v letu 1416 omenja Zgornje Radvanje (Ober Rotwein), leta 1441 pa Spodnje Radvanje (Nider Radwan),¹⁰ v letu 1434 srečamo ime Spodnjega Pobrežja (Nider Pobersach), leta 1438 pa ime Zgornjega Pobrežja (Ober Pobersach).¹¹ Magdalenina Cerkev na dravskem nabrežju (am Rain) se prvič omenja leta 1289.¹² Limbuš se omenja prvič leta 1147 oziroma 1189 (Leumbach),¹³ Pekerska gorca (Chulmen) v letih med 1193 in 1220,¹⁴ Pekre pa pred letom 1227 v obliki »Piker«.¹⁵ Mirno pa smemo reči, da sega postanek zgornjih krajev v starejšo dobo, upoštevati namreč moramo, da so se mnoge zgodovinske priče — listine, izgubile.

Prebivalstvo tega območja je bilo v srednjem veku v podložniških odnosih do svojega zemljiškega gospoda. Naš človek je bil, kot pravimo, »zavezan grudi« (glebae adscriptus), ki je hasnoval zemljo, zato je moral zemljiškemu gospodu oddajati predpisane letne dajatve. Osnovna gospodarska dejavnost podložnika je bila obdelovanje zemlje in živinoreja, pri čemer naj poudarimo, da je okoli Betnave bila močno zastopana konjereja, ki je bila pogojna z dvojim: s primerno lego tal, in z dejstvom, da je tod vodila pomembna prometna pot, ki je prcnekateremu tovorniku dajala vsakdanji kruh ali pa vsaj postranski zaslužek. Podložnik si je tod, kakor pač to tudi drugod, kjer se mu je za to nudila priložnost, iskal zaslužek tudi zunaj agrarnih dejavnosti. Te možnosti je v naseljih obravnavanega območja bilo kar dovolj. Pravkar smo omenili tovarništvo, omenimo naj tudi kmečko obrt in trgovino, na kateri je ugodno vplivala bližina mariborskega mesta ter prisotnost cerkvenih središč kakor Hoč, Limbuša in Magdalenine cerkve. Za živahno trgovino in promet na obravnavanem območju govori tudi dejstvo, da si je konec 15. stoletja mariborsko mesto pri Betnavi postavilo občasno mitnico in da so na primer limbuški gospodarji konec 16. st. postavili stalno mitnico pri Laznici. O razvisti najosnovnejših panog obrti nam govoré med ostalim zlasti urbarji. Nekaj zaslužka je podložnikom dajalo tudi ddnarstvo, takó deloma obdelovanje zemlje svobodnim osebam, zlasti mariborskim meščanom, ter cerkvi, deloma pa tudi obdelovanje vinogradov, ki so se razprostirali po obronkih Pohorja od Radvanja prek Pekar do Limbuša in ki so bili last različnih zemljiških gospod, svobodnih oseb in cerkva.

Dajatve podložnikov zemljiškemu gospodu nam omogočajo sklepati na njihovo gospodarsko dejavnost, kar pa velja predvsem za zgodnejši čas. Upoštevati namreč moramo, da je ob prehajanju naravnega gospodarstva na denar-

⁷ J. Koropec, Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja. Maribor 1972, str. 20.

⁸ Med letom 1096 in 1105 (F. Kos, Gradivo III, št. 403, str. 241).

⁹ H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte Ihrer Herrschaften und Güllen, Städte und Märkte. München 1962, str.

¹⁰ J. Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter. Wien 1893, str. 398, 1427: »Ober Radwan«.

¹¹ J. Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark ..., str. 48.

¹² 1289, junij 10., Maribor (GZM 11/64).

¹³ 1147, november 16., pri Laodiceji (F. Gradivo IV, št. 245, str. 137). Omenja se »Lupolt de Leumbach« (F. Gradivo IV, št. 760, str. 382).

¹⁴ (1193—1220) (GZM 1/31).

¹⁵ J. Koropec, Zemljiške gosposčine ..., str. 24.

no prešla tudi naturalna renta v denarno, zlasti še tam, kjer je podložnikom bila dana možnost zaslužka zunaj agrarnih dejavnosti, kar velja pač za obravnavano območje. Primarna gospodarska dejavnost podložnikov območja, ki nas zanima, je bilo poljedelstvo, dajatve pa kažejo tudi na razvitost živinoreje. Vir iz leta 1542¹⁶ nam daje podatke o vrstah živine, ki so jo gojili podložniki, in o številu, ki ga je imela posamezna kmečka družina. Iz dokumenta je razvidno, da so podložniki na področju Betnave gojili govedo in prašiče in se intenzivno bavili s kokošerejo in konjerejo. Za Zgornje Radvanje nam viri pričajo, da so se podložniki bavili tudi z drobnico (ovce in koze). Podložniki obravnavanega območja so zemljiškim gosposkam oddajali denar, od žit rž, oves, pšenico in proso, od živali kokoši, piščeta in kopune, ponekod tudi drobnico, ter jajca, nekateri pa so oddajali tudi dajatve, ki so zahtevale že neko domačo delo, npr. kruh, sir ali lan. Izrazito denarnim dajatvam so bili zavezani podložniki na Studencih.

Za obravnavano območja je značilna močna **drobitev zemlje**, se pravi, da je veliko podložnikov imelo manjšo zemljiško parcelo kakor celo kmetijo: polovično, četrtinsko ali pa še manjšo gospodarsko enoto. Velika drobitev zemlje je bila pogojena z možnostjo zaslužka zunaj agrarnih dejavnosti, kar je močno vidno pri podložnikih betnavske gosposčine v krajih Studenci, Zgornje in Spodnje Radvanje. V letu 1542 je v zgoraj imenovanih naseljih prišlo na 10 celih kmetij 10 domceev in 3 polovične kmetije, se pravi, da je nad polovica podložnikov imela kmetijo, ki je bila manjša od cele. Večina zemlje obravnavanega območja je bila razdeljena med podložnike, le nekaj so jo zemljiške gosposke obdelovale v lastni režiji. Pač pa ugotavljamo, da je že konec srednjega veka bila zemlja na območju kasnejšega magdalenskega predmestja razdeljena na mnoge majhne parcele, ki so jih hasnovali predvsem mariborski meščani, različne svobodne osebe in cerkve. Parcele so bile ali last zemljiških gosposk, do katerih hasnovalci zemlje niso imeli drugih dolžnosti, kot le redne letne dajatve, z osebo nanj niso bili vezani, ali pa so parcele bile prava last zgoraj omenjenih oseb.

Podložniki obravnavanega območja so sodili pod najrazličnejše **zemljiške gosposke**. Tako je npr. moglo imeti v enem naselju svoje podložnike tudi do pet in še več zemljiških gosposk. Prebivalci območja, ki nas zanima, so sodili predvsem pod gosposčine Betnavo, Radvanje, Limbuš in Pohorski dvor, torej pod gosposčine, katerih sedež je bil na zgoraj imenovanem območju. Poleg navedenih gosposk pa so na območju vzhodnega Pohorja imele svoje podložnike in sogornike predvsem še naslednje zemljiške gosposke: gosposčina Zgornji Maribor, komendi iz Melja in Velike Nedelje, žički in vetrinjski samostan, mariborska, hočka in limbuška župnija, različni beneficiati ter mariborski meščani.¹⁷

Posest v Radvanju in v njegovi neposredni okolici se je poleg tega, da se je močno drobila, prehajala tudi v roke različnih gosposk, in to bodisi kot dediščina po Bernardu Spanheimskemu bodisi kot fevd šentpavelskega samostana. Tako je npr. v naselju »Radvan« sodilo pod deželnoknežji urad Maribor (officium Marchpurch), šest kmetij, ki so izvirale od šentpavelskega samostana.¹⁸ Leta 1498 je sosednje zemljiško gospostvo Limbuš imelo eno kmetijo v Zgornjem in dve kmetiji v Spodnjem Radvanju, sredi 16. stoletja pa jih je imela tod šest gosposčina Viltuš.¹⁹ V letu 1454 je prejel mariborski beneficij

¹⁶ Prlm. J. Koropec, Zemljiške gosposčine . . . , str. 145 sl.

¹⁷ Ibidem, str. 40—41.

¹⁸ Ibidem, str. 19—20.

¹⁹ J. Mlinarič, Gosposčina Limbuš pri Mariboru, ČZN XLV11, 1976, str. 90. Isti, Gosposčina Villuš po urbarju iz leta 1586, ČZN XLIII, 1972, str. 224.

sv. Tomaža domec »zv Nider Radewan«,²⁰ mariborska župnija je leta 1506 imela pol kmetije »zv Ober Radwein«, v letu 1542 pa je bila lastnica dveh pustih posesti cerkev sv. Jakoba iz Limbuša.²¹ Med lastniki zemlje v Radvanju se v tem času omenjajo naslednje družine: Wintershofer, Gleintzer, Kühnburg, Saurau, Hofman, Fuchs in še druge.²²

Od treh zemljiških gosposk, ki so na obravnavanem območju imele svoj sedež; namreč **Betnava**, **Radvanje** in **Limbuš**, naj se najprej dotaknemo Betnave. Omenili smo že, da se **Betnava** omenja prvič okoli leta 1100 kot »živinorejski dvorec« (stabularia curtis),²³ vendar še ne z imenom, ki ga srečamo šele v dokumentu iz leta 1319, zapisano kot »Wintenaw«.²⁴ Zidava dvorca se je ponavadi pripisovala gospodom Winden, lastnikom mnogih posesti pri nas, med ostalim tudi gosposčine Negove, kar pa zgodovinar Pirchegger argumentirano zavrača. Vsekakor je bila Betnava sprva sedež majhne viteške družine, katere člani so po vsej verjetnosti bili fevdniki gospodov Mariborskih oziroma Viltuških, ali pa so imeli z njimi vsaj tesne zveze, saj so od zgoraj omenjanih prejeli v fevd zemljo in nastopali kot priče v njihovih listinah. Posamezni člani lastnikov Betnave so v 14. stoletju opravljali pomembne javne funkcije: Paltram starejši je bil deželni sodnik v Mariboru, Rudolf deželni pisar.²⁵ V družini je bilo zelo pogosto ime Paltram, zato ni nič nenavadnega, če se v letu 1363 imenuje Betnava Paltramov dvor (Paltramshof).²⁶ Paltramove sinove Paltrama, Rudolfa in Vida srečamo prvič v listini iz leta 1367.²⁷ Kasneje je dvor prišel v roke Žusemskih. Pred letom 1413 se je namreč Andrej Žusemski poročil s hčerko Paltramovega sina Vida. Ko pa je Andrej Žusemski v letu 1437 zastavil Frideriku II. Celjanu žusemsko gosposčino, se je preselil na Betnavo in po njem je posest dedoval njegov sin Ivan.²⁸ Okoli leta 1410 in nato okoli leta 1446 je prejel neki Paltram z Betnave od šentpavelskega opata fevde v Melju.²⁹

Leta 1542 so bili lastniki Betnave gospodje Turjaški, lastniki tudi viltuške gosposčine. Betnavo, ki so jo Turjaški šteli kot posebno enoto znotraj viltuške gosposčine, so le-ti morda dedovali po Viltuških, ki so izumrli v letu 1471. Leta 1555 je Betnava skupaj z Viltušem prišla v roke novega lastnika. Wolf Engelbert Turjaški je posest za 17.000 goldinarjev prodal svojemu svaku Luki Szekelyju, njegov sin Mihael pa je 1585 Betnavo prodal Maksu Kienburgu, ta pa 1587 Wolfu Viljemu Herbersteinu. Istega leta je Herberstein od Szekelyja kupil še Viltuš, in tako sta bili obe gosposčini zopet v rokah enega gospodarja.³⁰

Okoli betnavskega gradu vidimo še danes velik nezazidan kompleks zemlje: nekdanjo dominikalno zemljo gosposčine, ki jo je ta obdelovala v lastni režiji. Betnavska dominikalna posest, izvzemši gozda, je ležala okoli gradu. Kasnejši viri nam izkazujejo večje gozdne komplekse na Pohorju, last Betnave, zaradi katerih je med njo in framsko ter polskavsko gosposčino prihajalo do sporov. Betnava si je tudi na delu Pohorja nad Radvanjem in na ravnici pod njim delila s sosednjo limbuško gosposčino pravico do nizkega lova, v tam-

²⁰ 1454, december 11. (GZM VII/56).

²¹ J. Milnarč, Mariborska župnija do leta 1600. ČZN XLIV, 1973, str. 243. Prlm. Islit, Gosposčina Limbuš pri Mariboru . . . , str. 74.

²² J. Koropec, Zemljiške gosposčine . . . , str. 41.

²³ Med letom 1096 in 1105 (F. Kos, Gradivo III, št. 403, str. 239–241).

²⁴ J. Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter. Wien 1893, str. 502.

²⁵ H. Pirchegger, Die Untersteiermark . . . , str. 105 st.

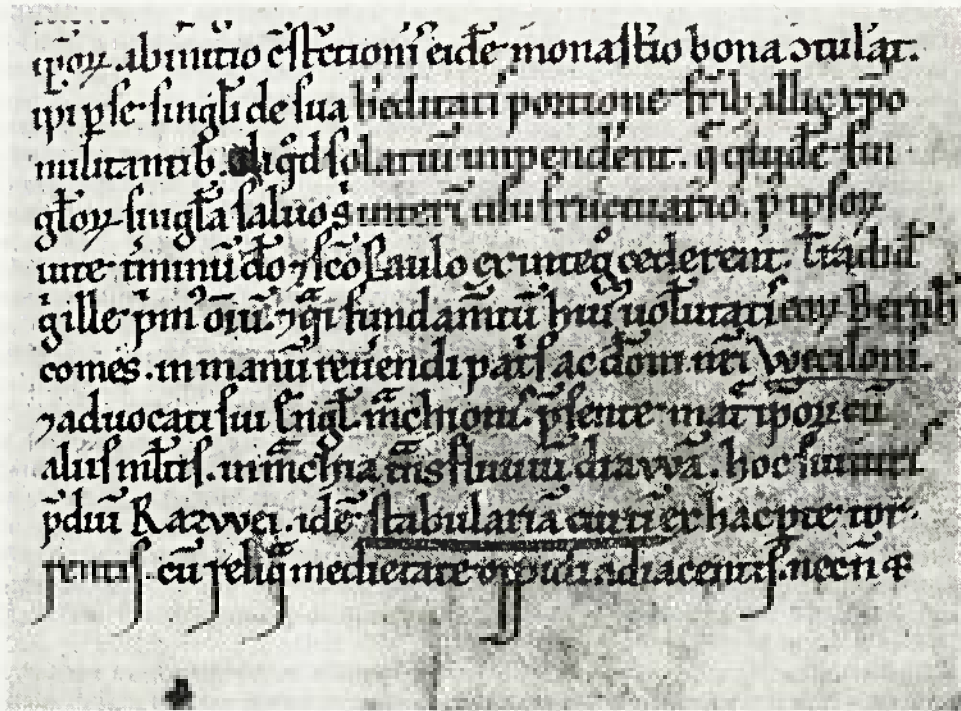
²⁶ J. Milnarč, Mariborski mesni sodniki v srednjem veku. ČZN LIV, 1983, str. 44.

²⁷ 1367, maj 25., Maribor (GZM IV/112).

²⁸ J. Koropec, Zemljiško gosposstvo Zusem do 17. stoletja. ČZN LV, 1984, str. 4.

²⁹ Prlm. J. Milnarč, Graščina Betnava pri Mariboru. Kronika XXIV, 1976, 14.

³⁰ H. Pirchegger, Die Untersteiermark . . . , str. 26. Prlm. J. Milnarč, Gosposčina Viltuš . . . , str. 224–226.

V letih med 1096 in 1103 podeli grof Bernard Spanheinski Sentspavelskemu samoslanu posest Razvanje, Žlvinorejski dvorec = Betnava. (Codex traditionum S. Pauli iz začetka 13. stoletja, cap 31, v Arhivu samostana St. Pavla.)

kajšnjih potokih pa pravico do ribolova. Pravico do pobiranja desetine pa si je betnavska gosposčina delila s hočko župnijo.³¹

Prve pregledne podatke o zemlji betnavskih podložnikov in o njihovih datjavah gosposki imamo iz let 1542 in 1555, ko je Betnava imela 73 gospodarskih enot v bližini dvora samega, večji del pa jih je imela na Dravskem polju. Pri samem dvoru, ki ga vir imenuje »pristava« (mairhoff Winthnaw), je le v treh urbarialnih naseljih: v Zgornjem in Spodnjem Radvanju ter na Studencih, bilo 12 gospodarskih enot, ostali podložni kmetje pa so bili v naseljih: Brezula, Podova, Stražgonjci, Zgornje Jablane, Dragonja vas, Pleterje in Sv. Lovrenc. Če primerjamo število podložnikov Betnave s številom podložnikov nekaterih drugih gosposčin, ugotavljamo, da je ta sodila k manjšim zemljiškim gosposkam. Za primerjavo naj omenimo, da je npr. Viltuš tedaj premogel 161 družin,³² Hrastovec 360 in konjiška gosposčina 296 družin.³³

Betnava je konec 16. stoletja odigrala pomembno vlogo v protestantizmu Maribora in njegove okolice, saj so njeni lastniki Herbersteini bili vneti pristaši Lutrove vere. Pristašem nove vere so Herbersteini dali na voljo svojo grajsko kapelo, kasneje pa zemljišče za zgraditev potrebnih stavb. Predikanta (1587) so vzdrževali plemiči bližnjih gradov ter mariborski meščani-luterani. Z njihovimi sredstvi je bila zgrajena protestantska molilnica, hiša za predikanta in stavba za šolo oziroma mežnarija. Luterani so si uredili tudi svoje

³¹ J. Mlinarič, Graščina Betnava pri Mariboru ..., str. 17.

³² Ibidem, str.

³³ H. Pirchegger, Die Unterscliermark ..., str.

pokopališče, saj je na katoliških pokopališčih bilo prepovedano pokopavati pristaše nove vere. Leta 1600 je katoliška protireformacijska komisija uničila stavbe in razrušila pokopališče, vendar so luterani vsaj še do leta 1627 na njem pokopavali svoje rajnce, o čemer pričajo najdeni nagrobniki.³⁴

Čeprav presega naš časovni okvir, naj vendar z nekaj besedami omenimo kasnejšo usodo Betnave, ki je v 17. stoletju prišla v roke lastnikov mariborskih gosposčin. Leta 1629 je Vid Sigmund Herberstein, lastnik Betnave, kupil gosposčino Zgornji Maribor, leta 1641 pa je postal njen lastnik gospod gosposčine Spodnji Maribor, Jurij baron Khisl. Proti koncu stoletja (1686) je Betnava bila združena z gosposčino Gromberkom (uro hoda iz Zgornje Polskave proti Šmartnemu na Pohorju), leta 1822 pa je gosposčina Gromberk bila vključena v Betnavo. Kasneje so postali lastniki mariborskih gosposčin grofje Brandisi in iz njihovih rok je leta 1863, torej tri leta po prestavitvi sedeža lavantinske škofije iz St. Andraža v Labotski dolini na Koroškem v Maribor, Betnava prišla v roko te škofije kot škofov двореc, kar je ostal do leta 1941.³⁵

Naslednja gosposčina, ki nas zanima, je zemljiška gosposčina s sedežem v **Zgornjem Radvanju**. Omenili smo že, da se ime Radvanje pojavi prvič v obliki «oppidum Radewan» okoli leta 1100.³⁶ Nad posestjo, na kateri se je v času poznega srednjega veka razvila gosposčina, očitno šentpavelski samostan ni mogel uveljaviti svoje lastninc. V času grofa Bernarda Spanheimskega (1147) je znan neki Leopold iz Radvanja (Lutoldus de Radwan), ki je morda spremljal Bernarda na križarsko vojno skupaj z njim v Mali Aziji šel po zlu.³⁷ Mož se namreč kasneje nikoli več ne omenja.

Okoli Radvanja se je posest izredno močno drobila in na njegovem območju so imeli svoje podložnike številni zemljiški gospodje, kakor smo to že povedali. Zato se seveda gosposčina ni mogla uveljaviti do take mere, kot sta se npr. Betnava in Limbuš. Prvi podatki o radvanjski gosposčini potekajo šele iz 15. stoletja, ko so novi lastniki Gaisrucki skromen sedež imenja prezidali v plemiški двореc. Grajsko pomirje radvanjske gosposčine je na vzhodu segalo do pomirja Betnave, na zahodu pa do pomirja limbuške gosposčine, na severu je tekla njegova meja po Dravi, na jugu pa se je povzpela do cerkve sv. Bolfenka in Areha.³⁸

Podatki o gosposčinski posesti so šele iz 17. stoletja, ko je bil lastnik Radvanja Maksimilijan grof Gailler. Gosposčina je imela razmeroma malo dominikalne posesti, posesti, ki jo je obdelovala v lastni režiji, omenjajo pa se njive, pašniki in travniki v neposredni bližini gradu. Gosposčina je imela le večje komplekse gozda na Pohorju, pravico do lova, do ribolova na Dravi in na nekaterih pritokih ter pravico do stojnine. H gosposčini je sodilo 74 podložniških kmetij na treh območjih: okoli gosposčinskega sedeža in na Pohorju, v Hočah in Razvanju, na Dravskem polju ter v Slovenskih goricah. Vinogradi, ki jih je gosposka oddajala interesentom po gorskem pravu, so ležali na dveh krajih; predvsem pri Pekrah (13 sogornikov) in v Slovenskih goricah (27 sogornikov). Desetino si je Radvanje delilo z različnimi zemljiškimi gospodskami, zlasti pa z župnijami.³⁹

Kot zadnjo naj omenimo **limbuško gosposčino**, ki se je, kot smo že dejali, zabila kot klin med šentpavelsko posestjo zahodno od Limbuša in ono vzhodno od njega. Bila je od deželnega kneza rahlo odvisna gosposčina, ki so jo knezi

³⁴ I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant I, Marburg 1856, str. 318 sl.

³⁵ Prim. J. Milnarč, Graščina Betnava pri Mariboru ..., str. 17-18.

³⁶ Med letom 1096 in 1103 (F. Kos, Gradivo III, št. 408, str. 241).

³⁷ 1147 (okoli 20. aprila), Velikovec (F. Kos, Gradivo IV, št. 238, str. 133).

³⁸ J. Milnarč, Gosposčina Zgornje Radvanje po urbarju iz leta 1695. ČZN XLIX, 1978, str. 206 do 207.

³⁹ Ibidem, str. 212 sl.

oddajali svojim ministerialom v fevd. V letu 1147 se Limbuški (di von Leuvenbach) omenjajo kot ministeriali Bernarda Spanheimskega.⁴⁰ Prvi znani ministerial je bil Leopold Limbuški, ki ga omenja listina iz leta 1189 in ki je imel posestne spore s šentpavelskim samostanom.⁴¹ Limbuški so bili zelo razvejana viteška družina in zadnji njihovega rodu je umrl 1579, njihov grb pa so leta 1637 prevzeli Galli z Gallensteina.⁴²

Limbuška trdnjava se prvič navaja leta 1331, ki pa se je verjetno že pred tem Limbuškim izmuznila iz rok.⁴³ Nekaj časa je grad imel v zastavi Ulrik Wallsee in leta 1427 je gosposčino imel kot fevd grofov Celjskih Ivan Martin Frankopan Krbavski, poročen z Dorotejo, hčerjo Friderika Stubenbergkega. Po njegovi smrti 1436 pa gosposčina ni prešla v roke Stubenbergov, ampak so si jo Celjani pridržali zase, njihovi dediči pa so bili Habsburžani.⁴⁴ Gosposčino so odslej upravljali različni deželnoknežji oskrbniki, med njimi npr. Bernard Griebinger, ki je pri limbuški cerkvi sv. Jakoba ustanovil beneficij in ga bogato dotiral. Listina iz leta 1478 je obenem prva priča o obstoju Jakobove cerkve v Limbušu, kamor so v 16. stoletju prenesli sedež župnije sv. Marije Magdalene.⁴⁵ Pri Jakobovi cerkvi je nato nastala samostojna župnija in Magdalenina cerkev je do leta 1788 bila njena podružnica.⁴⁶

Urbar iz leta 1498 nam daje pregled nad posestjo in pravicami limbuške gosposčine. Grajsko pomirje je na vzhodu segalo do Peker, na jugu je njegova meja tekla po Pohorju, na zahodu pa je nekako od Vrhovega dola krenila proti Bistriškemu potoku in na Dravo, ki je bila njena severna meja. Gosposčina je bila lastnica dominikalne zemlje na obeh bregovih Drave in je imela predvsem veliko vinogradov okoli Limbuša in Peker. K njej je sodilo tudi 151 gospodarskih enot v urbarialnih naseljih Limbuš, Pekre, Zgornje in Spodnje Radvanje, Reka pri Hočah, Šestdobje, Bistrica, Laznica, Hrastje in Vrhov dol, nekaj podložnih kmetij pa je bilo v Slovenskih goricah. Limbuško gosposčino štejemo k tistim zemljiškim gosposkam, ki so bile lastnice izredno velikega števila gorskopravnih zemljišč-vinogradov, ki so jih oddajali interesentom po gorskem pravu. Vseh zemljišč je bilo 294, največ seveda pri Limbušu in Pekrah.⁴⁷

Na koncu naj omenimo, da je limbuška gosposčina leta 1666 prišla v roke šentpavelske opatiije, kar je ostala do njene ukinitve v letu 1782, po njeni ponovni ustanovitvi pa je 1812 zopet postala njena last, kar je bila do leta 1940, ko je samostan ukinita nemška oblast.*

⁴⁰ 1147, november 16., pri Laodiceji (F. Kos, *Gradivo IV*, št. 245, str. 137).

(Med 1193 in 1220) (F. Kos, *Gradivo IV*, št. 840, str. 421).

⁴¹ »Lupolt de Leumbach« 1188, julij 25., Breže (F. Kos, *Gradivo IV*, št. 780, str. 382).

⁴² H. Pirchegger, *Die Untersteiermark ...*, str. 109.

⁴³ H. Wessner, *Monumenta historica ducatus Carinthiae IX*, Klagenfurt 1965, št. 481, str. 150; št. 497, str. 154; št. 498, str. 155.

⁴⁴ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark ...*, str. 109.

Listina 1427, marec 3. (GZM VI/25).

⁴⁵ J. Mlinarič, *Gosposčina Limbuš pri Mariboru ...*, str. 74.

⁴⁶ I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant I.*, Marburg 1875, str. 32.

⁴⁷ J. Mlinarič, *Gosposčina Limbuš pri Mariboru ...*, str. 90.

* Ibidem, str. 83–84 in 89.

DIE VERGANGENHEIT DES GEBIETES NÖRDLICH VON RAZVANJE BIS ZUR DRAU UND VON LIMBUŠ IM WESTEN BIS POBREŽJE IM OSTEN IN DER ZEIT BIS ZUM JAHR 1600

Zusammenfassung

Auf dem erörterten Gebiete werden seit dem II. Jahrhundert einige bedeutende Siedlungen erwähnt. Da entstanden auch drei Grundherrschaften mit dem Sitz in Betnava, bei Limbuš und in Zgornje Razvanje. Das Schicksal des Drautaales und des oben erwähnten Gebietes war mit der Geschichte der im Jahre 1091 gegründeten Benediktinerabtei in St. Paul im Lavanttal in Kärnten und mit der im Jahre 1164 zum erstenmal erwähnten bürgerlichen Neusiedlung unter der Festung »Marchburch« eng verbunden. Aus den Schenkungsurkunden vor allem für die Abtei, wurden auch die Namen der Ortschaften, die in den Händen verschiedener Grundherrschaften waren, bekannt, und zwar des Klosters St. Paul, des Pohorski dvor, der Oberen Mariborer Herrschaft, des Klosters Viking, der Kommende in Melje, der einzelnen Pfarren und der Bürger von Maribor.

Die Einwohnerschaft war im Untertansverhältnis zu ihrem Grundherrn. Einzelnen Familien wurde die Nutznutzung, gewöhnlich eines Bauernhofes gewährt, mussten aber dafür ihrem Grundherrn die vorgeschriebenen Abgaben und Grunddienstbarkeiten leisten. Die bedeutendste wirtschaftliche Tätigkeit der Untertanen waren der Ackerbau und die Viehzucht, doch sie konnten sich ihren Nebenverdienst auch ausserhalb ihrer Agrartätigkeiten suchen, besonders im Handwerk und im Kleinhandel, mit Tagelöhnerarbeit und Frachtfuhrwesen. Besonders guter Nebenverdienst war für die Bewohner des erörterten Gebietes in der Nähe von Maribor zu finden. So kam es zur Zersplitterung von Wirtschaftseinheiten und zur beträchtlichen Bevölkerungsdichte der Ansiedler. Aus den geleisteten Abgaben kann man auf die von den Untertanen gezüchteten Produkten auf dem erörterten Gebiete schliessen.

Unter den Grundherrschaften, die auf diesem Gebiet ihren Sitz hatten, wird als erste die Herrschaft Betnava erwähnt, die als Viehzuchtgehöft schon um das Jahr 1100 bekannt war, unter dem Namen »Wintenu« aber im Jahre 1319. Die Herrschaft war in den Händen verschiedener Familien, unter ihnen waren die Familien: Süssenheim, Auersperg, Szekely, Kienburg und Herberstein. Um das Schloss war ein grosses Grundstück des Dominikalgrund, die Untertanen aber lebten in den nahen urbarialen Ortschaften und auf dem Draufeld. In der Mitte des 17. Jahrhunderts gehörten zu der Herrschaft 73 Wirtschaftseinheiten.

In dem Orte Radvanje, dass schon im Jahre 1100 zum erstenmal erwähnt wurde, entstand in der Zeit des späten Mittelalters der Sitz der Herrschaft, die sich aber nach ihrer Bedeutung nicht mit den benachbarten Grundherrschaften messen konnte. Der Grundbesitz um Radvanje war ausserordentlich zersplittert und die ersten genauen Daten von der Herrschaft sind erst im 17. Jahrhundert bekannt als ihr Besitzer Maximilian Graf Gailler war. Die Herrschaft besass sehr wenig Dominikalgrund, hatte aber die Bauernhöfe der Untertanen auf drei Gebieten: um den Herrschaftssitz und auf Pohorje, in Hoče und Razvanje, und in Slovenske gorice. Die Weingärten die nach dem Bergrecht von der Herrschaft an die Interessenten verpachtet wurden, waren in Slovenske gorice.

Die Herrschaft Limbuš se hob sich zwischen den Besitz von St. Paul im Westen von Limbuš und den, östlich von ihm, ein Sie war ganz von dem Landesfürsten, die sie als Lehen an seine Ministerialen abgab, abhängig. Der erste bekannte Ministerial ist Leopold von Lembach, erwähnt in einer Urkunde aus dem Jahre 1189. Er hatte Streitigkeiten mit der Abtei von St. Paul. Die von Lembach waren sehr verzweigte Adelsfamilie, deren letzter Spross im Jahre 1579 starb. Die Festung selbst wird erst im Jahre 1331 erwähnt. Die erste genauere Einsicht über den Besitz der Herrschaft bietet uns das Urbarium aus dem Jahr 1498. Er besteht aus dem Dominikalgrund auf beiden Ufern der Drau, aus einer ausserordentlich grosser Zahl von Weingärten um Limbuš und Pekre und aus 151 wirtschaftlichen Einheiten der Untertanen. Besonders viele von ihnen befanden sich auf dem rechten Ufer der Drau in der Nähe des Schlosses, einige aber auch in Slovenske gorice. Im Jahre 1606 wurde die Herrschaft vom Kloster St. Paul gekauft.

CERKVENA UREDITEV NA DESNEM BREGU DRAVE, MED POHORJEM IN MARIBOROM

Anton Ožinger*

UDK 262.2(091)(497.12 Mariborsko polje)-11/18*

OŽINGER Anton: Cerkevna ureditev na desnem bregu Drave, med Pohorjem in Mariborom. (Kirchliche Einrichtung am rechten Draufer, zwischen Pohorje und Maribor). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)1, str. 41—46.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

V priložnem sestavku avtor obravnava cerkveno-upravno razdelitev prazgodovinske Hoče s posebnim poudarkom ustanavljanja novih župnij v njenem okrilju.

UDC 262.2(091)(497.12 Mariborsko polje)-11/18*

OŽINGER Anton: Ecclesiastic division of the right side of the river Drava, between Pohorje and city of Maribor. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)1, p. 41—46.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The article deals with the ecclesiastic-administrative division of the very ancient parish of Hoče. The author gives a particular description of the foundation of the parishes in its patronage.

Jubilej, tisočletnica Razvanja, je priložnost, da si nekoliko ogledamo cerkvene razmere in ureditev, prisotne tukaj to dolgo obdobje. Ne moremo pa se omejiti na samo Razvanje, ampak moramo obravnavati nekoliko širše območje, v katero je kraj bil in je še danes življenjsko vključen.

To območje s svojo specifično geografsko lego, kjer se stika alpski svet s panonskim svetom, z ugodnim podnebjem, z bogato rodovitno zemljo, je dajalo prebivalcem tega kraja občutek varnosti, zato je kraj privlačil že prazgodovinskega človeka. Pozneje je bil s krajšimi ali daljšimi presledki poseljen vse do današnjih dni.¹

Na tem območju sta bili osnovani pomembni upravni središči: sedež podravske marke na Pohorskem dvoru (Hompoš) in prafara v Hočah. Sedež podravske marke (latinsko *marchia trans silvam*) je bil prenesen v 13. stoletju v grad nad mestom, ki je pod njim šele nastajalo in dobilo ime »mesto v marki«, Marchburch, Maribor. Ves čas je bil tesno povezan s tem območjem, v najnovejšem času pa je tako rekoč že vključil Razvanje in Hoče v svoje okrilje kot svoji predmestji. V 11. stoletju, najbrž v drugi polovici, je bila ustanovljena hočka prafara, ki je odločilno vplivala še na širše območje, ka-

* Anton Ožinger, arhivist, Pokrajinski arhiv Maribor.

¹ Prim.: St. Pahič: Razvanje skozi 1000 let, str. 4—5.

kor ga tukaj obravnavamo. Pražupnija Hoče se omenja leta 1146, cerkev sv. Mihaela v Razvanju pa skoraj petdeset let prej.²

Iz zgodovine naše širše domovine moremo povzeti tudi za Hoče in Razvanje, da je cerkvena uprava dvakrat propadla: ob preseljevanju ljudstev in ob madžarskih vpadih ter bila dvakrat vzpostavljena. O obstoju in razširjenju krščanstva v antiki na naših tleh imamo številne pisane³ in arheološke vire, tako da lahko podamo glavne smeri razvoja.

Antično krščanstvo je svojo cerkveno upravo naslonilo na mesta, ki so bila sicer gibalo in središče življenja ter udejstvovanja takratnih prebivalcev. Cerkvena ureditev sploh ni poznala župnij ali kakšne podobne mreže pastoralnih postojank zunaj mestnega pomerija, ampak se je vse bogoslužno in drugo cerkveno udejstvovanje dogajalo in razvijalo v mestu, ki je sicer uživalo s svojo municipalno upravo razmeroma zelo široko samoupravo. Ob predstojniku cerkvene občine, ki se je imenoval starešina, sprva s polatinjeno grško besedo presbyter, pozneje od 2.—3. stoletja episcopus, kar prvo in drugo pomeni škof, je obstojal zbor duhovnikov, diakonov, lektorjev in drugih klerikov. Ti so imeli v skupnosti določene zadolžitve, kot oznanjevanje, upravo premoženja, karitativno delo in drugo.

Pravilo je bilo, da so se teritoriji antičnih škofij pokrivali z upravnimi področji v okviru provinc. Škof in njegovi sodelavci so bili seveda dolžni, da evangelizirajo ozemlje cele škofije. Od številnih okoliščin, krajevnih pa tudi splošnih razmer tistega časa (obdobje preganjanj), ne nazadnje tudi od njihove vneme, podjetnosti in prizadevnosti je bilo odvisno koliko jim je to tudi dejansko uspelo.

Nekako posplošeno velja za naše kraje, da je krščanstvo od konca drugega stoletja stalno napredovalo, hitreje v mestih, počasi pa na podeželju. Ob zatonu antične dobe, na prelomu 5. stoletja, ob preseljevanju narodov so bili naši kraji pretežno pokristjanjeni, pa tudi romanizirani.⁴ Podeželje, zlasti odročnejši kraji, je ostalo pogansko. Prav beseda pogan, ki prihaja od latinske besede pagus (vas), zgovorno ilustrira ta pojav.

Od druge polovice 4. stoletja, občasno pa tudi že prej, so bili naši kraji izpastavljeni stalnim nemirom zaradi vpadov barbarskih ljudstev, ki so trajali dobri dve stoletji in se končali s poselitvijo naših prednikov. Prebivalstvo je takrat veliko trpelo: mnogi so bili pobiti, pomrli zaradi bolezni ali pa so zbežali proti morju, predvsem v Istro in v Italijo. Zavladali sta splošna negotovost in malodušje. V tem splošnem razsulu in obubožanju se je del prebivalstva skušal reševati tako, da se je zatekel v višje, odročne in težko dostopne predele, kjer bi bili varnejši, in so si tam zgradili utrjene naselbine.⁵ Take vrste bežigrad je bil tudi na Pošteli blizu Razvanja. Še pred prihodom Slovanov je življenje v teh poslednjih postojankah prenehalo.

S prihodom Slovanov, torej okrog leta 600, je cerkvena organizacija propadla v celoti. Najbližja škofija v antičnem Ptujju (Poetovio) je propadla že leta 381, ko so Goti porušili Ptuj. To, da je padla cerkvena uprava, pa ne pomeni, da je krščanstvo popolnoma prenehalo. Del prebivalstva, najbrž zelo majhen, je preživel kataklizmo preseljevanja vsaj ponekod in kot podjarmljena krščanska manjšina živel še nekaj časa med novoselci, dokler se ni postopo-

² F. Kos; Gradivo za zgodovino Slovencev IV, str. 13, št. 22.

³ R. Bratož; Uvod, prevod in komentar Evgipijevega življenja svetega Severina. Ljubljana 1982.

⁴ B. Grafenauer; Zgodovina slovenskega naroda I. Ljubljana 1964, str. 201.

⁵ B. Grafenauer, r. d., str. 210. Lepo je nhranjena poznoantična naselbina na Rifniku blizu Sentjurja pri Celju. L. Bolta; Rifnik nad Sentjurjem. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vndnikov 58.

ma asimilirali in se med njimi izgubil. O tem imamo sledi v nekaterih terminih našega jezika.⁶

Poglavitni delež⁷ pri pokristjanjenju sta imela dva stara škofijska sedeža, Salzburg in Oglej. Prva tipanja ali poskusi v to smer vodijo že v sredo 7. stoletja, še uspešneje pa v prvo polovico 8. stoletja. Po zmagovitih frankovskih vojnah proti Avarom na koncu osmega stoletja je pokristjanjenje steklo še hitreje. Oglejski patriarh Pavlin II. († 802) in salzburški nadškof Arno sta zasnovala široko akcijo pokristjanjenja ne samo naših dežel, ampak vsega območja, s katerega so se umaknili Avari vse tja do Donave, uresničevali pa so jo njuni nasledniki.

Madžarski vpadi v srednjeevropski prostor in na slovensko ozemlje od osemdesetih let 9. stoletja dalje so uničili cerkveno organizacijo na naših tleh. Po porazu Madžarov pri Augsburgu leta 955 so se ti morali umakniti v Panonsko nižino in se stalno naseliti. Pravega miru sicer še dolgo ni bilo, razmere pa so se vendar za silo uredile, tako da sta oba metropolitanska sedeža, Oglej in Salzburg, na koncu 10. stoletja zopet začela oziroma nadaljevala akcijo pokristjanjenja, ki je bila zaradi Madžarov nasilno prekinjena. Okoli leta 1000 se pri nas začnejo ustanavljati prafare. O njihovem nastajanju vemo razmeroma malo, ker so pisani viri zelo redki, drugi viri pa so zelo redkobesedni. Prafare, ki so bile pravzaprav misijske postojanke, se niso ustanovljale s formalnimi ustanovitvenimi dekreti, kakor se je to delalo od 18. stoletja naprej (prej le izjemno), ampak so se razvile spontano iz verskih središč, nemalokrat so se tako rekoč naslonile na zemljiško posest, ki je dajala gmotno podporo in zaščito. Pri datumu ustanovitve pražupnij smo pretežno vezani na pisane vire, na listino, v kateri se določena cerkev ali župnik prvič omenjata. To je »terminus post quem non«.⁸ Takšen datum za prafaro Hoče je leto 1146.⁹ Ker se cerkev sv. Mihaela v Razvanju omenja že kmalu po letu 1100, ecclesia Razwei, je verjetno, da je tudi cerkev sv. Jurija v Hočah takrat že obstajala, prav tako pa tudi župnija pri njej. Zanimiv in zgovoren je tudi patrocinij oziroma cerkveni naslov pri obeh cerkvah, sv. Jurij in sv. Mihael. Oba naslova pričata o veliki starosti teh cerkva, zelo verjetno pa je, da sta postavljeni v neposredni bližini ali prav na mestu nekdanjih poganskih templjev: tako so ljudje lažje in hitreje pozabili poganske navade in običaje. Ne smemo mimo dejstva, da je bila reka Drava po deciziji Karla Velikega meja med oglejskim patriarhatom in salzburško nadškofijo. Ta mogočna metropolita sta neposredno ali po svojih sufraganih upravljala pretežni del slovenskega ozemlja.¹⁰ Patriarhat je očitno imel interes, da tukaj, prav na meji ob Dravi, čimprej izpelje farno organizacijo.

Eden izmed pogojev, vsekakor ne najmanj pomemben, je bila materialna osnova nove fare: desetina ali vsaj del nje, zemljiška posest in z njo zvezani dohodki — zemljiška renta, darovi v naravi ali denarju. Vsega tega pa si ni mogoče niti zamisliti brez zadostnega števila ljudi. Ker je bila poselitev ljudi v visokem srednjem veku razmeroma redka, so bile prafare zelo velike, tako tudi prafara v Hočah. Njeno ozemlje je segalo od potoka Velke na Pohorju vse do vrhov Boča, Donačke gore do Sotle proti jugu in po vrhovih Haloz pri Zavrću do Drave.

⁶ Staroselce so Slovani imenovali Lahe. Nanje spominjajo krajevna imena, npr. Laško, Labomšak, slari izraz za dekle — krščenica.

⁷ Misijonska akcija svelega Cirila in Metoda, ki je prišla iz Blizanca v sredini 9. stoletja, je vsaj časovno sekundarna.

⁸ Datum, po katerem ni več mogoče, da se nekaj zgodi, torej kvečjemu prej.

⁹ Zahn: UB. I., str. 253.

¹⁰ Prekmurje je v srednjem veku spadalo pod škofijo Győr in Zagreb. Severno Prekmurje je spadalo v Železni komitat, győrska škofija pod nadškofijo Veszprém. Južno Prekmurje (dan. približno ozemlje lendavske občine) je spadalo v beksinski arhidjakonot zagrebske škofije, ki je bila do leta 1852 podložna metropoli v Kalocsi.

Zelo zgodaj se je izdvojila Slivnica kot prafara, tako, da se že omenjeni listini leta 1146 omenja poleg hočke kot fara. Sledi, vse do najnovejšega časa, ustanavljanje vikariatov, ki so sčasoma postali samostojne župnije.¹¹ Jožefinska doba je poznala še lokalne kaplanije, ki pa so pozneje dobile naslov župnija. Leta 1891 so postale vse lokalne kaplanije v lavantinski škofiji župnije.¹² V hočki prafari so bile od konca 12. stoletja osnovane iz bivših podružnic, latinsko imenovane *ecclesia filialis*, župnije ali župnije — hčere.¹³

1189 Sv. Marija Magdalena v Mariboru (M. Magdalena in littore)

1191 Sv. Lovrenc na Pohorju

1320 Sv. Vid pri Ptujju

1374 Zetale

1398 Hajdina

1426 Majšperk

1430 Zavrč

1498 Limbuš

1625 Ruše

1757 Št. Janž na Dravskem polju

1766 Sv. Andraž v Halozah (Leskovec)

1775 Sv. Barbara v Halozah (Cirkulano)

1785 Sv. Trojica v Halozah (Podlehnik)

1785 Sv. Miklavž na Dravskem polju, ukinjena leta 1793

Devica Marija v Puščavi, župnija leta 1874

1786 Sv. Duh na Rodnem vrhu, ukinjena leta 1827

1788 Sv. Marija Magdalena v Mariboru — drugič

1940 Studenci

1948 Brezje

1953 Sv. Rešnjje Telo

1957 Radvanje

1962 Sv. Miklavž na Dravskem polju — drugič

1965 Sv. Ciril in Metod

1972 Pobrežje

1976 Sv. Križ

1978 Sv. Stanislav Kostka, Stražun

Neposredno iz hočke prafare so se izdvojile župnije: Sv. Marija Magdalena, Sv. Lovrenc na Pohorju, Sv. Vid pri Ptujju, Zetale, Hajdina, Majšperk, Zavrč, Limbuš, Ruše, Št. Janž na Dravskem polju, Sv. Miklavž na Dravskem polju in Brezje. Iz župnije Sv. Vid pri Ptujju so se izdvojile Sv. Andraž, Sv. Barbara in Sv. Trojica v Halozah. Vse ostale župnije so se v novejšem času izdvojile iz fare Sv. Magdalene v Mariboru.¹⁴

¹¹ Tudi vikariati najbrž niso bili ustanovljeni s formalnimi odloki, ampak so nastajali spontano: v kraju, ki je bil oddaljen in je imel razen drugih pogojev primerno cerkev in bivališče za duhovnika, se je eden od duhovnikov stalno naselil in opravljal cerkvena opravila kot župnikov namestnik, latinsko *vicarius*.

¹² F. Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije, Maribor 1928, str. 423

¹³ Župnija sv. Magdalene je bila v 16. stoletju po turškem pustošenju leta 1532 prenesena v Limbuš, kjer se je še nekaj časa ohranjala pod tem naslovom, potem pa je prevladal Limbuš in je s tem prenehala. Zato so jo v jožefinski dobi ponovno ustanovili. Lokalija sv. Miklavža na Dravskem polju je bila leta 1791 kot odvečna ukinjena.

Datumi ustanovitve posameznih vikariatov in župnij sledijo H. Piregger: Die Erläuterungen zur Geschichte der österreichischen Alpenländer, Wien 1940.

¹⁴ Župnije Studenci, Sv. Rešnjje Telo, Radvanje, Sv. Ciril in Metod, Pobrežje, Sv. Križ in Sv. Stanislav Kostka.

Do leta 1750 je hočka pražupnija spadala v oglejski patriarhat. Tega leta je bil patriarhat ukinjen in namesto njega je bila za avstrijske dedne dežele ustanovljena nadškofija v Gorici. Tedaj se je vrstila serija vizitacij, katerih zapisi so se ohranili in posredujejo bogate podatke prav za vse župnije in podružnice, saj sta se prizadevna nadškofa Attems in Edling potrudila, da obiščeta vsako tudi najbolj zakotno cerkvice.

Preureditev škofijskih meja je bil eden daljnosežnih posegov Jožefa II. v cerkvene razmere v takratni Avstriji. Šlo je za radikalno arondacijo, ki je na naših tleh odpravila upravo salzburske in goriške nadškofije. Ta je za nekaj časa prenehala obstajati. Ker so na novo razdelitev vplivale politično-upravne meje, je bilo dodeljeno lavantinski škofiji s sedežem v St. Andražu razen velikovškega okrožja na Koroškem še celjsko okrožje na Štajerskem. Mariborsko okrožje je bilo dodeljeno sekovski škofiji s sedežem v Gradcu. Značilno za jožefinsko razmejitev je, da je bila izvedena tako rekoč za zeleno mizo, na pogajanjih in je zasledovala predvsem upravne cilje. To je lavantinsko škofijo postavilo v nemogoč položaj.¹⁵ Hoče so tako pripadle sekovski škofiji. Jožefinska reforma je odpravila tudi arhidiakonate. S tem je prenehal skoraj tisoč let star savinjski arhidiakonot. Uvedeni so bili dekanati in v sekovski škofiji še okrožni dekanati, ki so prevzeli pomembne zadolžitve v šolskem sistemu po »politični šolski ustavi« iz leta 1805. Hoče in Slivnica so kot sedeža pražupnije postale sedež dekanije. V tem času se pri nekaterih pražupnijah, katerih župniki so imeli patronat, uveljavlja naslov nadžupnik in nadžupnija. Tako tudi za Hoče. Medtem ko so Hoče obdržale dekanijski sedež, se je iz Slivnice selil v Cirkovce in potem še v Fram.

Prizadevanja za narodnostno in geografsko smotrnejšo ureditev škofijskih meja na Štajerskem, ki niso nikoli popolnoma zastala, so se uspešno končala leta 1857 in izvedla leta 1859 s ponovno razmejitvijo med lavantinsko, krško in sekovsko škofijo tako, da je krška škofija prevzela od lavantinske vse ozemlje na Koroškem, lavantinska pa od sekovske škofije ozemlje mariborskega okrožja ter škofijski sedež prenesla iz St. Andraža v Labotski dolini v Maribor. Tako sta oba dekanata, Hoče in Slivnica, prišla v to škofijo, v slovensko škofijo na Štajerskem, kakor so jo že takrat ob preselitvi imenovali.¹⁶

Zaradi hitrega razvoja Maribora od sredine 18. stoletja dalje, zaradi pospešene industrializacije in ugodne prometne lege je število prebivalstva v mestu naglo naraščalo. Medtem ko je imel Maribor leta 1860 še samo 11.000 prebivalcev, jih je imel leta 1875 že 22.000. Župnija sv. Magdalene, katere prebivalstvo je zlasti zaradi delavnic južne železnice skokovito naraščalo in je bila edina na desnem bregu Drave, je leta 1874 postala predmestna župnija, že naslednje leto pa še sedež novo nastale dekanije Maribor desni breg.¹⁷ Dekanija Hoče je tej dekaniji odstopila župnije Sv. Lovrenc na Pohorju, Puščavo, Ruše in Limbuš. Dekaniji Slivnica in Hoče sta se združili tako, da je sedež ostal v Hočah, dekanija pa je dobila novo, zemljepisno ime dekanija Dravsko polje.¹⁸

Pri teh spremembah, ki so doletele hočko pražupnijo, pa je njena najstarejša podružnica sv. Mihaela v Razvanju skozi vseh tisoč let stala ob strani in ni postala župnija, še več: »zaradi bližine že obstoječe župne cerkve sv. Jurija se ni mogla razviti v župnijsko cerkev.«¹⁹ Še vedno pa čaka, če ji bo to namenjeno v drugem mileniju Razvanja.

¹⁵ Gre za izredno slabe prometne povezave, velika oddaljenost škofijskega sedeža St. Andraža od celjskega dela škofije, jezikovne razlike. F. Kovačič: n. d., str. 378.

¹⁶ A. Ožinger: Sedež slovenske škofije na Štajerskem leta 1859. Kronika 31, 2-3., 158.

¹⁷ Personalstand des Bisthumes Lavant in Steiermark 1876, Marburg, str. 14.

¹⁸ Personalstand 1876, str. 34.

¹⁹ F. Kovačič: n. d., str. 77.

Zusammenfassung

Razvanje gehörte der Urfarre Hoče schon von Anfang an. Diese Urfarre hatte in ihrer langen Entwicklung aus ihren ursprünglichen Tochterkirchen eine Reihe von Pfarren gegründet. In den letzten zwei Jahrhunderten war sie zweimal einer anderen Diözese zugeordnet. Von diesen Veränderungen war ihre Tochterkirche in Razvanje durch ein Jahrtausend nicht betroffen.

NAJNOVEJŠI PODATKI O RIMSKIH OSTALINAH PRI BETNAVI

Mira Strmčnik-Gulič*

UDK 904(398.5)(497.12 Betnava)

STRMČNIK-GULIČ Mira: Najnovejši podatki o rimskih ostalinah pri Betnavi. (Die neuesten Angaben von den römischen Resten bei Betnava.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)1, str. 47—56.

Izvirnik v sloven., povzetek v sloven. in nem., izvleček v sloven. in angl.

Jugovzhodno od graščine so stare rimske stavbe, pripadajoče villi rustica ali postojanki ob rimski cesti iz Celeje v Flavio Solvo in iz Poetovlja proti Rušam oziroma na Virunum. Zaščitna izkopavanja Zavoda za spomeniško varstvo Maribor v letu 1981 in 1983, so doprinesla nekaj novih vpogledov v gradbene in materialne ostaline najdišča.

UDC 904(398.5)(497.12 Betnava)

STRMČNIK-GULIČ Mira: The Latest Data of the Roman Remains at Betnava. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)1, p. 47—56.

Orig. in Slovene, summary in Slovene and German, synopsis in Slovene and English.

To the south-east of the mansion-house there stood the Roman buildings, belonging to the villa rustica or to the post at the Roman road from Celea to Flavio Solva and Poetovlja towards Ruše, respectively to Virunum. The protective excavations of the Institution for the Care and Preservation of Monuments at Maribor in the years 1981 and 1983 contributed some new views to the architectural and material remains of the finding-place.

R. G. Puff je leta 1840 sporočil v Carinthis, da »desno od gradu poteka proti glavni cesti častitljiv lipov drevored neposredno preko tal, ki kažejo povsod okoli sledove rimskih stavb; plug naleti vselej na prave temelje, sosednje njive so polne kosov opek in večina rimskih spomenikov iz Betnave je bila najdena tod.«¹

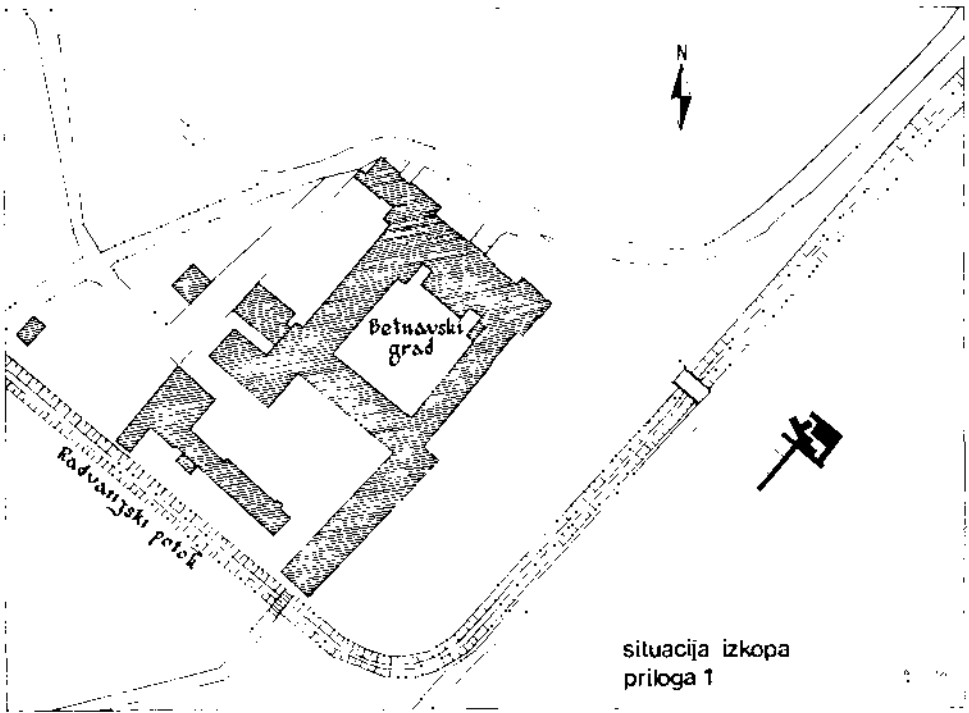
Tako torej pred kakšnimi 150 leti, danes pa je že vse drugače. Lipovega drevoreda že zdavnaj ni več, nadomestil ga je češnjev, pa še tega je Agrokombinat leta 1982 brez kakršnegakoli sporočila hladnokrvno izkopal in uničil dobršen del najdišča. Globoko oranje pa je že tudi naredilo svoje, tako da je seliščni prostor že močno načet in delno uničen.

Najdišče leži na parc. št. 1199, 1208, 1200, 1201, 1209 k. o. Sp. Radvanje, jugovzhodno od Betnavskega dvorca proti obrobju Radvanjskega potoka (priloga 1). Z dvema manjšima akcijama smo uspeli raziskati skupno 160 m² kulturne plasti,

* Mira Strmčnik-Gulič, arheologinja, Zavod za spomeniško varstvo Maribor.

¹ R. G. Puff, Carinthia 30, 19. 9. 1840.

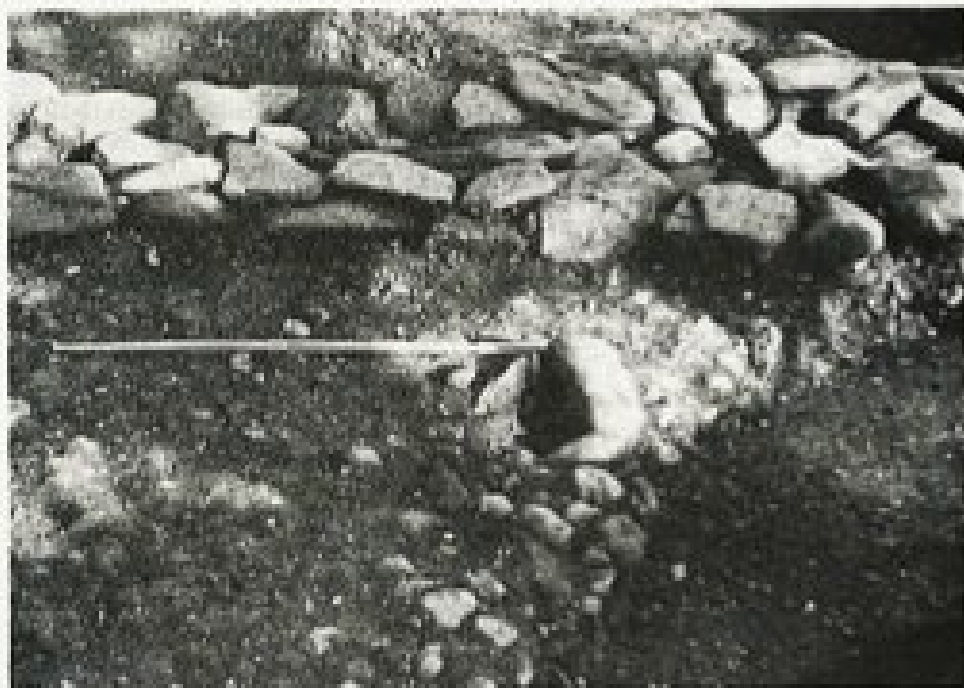
² Leta 1981 je v sklopu Zavoda za spomeniško varstvo izkopal arheolog J. Oman in tokrat predstavljamo gradivo in ugotovitve. Za sodelovanje se mu na tem mestu lepo zahvaljujem.

v prihodnje pa še načrtujemo nadaljnja izkopavanja, preden bodo ostaline dokončno izginile.

V sorazmerno plitvi kulturni plasti smo odkopali 9 metrov antičnega zidu še nedoločenega gradbenega objekta. Močan zid širine med 50—70 cm je grajen v suhozidni tehniki (slika 1), ki pa je bil zadovoljivo ohranjen le do dolžine 7 m, dalje pa smo lahko sledili le spodnji plasti zidu oziroma njegovemu fundamentu, grajenemu iz oblice. Po običajni rimski gradnji so na oblice položili ob zunanjih straneh zidu velike lomljene kamne, prostor med njimi pa zapolnili z drobirjem. Na splošno je to tehnika gradnje, ki se je zelo dolgo obdržala, saj se z njo srečamo pri kvalitetnih gradnjah še v času zrele romanike.³ Tako so zaradi fragmentarne ohranjenosti zidu in vogalov ni dala ugotoviti prvotna velikost stavbe, nakazuje pa lahko na pomen Betnave. Ob samem zidu smo zasledili štiri nepravilno okroglo oblikovane jame za stebriče, obložene s prodniki različnih velikosti. Ker je bila ruševinska plast najmočnejša vzhodno ob zidu, je bila upravičena domneva, da glavina objekta leži v tej smeri, zato smo izkopisčce širili proti severovzhodu. Pričakovane poteka zidu ni bilo zaslediti, ampak so ostanki stavbe ohranjeni kot kamnita groblja, mešana z opeko velikosti 5 × 2 m. Zgleda, da je po uničenju objekta kamenje rabilo planiranju zemljišča in tako v dobršni meri zabrisalo njen prvotni izgled. Po odstranitvi groblje smo zadeli na nabiti gramozni plato s posameznimi večjimi kamni in odlomki rimske opeke (slika 2). Na obeh straneh izkopa smo dobili rob vzboklega platoja (višinska razlika 30 cm), ob njem pa še eno jamo, ki se veže na prej omenjene in skupno že nudijo možnost poskusa rekonstrukcije. V liniji vzhodnega roba izkopa smo odkrili tri različno vkopane in v različnih smereh potekajoče jarke zasute s kamenjem in rimsko opeko ter nekaj fragmentov keramike. Po obsegu največji

³ Npr. najstarejša faza mariborske trdnjave na današnji Piramidi.

Slika 1: Betnava ← del kamnitega zidu, v osredju jama za stebriček

Slika 2: Betnava — glumozni plato ob robu vzpetine

se izteka v jamo velikosti $2,10 \times 1,60 \times 2,05$ m. Kamen v zasipu je podoben tistemu z zidovja, na dnu jame pa je ležala plast rumenorjavega peska in nekaj kosov keramike.

Na jugozahodnem delu najdišča smo v sondi 2, katere dolžina je znašala 15 m, odkrili 3,80 m široki pas drobnega gramoza pomešanega z rjavo zemljo, ki se je dobro ločila od rumene ilovice. Med njo in gramozno plastjo pa smo zasledili do 10 cm debelo plast črne zemlje s sledovi oglja. V gramozni plasti je ležalo precej opečnih fragmentov. Po vsej verjetnosti gre za jarek ali za kasnejši vkop v rumeno ilovico do 25 cm globoko. V profilu pa ni jasno videti razlike med gramoznim nasutjem vkopa in gramoznim slojem, ki leži pod humusom (priloga 2). V tem vkopu je ležal le železni žebelj, kos stekla in nekaj skromnih odlomkov keramike. V zahodnem delu sonde pa se je pojavil zopet kamniti drobir z opeko, kjer je ležal v globini 50 cm bronasti novc cesarja Valensa in odlomek stekla.

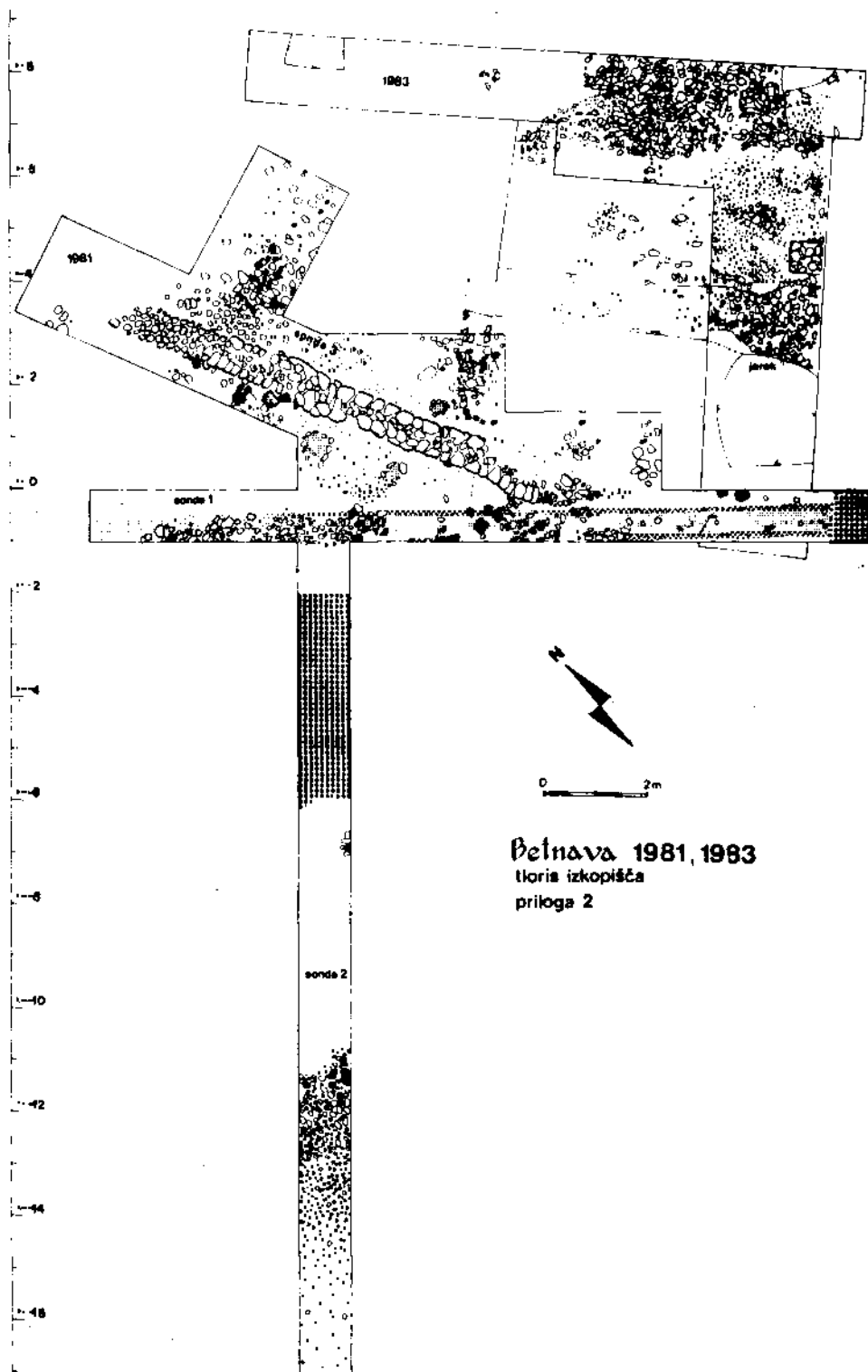
Drobne najdbe so v primerjavi s starimi omembami presenetljivo skromne, opredeljujejo se v glavnem na grobo hišno lončenino, katere izbor dajemo v naslednjem zaporedju:

Sonda 1, glob. 0—50 cm (v oranici razmetane najdbe)

1. Fragment pokončnega in zaobljenega ustja posode iz zelenega stekla. T. 1 : 2.
2. Od rje nekoliko poškodovan železni žebelj. T. 1 : 12.
3. Fragment ustja posode iz črno žgane neprečiščene gline. T. 1 : 26.
4. Del ustja vrča z enim ročajem iz enakomerno sivo žgane dobro prečiščene gline. T. 1 : 27.
5. Odlomek posode z rebrom iz svetlo rjavo žgane gline. T. 1 : 33.
6. Odlomek železnega predmeta nedoločljive pripadnosti. T. 1 : 13.
7. Od rje močno poškodovan železni žebelj. T. 1 : 9.
8. Dno lonca iz sivorjavo žgane gline luknjičavih sten. T. 1 : 31.
9. Fragment ustja posode iz rjave, v preseku sivo žgane peščene gline s hrpavo površino. T. 1 : 22.
10. Del dna manjše posode iz enakomerno dobro prečiščene žgane gline z izglajeno površino. T. 1 : 34.
11. Fragment izvihanega ustja posode iz temno sivo žgane peščene gline s hrpavo površino. T. 1 : 16.
12. Fragment močno izvihanega ustja posode iz prečiščene sivorjavo žgane gline. T. 1 : 17.
13. Fragment izvihanega ustja posode neenakomerno od svetlo do temnosivo žgane gline mešane s kremenčevim peskom. T. 1 : 18.
14. Odlomek pokrova iz rjavo žgane gline luknjičastih sten. T. 1 : 21.
15. Kos svetlo zelenega stekla. T. 1 : 4.

Sonda 1, globina 50—70 cm

16. Fragment nizkega ustja trinožne skodele iz rjavo žgane gline. T. 1 : 24.
17. Odlomek krožnika iz rumenorjavo žgane gline s sledovi rdečega premaza. T. 1 : 25.
18. Odlomek steklene posode. T. 1 : 3.
19. Dobro ohranjen železni žebelj. T. 1 : 8.
20. Fragment noge bronaste križne fibule z zaključkom v obliki shematizirane živalske glavice. T. 1 : 11.
21. Bronast novc Constantius Iulianus (355—361).

Sonda 1, globina 100 cm

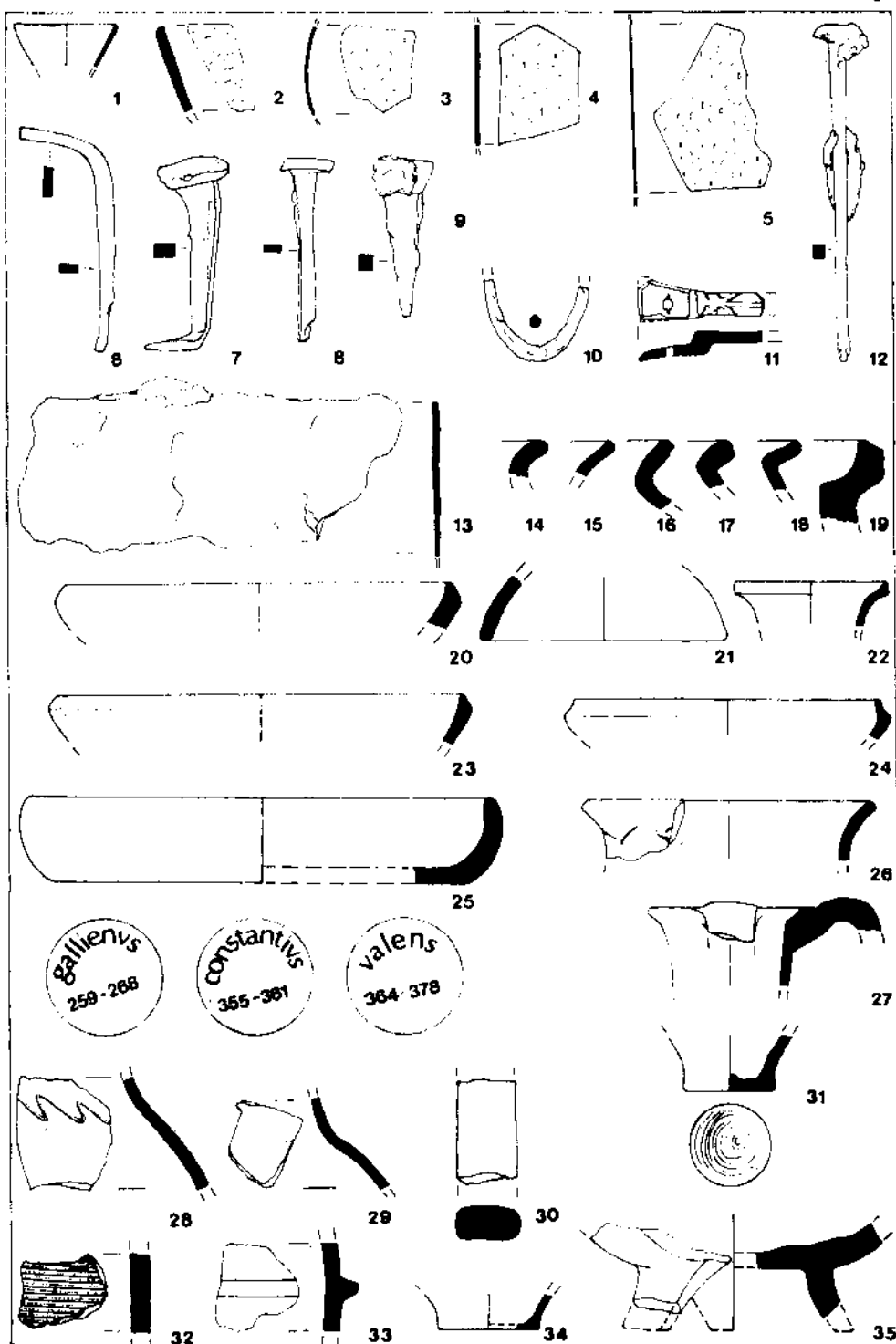
22. Fragment ustja steklene posodice iz motno rumenega stekla. T. 1 : 1.
23. Polovica železnega obročka okroglega preseka. T. 1 : 10.
24. Železni žebelj s pravokotno oblikovano glavo. T. 1 : 7.
25. Fragment železnega okova pravokotnega preseka. T. 1 : 6.
26. Odlomek ovalnega ročaja iz sivo žgane gline. T. 1 : 30.
27. Fragment ustja skodele iz svetlo rjavo žgane gline mešane s kremenčevimi zrcni. T. 1 : 20.
28. Fragment posode iz črno žgane porozne gline okrašene z nabrazdanim ornamentom. T. 1 : 32.
29. Fragment trinožne posode iz rjavo žgane gline s hrapavo površino. T. 1 : 35.
30. Kos svetlo zelenega stekla. T. 1 : 4.

Sonda 3 (do 70 cm)

31. Fragment ustja globoke sklede iz sivo žgane prečiščene gline z izgajeno površino. T. 1 : 23.
32. Fragment neenakomerno od svetlo do temno sivo žgane gline luknjičavih sten. Na prehodu iz vrata posode na največji obod je bila okrašena z enotračno valovnico. T. 1 : 28.
33. Odlomek navzven nagnjenega in odebeljenega ustja posode iz sivo žgane peščene gline. T. 1 : 14.
34. Fragment ustja posode iz rjavo žgane porozne gline. T. 1 : 15.
35. Fragment vratu in ostenja posode iz zunaj rdeče, znotraj temno sivo žgane gline, mešane z drobnimi kremenčevimi zrcni in kremenčevim prahom. T. 1 : 29.
36. Fragment ustja posode debelih sten iz temno sivo žgane porozne gline. T. 1 : 19.
37. Poškodovan bronasti novc Gallienus (259—268).

1983 — keramika iz jarka (izbor)

38. Fragment dna in ostenja večjega lonca iz neenakomerno od svetlo rjavo do temno sivo žgane gline. Na največjem obodu je bil okrašen z metličastim ornamentom. T. 2 : 17.
39. Kos uvihanega roba sklede iz svetlo rjavo žgane gline luknjičavih sten. T. 2 : 12.
40. Fragment uvihanega ustja posode z ravnim robom iz neenakomerno sivo rjavo žgane gline luknjičavih sten. T. 2 : 13.
41. Fragment navzven nagnjenega ustja lonca z odebeljenim robom iz sivo žgane gline luknjičavih sten. T. 2 : 9.
42. Večji kos pokrova iz neenakomerno od rdeče do sivo žgane gline luknjičavih sten. T. 2 : 5.
43. Del pokrova iz sivorjavo žgane gline luknjičavih sten. Na površini se vidijo sledovi ročne obdelave. T. 2 : 6.
44. Del ostenja posode z izvihanim robom iz rjavo žgane gline luknjičavih sten in črnim prelomom. T. 2 : 11.
45. Fragment dna in stene posode iz prečiščene sivo žgane gline z izgajeno površino in sledovi sivega premaza. T. 2 : 15.

BETNAVA 1961

1-5 steklo, 6-10, 12, 13 železo, 11 bron, ostalo glina
1-13 = 1/4; 14-35 = 1/8

Keramika iz jarka v globini 2 m

46. Fragment posode iz izrazito neenakomerno od rdeče do sivo žgane gline luknjičavih sten. T. 2 : 18.

47. Del dna in stene lonca iz temno sivo žgane gline luknjičavih sten in izgajeno površino. T. 2 : 16.

Keramika na gramoznem tlaku ob robu jarka (v globini 40—60 cm)

48. Fragmenti lonca s horizontalno izvihanim robom iz temno sivo žgane gline luknjičavih sten. T. 2 : 10.

49. Fragment krožnika iz prečiščene sivo žgane gline z izgajeno površino. T. 2 : 8.

50. Odlomek dna in stene posode iz neenakomerno sivorjavo žgane gline, mešane s peskom. T. 2 : 14.

Keramika na gramoznem tlaku v globini 40—45 cm

51. Odlomek pokrova iz sivorjavo žgane gline luknjičavih sten. T. 2 : 7.

52. Fragment posode z rebrom iz sivo žgane gline mešane s kremenčevim peskom. T. 2 : 3.

53. Fragment posode iz sivo žgane prečiščene gline. Iz ramena na največji obod je bila okrašena s horizontalnimi kanelurami. T. 2 : 4.

54. V plasti močne žganine smo med gramoznim platojem in masivnim zidom našli bronast kraguljček. T. 2 : 2.

55. Dobro ohranjena bronasta križna fibula. T. 2 : 1.

56. Delno poškodovan bronast novc cesarja Probusa (276—282). T. 2 : 19.

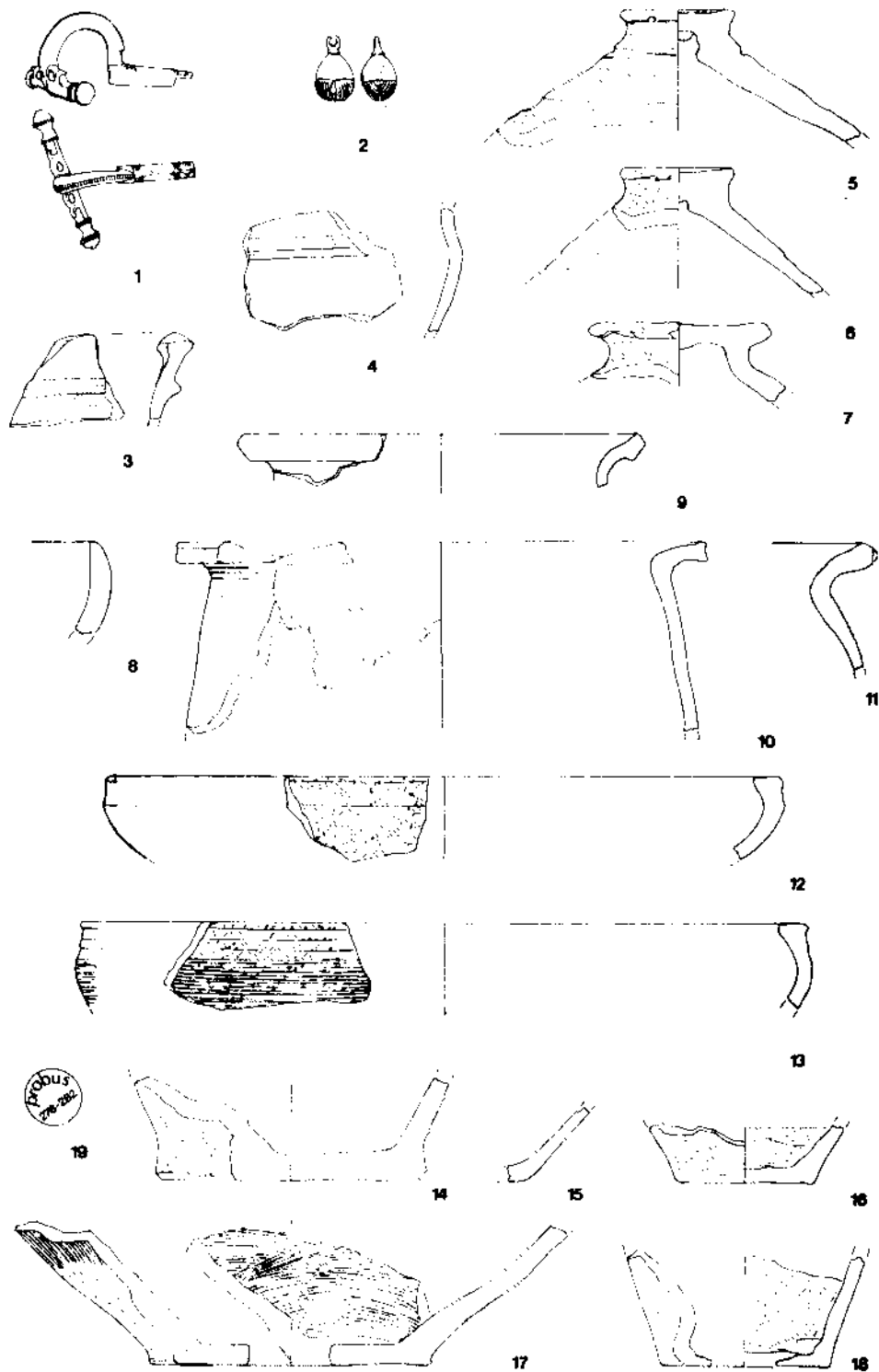
Kot smo videli, so med posodjem zastopane različne vrste fragmentarno ohranjenih keramičnih primerkov, med katerimi je največ ostankov loncev, prednjačijo pa tudi pokrovi in sklede. Med najdbami ni bilo celih primerkov, pač pa kosi obodov, dnov in nekaj več ustij. Gre za običajno kuhinjsko posodje srednje velikosti, vendar se v zanesljivo oceno velikosti ne moremo spuščati.

Posode so bile v glavnem izdelane iz peščene gline, pri čemer so večinoma mešane s kremenčevimi zrci in apnencem, ki se je v precejšnji meri stalil ob žganju gline, zato toliko keramike luknjičastih sten. Barvnih primerkov je izredno malo, uvoženega posodja pa zaenkrat nismo zasledili niti v enem primerku.

S številnimi različicami v oblikovanju profilov najdemo še največ tipskih podobnosti z najdišči ob južnem Pohorju.⁴ Navzven nagnjena ustja v ostrem pregibu z ramenom navadno govorijo za obod trebušastega oziroma jajčasto ovalnega profila, pri čemer se lahko nanašamo na številne primerjave z znanimi lonci iz sosednjih najdišč.⁵ Po oblikah robov ustij bi jih lahko razporedili v več skupin, ki pa ne morejo odražati kronološkega zaporedja ali tipološkega razvoja. Zaradi močno premešanega ruševinskega materiala se ni mogoče nanašati na stratigrafijo, prav tako najdbe iz jarkov nudijo le vpogled v materialno zakladnico tega časa in zaradi že ustaljenih tipov ne terjajo podrobnejše analize. Podobno kot na sosednjih najdiščih ob Pohorju lahko tudi tu ugotovljamo, da

⁴ S. Pahič, *Arheološki vestnik* 30(1979)388 ss. Tu so mišljena najdišča: Sp. Grušovje, Velenik, najdbe iz treh najdišč ob rimski cesti v Slovenski Bistrici, Sp. Nova vas, Brinjeva gora (1953), Gladomeš, Cadram.

⁵ Zgoraj našlela najdišča skupno s Starim Irgom pri Slovenj Gradcu — M. Sirmčnik-Gullé, *Arheološki vestnik* 35 (1984) 185 ss.

BETNAVA 1963
 1, 2, 19 bron, ostalo glina
 1-19 = 1/4

je navedena keramika proizvod lokalnih domačih lončarskih delavnic in je predstavnik splošnih tehnoloških lastnosti žganja grobe hišne lončenine, kot je bilo v literaturi že večkrat jasno opredeljeno.⁶

V ornamentiki prevladuje metličast okras oziroma nabrazdane in glavničaste črte, plitvi vrezi, v enem primerku imamo ohranjeno valovnico.

Med lončenino smo našli še nekaj odlomkov steklenih posod in netipične ostanke železnih predmetov, dve kepi žlindre, del žrmlje in kos belega marmorja nedoločljive pripadnosti.

Ob vrednotenju gradiva ugotavljamo, da keramične oblike ne izstopajo z novci opredeljenega ohlapnega časovnega okvira med sredino 3. stol. in drugo polovico 4. stol. Datacijsko izpovednost novcev še dopolnjuje križna fibula (T. 2 : 1), ki predstavlja splošno priljubljen element tedanje noše.⁷ Vendar pa dosedanji izkop še ne more v podrobnosti osvetliti zanesljive pripadnosti gradbenih ostalin samih k domnevni občestni postaji ali morda le villi rustici.

Zusammenfassung

Das Siedlungsgebiet aus der römischen Zeit befindet sich östlich vom Schloss Betnava und ist nach aussen in drei kleinen Erhöhungen über den sonst flachen Ackerland sichtbar. Wegen der landwirtschaftlichen Oberfläche ist das Terrain archeologisch ziemlich geschädigt, da nach jeder Pflugarbeit römische Ziegel, Steine und Keramik zutage treten.

Nach zwei kleineren Schutzausgrabungen haben wir eine Oberfläche von insgesamt 160 m² untersucht. In einer seichten Kulturbodenschichte entdeckten wir eine neun Meter lange römische Mauer von einem noch nicht definierten Bauobjekt. Die 50 bis 70 Zentimeter breite Mauer wurde in der Trockenbautechnik gebaut und ist nur in der Länge von 7 Metern zufriedenstellend erhalten. Von dem übrigen Teil fanden wir nur die untere aus Rollsteinen gebaute Mauerschicht bzw. das Fundament. Wegen der fragmentarischen Erhaltung der Mauer und der Ecken, konnte die ursprüngliche Grösse des Baues nicht festgestellt werden, es konnte nur auf seine Bestimmung deuten. An der Mauer konnten wir vier unregelmässig gefürmte ründliche Gruben für mit Rollsteinen belegte Säulen in verschiedenen Grossen ausfindig machen. Die Überreste des Baues gegen Osten sind als ein mit Ziegel gemischter Schutthaufen erhalten. Allem Anscheine nach dienten nach der Zerstörung des Objektes die Steine zur Planierung des Grundstückes. Nach der Beseitigung des Schutthaufens stiessen wir auf ein festes Schotterplateau und daneben noch auf eine Grube für ein Säulchen, die mit einer schon vorher erwähnten verbunden ist. Weiter entdeckten wir drei verschiedenartig eingegrabene und verschieden verlaufende Gräben, die mit Steinen, römischen Ziegel und einigen Fragmenten Keramik verschüttet waren. Der grösste dem Umfang nach mündet in eine 2,10 × 1,60 × 2,05 m grosse Grube. Die Steine in der Verschüttung sind denen in den Mauern ähnlich. Auf dem Grubengrund lag aber eine Schicht gelbbraunen Sandes und einige Stücke Keramik.

Die kleinen Funde sind im Vergleich mit den früheren Funden überraschend bescheiden und sind hauptsächlich auf grobes häusliches Topfgeschirr beschränkt. Die zahlreichen Abarten der Profilgestaltung haben mit denen in den Fundorten am südlichen Pohorje, am meisten Ähnlichkeit. Wegen des stark vermischten Schutthaufens kann man sich auf die Stratigraphie nicht verlassen. Die Funde in den Gräben geben nur einen Einblick in den Materialschatz derjenigen Zeit benötigen und wegen der schon üblichen Typen keine eingehende Analyse.

Bei der Materialwertung haben wir festgestellt, dass die Keramikformen den mit den Münzen festgelegten weiten Zeitraum, zwischen der Hälfte des 3. Jahrhunderts und der zweiten Hälfte des 4. Jahrhunderts, nicht überschreiten. Den Datennachweis der Münzen vervollständigt noch die Kreuzfibcl. Doch können die bisherigen Ausgrabungen noch nicht bis ins einzelne die sichere Zugehörigkeit der Bauüberreste zu der vermuteten Strassenstation oder doch zu der villa rustica klarstellen.

⁶ Npr. I. Mikl-Curk, *Arheološki vestnik* 24 (1975) 893-87; 1976, *Arheološki vestnik* 20 (1969) 127.

⁷ D. Bojović, *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983, 82 ss., z Izbornimi paralelami; W. Jobst, *Die Römischen fibeln aus Lauriacum*, Linz 1975, 91 ss.

RAZVOJ ZDRAVSTVA V MARIBORU

Eman Pertl*

UDK 61(091)(497.12 Maribor) »12/19«

PERTL Eman: Razvoj zdravstva v Mariboru. (Schilderung der Entwicklung des Gesundheitswesens von Maribor.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)1, str. 57—88.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Razprava zajema v celoti razvoj zdravstva v Mariboru, torej tudi razvoj javne higijene, socialnega varstva (skrbstva) in lekarništva, in to od leta 1234 dalje, ko že deluje v Mariboru prvi znani zdravstveni delavec, kirurg (ranocelnik) Wolfram (Wolframus chirurgus), in se zaključuje z letom 1976.

UDC 61(091)(497.12 Maribor) »12/19«

PERTL Eman: The Development of the Health — Service at Maribor. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)1, p. 57—88.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

The treatise gives the description of the development of the entire health-service at Maribor, that is to say, the development also of the public hygiene, of the social welfare and of the pharmacy from the year 1234, when at Maribor the first well-known medical worker, the surgeon Wolfram (Wolframus chirurgus) was acting, up to the year 1976.

Podatki o zgodovini zdravstva so v Mariboru od leta 1209, ko je bil Maribor še trg, do leta 1348, ko je v njem nastala prva zdravstvena ustanova, meščanski špital, pičli. Zato lahko navedemo le tiste, ki nam jih razkrivajo razne, še ohranjene listine. Tako izvemo iz njih v času, ko še Maribor ni bil mesto — mestne pravice je dobil leta 1254 — da je bil v Mariboru zaposlen okrog leta 1243 ranocelnik (kirurg) **Vofram**; imenujejo ga Wolframus chirurgus, torej kar po njegovem imenu, kakor še je bila v tistih časih navada, ker še priimka na splošno niso poznali in se je tudi pri nas uveljavil šele pozneje.* Da je bil prvi znani mariborski zdravstveni delavec ranocelnik, Žid, se ne smemo čuditi, saj so se z zdravstvom takrat bavili pretežno Židje. To pa, da je takrat v Mariboru deloval ranocelnik, namreč Wolframus, nam obenem pove, da je imel kopališče, kajti kjer je deloval vse do **Jožefa II.** (1780—1790) kak ranocelnik oziroma kopališčnik («padar«, der Bader), tam so bila tudi kopališča. To obenem izpričuje, kakšno je bilo higiensko stanje v določenem kraju.¹

* Prlm. dr. Eman Pertl, zdravnik, Maribor.

¹ Primerjaj Pavle Merku Slovenščina v Trstu od srednjeveških listin do plemiških pisem. (Predavanje 12. V. 1982, pri Slovenski matici v Ljubljani), Glasnik Slovenske matice 1982, I, VI, št. 1, s. 02.

² Borisov P.: Od ranocelnštva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem. SAZU, Ljubljana 1977, 25, 43.

V obdobju, ko je že bil Maribor mesto (od leta 1254 dalje), omenjajo leta 1290 zdravnika **Janeza** (Johannes). Žal ni znano, ali je bil diplomiran doktor medicine ali praktični zdravnik, vsekakor je bil strokovno izobražen zdravstveni delavec.

Na splošno smemo reči, da so bile zdravstvene, higienske in socialne razmere v 13. in 14. stoletju tako v Mariboru kakor tudi drugod, še zlasti na podeželju, kaj slabe. Maribor je takrat štel okrog 1000 prebivalcev, med njimi je bilo mnogo revnih, tako da so bili prisiljeni beračiti in ni nič čudnega, da je bila takrat v današnji Mlinski ulici naselbina poklicnih beračev in so jo poimenovali **Ušja ulica** (Lausgasse); tu je opravljal svojo prakso leta 1440 posebni zdravnik s priimkom **Chainz**.² Vse to pa samo potrjuje takratne slabe zdravstvene razmere, ki so imele več vzrokov, med katerimi je odločala nizka stopnja takratne medicine, pa tudi zdravstvenih delavcev ni bilo, kolikor jih je pa kako mesto premoglo, niso mogli vselej pomagati, ker pač niso bili za takratne razmere strokovno dovolj izvedeni. Zato pa je bilo v tistih časih mnogo šušmarstva, vražjeverstva, verovanje v skrivne sile in zatekanja k mistiki.

Kakor drugod, so tudi v Mariboru kot nekak izhod v najhujši sili kdaj pa kdaj nastajali lazareti,časne bolnišnice, ki jih je zdravstvena uprava urenila za kuge in epidemijskih bolezni sploh, pa tudi za vojne, npr. v Mariboru za turške vojne leta 1532.³

Zaradi popolnosti bi tu le navedli, da je v obdobju 14., 15. in 16. stoletja bilo v Mariboru precej kopališčnikov («padarjev»). Verjetno je ob pomanjkanju šolanih zdravnikov (doktorjev medicine) šlo za kolikor toliko praktično izurjene zdravilce. Tako je leta 1323 omenjen kopališčnik **Konrad**, leta 1349 poročajo o **Trudi** (Gertrudi), vdovi po kopališčniku **Ulriku**, leta 1389 o kopališčniku **Martinu**, leta 1413 o kopališčniku v Kamnici, leta 1478 o kopališčniku **Vincenciju**, prav tako o njem tudi leta 1486 in 1491, dne 2. XII. 1571 omenjajo **Marjeto**, ženo kopališčnika **Volfa Grundtnerja**, in dne 6. XI. 1598 kopališčnika **Jurija**.*

Čeprav je Maribor že imel meščanski špital, ki sta ga leta 1348 ustanovila mestni pisar **Benedikt Moller** (Mather)* in njegova žena **Elizabeta**, in je bil namenjen onemoglim mariborskim meščanom, se je še ves čas čutila potreba po »pravi« bolnišnici, v kateri bi bilo možno zdravljenje predvsem akutno bolnih. Meščanski špital je namreč bil neke vrste oskrbnišnica oziroma dom onemoglih, torej socialna, ne pa zdravstvena (kurativna) ustanova, kakršne so današnje bolnišnice, klinike itp.⁴

² Puff Dr. R. G.: Marburg in Steiermark, selne Umgebung, Bewohner und Geschichte. 1. u. II. Band, Graz 1847; II. s. 84—85. Nekateri domnevajo, da je bila Ušja ulica v današnji Mlinski ulici, drugi zopet v današnji Ullici hevoja Slandra.

³ Teplý B.: Maribor nekoč, danes in bodoči razvoj. Maribor 1957, v tiskopisu (665 strani), s. 21. O p o m b a : Prispevek je bil namenjen za publikacijo (Zbornik) MARIBOR V BODOČIH 20. LETIH, ki ga je pripravil leta 1957 takratni OLO Maribor (predsednik Milan Aloh) Prispevke so za zbornik leta 1957 izročili predsedstvu OLO Maribor E. Perli, B. Teplý, D. Tomažič in J. Varl, vendar je delo 22 avtorjev z odhodom M. Apla prenehalo.

⁴ Jože Milnarč: Gradivo za zgodovino Maribora, III/66, IV/56, V/56, V/102, IX 36, 77 in X/34 (še ni izšlo), XII.2. XII. 1571 in XII/66, XI. 1598.

* *Minarič Jože* in *Richter Jakob* navajata v svoji razpravi *Mariborski meščanski špital od ustanovitve v letu 1348 do srede 18. stol.* (CZS št. 2/1981, 254—255), da se je ustanovitelj mariborskega meščanskega špitala pisal *Mathee* in ne *Mother*. Napačno pisanje *Mother* nameslo *Mathee* je menda zakrivil pisec (pisar) Izpiska iz originalnega dokumenta o ustanovitvi mariborskega meščanskega špitala s tem, da je priimek *Mathee* nepravilno prepisal kol *Moller*, Osebnost se s to domnevo ne strinjam, namreč da bi bil obdolžen pisec (pisar) bral nameslo *Mathee* — *Moller*. Verjetneje se mi pa zdi, da je prepisovalec v naglici (ali pa je bil premalo razgledan) prebral *Mathee* kol *Mather*, se pravi, da je drugi e imel za r. Le tako si lahko razlagam Puffovo navedbo v dnu in dnu njegove knjige na strani 74, kjer piše nedvoumno *Mather* in ne *Moller*. Iz tega sledi, da se je Puff najverjetneje ravnal pri pisanju priimka (*Mather*) ustanovitelja mariborskega meščanskega špitala kakor je bil le-ta naveden v nekem viru, v katerem se je olegov pramek glasil *Mather* in ne *Mother*.

* I. c. št. 27, s. 87.

Kakor drugod, so bili začetki bolnišničnega zdravljenja tudi v Mariboru po samostanih, tako da govorimo zato o dobi **samostanskega zdravstva**. V Mariboru smemo iskati začetke bolnišničnega zdravljenja v minoritskem samostanu ob Dravi (trajal je od leta 1284 do leta 1784, vsega pol tisočletja) in v kapucinskem samostanu pred »graškimi« vrati (trajal od leta 1613 do leta 1784); oba sta imela svojo infirmijo, nekakšno bolniško sobo, v kateri so mehihi zdravili svoje samostanske prebivalce, gotovo so pa zdravniško pomoč nudili tudi najbližjim sosedom, morda celo okoličanom, kakor je bila tudi sicer navada, saj so jim taka dobrodelna dela narekovala njihova redovna pravila. Navadno so imeli v samostanih tudi posebne omare za zdravila, pozneje pa celo posebne prostore, v katerih so shranjevali zdravila, in v takih prostorih so se razvile samostanske lekarne, ki so imele svoj pomen vse do 18. stoletja. In pri tem je ostalo vse do leta 1784, ko je **Jožef II.** ustrezno svojim reformam razpusil tudi oba mariborska samostana.⁵

Mariborsko samostansko zdravstvo kajpak niti zdaleč ni moglo odtehtati resničnih potreb po bolnišničnem zdravljenju, zlasti pa ne ob raznih epidemijah. Trajalo pa je še vse do ustanovitve prave (civilne, mestne) bolnišnice več kot 100 let v srednjem in več kot 300 let v novem veku, da je Maribor dobil zaresno (civilno) bolnišnico in je z njo končno prenehal pomen meščanskega špitala, za vselej pa čas azilov, se pravi, raznih strokovno zelo nezanesljivih karantenskih preventivnih in kurativnih improvizacij.⁶

Vse do začetka mestne (civilne) bolnišnice (1799) so v Mariboru opravljali zdravstveno službo razni zdravniki, tako do njihovega izгона leta 1497 iz Maribora židovski zdravniki, npr. leta 1452 zdravnik **Hajmb**, ki je opravljal zdravniško prakso v Ušji ulici (sedaj Ulica heroja Šlandra). Verjetno je v Mariboru deloval tudi **Michel**, najznamenitejši židovski zdravnik v slovenskih deželah, ki mu je cesar **Friderik III.** (1440—1493) podelil leta 1478 pravico, da sme izvrševati svoj poklic na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, ker je rešil mnogo Kristjanov iz turškega ujetništva.⁷

Leta 1462 je v Usnjarski ulici izvrševal svojo obrt kopališčnik **Janez** (Hanns), obenem bogat vinski trgovec.⁸

Na tem mestu bodi omenjen prvi doslej znani doktor medicine iz okolice Maribora, znameniti **Andrej Perlach** (Perlachius, morda prvotno Berláč?), ki je bil doma iz bližnje Svečine, kjer je bil rojen leta 1490. Prvotno je bil matematik in astronom, pozneje zdravnik. Od leta 1549 do leta 1551 (leto njegove smrti) je bil rector Ordinis medicorum na dunajski univerzi. Kolikor je znano, ni nikdar izvrševal v svoji domovini zdravniške prakse. Za študente iz južne Štajerske je ustanovil posebno štipendijo; to bi govorilo v prid domnevi, da se je vendarle čutil Slovenca (ali vsaj ne Nemca).⁹

Od 16. stoletja dalje je v Mariboru delovalo več italijanskih zdravnikov. Med njimi je bil posebno cenjen učeni doktor **Janez Hamelius**, v letih 1583—1594 vnet luteran, v dobi turške nevarnosti pa med najvišje obdavčenimi mariborskimi meščani.* Z njim je bil tesno povezan mestni sodnik **Krištof Wildenrainer**, branilec Maribora pred Turki, ko je leta 1532 prihrumel sam **Sulejman II.** do mariborskega mestnega obzidja. Morda je pod vplivom doktorja Hameliusa v dobi turških napadov Wildenrainer preuredil svojo hišo na Koroški cesti v bolnišnico za ra-

⁵ Glej št. 1, s. 25, št. 18, s. 57—58 in št. 2/I, s. 97—98!

⁶ I. c. št. 3, s. 33.

⁷ Travner V.: Zidje v Mariboru. Mariborske slike (ed. F. J. Mrčenik — F. Baš), Ljudska tiskarna d. d., Maribor, 1934, s. 11.

⁸ Glej št. 2/II, s. 81!

⁹ Pertl E.: Zdravstvo med Muro in Dravo s posebnim ozirom na razdobje 1850—1841. Svet med Muro in Dravo, 1968 (ed. Vrtnjak V.), založba OBZORJA, s. 579—580.

* Jože Mlinarič: Gradivo za zgodovino Maribora, X11/9. l. 1594.

njence pri obrambi mesta pred temi napadi.¹⁰ To je bržkone obenem prva mariborska vojaška bolnišnica; še pred nedavnim je bil v tej hiši dom Reševalne postaje, še vedno pa ima v njej svoje prostore Gasilsko društvo. Nadalje je v Mariboru deloval izobraženi zdravnik doktor Anton Marija Venusta (tudi Venustus) iz Furlanije, priznan medicinski pisec v Italiji in Nemčiji. Ob koncu 17. stoletja je zdravnikoval na Štajerskem in Koroškem, kjer je zdravil bogate plemiške rodbine. Ko so ga oblasti imenovala za magistra sanitatis v Mariboru in neposredni okolici, se je pritožil, češ da ni vešč nemškega jezika, ker je Italijan, in bi težko našel pri delu z za kugo obolelimi primerne tolmača. Nadalje je v ugovoru navajal, da so za takšno službo po njegovem mnenju primernejši kirurgi (ranocelniki), ki znajo rezati ali kako drugače ravnati z rokami, nikakor pa ne šolani zdravniki, ki jih že itak povsod primanjkuje. A. M. Venusta je bil v službi deželnih stanov, torej deželnega odbora, in sicer v letih 1574 do 1585.¹¹ Tu naj omenimo, da so diplomirani doktorji medicine praviloma zdravili le plemstvo in premožne meščane, medtem ko so za vse druge, tako tudi za kmete, bili na voljo kopaljščarji in ranocelniki. Tudi lekarnar Janez Paulus, o katerem čujemo leta 1594 in ki velja sploh za prvega mariborskega lekarnarja, je bil Italijan. O njem še bomo slišali pozneje.

Leta 1624 omenjajo v Mariboru štajerskega deželnega fizika Benečana Hanibala Bottinonija (tudi Bottonini in Butonini), ki je podobno kot nekoč A. M. Venusta prosil deželne stanove, naj ga kot diplomiranega zdravnika ne pošiljajo v smrt med za kugo obolele, ki jim itak ne more pomagati, marveč naj uporabijo za tako delo, ki je v glavnem v izoliranju (kontumaciranju) kužnih bočnikov in pokapanju za kugo umrlih, druge, ki za svoj poklic niso mnogo žrtvovali, in jih je vsekakor neprimerno več kakor diplomiranih zdravnikov. Ker je menda kljub svoji prošnji le še moral opravljati delo kužnega zdravnika, je ordiniral (dajal navodila za zdravljenje in pisal recepte) kar sede na konju, in to iz precejšnje oddaljenosti od kužnega. Zavoljo takega njegovega ravnanja, še zlasti pa, ker je za svoje usluge zahteval pretirane nagrade, je seveda bilo vse polno pritožb, da je nazadnje moral Maribor zapustiti.¹²

Leta 1673 poročajo o mariborskem kirurgu, Italijanu Sebastijanu Praetoriju, leta 1680 o Jerneju Taccu (Bartolomeo Tacco), leta 1690 pa o dr. medic. Marku Corusiju.¹³

Od 17. stoletja dalje prično v Mariboru prevladovati nemški zdravniki, kakor že to povedo njihovi priimki. Zanimiv je podatek iz leta 1628, ko je straža ob mestnih vratih vpisala v zapisnik med drugimi mariborskimi meščani, ki so vozili (verjetno iz svojih vinogradov) vino v mesto, tudi padarja Janeza Prandla (Brandel) in Mihaela Kellnerja ter zdravnika Primoža Jaucha.¹⁴ Leta 1651 navajajo v Mariboru dr. medic. Leopolda Krištofa Hefnerja, leta 1669 pa Janeza Jakoba Khraunerja. Listine posebej hvalijo dr. medic. Krištofa Pretermanna (Brödermann), ki se je izkazal s svojo neustrašnostjo in izredno požrtvovalnostjo ob najhujši epidemiji kuge leta 1680.

Kuga je Maribor obiskala večkrat, prvič menda v letih 1348 (ko je bil ustanovljen meščanski špital) in 1350, zatem pa leta 1386, leta 1542 (torej deset let po zmagi nad Sulejmanom II.), leta 1624 (ko je bil v Mariboru za kužnega zdravnika doctor medicinae Hanibal Bottonini) in najhuje leta 1680. Razen kuge navajajo tudi epidemije drugih nalezljivih bolezni, ki so nastajale v Ma-

¹⁰ I. c. št. 1, s. 48.

¹¹ Ibidem, s. 91.

¹² Pertl E.: Razvoj zdravstva v Mariboru. Naša bolnišnica, I (1976), št. 1, s. 7-8. Ibidem, št. 4, s. 7-8.

¹³ I. c. št. 1, s. 48 in 113; I. c. št. 2/II, s. 156.

¹⁴ I. c. št. 2/II, s. 137-138.

riboru, kakor tifusa, griže, malarije in kolere (leta 1836 in leta 1855). Pri tem pa moramo upoštevati, da so bile z izrazom kuga mišljene tudi črne koze («črna smrt»). Leta 1680 je prišla kuga v Maribor s Koroškega po Dravski dolini čez Sentlovrenc, Puščavo in Ruše.

Kuga je Maribor vznemirjala zlasti od leta 1666 dalje. Takrat so jo imenovali »ogrsko ali tisinno mrzlico«. Pobrala je cele družine. Kakor rečeno, je bila posebno huda vso drugo polovico leta 1680. Po nekem zapisku iz Ptuja je pomorila 483 ljudi, torej nekaj manj kot polovico Mariborčanov. To je povzročilo premik v narodnostni strukturi mariborskega prebivalstva, kajti v mesto so se tedaj naselili slovenski okoličani iz Studencev, Limbuša, Peker in Pesniške doline.¹⁵

O epidemiji kuge leta 1680 v Mariboru je poročal deželni vladi v Gradcu v Mariboru službujoči fizik dr. medic. Jernej Tacco. Iz njegovih poročil izhaja, da kužni zdravnik ni uporabljal mariborskega meščanskega špitala za kužne bolnike, pač pa posebni lazaret in zraven njega še kontumacijsko hišo, ki je bržkone bila v ta namen izpraznjena stanovanjska hiša; v bližini obeh so za kugo umrle pokopali.¹⁶

V že omenjenem kužnem lazaretu, o katerem nekateri domnevajo, da je bil zunaj mestnega obzidja v današnji ulici Vita Kraigherja št. 20, so v nekaj dneh pomrli vsi strežniki, grobarji (pogrebci), nekaj bolnikov, nekateri zdravniki (verjetno ranocelniki oziroma kopališčarji) in dušebrižniki (duhovniki). Tudi v meščanskih hišah je bilo mnogo mrličev. Nekatero družino so popolnoma izumrle. Med žrtvami kuge (1680) je bil tudi lekarnar Mihael Školar (Skollar), lastnik mestne lekarne na Glavnem trgu (lekarna Pri orlu).¹⁷

Na hudo kugo leta 1680 spominjata v Mariboru kužno znamenje na Glavnem trgu in Barbarina kapela na Kalvariji. Kužno znamenje so že začeli postavljati leta 1881, vendar mu je dal dokončno kompozicijo šele leta 1743 mariborski kipar Jožef Straub.

V drugi polovici 17. stoletja so v Mariboru delovali naslednji zdravniki oziroma zdravstveni delavci, in sicer leta 1652 zdravnik Jožef Scheit, leta 1773 že imenovani kirurg Sebastijan Praetori in leta 1888 kirurg Nikolaj Popp.¹⁸

Hude epidemije kuge in drugih kužnih bolezni so končno po tolikih in tako hudih preizkušnjah zdravstveno upravo prisilile, da je Maribor proti koncu 17. stoletja (prav zaradi zadnje najhujše epidemije kuge leta 1880) dobil mestnega fizika. To je bil Ivan Benedikt Gründel, ki je v Mariboru deloval 18 let (1885—1701). I. B. Gründel ni bil le dober zdravnik, marveč tudi znanstvenik, in ga smemo imeti za prvega mariborskega znanstvenika; postal je član znamenite akademije, ki je nosila ime Academia Caesareo-Leopoldina-Carolinae Naturae Curiosorum. Gründel je namreč bil prvi, ki je začel strokovno raziskovati še vse dotlej malo znano vodo (slatino) v Rogaški Slatini, in to ob samem izvirku. Zato je občasno bival v Rogaški Slatini, svoje izsledke pa strnil v svoji pomembni knjigi »Roitschocrene«, ki je izšla leta 1685 v latinščini na Dunaju, leta 1887 pa v nemščini v Gradcu pri J. Ch. Erhardt Vlg. Graz. To delo je cenzurirala dunajska medicinska fakulteta (takrat je bil njen dekan dr. F. Gosiak-dr. F. Ganser) in je opremljena s predgovori in povzetki mnogih, takrat pomembnih zdravnikov. Gründlov spis je v kratkem zagotovil rogaški vodi (slatini) trajen sloves. Zanimivo je, da je v svojih spi-

¹⁵ I. c. št. 2/II, s. 131.

¹⁶ Minarik F.: Iz najstarejše in starejše dobe mariborske bolnišnice. Zbornik Splošne bolnišnice v Mariboru (1855—1985), ed. E. Pertl, samozaložba Spl. boln. Maribor 1989, s. 33—34. Ibdem: Baj F.: Iz predzgodovine mariborske bolnišnice. (Zdravstveno zgodovinski spomeniki v Mariboru), s. 23—32.

¹⁷ I. c. št. 2/II, s. 152, 166; Naša bolnišnica 1(1976), št. 2, s. 8.

¹⁸ Minarik F.: Nekaj podatkov o zdravstvu starega Maribora. Zdrav. Vestn. 23 (1954), s. 57—61.

sih priporočal rogaško vodo (slatino) tudi slovenski zdravnik znanstvenik Marko Gerbec (1658—1718) v Ljubljani.

Gründla smemo prištevati k elektikom, znanstvenikom, ki so stremeli za tem, da bi iz izsledkov »starih« in »mladih« izbrali najboljše; za izvor znanstvenega dela mu niso rabila samo dognanja Galena ali Paracelsusa, marveč kogarkoli, če so bili nazori dotičnega utemeljeni in zato sprejemljivi. Ker je bil član Academiae Naturae Curiosorum s pridevkom »Caelius Aurelianus«, je bil povezan z takratnim znanstvenim svetom. Umrl je leta 1705.¹⁹

V tem času sta v Mariboru delovala zdravnika dr. medic. Pfeffer, omenjen leta 1703 in Janez (Johann) Ruprecht, omenjen leta 1705.²⁰

Od začetka 18. stoletja dalje so se začele zdravstvene razmere v Srednji Evropi, podobno tudi v pokrajinah okrog Maribora, izboljševati. Vse to je vsekakor bilo v zvezi z vojaško katastrofo, ki so jo Turki doživeli leta 1683 ob drugem obleganju Dunaja. Po njej so se morali umakniti iz bližine Štajerske in vzhodnih slovenskih dežel daleč proč v Srem in Banat. S tem niso bile slovenske dežele rešene samo huđih dajatev za obrambo, ki so jih popolnoma izčrpale, marveč se je njihovo prebivalstvo tudi oddahnilo od dotodanjega strahu pred njimi in se tako miselno sprostilo za nov razvoj, torej tudi za obnovo oziroma preureditev zdravstva in zdravstvene službe.

Naravoslovne vede so sicer postopoma, a nezadržno izpodrivale defetizem, preveliki vpliv naravne filozofije in mistično spekulativno pojmovanje bolezenskih dogajanj, vendar je še trajalo vse do druge polovice 19. stoletja, da se je medicina docela otresla vseh teh zavor in so zlasti bolnišnice postale središče nove zdravstvene kulture.

Leta 1710 je deloval v Mariboru kot mestni zdravnik dr. Janez Kristijan Vizjak (Dr. Wisiakh Joannes Christianus Rastensis, kakor je zapisan leta 1673 v ruški šoli). Dr. Janez Kristijan Vizjak je obenem, kolikor je doslej znano, prvi slovenski zdravnik v Mariboru.²¹

Nato sta omenjena naslednja mariborska zdravnika: leta 1739 zdravnik (?) Ivan Sartori, leta 1740 pa dr. Karel Bartholotti.²²

Ob tem se srečujemo z vladavino cesarice Marije Terezije (1740—1780), ki pomeni velik preobrat tako v upravni službi, kakor tudi v vseh drugih dejavnostih, še posebej v zdravstvu takratnega avstrijskega cesarstva. Avstrijsko zdravstvo je namreč bilo vse dotlej na zelo šibkih nogah, ker ni slonelo na zaresnih strokovno znanstvenih temeljih, zato pa je tudi organizacija zdravstvene službe zelo šepala. Čeprav so bile v cesarstvu v drugi polovici 18. stoletja tri medicinske fakultete, in to na Dunaju, v Pragi in Krakovu, je bilo pravih doktorjev medicine zelo malo. Povrh so se študentje medicinc v zadnjih semestrih pred diplomo raje umikali na univerze v Italiji, največkrat v Padovo in Bologno, kjer je takrat cvetela znanstvena medicina.

Ko je cesarica Marija Terezija poklicala na Dunaj za strokovnega svetovalca nizozemskega zdravnika Gerarda van Swietenaa (1700—1773), so se že kmalu začele razmere glede zdravstva v Avstriji izboljševati. G. v. Swieten je izvedel najprej široko reformo avstrijskega zdravstvenega šolstva, potlej pa javnega zdravstva nasploh. Slednje se je začelo izboljševati tudi v Mariboru, brž ko je bil tu (1748) ustanovljen okrožni urad (»kresija«), ki je začel v Mariboru in v njegovem okrožju izvajati van Swietenove reforme.²³ Kdo je

¹⁹ I. c. št. 18, s. 57—61; I. c. št. 1, s. 48, 124; Zdrav. Vesn., 16(1947), s. 208.

²⁰ I. c. 2/II, s. 156.

²¹ Mimaršč J.: Učenci ruške šole — kasnejši zdravstveni delavci. Medicinski razgledi, 21 (1982) 1, s. 287—300.

²² I. c. št. 2/II, s. 181.

²³ Schönbauer L.: Das medizinische Wien. Urban & Schwarzenberg, Berlin & Wien, 1944, s. 61, 64, 68, 109, 110.

bil v Mariboru prvi okrožni zdravnik, za zdaj še ni ugotovljeno. V pošteb bi utegnil priti že leta 1740 omenjeni zdravnik dr. Karel Bartholotti, manj pa leta 1761 omenjeni zdravnik dr. Johann von Penz.²⁴ Kot okrožna zdravnika sta navedena Filip von Reinsfeld in von Pluska; slednji je umrl leta 1797. Pozneje izvemo, da je leta 1826 umrl okrožni zdravnik Karel Zeilinger. Letemu je nato sledil (začasno) dr. Schweiger, za stalno pa leta 1830 dr. Anton Kicker, ki je bil obenem tudi ordinarij v mariborski bolnišnici do leta 1840, od leta 1842 pa je bival v Gradcu.²⁵

Konec 18. stoletja so v Mariboru delovali tudi dr. medic. Brachi in Vidovič ter kirurgi Franberger, Agsteiner, Jagdmann in Paßler.²⁶

Zdravstvene reforme van Swietenena so prihajale še zlasti do izraza za vladavine Jožefa II. (1780—1790). Tako so med drugim v jožefinski dobi v Mariboru uveljavili novi pokopališki red (dalje glej v poglavju o javni higieni!). Za naše kraje je bila velikega pomena ustanovitev medicinsko-kirurškega učnega zavoda leta 1782 v Gradcu.²⁷

Naslovna stran protokola gremija mariborskih kirurgov.

²⁴ I. c. št. 2/II, s. 181.

²⁵ I. c. št. 16, s. 38—39, 41, 43.

²⁶ I. c. št. 2/II, s. 199 in 221.

²⁷ I. c. št. 9, s. 518—520.

Mestna (civilna) mariborska bolnišnica

Ob tej priložnosti še nekaj besed o mariborskem kirurškem gremiju! Kirurški gremij je v Mariboru zagotovo že deloval leta 1776, verjetno pa še poprej, domnevno že okrog leta 1660, le da najstarejši gremijski protokoli niso ohranjeni, zanesljivo pa že v času, ko še v Gradcu ni deloval medicinsko-kirurški zavod. Tak zavod, namreč medicinsko kirurško učilišče, je deloval še pred graškim v Salzburgu, kjer so se šolali vse do ustanovitve graškega tudi naši kirurgi (ranocelniki), npr. Anton Gregorc.²⁸

Omenjeni mariborski kirurški gremij je prenehal delovati dne 16. junija 1873. Njegov naslednik je bilo leta 1876 ustanovljeno Mariborsko zdravniško društvo, ki je že naslednjega leta imelo svojo sekcijo (podružnico) v Celju in Ptuju. Ta tradicija se je za stare Jugoslavije nadaljevala v dne 17. junija 1921 ustanovljenem Zdravniškem društvu v Mariboru, ki je delovalo vse do leta 1941.^{29, 30, 31}

Ob dvigu medicinske vede (proti koncu 18. stoletja) so v Mariboru predhodnice prave bolnišnice, kakor obe samostanski infirmiji in mariborski meščanski špital opravili svojo nalogo, brž ko je v Mariboru leta 1799 nastala mestna (civilna) bolnišnica.³²

Leta 1806 je prišel v Maribor iz Jarenine zdravnik Franc Jandl.³³ Med odličnimi možmi nekdanjega Maribora omenja R. G. Puff tudi Karla Kleinmonda (r. 1741), slovečega epidemijskega zdravnika. Visokemu položaju protomedikusa se je odpovedal in umrl leta 1808 kot mestni fizik in medicinski pisec

²⁸ Ibidem, s. 540.

²⁹ Pertl E.: Priročna medicinska knjižnica kirurškega gremija v Mariboru. Zdrav. Vestn. 50 (1981), s. 183-187.

³⁰ a) Geldempfangsprotocoll der Chyrurgischen Viertelade des Mahrburger Creyß von Aug. 1776
b) Protokoll für das chyrurgische Gremium in Marburg (1834-1873).

³¹ Pertl E.: Kirurg (ranocelnik) Andrej Krajnc (1811-1893). Casopis za zgodovino in narodopisje. Nova vrsta 1, letnik 1955, Nova OBZORJA Maribor, 1965, s. 159, drugi in tretji odstavek.

³² 1. c. št. 18, s. 36-37.

v Mariboru. Za njegove zasluge pri zatiranju epidemij ga je cesarica Marija Terezija povzdignila v plemiški stan.³⁴

Verjetno je ob vplivu Napoleonovih vojn dobil Maribor poleg mestne leta 1814 še vojaško bolnišnico, in sicer na jugu med Prešernovo in Cankarjevo ulico v nekdanji pristavi Vetrinjskega samostana, ki ga je Jožef II. sekulariziral. Na voljo je imela 100 postelj in lekarno. Z ustanovitvijo mestne (civilne) bolnišnice (1799) in vojaške (1814) je v Mariboru minil čas lazaretov, ki so imeli predhodnike v visokosrednjeveških izolirnicah za gobavce (leporoziji).³⁵

V predmarčni dobi, za Metternichovega absolutizma (1815—1848), je še bilo v Mariboru vse polno nalezljivih bolezni, predvsem griže, tifusa, kolere, malarije in tudi stekline.³⁶

Gradnja železniške proge Dunaj—Trst je zaradi velikega števila pri njej zaposlenih delavcev terjala, da so morali leta 1845 urediti v graškem predmestju začasno bolnišnico (z lokacijo nekako na oglu sedanje Prešernove ulice in Partizanske ceste). Dnevno je sprejemala okrog 50 bolnikov. Kako potrebna je bila ta bolnišnica, potrjuje dejstvo, da je v letu njene ustanovitve umrlo okrog 100 delavcev za tifusom.³⁷

Leta 1841 omenjajo zdravnika, doktorja medicine, Antona Mallija. Leta 1842 je dr. A. Kickerju sledil kot okrožni zdravnik dr. Ignacij Česnik (Dor. Ignaz Tschesnig), po rodu Korošec, najverjetneje slovenskega rodu. To bi bil potemtakem drugi slovenski zdravnik v Mariboru. V kompetenco dr. I. Česnika so pripadali distriktni zdravniki v Ptujju, Deutschlandsbergu in Lipnici (Liebnitz), nadalje okrožni ranocelnik Jožef Förderer v Mariboru, doktorji medicine Anton Malli, dr. Alojzij v. Buglioni in Franc Stelzer ter zdravniki Ferdinand Jüttner, operater Ignacij Hackl, Janez nep. Prosenc in Franc Pichler v Mariboru, nadalje šest lekarn, 61 ranocelnikov in 75 babic. Iz povedanega sledi, da so (vsaj) nekateri kirurgi (ranocelniki) imeli uradni naziv zdravnik.³⁸

Dr. I. Česnik je bil okrožni zdravnik od leta 1842 do leta 1847, pred tem pa je bil okrajni zdravnik v Ptujju. Kot okrožni zdravnik je bil nekaj nadzornik (komisar) nad poslovanjem gremija mariborskih kirurgov. Konec leta je namreč pregledal obračun gremija in po pregledu pripisal: »Vidi! Dor. Ignaz Tschesnig.«³⁹

Leta 1843 je postal za dr. A. Kickerjem ordinarij v mestni bolnišnici medicinae et chirurgiae doctor Franz Stelzl, medtem ko je dr. Lesnig v tem času opravljal ravnateljske posle v njej.⁴⁰

Leta 1846 omenjajo zdravnika Franca Pichlerja, ki je prišel z Moravskega, obenem pa tudi zdravnika Teinerja, ki je veljal za enega najboljših zdravnikov v takratnem Mariboru; njegov oče je bil kopaljščnik (»padar«).⁴¹

Kakor je že iz zgoraj povedanega razvidno, so bili leta 1847 v Mariboru poleg okrožnega zdravnika (fizika) I. Česnika še trije doktorji medicine, trije navadni (praktični) zdravniki, en ranocelnik in en operater (Ignacij Anton Hackl, oče Gabrijela Hackla, profesorja upodablajočih umetnosti v Münchenu). Za takratni Maribor kar precej!

³⁴ I. c. št. 2/I, s. 58.

³⁵ I. c. št. 2/II, s. 225.

³⁶ I. c. št. 2/I, s. 108—109.

³⁷ I. c. št. 3, s. 43; I. c. 2/II, s. 223.

³⁸ I. c. št. 2/I, s. 139.

³⁹ I. c. št. 2/I, s. 212.

⁴⁰ I. c. št. 18 b).

⁴¹ I. c. št. 18, s. 42—43.

⁴² I. c. št. 2/I, s. 54.

Dr. Matija Prelog (1813—1872)

Leta 1849 je v mariborski splošni bolnišnici služboval zdravnik dr. Matija Prelog (1813—1872), obenem tretji slovenski zdravnik v Mariboru.

Okrog leta 1850 se je v Mariboru naselil dr. Lovro Modrinjak (1823—1885), slovenskega rodu iz Središča ob Dravi. Zaposlil se je kot železniški zdravnik na takratnem koroškem kolodvoru (danes žel. postaja Maribor-Studenci). Vsaj prva leta svojega bivanja v Mariboru se je še čutil Slovenca, pozneje pa je verjetno pod vplivom rodbinskih zvez prešel na nemško stran. Posvetil se je političnemu življenju in bil več let član mariborskega občinskega sveta, vendar je leta 1877 odklonil kandidaturo pri občinskih volitvah v prvem volilnem razredu. Tega si danes ne vemo prav tolmačiti. Morda je bila vmes bolezen, morda pa tiha, resignirana manifestacija, da le pripada slovenstvu — kdo ve?!

Pomemben dogodek v zgodovini mariborskega zdravstva pomeni preselitev mestne (civilne) bolnišnice leta 1855 s Slomškovega trga na sedanjo lokacijo na Ljubljanski cesti št. 5 (Tabor, prej Magdalensko predmestje). Od leta 1855 dalje je bil zdravnik v mariborski bolnišnici dr. Karel Waltner.⁴²

V kirurškem protokolu mariborskih kirurgov sta bila leta 1873 omenjena dva zobozdravnika, in sicer Rudolf Hromatka, po poreklu očitno Čeh (hromádka, češ. kupček) in Rudolf Khun. Morda sta bila oba imenovana dentista in prav zato inkorporirana v kirurški gremij ter registrirana v protokolu mariborskega kirurškega gremija.⁴³

V istem obdobju (1714—1873) kakor pravkar naštetih zdravnikov, so v Mariboru delovali naslednji kirurgi (ranocelniki), in sicer: Jakob Mihael Faber (vpisan leta 1694 v ruški šoli kot Jacobus Michael Faber, Marburgensis), leta 1714 kirurg v Mariboru; Preising ... (?), leta 1715 mestni kirurg (ranocel-

* Glej št. 57, s. 118—120!

⁴² I. c. št. 18, s. 33—81, 440, 442.

⁴³ I. c. št. 30 b).

nik); **Frauenberger Ignacij**, magister kirurgije, prišel leta 1733 iz Avstrije v Maribor, in sicer v Langlovo oficino (= ordinacijo);⁴⁴ **Karch...** (?), leta 1743 kirurg v Mariboru; **Matej Maier** leta 1746 kirurg v Mariboru; **Janez Hackstein** (Hakstein), kirurg, prišel iz Nizozemske v Maribor in ga omenjajo že leta 1770, v 90. letih 18. stol. je bil predstojnik mariborskega kirurškega gremija; **Jožef Jakmann**, mariborski kirurg od 70. let 18. stol. dalje, bil je tudi namestnik predstojnika (J. Hacksteina) marib. kir. gremija in umrl leta 1822;⁴⁵ **Vincenc Friedauer**, kirurg, prišel leta 1797 iz Radgone v Maribor; **Jožef Förderer**, okrožni zdravnik, prišel iz Gradca in deloval v Mariboru v letih 1797 do 1808; **Jožef Wasserer**, kirurg, prišel iz Gradca v Maribor, kjer je omenjen leta 1800 kot hišni lastnik, s čimer pa ni rečeno, da bi bil v Mariboru opravljal kirurški poklic;⁴⁶ **Franc Ebner**, kirurg, v Mariboru je omenjen leta 1800 in velja zanj isto kot za Wassererja, še pred tem pa je konec 18. stoletja omenjena babica **Weiderer**, žena bogatega mariborskega usnarja. Nato sledi **Anton Burger**, v letih 1808 do 1814 kirurg v Mariboru; njegova vdova **Terezija** je dala (1844) moževo oficino v zakup provizorju. Leta 1811 je omenjen kot mariborski kirurg **Bernard Meck**, ki je umrl leta 1814, leta 1816 pa kirurg **Janez (Johann) Malti**, znan mariborski posestnik; nadalje **Florjan Breiteneder** (pisano tudi Preitneder), mariborski kirurg v letih 1820 do 1828, ko je njegovo oficino prevzel od Breitenederjeve vdove **Jožefe** kirurg **Jožef Tresiglav** in opravljal kirurško službo do leta 1837;⁴⁷ **Karel Denischa** je v Mariboru opravljal kirurški poklic v letih 1838 do 1840; **Andrej Kranjc** (1811—1893), kirurg, od leta 1846 do svoje smrti v Rošpohu pri Mariboru;⁴⁸ **Jožef Rufheim** je deloval v Mariboru kot kirurg od leta 1840 dalje; **Franc Zemljčič** je deloval kot kirurg v letih 1841 do 1844 v mariborskem magdalenskem predmestju (danes Tabor), potlej pa v mestu samem do leta 1873; **Ignacij Anton Hackl** je bil najprej inkorporiran kot kirurg operater v Lipnici (Leibnitz), od leta 1845 dalje pa je bil operater v Mariboru (v glavnem v mariborski bolnišnici); okrog leta 1840 je umrla mestna babica **Antonija Serminsky**;⁴⁹ **Franc Pichler** je deloval v letih 1845 do 1892 v Mariboru kot kirurg in je menda imel naziv zdravnik (glej zgoraj!); **Janez Nep. Prosens** (tudi Praesens, Presens, verjetno Prosenc, menda slovenskega rodu) je začel v Mariboru izvrševati kirurški poklic leta 1845, od leta 1846 dalje pa je imela njegova vdova provizorja do leta 1857, vendar ime provizorja v protokolu mariborskih kirurgov ni čitljivo; **Matej Schaffer**, kirurg v Mariboru v letih 1848 do 1850; **Jurij Srebre** (1809—1869), koroški Slovenec, ki se je leta 1850 preselil iz Soštanja v Maribor in tu deloval kot kirurg do svoje smrti. Bil je tast znanega slovenskega politika in narodnega buditelja **dr. Janka Sernca** (1834—1909); **Feliks Ferk** (1847—1915), magister kirurgije in sekundarij v mariborski splošni bolnišnici (SBM) leta 1866, od leta 1872 dalje ordinarij kirurškega oddelka SBM.⁵⁰ Kot zadnji v tem obdobju sledi **Jožef Urbaczek** (1840 do 1941), patron kirurgije, vpisan leta 1873 v protokolu gremija mariborskih kirurgov; z njim je izumrl zadnji ranocelnik na ozemlju nekdanje dvojne monarhije.⁵¹

Velika medicinska odkritja v drugi polovici 19. stoletja (higiena, mikrobiologija, epidemiologija, preventiva, zdravstvena prosveta itn.) so prav gotovo

⁴⁴ 1. c. št. 2/1, s. 55; 1. c. št. 2/11, s. 181.

⁴⁵ 1. c. št. 2/II, s. 221; opomba: Verjetno je imel uradni naziv zdravnik in ga zato Puff ornačuje kot dr. Josef Jakmann.

⁴⁶ 1. c. št. 2/I, s. 48, 59, 94.

⁴⁷ 1. c. št. 2/11, s. 221.

⁴⁸ 1. c. št. 31, s. 159.

⁴⁹ 1. c. št. 2/11, s. 224.

⁵⁰ 1. c. št. 18, s. 54, 74.

⁵¹ 1. c. št. 30 b).

Jurij Srebre (1809—1869)

prebudila tudi Maribor, da je pohitel z dejavnostmi, ki so posredno ali neposredno pospeševale razvoj mariborskega zdravstva, obenem pa tudi zdravstveno službo samo.

Med številnimi nemškimi zdravniki je v tej dobi tudi nekaj Slovencev in Čehov. Podatke o njih, čeprav nepopolne, imamo od leta 1863 dalje, ko je obenem z graško medicinsko fakulteto začelo delovati Društvo zdravnikov na Štajerskem s sedežem v Gradcu.

V obdobju 55 let (1863—1918) navajajo poročila Društva zdravnikov na Štajerskem naslednje zdravnike, ki so v tem obdobju službovali v Mariboru bodisi kot bolnišnični, bodisi kot uradni oziroma zasebni zdravniki, in sicer: dr. Matija **Prelog** (1813—1872) je prišel v Maribor leta 1849. Znan je kot slovenski politik, časnikar, pisatelj in društveni delavec. V letih 1864—1865 je omenjen dr. Tomaž **Hubna**, po rodu verjetno Čeh. V letih 1865—1866 čujemo o dr. Dominiku **Bankalariju**, verjetno iz znane mariborske rodbine lekarnarjev Bankalari.

V letih 1866 do 1867 in 1867 do 1868 v seznamu Društva zdravnikov na Štajerskem ni na novo vpisan noben zdravnik iz Maribora.

V letih 1873—1875 je v zdravniškem seznamu naveden dr. Franc **Kornfeld**, v letih 1875—1876 dr. Albert **Leonhard**, ki je poprej, pa še tudi v letih 1876 do 1877, deloval v Ptujju, leta 1896 pa postal v Mariboru višji okrajni zdravnik. Leta 1868 se je vrnil v Maribor dr. Artur **Mally** (1843—1919). Leta 1874 se je v Mariboru naselil dr. Amand **Rak** (1847—1919). Le nekaj časa je v Mariboru deloval dr. Matija **Schmiermaul** in se še istega leta (1894) naselil v Brestanici (Rajhenburg).

Leta 1895 poročajo, da se je iz Maribora odselil dr. Rihard **Pig**. Istega leta je začel v Mariboru ordinirati dr. Emil **Kartin** (1867—1920), verjetno rojen Mariborčan, in se tu naselil tudi dr. Maks **Neuwirth**. Leta 1896 se je iz Gradca preselil v Maribor dr. Karel **Spitz** in umrl leta 1902. Leta 1896 se je v Mariboru naselil tudi dr. Moric **Jellinek** (morda Čeh). Iz Pischelsdorfa se je v Maribor leta 1897 priselil dr. Rudolf **Rauch** in tu deloval do leta 1903, ko se je iz Maribora odselil. Za železniškega zdravnika je bil leta 1897 v Mariboru imenovan dr. Herman **Kraus**. Leta 1899 so naštetih kirurški asistent dr. Maks **Ledineg**, dr. **Bergmann** in dr. Robert **Frank**. Leta 1900 sta začela v Mariboru delati zobozdravnik dr. Ed. **Wiesner** in dr. Karel **Flick**. Z zdravniško prakso začeta leta 1902 dr. Johann (Janez) **Grubitsch** (Grubič) in dr. Albert **Leonhard**, ml., ki se je pravkar vrnil iz Gradca v Maribor. Leta 1903 se je v Mariboru naselil dr. Leonidas **Chandras** (1861—1916). Leta 1905 je bil imenovan za sekundarnega zdravnika v SBM dr. Johann **Fasching**; istega leta sta se v Mariboru naselila zdravnika dr. Izidor **Franzl**, ki pa se je že leta 1906 odselil, in dr. Friedrich **Murath**. Leta 1906 se je v Mariboru naselil dr. Moritz **Fischereder**, iz Ptujja se je v Maribor preselil dr. Konstantin **Lambrinos**, odselil pa dr. Adolf **Fischereder** na Srednje Štajersko. Leta 1907 je bil v SBM imenovan za sekundarnega zdravnika dr. Ludovik **Petritsch**, ki se je naslednjega leta (1908) odselil v Windisch Hartmannsdorf pri Weitzu kot distriktni zdravnik; nekaj časa je služboval tudi v Rušah. Istega leta je bil imenovan za sekundarnega zdravnika SBM dr. Jožef **Poier**. Leta 1908 sta bila imenovana za sekundarnega zdravnika SBM dr. Vincenc **Drasch** in dr. Avgust **Freidl**, kot zasebni zdravnik pa se je v Mariboru naselil dr. Ivan **Turšič** (1889—1922), Slovenec. Leta 1909 je bil v SBM imenovan za sekundarnega zdravnika dr. Teodor von **Lichem**, dr. Oskar **Filafero** (doma iz Ptujja) pa za začasnega ordinarija na medicinskem oddelku v SBM, ker je bil dne 30. VI. 1909 dotedanji ravnatelj bolnišnice in ordinarij medic. oddelka SBM dr. Artur Mally upokojen. Leta 1910 se je v Krčevini pri Mariboru naselil zdravnik dr. Ignacij **Kemeny** in se še istega leta preselil v mesto, medtem ko je bil iz Ptujja premeščen v Maribor dr. Johann **Mauczka** (verjetno češkega ali slovaškega rodu), dotlej okrajni zdravnik v Ptujju. Leta 1911 so bili imenovani kot sekundarni zdravniki v SBM dr. Johann **Abmann**, dr. Viktor **Machan** in dr. Hans **Stipper** iz Gradca ter dr. Jožef **Urbatschek**, ml. iz Maribora. Leta 1913 so bili imenovani kot sekundarni zdravniki v SBM dr. Anton **Hrovat**, dr. Martin **Stoppel** in dr. Vladimir **Vrečko**, kot zasebna zdravnika sta se pa v Mariboru naselila dr. Karel **Blum** in dr. Emanuel **Friedrich**, verjetno upokojeni vojaški zdravnik, ki je (1920—1922) služboval tudi v Kozjem. Leta 1914 sta bila v SBM imenovana kot sekundarna zdravnika dr. Anton **Čedé** in dr. Josip **Majcen**, medtem ko se je dr. Johann **Stoppel** odselil iz Maribora. Leta 1915 sta v Mariboru umrla vojaška zdravnika dr. Anton **Mitterhammer** in dr. Laurentius **Köhrer**, za sekundarnega zdravnika pa je bil v SBM nastavljen dr. Viko **Marin**. Leta 1918 se je v Mariboru naselil zdravnik dr. Karel **Ottentaler**, je še pa tu deloval že leta 1900 naseljeni dr. Karel **Flick**. Kot zdravnik volonter je leta 1909 praktical na internem oddelku SBM dr. Valter **Taufar**, imel pa je tudi privatno zdravniško ordinacijo v Gosposki ulici. V tem času se je v Mariboru naselil tudi zdravnik dr. Gustav **Macher** iz Köflacha.⁵²

En sam pogled na seznam pravkar naštetih zdravnikov, ki so v Mariboru delovali v razdobju od 1863 do 1918, nam pove, da gre večinoma za tujce, priseljence iz raznih dežel nekdanje Avstro-Ogrske. Največ zdravnikov z zasebno zdravniško prakso je Nemcev, nekaj med njimi jih je panemčencev

⁵² *Mitteilungen des Ärzte Vereines von Steiermark (1863—1919)*. Zbral F. Minačik.

Dr. Filip Terč (1844—1915)

raznih narodnosti in le trije med njimi so bili Slovenci — dr. Matija Prelog, dr. Ivan Turšič in dr. Matija Schmiermaul, medtem ko je le malo časa (v letih 1913 do 1918) službovalo v SBM pet slovenskih zdravnikov — dr. Vladimir Vrečko, dr. Anton Hrovat, dr. Anton Čedé, dr. Josip Majcen in dr. Vilko Marin. Seznam pa menda le ni popoln, ker v njem ni slovenskega zobozdravnika dr. Viktorja Kaca, čeprav sta v njem navedena dva nemška zobozdravnika — dr. Ed. Wiesinger in dr. Karel Flick.

Nemški in ponemčeni zdravniki so se v takratnem Mariboru naseljevali predvsem iz dveh nagibov, bodisi zaradi zaslůžka, ali pa so bili obenem orodje nemškega nacionalizma oziroma germanizacijskih hotenj. Opaziti je precejšnjo migracijo med priseljenimi zdravniki, saj so nekateri med njimi že kmalu Maribor zapustili.

Kot sekundarni zdravniki so prihajali po letu 1900 v SBM večinoma zdravniki iz srednje (nemške) Štajerske in so bili malone vsi nemški nacionalisti. Verjetno je marsikdo med njimi prišel v Maribor kot germanizacijsko orodje Sůdmarke.

V seznamu je precej čeških priimkov, vendar so se razen dr. Filipa Terča, znanega apiterapevta, vsi drugi ponemčili. Za nje je značilno, da so svoj češki priimek poskušali kakorkoli že napraviti nečeškega, npr. Jelinek (Jelinek, jelenček). Mauczka (Moučka, mokica), Mally in Malli (malý, majhen), Urbaczek in Urbatschek (Urbáček, Urbanček).

Zanimivi so nadalje priimki, kakor Chandras in Lambrinos ter Kemeny. Prva dva (zdravnika) sta bila bržkone ali Grka ali grška Žida, tretji pa Madžar (Kemény, kemény, madž. trd). Dva priimka sta očitno italijanska —

Bankalari (Bancalari) in Filafero. Še leta 1918(!) se je v Mariboru naselil nemški zdravnik dr. Karel Ottentaler.

Ker je bila SBM dolgo dobo v svojem okolišu edina in obenem osrednja zdravstvena ustanova vse od leta 1799 do leta 1929, ko je v Mariboru začel delovati Zdravstveni dom, in se je potlej postopoma razvila v središče zdravstvene kulture svoje zdravstvene pokrajine, je primerno, da si ogledamo vsaj v glavnih obrisih njen razvoj, medtem ko bomo govorili o razvoju drugih zdravstvenih dejavnosti v Mariboru v poglavjih o javni higieni, socialnem skrbstvu in varstvu, socialnem zavarovanju, lekarništvu itn.

Avstrijska oblast je leta 1770 izdala prvi državni zdravstveni red, ki je ustrezal tedanjemu absolutističnemu vladnemu sistemu in je v terezijanski in jožefinski dobi (1740—1790) dosegel svoj višek. V tej dobi se je tudi razvila institucija okrožnih in okrajnih fizikov oziroma ranocelnikov ter so nastajale prve javne bolnišnice. Za nepremožne so oskrbne stroške v bolnišnicah plačevale pristojne občine. Ker pa so revne občine zdravstvene storitve komaj zmagovale, so leta 1825 ustanovili tako imenovano **okrožno konkurenc**, ki je plačilne obveznosti prenašala na vse podložnike v obliki doklad na zemljiški oziroma hišni dohodninski davek.

Z letom 1848 so vse prejšnje zdravstvene uredbe prenehale veljati, vendar še zanje ni bilo nobenega nadomestila. Z odpravo tlake in ureditvijo podložniškega razmerja je postalo odplačevanje oskrbnih stroškov v zdravstvu vprašljivo. Zato so odpravili okrožno konkurenc in določili, da se morajo vsi prispevki za zdravstvo kriti iz doklad na vse neposredne davke, državna finančna uprava pa je izjavila, da bo v primeru potrebe prispevala k vzdrževanju bolnišnic, medtem ko so umobolnice, porodnišnice in najdenišnice postale državni zavodi.

V letih 1851 do 1854 so nastali deželni skladi za plačevanje oskrbnih stroškov, npr. v bolnišnicah za tiste nepremožne deželane, ki bi mogli neizpodbitno dokazati svojo plačilno nezmožnost. Po ustavnih določilih je leta 1861 prešel deželni sklad v upravo deželnih zastopstev oziroma deželnih odborov.

Veliki vsestranski napredek v drugi polovici 19. stoletja, obenem pa tudi kvarni vpliv civilizacije na zdravje državljanov, so dali pobudo za uvedbo organov, ki bi naj skrbeli za javno higieno in splošno narodovo zdravje. V zvezi s temi prizadevanji je izšel leta 1870 državni zdravstveni zakon, ki pa je na Štajerskem začel veljati šele leta 1892. Široko področje zdravstvene dejavnosti je zdravstveni zakon prepustil deželnim upravam in občinam, kontrolna organa te dejavnosti pa sta bila deželni odbor in okrajni zastop. Deželnemu odboru je pripadal tudi nadzor nad upravami tistih javnih bolnišnic, ki so nudile oskrbo vsem bolnišničnega zdravljenja potrebnim po določeni oskrbnini in so jim bili povrnjeni stroški za nepremožne bolnike in deželane štajerske kronovine. V deželno upravo so prišle tudi umobolnice, porodnišnice in najdenišnice; stroške za revne oskrbovance v njih je prav tako plačeval deželni sklad. Deželni odbor je plačeval tudi splošno cepljenje, zdravnike in babice na deželi. Po vsem tem moramo sicer priznati, da je bilo delovanje Štajerskega deželnega zastopa oziroma odbora za razvoj narodnega zdravja smotno in da zadevne institucije na Štajerskem niso mnogo zaostajale za tistimi avstrijskimi kronovinami, ki so v tem oziru prednjačile. Res pa je tudi, da se je štajerski deželni odbor oziral v prvi vrsti na svoje nemške deželane in je bila skrb za zdravstvene zadeve osredotočena na glavno mesto (Gradec) in nemške dele štajerske kronovine.

K temu bi še dodali, da je SBM postala leta 1879 last posebnega bolniškega fonda, ki je bil ustanovljen iz volil raznih dobrotnikov, ustanov in iz daril, kar je značilno za kapitalistično dobo, ki je skrb za bolnega prepuščala

v mnogih primerih zasebni pobudi. V lasti tega fonda je SBM ostala do propada Avstro-Ogrske.⁵³

Že kmalu po preselitvi mariborske mestne bolnišnice v Prosenjakovo hišo (Tabor, Ljubljanska cesta 5) je bilo čutiti, da prostorno ta hiša ne ustreza. Hiter vsestranski razvoj Maribora po dograditvi železnice (1846) in dotok novega pebivalstva v samo mesto, kjer so nastajali novi pogoji posebno za obrt in razne druge dejavnosti, je terjal tudi preureditev mariborskega zdravstva, še posebej pa SBM, ki je postajala pretesna za sprejem večjega števila bolnikov. Iz stiske so si pomagali z dozidavami, ki so bile izvršene v letih 1869, 1882, 1889 in 1902. Ker pa je bila taka rešitev le polovična, so leta 1897 napravili načrt za dograditev nove bolnišnice, ki bi naj bila dograjena v petih letih, a je ostalo pri načrtu, in so se večje investicije uresničevale mnogo pozneje. So pa že leta 1864 postopoma povečali najprej Prosenjakovo hišo, do leta 1903 pa so bile sezidane stavbe internega in kirurškega oddelka, nadalje mrtvašnica in baraka za kužno bolne (izolirnica).

Po Ignaciju Hacklu je kot kirurg deloval v SBM magister chirurgiae Feliks Ferk (1847—1915), slovenski rodoljub in mecen, upravnik bolnišnice je bil dr. Artur Mally, obenem tudi predstojnik medicinskega (internega) oddelka. Po odhodu magistra kirurgije Feliksa Ferka (1888) je postal predstojnik kirurškega oddelka SBM dr. Karel Thalmann (1865—1938). Leta 1884 so bili v Mariboru še naslednji zdravniki: dr. L. Brezina (Březina, gotovo češkega rodu), dr. Rajmund Grögl, dr. Jožef Stöger, železniški zdravnik in dr. Henrik Zinke, zobozdravnik.⁵⁴

Razvoj SBM je kot periferne in provincialne zdravstvene ustanove vse do leta 1918 zaviral bližnji Gradec, glavno mesto Štajerske, kamor so se hodili zdraviti bogatejši mariborski (predvsem nemški) bolniki. Sicer pa je za malomeščansko, docela neznanstveno pojmovanje značilno, da je imela SBM pred prvo svetovno vojno le dva oddelka, namreč interni (medicinski) z izolirnico (za akutne nalezljive bolezni) in eksterni; v slednji so stlačili bolnike s kirurškimi in drugimi boleznimi (tako tudi porodnice, bolnice z ginekološkimi boleznimi, splošno bolne idr.).

Pred prvo svetovno vojno je štela SBM vsega pet zdravnikov (A. Mally, K. Thalmann, J. Grubič, H. Majciger, L. Chandras)!

Ta čas, ko je nemški imperializem gradil prek Balkana os Berlin—Bagdad, avstrijsko nemški pa prek slovenskega živčega telesa most do Adrije, je bila mariborska bolnišnica prav tako kakor vse druge mariborske javne ustanove nemška trdnjava in Slovenec je kot nameščeneec v njej kaj težko dobival službo. Zato je razumljivo, da v tej dobi (1880—1918) v Mariboru slovenskih zdravnikov skoroda ni bilo, ker so morali zaradi proslulega »Cavete!« slovenski zdravniki opravljati svoj poklic zunaj svoje domovine, ali pa — zelo pogosto! — v vojaški službi, največ pri mornarici.^{55, 56} Med redkimi slovenskimi zdravniki, ki so nekaj časa delovali v Mariboru kot pomožni oziroma sekundarni zdravniki v SBM, so bili: Matija Prelog (1849), Ivan Zorjan (1908 in 1912), Tone Hrovat (1913—1914), Vladimir Vrečko (1913—1915), Anton Čedé (1914), Josip Majcen (1914 in 1918/19) in Vilko Marin (1915 in 1918). Edini Ivan Turšič (1880—1922) je imel pogum, da se je v Mariboru leta 1908, v času hudih narodnih bojev, naselil kot zasebni zdravnik splošne medicine

⁵³ Stegnar J.: O vlogi deželnega štajerskega odbora in zdravstvenega odseka za Slovenijo in Istri glede zdravstva slovenskega dela bivše štajerske kronovine. Poročilo na skupščini zaslopnikov mesi, okrajnih zastopov in občin dne 12. IX. 1919 v Celju. (Poročilo bravi E. Perti, Maribor.) Priloge: Naša bolnišnica 7 (1882), št. 3, s. 7—8!

⁵⁴ l. c. št. 18, s. 79.

⁵⁵ »Cavete!« — lat. cave, cavele, pazite! Tako je Štajersko zdravniško društvo označevalo zdravniška službena mesta, ki jih naj ne bi dobili slovenski (oziroma nenemški) zdravniki.

⁵⁶ I. Zorjan: Pismo sporočilo dne 24. VI. 1959.

Feliks Ferk (1847–1915)

in vztrajal kljub nelojalnemu vedenju mariborskih Nemcev nasploh, mariborskih nemških zdravnikov pa še posebej. V letih 1918/19 je sodeloval z generalom R. Maistrom.⁵⁷

Prva svetovna vojna (1914–1918) je razvoj mariborskega zdravstva občutno zavrla in se je takratna zdravstvena služba v Mariboru omejevala zgolj na epidemiološko preventivno zdravstvo in organiziranje raznih vojaških lazaretov itp. Tudi del kirurškega oddelka SBM je bil preurejen v vojaški lazaret, ki ga je vodil dr. Karel Thalmann.

Propad dvojne monarhije in preobrat leta 1918 je zatekel v mariborski bolnišnici večinoma nemško osebje, ki je še ostalo nekaj časa na svojem mestu, pri čemer je SBM po odloku Narodnega sveta za Štajersko dne 9. novembra 1918 vzdrževala še do junija 1919 zveze z Gradcem, saj še slovenskih zdravnikov spčetka ni bilo.⁵⁸ Zanimivo je, da je Gradec računal s tem, da bo morala slovenska Štajerska sprejeti vsaj 30 nemških zdravnikov strokovnjakov, ki bi seveda hkrati tudi vzdrževali nemškega duha. Že iz tega je razvidno, pred kakó težko in odgovorno nalogo so bili postavljeni tisti slovenski zdravniki, ki so se odločili, da prevzamejo mariborsko bolnišnico in jo tudi poslovenijo. To so bili štirje zdravniki pionirji, in sicer primarij dr. Mirko Černič, ki je prevzel kirurški oddelek, v kateroga je bil vključen tudi odsek za porodništvo in ženske bolezni, doc. dr. Ivan Matko, star., ki je prevzel interni

⁵⁷ Pertl E.: Prvi slovenski zdravniki v Mariboru. Zbornik: za zgodovino naravoslovja in tehnike, Slovenska matica Ljubljana (1981) 5/6, s. 115, 129, 131, 147, 150–151, 157–167, 168–171.

⁵⁸ Naša bolnišnica (Maribor), 3 (1978), št. 7, s. 4.

oddelek in odsek za akutne nalezljive bolezni, prim. dr. Hugon **Robič**, ki je ustanovil oddelek za kožne in spolne bolezni, in prim. dr. Janko **Dernovšek**, ki je ustanovil oddelek za bolezni oči, ušes, nosa in grla. Že iz te preureditve SBM je razvidno, da je bilo delo v njej postavljeno na boljše, vsaj kolikor toliko medicinsko znanstvene temelje.⁵⁹

Zdravniki v bolnišnici pa tudi v samem mestu in na podeželju so spočetka imeli težavno delo, saj je bilo zdravje med ljudstvom zaradi pravkar minule prve svetovne vojne in več mesecev trajajočih bolezni takoj po vojni (gripa, tuberkuloza, tifus, črne kože idr.) močno zrahljano, vendar je SBM, ki je štela ob prevzemu (1919) 410 postelj, delo le uspevalo. Do leta 1926 je bila SBM v državni upravi; čeprav le-ta za bolnišnico ni mnogo storila, je vendar morala (1922) adaptirati kirurški oddelek, leta 1925 pa tudi upravno poslopje (Prosenjakovo hišo) za stanovanje zdravnikov, upravitelja in sestre usmiljenke, ki so (od leta 1843 do leta 1948) stregle bolnikom. V tem obdobju je bil sicer dozidan pri internem oddelku nadzidek za pljučno bolne, vendar je stroške za to nadzidavo v znesku 350.000 din oskrbela Protituberkulozna liga v Mariboru. Ta nadzidek je bil izročen svojemu namenu leta 1927, tik preden je SBM prevzela Mariborska oblastna samouprava (od 1. VI. 1926 do 6. I. 1929), ko je postala SBM samoupravna bolnišnica.⁶⁰

Mariborska oblastna samouprava je sicer kupila bivši sanatorij bratov Tavčarjev* v Vinarski ulici in ga adaptirala (1928) za porodniško ginekološki oddelek, ki ga je prevzel kot predstojnik prim. dr. Josip **Benčan**, nadalje je bil istega leta urejen rentgenološki zavod (predstojnik honorarni primarij dr. Benjamin **Ipavec**), začeli so zidati oddelek za akutne nalezljive bolezni, v letih 1928/29 novo bolnišnično kanalizacijo z omsovo biološko čistilno napravo, razširili kuhinjsko poslopje s posebnim prizidkom za pekarno, vendar je imela bolnišnica nenehne težave s krediti, ki jih je skopo odmerjala od Beograda odvisna Ljubljana. Prišlo je celo tako daleč, da je bilo določeno število postelj, ki jih smejo zasesti revni bolniki, napoteni v bolnišnico z ubožnim spričevalom. Čeprav te določbe niso veljale za kirurški oddelek, oddelek za spolne bolezni in oddelek za akutne nalezljive bolezni, pa vendar dovolj zgovorno izpričujejo, kako majhno skrb so tedanje oblasti kazale za zdravje ljudi.

Po začetku osebne diktature kralja **Aleksandra I.** (6. I. 1929) je SBM postala banovinska bolnišnica I. reda in reči smemo, da je tedaj bolje zaživela kakor državne bolnišnice, ki jim je krojil kredite beograjski centralizem. V tem letu je dokončno dograjen oddelek za akutne nalezljive bolezni, ki ga je pozneje (1938) prevzel dr. Milko **Bedjanič** (1904—1976). Nekoliko zatem (1930) so k mrtvašnici prizidali histološki laboratorij, ustanovili prosekturo, ki jo je vodil (1930—1940) prim. dr. France **Hribar** (1895—1967), leta 1932 bolnišnično lekarno in leta 1934 banovinsko veledrogerijo, ki jih je upravljal mr. ph. Vik-

⁵⁹ l. c. št. 16, s. 19—20.

⁶⁰ Akt (odlok): Vodstvo Splošne bolnišnice v Mariboru, oprav. št. 416/26, dne 21. IV. 1926: Dopoln. Inšpektorata Ministrstva narodnega zdravja v Ljubljani, št. 4777/26, 21. IV. 1926 (Splošna bolnišnica v Mariboru samoupravna bolnišnica).

* Sanatorij bratov Tavčarjev je začel z delom že kmalu po prvi svetovni vojni. Pobudo zanj je dal mariborski kirurg dr. Mirko Černič, njegov soustanovitelj pa je bil mariborski ginekolog dr. Benjamin Ipavec. Sanatorij je bil pod Kalvarijo v Vinarski ulici in je bil prvotno vila, last velctrgovea Ogrizka. To vilo sta kupila brata Janko in Jožko Tavčar ter jo preuredila v sanatorij. Gospodarski del vodstva je bil v rokah bratov Tavčarjev, strokovno pa ga je do leta 1925 vodil mariborski kirurg dr. Josip Majcen. V letih 1925 do 1927 je imel sanatorij v zakupu dr. Benjamin Ipavec, ki je bil obenem tudi njegov strokovni vodja; dopuščal je prosilo izbiri zdravnikov. Za strežbo (nego) bolnikov sta v sanatoriju skrbeli dve sestri redovnici, sestri bratov Tavčarjev, pa še nekaj bolniških strežnic. Sanatorij je sprejemal večinoma kirurške in ginekološke primere ter porodnice. Sanatorij bratov Tavčarjev je z delom prenehal leta 1927, ko sta ga brata Tavčarja prodala Oblastni samoupravi v Mariboru, ki je v njem uredila (1928) porodniško ginekološki oddelek SBM. Primerjaj št. 16, s. 210, 347 in 408!

Prim. dr. Mirko Černič (1884–1956)

Doc. dr. Ivan Matko, star. (1885–1945)

Prim. dr. Hugon Robič (1886–1937)

Prim. dr. Janko Dernovšek (1897–1949)

Josip Stegnar (1879—1945)

tor **Strauch** (1889—1945). Na pobudo takratnega nadupravitelja SBM **Josipa Stegnarja** (1879—1945) je SBM začela (1937) iz lastnih sredstev zidati tako imenovano črno stavbo, ki je bila dokončana leta 1943, na Pobreški cesti pa je uprava SBM kupila (za druge svetovne vojne je bila zbombardirana) hišo za stanovanja uslužbencev in upravnika (ravnatelja) SBM.

Med obema vojnama je SBM pravzaprav živela od socialnega zavarovanja in je to plačevalo hrano po 34 din dnevno za osebo, uporabila pa je od te vsote s štednjo samo 4 dinarje. (Ta prihranek je pravzaprav omogočil zidanje že omenjene »črne stavbe«.)

Značilno je, da država za državne uslužbence, ki so imeli pravico do 3. oskrbninskega razreda, ni plačevala bolnišnični oskrbnine, čeprav bi ji bila morala, in se je tako do leta 1941 nabralo 8.000.000 din dolga, vsota, s katero bi mogli takrat sezidati novo bolnišnico.⁶¹

Zanimivo je, da sta v času gospodarske krize nastala v Mariboru kar dva sanatorija, in sicer sanatorij kirurga dr. **Mirka Črnič**a leta 1929 in sanatorij ginekologa dr. **Benjamina Ipavca** leta 1930.

Dr. **Mirko Črnič** je sezidal svoj sanatorij v Tyrševi ulici. Zanj se je odločil zato, ker v privatnem stanovanju ni mogel delati večjih operacij in ker so si mnogi želeli sanatorijskega zdravljenja, ki pa ga v Mariboru niso mogli biti deležni, in so zategadelj odhajali v sosednjo Avstrijo. Tudi Črničev sanatorij je dopuščal prosto izbiro zdravnikov in so v njem operirali mariborski, ljubljanski in graški kirurgi. Sanatorij je zmozel sprejeti največ 14 bolnikov in je imel sedem bolniških sob s po dvema posteljama. Ker pa je gospodarska kriza vse huje stiskala tudi sanatorijsko dejavnost, se je dr. M. Črnič raje odločil, da jo opusti in sprejel mesto predstojnika kirurškega oddelka Obče javne

⁶¹ I. c. št. 3, s. 146—148.

bolnice v Ljubljani. Ko pa v Ljubljani le ni uspel in povrh še zbolel, se je vrnil v Maribor. Po hudih naporih je v času do usodnega leta 1941 Černičev sanatorij le dobro napredoval, da je Černič mogel še pred izgonom v Srbijo (1941) poplačati vsaj dolgove, ki so ga še vse dotlej bremenili.

Ko se je dr. M. Černič vrnil (1945) od partizanov v Maribor, sanatorijska dejavnost ni prihajala več v poštev in se je upokojil. Sanatorij so (1948) nacionalizirali, vanj sta se vselila dispanzer za pljučne bolezni in tuberkulozo ter šolska poliklinika.⁶²

Leto dni je za dr. M. Černičem odprl (1930) v Tomšičevem drevoredu svoj sanatorij dr. Benjamin Ipavec kot nekakšno kompenzacijo za sanatorijsko dejavnost v nekdanjem sanatoriju bratov Tavčarjev. Kakor prejšnja dva je tudi ta sanatorij dopuščal prosto izbiro zdravnikov (zdravnikov splošne medicine in zdravnikov specialistov). Dr. B. Ipavec se je bavil predvsem z ginekologijo in porodništvom.

Leta 1944 je bil sanatorij bombardiran, tako da sanatorijska dejavnost v prvotnem obsegu ni bila več možna in se je potlej dr. B. Ipavec bavil samo še z ambulantno prakso in rentgenologijo. Zanimivo je, da je Ipavčev sanatorij nudil še pred letom 1944 oskrbo bolnim partizankam in zatočišče nekemu partizanskemu kurirju (obveščevalcu), tik ob koncu vojne pa so bile v njem razne partizanske delavnice. Nadalje je Ipavčev sanatorij nudil ob osvoboditvi pomoč zasilni partizanski bolnišnici v »Vesni« (Aškerčeva ulica).

Zdravniški kolektiv SBM leta 1940 ob odhodu njenega ravnatelja prof. dr. F. Hribarja*

* Vodnik po Mariboru (ed. Guido Zupan), 1932, Ljubljana, s. 203–206.

* V prvi vrsti sedijo (od leve proti desni): prim. dr. V. Mišavec, prim. dr. V. Brezovnik, nadupravitelj J. Stegnar, prof. dr. Hribar, prim. dr. F. Radšci, prim. dr. J. Benčan, prim. dr. S. Lutman in prim. dr. V. Kušar; stojijo (od leve proti desni): dr. B. Kreuziger, dr. S. Aleksič, dr. F. Rostacher, dr. Anka Prijatelj, dr. M. Rozman, dr. C. Bezljaj, dr. S. Vakselj, dr. J. Zitnik, dr. B. Skaličky, dr. M. Horvat, dr. O. Potrč, dr. Janja Horvat, dr. A. Hribovšek, prim. dr. V. Kerže in dr. Eman Perti. Manjkajo prim. dr. M. Černič, prim. dr. J. Dermovšek in dr. F. Cundrič. Primerjaj Naša bolnišnica, 6 (1961), št. 12., s. 5–7!

Dr. Benjamin Ipavec (1878—1962)

Po smrti dr. B. Ipavca (1962) je postal Ipavčev sanatorij last Centra za korekcijo sluha in govora.

Zanimivo je, da nobeden od treh mariborskih sanatorijev pravzaprav ni prenehal biti zdravstvena ustanova, marveč se je njihova prvobitna sanatorijska dejavnost preusmerila v drugo, specialno bolnišnično (ginekološko porodniški oddelek), socialno medicinsko (dispanzer za pljučne bolezni in tuberkulozo, šolska poliklinika) oziroma terapevtsko defektološko dejavnost (Center za korekcijo sluha in govora).⁶³

Med obema vojnama (1919—1941) so zunaj SBM v samem mestu delovali kot uradni ali zasebni zdravniki (zobozdravniki) naslednji: dr. Aleksander **Daradjijo**, zasebni zdravnik; dr. Franc **Delak**, zasebni zdravnik; dr. Jože **Furlan**, otolog; dr. Fran **Jankovič** (1871—1934), za Avstro-Ogrske deželni in državni poslanec, v prejšnji Jugoslaviji narodni poslanec in minister, obenem zdravnik Moške kaznilnice v Mariboru, šef zdravnik mariborske podružnice Okrožnega urada za zavarovanje delavcev (OUZD) in soustanovitelj Zdravniškega društva Maribor; dr. Ivan **Jurečko** (1881—1964), okrajni sanitetni referent v Mariboru, znani kulturni in družbenopolitični delavec; dr. Andrej **Korenčan**, zasebni in železniški zdravnik, dr. Mila **Kovač**, rentgenologinja; dr. Klara **Kukovec**, specialistka za ženske in otroške bolezni; dr. Albert **Leonhard**, mestni fizik v pokoju, fizioterapevt; dr. Rudolf **Lovrec**, star., zdravnik bolniške blagajne (OUZD); dr. Fran **Marinič**, zasebni zdravnik; dr. Zdenko **Matjašič**, zasebni zdravnik; dr. Ludovik **Novak**, mestni fizik; dr. Fran **Pavlič**, internist; dr. Janko **Pihlar**, star., internist; dr. Jože **Sekula**, zdravnik OUZD; dr. Franc **Toplak**, ginekolog; dr.

⁶³ Podatke je posredovala vdova po dr. B. Ipavcu, Marija Ipavec, dne 13. X. 1982.

Alojzij Turšič, okrajni sanitetni referent; dr. Valerija Valjavec, specialistka za otroške bolezni; dr. Valentin Varl, ftiziolog; dr. Alfonz Wankmüller, višji mestni zdravnik; dr. Gerhart Galle, zasebni zdravnik; dr. Karel Marcus, zasebni zdravnik; dr. Oskar Čičin, vojaški (trupni) zdravnik; dr. Rudolf Rožič, zasebni zdravnik; dr. Karel Zakrajšek, zasebni zdravnik; dr. Ivan Zorjan, sanitetni referent in policijski zdravnik, ter dr. Teobald Zirngast, zasebni zdravnik.

V istem obdobju so v Mariboru delovali naslednji zobozdravniki: dr. Otmar Dernjač, dr. Leon Kac, dr. Rudi Kac, dr. Viktor Kac, dr. Franc Kartin, dr. Bosiljka Krajnovič, dr. Boris Kristan, dr. Anton Levec, dr. Herman Sedaj, dr. Fran Stamol, dr. Anton Valentincig (Valentinčič) in dr. Maks Zgur.

Kakor povedo že sami priimki navedenih zdravnikov in zobozdravnikov, je med njimi le malo priseljencev oziroma tujcev, vidimo, da že prevladujejo domači, slovenski zdravniki. Razmeroma mnogo je zobozdravnikov.⁶⁴

Za nacistične okupacije (1941—1945) so v Mariboru prevzeli zdravstveno službo Nemci, tako tudi SBM in Zdravstveni dom. Ti so očesni oddelek SBM ločili od oddelka za bolezni ušes, grla in nosa ter dokončali in opremili stavbo, ki so jo naši začeli zidati leta 1937. Da bi jo prikrili pred angleškimi in ameriški bombniki, so jo premazali s črno barvo in so jo zato še nekaj let po osvoboditvi kratko imenovali — »črna stavba«. Predstojnik očesnega oddelka je postal leta 1943 doc. dr. Ernest Purtscher, oddelka za bolezni ušes, grla in nosa pa dr. Valter Thalmann, ki je bil nekaj časa (takoj v začetku okupacije) tudi ravnatelj SBM. Že kmalu se je v »črno stavbo« vselil tudi porodniško ginekološki oddelek, ki ga je vodil dr. Alojzij Santner, pljučni odsek (nekdanjo »ligo«) pa so premestili v izpraznjeni porodniško ginekološki oddelek v Vinarski ulici, postal je oddelek, ki ga je vodil prim. dr. Franjo Radšcl.

Nemški okupator je imel kajpada spočetka kar velike gradbene načrte, saj je nameraval v Mariboru pozidati veliko pokrajinsko bolnišnico. V surovem je postavil »nemško stavbo« (sedanje dermatološko poslopje), vendar so le-to bombni zračni napadi še med zidavo sproti razdirali, tako da je ob koncu vojne ostalo golo zidovje, medtem ko je ostala nepoškodovana novo pozidana (1943) hiša za bolnišnične uslužbenke, v kateri je bil po osvoboditvi nekaj let (1946—1957) nastanjen oddelek za otroške bolezni.

Zračni bombni napadi so v letih 1943—1945 hudo poškodovali SBM. Zaradi bližine mostov (zlasti železniškega) je med vojno padla marsikatera bomba na njene stavbe ali vsaj v njihovo neposredno bližino, tako da je bil oddelek za akutne nalezljive bolezni eno tretjino razdejan, pralnica v celoti, hudo poškodovan je bil porodniško ginekološki oddelek, s Pobreške ceste pa je izginila bolnišnična stanovanjska hiša. Zaradi takega stanja in nenehne nevarnosti nadaljnjih zračnih bombnih napadov so (1943) morali porodnišnico premestiti v Ormož, oddelek za akutne nalezljive bolezni pa v Kamnico. Potlej se je SBM izpremenila (v letih 1943 do 1944/45) v pravcato protiletalsko zaklonišče, strokovno delo v njej pa malone zamrlo.⁶⁵

Maribor je s svojo zdravstveno pokrajino precej prispeval k uspehom v narodnoosvobodilnem boju (1941—1945). Na tisoče prebivalstva je bilo izgnanih na Hrvaško, v Bosno in Srbijo, mnogo je bilo aktivnih partizanskih borcev, v Mariboru je bilo ustreljenih 669 talcev, veliko jih je padlo v borbah. Med temi so tudi zdravniki, medicinci, farmacevti, študent farmacije, zobozdravstveni delavci idr.; marsikoga še vse doslej niti ni bilo mogoče ugotoviti. V

⁶⁴ I. c. št. 62, s. 203—206.

⁶⁵ I. c. št. 16, s. 457—459.

nadaljnem bomo o padlih zdravstvenih delavcih in tistih, ki so aktivno in organizirano sodelovali v NOB, spregovorili (po abecednem vrstnem redu):

Bedjanič, prim. dr. Milko (1904—1976), predstojnik oddelka za akutne nalezljive bolezni SBM, je zdravil bolne partizane in preskrboval partizanske borce na položajih z obvezili in zdravili, zaradi česar je bil decembra 1945 obsojen na večletno ječo. Sodeloval je z dr. Francetom Cundričem, star. in mr. ph. Viktorjem Strauchom.⁶⁶

Benčan, prim. dr. Josip (1897—1942), predstojnik porodniško ginekološkega oddelka SBM, je bil izgnan v Srbijo, kjer so ga zaradi sodelovanja z NOB po sklepu naglega sodišča oddelka divizije SD (Sicherheitsdienst) dne 21. IX. 1942 ustrelili v Novem Pazaruju.⁶⁷

Brumen Franc (r. 1917), študent medicine. Ko se je vrnil z aprilske fronte leta 1941 v Gorišnico, se je takoj povezal z OF. Že kmalu se je moral umakniti v Maribor, kjer se je zaposlil kot delavec, vendar so ga gestapovci odkrili in zaprli. Ko je zapor prestal, je v Mariboru nadaljeval z delom v osvobodilnem gibanju, dokler ni leta 1944 odšel k pohorskim partizanom. Pozneje je postal upravnik partizanskih bolnišnic na Koroškem in ostal na tem položaju do zloma tretjega rajha.⁶⁸

Cundrič, dr. France, star. (r. 1908), je sodeloval z dr. M. Bedjaničem in mr. ph. V. Strauchom (»mariborska skupina«), s katerima je bil sočasno aretiran in s svojo ženo obsojen na smrt.⁶⁹

Černe, dr. Jernej (1903—1982), zobozdravnik v Slov. Bistrici, je bil izgnan v Gornji Milanovae (Srbija) in je tamkaj podpiral partizane.⁷⁰

Černič, prim. dr. Mirko (1884—1956), predstojnik kirurškega oddelka SBM, je bil izgnan v Srbijo, od koder se je prebil na Dolenjsko in odšel leta 1943 k partizanom.⁷¹

Cernelč Milan (1920—1972), je bil kot študent medicine leta 1941 izgnan s starši v Čačak in se že v jeseni istega leta priključil čačanskemu odredu osvobodilnega gibanja v Srbiji. Pozneje se je vključil v 25. srbsko divizijo in ostal v njenem sestavu do osvoboditve.⁷²

Dernovšek Janez, rojen leta 1921 v Mariboru, študent medicine, je odšel k partizanom v 9. korpus. Bil je pomočnik sanitetnega referenta 31. divizije. Padel dne 1. IV. 1945 pri Vojskem na Primorskem.

Dernovšek, prim. dr. Janko (1888—1949), predstojnik okulolaringološkega oddelka SBM, je bil izgnan na Hrvaško in prebil okupacijo v Zagrebu.⁷³

Devidé, mr. ph. Bogdan (1885—1945), lekarnar v Šentlenartu v Slov. gor. Ker je sodeloval z NOB, so ga Nemci leta 1944 aretirali in odvedli v Dachau, kjer je leta 1945 umrl.⁷⁴

Dobravce Helena, rojena leta 1922 v Mariboru, študentka medicine, je odšla k partizanom septembra 1943. Padla kot brigadna bolničarka dne 20. X. 1943 pri Grčaricah.

Drvenik Niko (1920—1943), študent medicine, doma iz Ljutomera, je na svojem begu iz nemškega vojnega ujetništva nekaj časa leta 1943 ilegalno prebil v Mariboru, od koder je odšel avgusta leta 1943 k partizanom na Po-

⁶⁶ Partizanska saniteta na Slajerskem (PSŠt.), Knjižnica Zdrav. vesnika, zvezek 6, 1980, s. 103—104.

⁶⁷ Slovenski zdravniki v boju za svobodo. TV 15, 1972: J. Benčan, R. — Mitja Kac, I. Koprivnik, R. Kukovec, F. Marinič, V. Milavec, O. Potrč, R. Sagadin, J. Sekula, M. Špindler.

⁶⁸ I. c. št. 16, s. 64, 65, 97.

⁶⁹ Zdrav. Vestn. 48 (1979), s. 548—549.

⁷⁰ Pismeno sporočilo dne 6. X. 1979, Zdrav. Vestn. 51 (1982), s. 173.

⁷¹ Zbornik dokumenata sanit. službe NOR, II, s. 613.

⁷² Dialogi (Maribor), 9 (1973), s. 219—222.

⁷³ Zdrav. Vestn. 18 (1949), s. 178—179.

⁷⁴ Sporočilo Vojnomedicinske akademije JNA, odeljenje za istoriju vojnog saniteta, dne 12. XII. 1969.

horje. Dne 19. XI. 1943, ko je bil s sedmimi ranjenimi partizani na neki kmetiji v Planini na Pohorju, so jih Nemci napadli in Nika je pokosila strojnica. Njegovo truplo so Nemci odpeljali v Vuzenico in ga tam razkazovali z napisom »Ich bin Bandit«.

Ferjančič Vinko (1911—1943), uslužbenec SBM, je padel kot partizan leta 1943 na Pohorju.⁷⁵

Frank Stojan (r. leta 1919 v Mariboru), je bil kot študent medicine sprejet leta 1938 v SKOJ. Do okupacije (1941) je študiral medicino v Ljubljani, nato pa se je vrnil domov v Bistrico pri Rušah. Vse do odhoda k partizanom je sodeloval z osvobodilnim gibanjem in njenimi vodilnimi funkcionarji, kakor z Angelom **Besednjakom**, Ljubom **Marionom**, Borisom (**Borom**) **Čizmekom**, Mihom **Pintarjem-Toledom**, Vladom **Robičem** in mnogimi drugimi. Spomladi leta 1942 se je zaposlil kot železničar in je spretno izkoristil vsako priložnost, da je oskrboval z orožjem, municijo in sanitetnim materialom partizanske enote na Pohorju in tudi drugod, tako npr. posebno po premestitvi v Sentvid pri Celovcu, ko so se mu ponudile možnosti sodelovanja s partizani na Koroškem in Gorenjskem. Zadnje dni novembra leta 1943 so ga Nemci kot medicinca poslali na kirurško kliniko v Innsbruck, od koder se mu je posrečilo pobegniti v Kranj in nato na Jelovico v Prešernovo brigado. Tu je zaprosil za premestitev v IV. operativno cono na Štajerskem. Na tem področju je bil upravnik treh partizanskih bolnišnic; dve sta bili na Menini planini, ena pa pod Čemšeniško planino. Jeseni leta 1944 je pomagal dr. Robertu **Kukovcu** pri operacijah v že omenjenih partizanskih bolnišnicah. Takoj po osvoboditvi je prevzel upravniške posle v Vojaški bolnišnici Novo Celje. Demobiliziran v začetku leta 1946 je nadaljeval študij medicine in bil leta 1948 promoviran v Ljubljani.⁷⁶

Furlan, dr. Jože (1901—1961), otolog iz Maribora, se je v Zagrebu zmuznil s transporta, namenjenega v Srbijo in se prebil v Ljubljansko pokrajino, kjer je sodeloval z narodnoosvobodilnim gibanjem.⁷⁷

Habermuth Boris (1923—1943), Mariborčan, študent medicine. Junija leta 1942 so ga Italijani odvedli v internacijo, toda na Verdu so transportni vlak napadli partizani in zaprte Slovence rešili. Boris je ostal pri partizanih. Septembra leta 1942 so ga belogardisti na Zaplani pri Vrhniku ujeli in izročili Italijanom. Ti so ga pognali v internacijo v Gonars, nato v Treviso, pa spet v Gonars. Po kapitulaciji Italije se je vrnil domov, a že septembra leta 1943 odšel znova k partizanom. Bil je bolničar in prosvetar v Levstikovi brigadi. Dne 8. ali 29. XI. 1943 so ga najverjetneje ustrelili domobranci, njegovega očeta pa so na poti v Dachau primorali, da je gledal umorjenega sina.

Horvat, dr. Martin (1910—1972) in njegova žena dr. Janja, roj. **Knaflič**, oba sekundarna zdravnika SBM, sta bila izgnana v Srbijo, kjer sta v Vrnjački banji pomagala partizanskim ranjencem.^{78, 79}

Hribovšek, dr. Avgust, sekundarni zdravnik SBM, je bil, dasi pljučno hudo bolan, izgnan v Srbijo, v Čuprijo. Pozneje se mu je posrečilo priti v Zagreb, kjer je ostal do konca vojne.⁸⁰

Hrovat, dr. Tone (1886—1948) se je kot izgnanec pridružil leta 1944 NOB, kjer je bil dodeljen kot kirurg saniteti III. JA, s katero se je po osvoboditvi vrnil v Slovenijo.⁸¹

⁷⁵ I. c. št. 16, s. 12.

⁷⁶ Pisмено sporočilo leta 1977. PSSt., s. 12, 15, 18, 26.

⁷⁷ sporočilo vdove Ide Furlan maja 1961.

^{78, 79} F. Roš: Slovenski izgnanci v Srbiji, Založba OBZORJA Maribor 1976, s. 209—210.

⁸⁰ Pisμένο sporočilo dne 18. V. 1961. Naša bolnišnica, 7 (1962), št. 5, s. 6.

⁸¹ I. c. št. 9, s. 550—551.

Jagodič, dr. Simon (1882—1967) je sodeloval kot odbornik OF od leta 1942 dalje v Slov. Bistrici. Leta 1944 so ga Nemci aretirali in obsodili na smrt, pozneje pomilostili in internirali v Šleziji.⁸²

Kac, dr. Rudolf-Mitja (1905—1944), zobozdravnik iz Maribora. Ko so ga Nemci izgnali iz Maribora, se je zatekel v Ljubljano in odšel leta 1943 k partizanom na Dolenjsko. Štab IV. operativne cone ga je poslal v podzemno bolnišnico »Triglav« ob vznožju Kolovca blizu vasi Rov nad Kamnikom. Tam je bilo več kot 50 negibnih ranjencev. Zaradi nemških zased jih niso mogli takoj sprejeti v bolnišnico in so se jim blatne in neočiščene rane zelo gnojile ter okužile še druge ranjence. Zobozdravnik dr. Rudolfa Kaca je to tako prizadelo, da se je v obupu in zaradi živčne izčrpanosti dne 4. V. 1944 ustrelil.

Kavčič, dr. Ciril (1913—1947), zdravnik stažist SBM, je bil (1941) izgnan v Srbijo in se je jeseni istega leta v Čačku vključil v NOB ter bil zdravnik v tamkajšnji partizanski bolnišnici, potlej pa deloval v ilegali (že takrat je bolehal na pljučih).⁸³

Klemenčič, dr. Herbert, zdravnik pripravnik SBM, rojen leta 1915 v Mariboru, je bil leta 1941 s svojimi starši izgnan v Bosno. K partizanom je odšel dne 13. VIII. 1943 blizu mesta Velika Kladuša. Deloval je v naslednjih partizanskih enotah: v III. udarni brigadi VI. liške divizije, v partizanski bolnišnici Drežnica, okrog novega leta 1943/44 je evakuiral pred nemško ofenzivo premične ranjence v Mrkopalj, nadalje je sodeloval v 13. primorsko goranski diviziji, v partizanski bolnišnici na Milanovem vrhu iznad Čabra in končno v borbenih akcijah okrog Kravskega polja, Gračca, Gospiča in v pohodih IV. armade prek Like, Gorskega Kotarja, Rijeke in Trsta, dokler ni dospel ob koncu vojne do Soče in Gorice.⁸⁴

Koprivnik, dr. Ivan (r. 1900 v Mariboru), upokojeni mornariški sanitetni major, je podpiral OF; v svoji ordinaciji je zdravil aktiviste in partizane, pa tudi na Pohorje jih je hodil zdraviti. Dne 18. IV. 1944 ga je gestapo aretiral. Po hudem mučenju je dne 17. V. 1944 umrl v mariborskih zaporih; gestapo je izjavil, da si je življenje vzel sam.

Koražija Ivo (r. 1921 v Mariboru) je še pred vdorom okupatorja v Slovenijo zapustil Maribor, se umaknil v Zagreb in nato kot študent medicine odšel dne 13. IX. 1944 k partizanom v Belo krajino. V partizanskih enotah je opravljal naslednje funkcije: najprej je bil pomočnik sanitetnega referenta, nato sanitetni referent XII. slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade do marca 1945, ko je odšel na sanitetni tečaj oficirske šole pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije v Črnomlju, od 1. IV. 1945 do 9. V. 1945 (do osvoboditve Ljubljane) pa sanitetni referent I. slovenske artilerijske brigade.⁸⁵

Korošec, dr. Karel-Karlek (1908—1956), zdravnik na Cerkvjenjaku v Slov. gor. Po vrnitvi iz nemškega vojnega ujetništva je bil s Cerkvjenjaka (konec leta 1942) premeščen na Ptujsko goro, kjer je že kmalu navezal stike s partizani in jim pomagal, kolikor je le mogel. Ker se pa tu ni več čutil varnega, je ob spretni kamuflaži leta 1944 z vsem svojim zdravniškim priborom in avtom odbrzel naravnost k partizanom. Prišel je v štab XIV. divizije, ki ga je poslal v premično partizansko bolnišnico v Gornji Savinjski dolini. Ko je okupator zavzel zadnje predele osvobojenega ozemlja v Savinjski dolini, je bil dodeljen Tomšičevi brigadi in postal januarja leta 1945 njen sanitetni referent; na tem položaju je ostal do 1. VI. 1945.⁸⁶

⁸² Pismeno sporočilo sina dr. Borisa Jagodiča dne 28. X. 1979 in dne 3. II. 1980.

⁸³ Podalki prim. dr. B. Grosmanove (Ljubljana); I. c. št. 16. s. 507.

⁸⁴ I. c. št. 71, s. 70, 178, 890; pismeno sporočilo dne 23. V. 1976.

⁸⁵ Pismeno sporočilo dne 20. V. 1975.

⁸⁶ Zdrav. Vesn. 25 (1956), s. 423—424.

⁸⁷ I. c. št. 71, 1, s. 58—60, 423, 440, 473.

Dr. Robert Kukovec (1910—1915)

Kukec, dr. Stanko (. . .—1943) je bil izgnan (odkod?, kam?) na Hrvaško (kam?). Pozneje je bil kirurg v partizanski bolnišnici v Otaševcu; blizu Prozora v Bosni je uspešno evakuiral ranjence. Leta 1943 je padel v V. ofenzivi na Sutjeski, (Natančnejših podatkov še vse doslej o njem ni.)

Kukovec, dr. Robert (1910—1945) iz Maribora, asistent Kirurške klinike v Ljubljani. Z narodnoosvobodilnim gibanjem je sodeloval že od vsega začetka in posebno pomagal pri skrivanju in zdravljenju ranjenih partizanov. Junija leta 1943 je odšel k partizanom na Dolenjsko. Od tod je bil poslan v glavni štab NOV in PO Hrvaške, kjer je postal že avgusta leta 1943 vodja kirurške ekipe 2. korpusa in kirurg v liških partizanskih bolnišnicah. Septembra leta 1944 se je vrnil v Slovenijo in vodil bolnišnice 4. operativne cone v okolici Ljubnega ob Savinji in bolnišnico Potok; vodja kirurške ekipe 4. operativne cone je postal februarja leta 1945. Dne 13. IV. 1945 so ga Nemci ujeli in naslednjega dne po hudem mučenju ubili pri Ljubnem v Gornji Savinjski dolini.

Lutman, prim. dr. Stane (1899—1948), predstojnik internega oddelka SBM, je bil leta 1941 izgnan v Srbijo, od koder se je preselil v Banja Luka. Septembra leta 1944 je odšel na osvobodeno ozemlje in postal upravnik partizanske bolnišnice na Kozari planini, kjer je ostal do maja 1945.⁸⁸

Marin, dr. Vilko (1890—1863), železniški zdravnik v Mariboru, je bil izgnan v Korenico (Hrvaška). Pozneje ga je NDH mobilizirala v svojo armado, a je kljub temu že leta 1941 v Otočcu kot upravnik vojaške bolnišnice zdravil in operiral ranjene partizane. Prav tako je ravnal, ko je bil premeščen v Petrovaradin in na Fruško goro. Končno so odkrili njegovo ilegalno delovanje, ga aretirali in odvedli v taborišče, iz katerega ga je rešil propad tretjega rajha.⁸⁹

⁸⁸ I. c. št. 16, s. 97.

⁸⁹ Roubínska kronika Marlnovih. (Hrani jo Tjaša Kocmut, Maribor.)

Marinič Bogdan-Dane (1923—1945), rojen v Mariboru, študent medicine, je bil najprej sanitetni referent Zidanškove brigade, potlej pa sanitetni referent gornjega savinjskega področja. Padel je dne 29. I. 1945 v vasi Ravne pod Svetogoro.

Marinič, dr. Fran (1889—1945), oče Bogdana-Daneta, zasebni zdravnik v Mariboru, je na poti v izgnanstvo iz Slavonske Požege pobegnil v Ljubljano, kjer ga je 9. III. 1943 ob zračnem napadu ubila bomba.

Marion Ljubo (1921—1942), rojen v Mariboru, študent medicine, član KPS in član pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo je od začetka vstaje sodeloval z osvobodilnim gibanjem. Poslali so ga na Štajersko, kjer naj bi organiziral partizanske enote. Na poti ga je blizu Laškega aretirala nemška žandarmerija in poslala v Maribor, kjer so ga po hudem mučenju dne 18. II. 1942 ustrelili.

Mihelak Alojzij (1896—1945), uslužbenec SBM, je padel kot partizan dne 5. V. 1945 v Žerjavu.⁹⁰

Milavec, prim. dr. Vladimir (1905—1944), predstojnik oddelka za kožne in spolne bolezni SBM, se je preselil prve dni okupacije v Ljubljano, kjer je deloval v emigrantskem klubu OF; dne 9. IX. 1943 je odšel k partizanom. Bil je načelnik oddelka za zdravstvo pri predsedstvu SNOS. Umril je 1. VIII. 1944 pri Črmošnjicah na Dolenjskem za posledicami strelne poškodbe.

Mrgole, dr. Matko (1891—1967), banovinski zdravnik v Ptujju, se je takoj po okupaciji umaknil na Dolenjsko in se vključil v NOB. Do osvoboditve je vodil bolnišnico SNOS v Trebnjem.⁹¹

Ošlovnik Milan (1924—1941), zobotehnik, doma iz Ruš, se je takoj v začetku vstaje vključil v osvobodilno gibanje na Hajdini pri Ptujju. Dne 3. X. 1941 so ga Nemci aretirali in dne 30. X. 1941 v Mariboru ustrelili.⁹²

Peče, dr. Milko (1902—1952) je kot ljudski in nacionalno zavedni zdravnik na Ptujski gori postal že v začetku okupacije član OF in bil zaradi tega pregnan v Nemčijo, od koder je konec leta 1944 pobegnil in se pridružil štajerskim partizanom.⁹³

Pertl, dr. Eman, sekundarni zdravnik SMB, je bil izgnan v Srbijo, kjer je moral večkrat menjati svoje bivališče (Gornja Dobrinja, Uzička Požega, Beograd, Kosjerić), ker je aktivno in organizirano sodeloval s partizani; nazadnje je bil zdravnik komande mesta v Kosjeriću.

Petrovič-Schaubach-Lovše, dr. Eva, zdravnica iz Maribora, je preživela vso okupacijo kot izgnanka v Srbiji, kjer je sodelovala s partizani. Veliko je pretrpela, mnogo žrtvovala, izgubila je moža in dva brata; v Srbijo je prišla s tremi otroki, četrti se ji je rodil po moževi smrti. Kljub hudim udarcem je še naprej požrtvovalno sodelovala z NOB in skrbela za svojo številno družino. Nazadnje je bila zdravnica v Zdravstveni zadrugi v Pecki ob Drini.⁹⁴

Pogrujc, dr. Stanko (1907—1972), zdravnik v Ptujju, za okupacije uslužben v SBM. Ze kot gimnazijec je bil povezan z dr. Jožetom **Potrčem**, Jožetom **Kerenčičem**, pozneje z Lojzeto **Mihelčičem** in Slavo **Klavoro**. Leta 1942 so ga nemške oblasti premestile v Kozje, kjer se je povezal z živinozdravnikom dr. Francem **Mozercjem**, aktivistom OF. Ob napadu 13. brigade in Kozjanskega odreda dne 11. IX. 1944 na Kozje se je dr. S. Pogrujc pridružil partizanom. Sredi novembra istega leta se je pred nemško in ustaško ofenzivo na kozjansko osvobojeno ozemlje umaknil v Slavečjo vas nad Jurkloštrom, vendar so se morali že kmalu on, sanitetni referent Adolf **Drovc** in vsa saniteta skriti v

⁹⁰ I. c. št. 16, s. 13.

⁹¹ Zdrav. Vestn. 36 (1967), s. 403—404.

⁹² Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih (PPSU), Založba Obzorja Maribor, 1965, s. 62, 75, 76.

⁹³ Zdrav. Vestn. 22 (1953), s. 39.

⁹⁴ Odprta srca. Maribor-Beograd 1974 (ed. Moma Marković), s. 195—196.

bunker pod Presko nad Jurkloštrom. Po prvem navalu ofenzive sta odšla dr. S. Pogrujc in sanit. referent A. Drolc k svojim enotam. Potlej je dr. S. Pogrujc deloval kot partizanski zdravnik na terenu in v bolnišnicah na Kozjanskem do konca vojne.⁹⁵

Potrč, dr. Otmar (1905—1944), brat dr. Jožeta Potrča, je bil zdravnik volonter v SBM. Kot vojnega ujetnika bivše jugoslovanske armade so ga Nemci odvedli v koncentracijsko taborišče. Ko so ga selili iz koncentracijskega taborišča Flossenbürg v drugo, je izgubil življenje med bombnim napadom na vlak s preseljenimi ujetniki.

Puc-Boris Srečko (1921—1942), rojen pri sv. Duhu na Ostrem Vrhu, je kot član KPS sodeloval v revolucionarnem gibanju in se takoj vključil v osvobodilno gibanje. Pri izvrševanju posebne naloge v Mariboru so ga Nemci dne 13. XII. 1941 ujeli in dne 10. II. 1942 s še devetimi drugimi talci ustrelili v Mariboru; med njimi je bil tudi medicinec Ljubo Marion.

Ravnikar, dr. Tone (1901—1971), banovinski zdravnik v Oplotnici je bil izgnan v Srbijo v Kruševac, od koder se je prebil v Ljubljansko pokrajino. Od leta 1942 je deloval v Vinici. Postal je član SNOS in sodeloval z njegovim predsednikom dr. V. Milavcem. Pozneje je bil imenovan za sanitetnega referenta Bele krajine, postal je član IOOF in NOO Črnomelj-Novosteno mesto. Ves čas bivanja v Beli krajini je vodil ambulanto na Vinici in v Starem trgu, nekaj časa tudi na Semiču in pomagal v bolnišnici v Kanižarici.⁹⁶

Rems Marko (1920—1944), iz Maribora, je bil študent farmacije. Že pred vojno je deloval pri naprednem gibanju. Po razpadu Jugoslavije se je v Ljubljani vključil v osvobodilno gibanje. Leta 1942 je bil aretiran, po kapitulaciji Italije pa pobegnil na Rijeko, kjer ga je okupator dne 16. IV. 1944 ubil.⁹⁷

Robič Evald, rojen leta 1903 v Limbušu pri Mariboru, je bil zobozdravstveni delavec (zobotehnik). Sodeloval je z osvobodilnim gibanjem. Gestapo ga je izsledil in bil dne 4. XI. 1942 ustreljen.⁹⁸

Rožič Ivan (r. 1922 v Mariboru) je kot študent medicine odšel dne 19. IX. 1942 k partizanom v dolomitski odred. Nazadnje se je s pismom oglasil iz polhograjskih dolomitov dne 18. VIII. 1943. Natančnejši podatki o njem kot partizanu niso znani.

Rudolf Marjan (r. leta 1926 v Ptujju) je bil leta 1941 s starši izgnan v Srbijo v Vrnjačko banjo, kjer je leta 1944 maturiral in se nato vpisal na medic. fakulteto v Beogradu. Bojeval se je na sremski fronti in padel pri Opatovcu dne 17. I. 1945.

Sagadin, dr. Rožca, roj. Filipič (1913—1945), je prišla poleti 1944 k sorodnikom na Štajersko v Sreco pri Makolah. Tam se je povezala z OF in delala kot zdravnica na terenu, hodila pa tudi zdraviti partizane na Pohorje. V kleti hiše, kjer so stanovali, je bil bunker, kamor so se zatekali ranjeni partizani in aktivisti. Zaradi izdaje so Nemci v noči med 12. in 13. IV. 1945 hišo obkloplili in preiskali. Aretaciji se ji je uspelo izogniti. Z možem Gojkom, tastom in svakom Miranom se je zatekla v bunker. Nemci so hišo zažgali. Skritim v bunkerju je grozila smrt zaradi zadušitve in so se raje sami postrelili.⁹⁹

Sekula, dr. Jože (1891—1945), zdravnik OUZD v Mariboru, je bil izgnan v Lazarevac (Srbija), od koder se mu je posrečilo priti v Ljubljano, kjer je sodeloval z narodnoosvobodilnim gibanjem.

⁹⁵ Celjski zbornik 1973/74, s. 183—211; 1. c. št. 71, II, s. 671.

⁹⁶ Zdrav. Vestn. 30 (1961), s. 285—286.

⁹⁷ 1. c. št. 74.

⁹⁸ 1. c. št. 92, s. 584.

⁹⁹ Mikuž M.: Oris partizanske sanitete na Slovenskem. Zavod »Borec« v Ljubljani 1967, s. 312; Zbornik spomenikov narodnoosvobodilnega boja v občini Slovenska Bistrica, Maribor 1976, s. 70.

Mr. ph. Viktor Strauch (1889—1945)

Strauch, mr. ph. Viktor (1889—1945) je bil predstojnik lekarne SBM. Skupaj z dr. F. Cundričem in dr. M. Bedjaničem je aktivno sodeloval z osvobodilnim gibanjem. Bil je izdan, aretiran in zaprt, dne 9. IV. 1945 pa skupaj s svojo ženo Marijo po sklepu sondergerichta v Gradcu obglavljen.¹⁰⁰

Salda Zdenko (r. 1920 v Juršincih), študent medicine, je bil zaradi požiga nemških avtomobilov v Volkmerjevem prehodu leta 1941 kot talec aretiran in zaprt v mariborski meljski vojašnici, dne 10. VI. 1941 pa s starši izgnan v Čuprijo (Srbija). Dne 16. XI. 1944 se je vključil v 47. divizijo, po osvoboditvi (1945) pa je bil premeščen v 5. divizijo KNOJ.¹⁰¹

Šeber, dr. Dušan (1903—1978), banovinski zdravnik v Ribnici na Pohorju, je prišel kot mobiliziranec bivše jugoslovanske armade v nemško vojno ujetništvo. Ko se je leta 1942 vrnil iz ujetništva, se je na Pohorju takoj povezal s partizani, ki jih je zdravil v skrivnih bunkerjih, pa tudi v svoji ordinaciji. Ob napadu partizanov na Ribnico/Poh. (v noči dne 22. na 23. VIII. 1944) se je pridružil partizanom in bil z njimi v raznih enotah; sodeloval je z dr. Ivanom **Kopačem-Pavčkom** in dr. Zmagom **Slokauom**, konec leta 1944 ga je sanitetni odsek IV. operativne cone postavil za upravnika SVPB »Celje« v Savinjski dolini.¹⁰²

Špindler, dr. Metod (1906—1941), zdravnik v Juršincih pri Ptujju, se je takoj po razsulu prejšnje Jugoslavije pridružil osvobodilnemu gibanju. Bil je tesno povezan z bratom Dušanom, z Jožefom **Lackom**, Jožefom **Kereničem**, s Štefanom **Kovačem** in še z mnogimi drugimi. Bil je med prvimi, ki so leta 1941 žrtvovali svoja mlada življenja za osvoboditev slovenskega naroda. Že leta 1941 je pošiljal zdravila partizanom na Pohorje. Dne 30. VIII. 1941. so Nemci kurirja, ki je nosil na Pohorje partizanom zdravila, ujeli. Izpovedal je, da je

¹⁰⁰ I. c. št. 16, s. 281—282; I. c. št. 86, s. 100, 101, 103, 104.

¹⁰¹ Pisмено sporočilo dne 13. V. 1976; Večer (Maribor), 26. II. 1980, s. 5.

¹⁰² I. c. št. 71, II, s. 608, 673; osebno sporočilo leta 1974.

Dr. Metod Špindler (1906—1941)

dobil zdravila od dr. M. Špindlerja. Nemci so nato dr. M. Špindlerja konec avgusta 1941 aretirali, ga najprej zaprli v ptujskih zaporih, nato na gradu Borlu in nazadnje v Mariboru. Tu so ga skupaj z njegovim bratom Bogdanom na dvorišču sodnih zaporov dne 30. X. 1941 kot talca ustrelili.

Turšič, dr. Alojzij (1896—1969), banovinski zdravnik v Mariboru, je pobegnil s transporta izgnancev v Srbijo in se iz Zagreba prebil v Ljubljansko pokrajino.¹⁰³

Weixl, dr. Brunon (1887—1967), zdravnik v Gradišču v Slov. Gor. Po kapitulaciji prejšnje Jugoslavije, ki ga je zatekla kot mobiliziranca bivše jugoslovanske armade v Litiji, se je zatekel na Dolenjsko, kjer je sodeloval z NOB. Ko ga je okupator izsledil, ga je zaprl v Novem mestu, nato pa odpeljal v italijanska taborišča v Gonarsu, Reniciju in Lucclju. Ob kapitulaciji Italije se je leta 1943 prebil v Črnomelj, kjer ga je SNOS imenoval za okrajnega zdravnika.¹⁰⁴

Zaveršnik, dr. Herbert, zdravnik sekundarij SBM, je odšel dne 24. IX. 1944 iz Maribora k partizanom skupaj z veterinarjem Francem **Lobnikom**, ki ga je zapeljal tistega dne v Rače pri Mariboru, kjer je bila pri mlinu Antonije **Rečnik** partizanska javka. Vstopil je v 13. brigado Mirka Bračiča, ki je bila v sklopu XIV. divizije. Takoj je bil postavljen za sanitetnega referenta. Nato je bil imenovan za šefa sanitete v skupini štajerskih odredov. To funkcijo je opravljal od 14. I. 1945 do 31. III. 1945, potlej pa bil vse do konca vojne (1945) zopet sanitetni referent 13. brigade SBOB Mirka Bračiča.¹⁰⁵

¹⁰³ Pismono sporočilo vdove Vlade Turšič dne 21. III. 1980.

¹⁰⁴ Zdrav. Vestn. 38 (1967), s. 108.

¹⁰⁵ Pismono sporočilo dne 11. IX. 1976; l. c. št. 60, s. 30, 65, 100.

Zorec, dr. Adolf (1900—1977), banovinski zdravnik v Rušah, je bil izgnan v Srbijo, kjer je moral večkrat menjati svoje bivališče (Kaonik pri Vel. Šiljegovcu, Sekirica pri Paraćinu idr.), ker je aktivno in organizirano sodeloval s partizani. Nazadnje je bil zdravnik epidemiolog v 45. diviziji, s katero je prehodil vso severno Srbijo in Bosno, dokler ni došel prek Hrvaške do Maribora in Glinice (Gleinstetten) v Avstriji.^{106, 107, 108}

(Nadaljevanje v drugem zvezku)
(To by continued)

¹⁰⁶ Pisмено sporočilo pokojnikove vdove Zore Zorec dne 27. IV. 1981.

¹⁰⁷ Slovenski zdravniki v boju za svobodo. TV 15, 1972: J. Benčan, R. — Milja Kae, I. Koprivnik, R. Kukovec, F. Marlinč, V. Milavec, O. Potrč, R. Sagadin, J. Sekula, M. Špindler. Glej Album padlih slovenskih zdravnikov v NOB!

¹⁰⁸ Medlinci, padli v NOB. TV 15, 1972: J. Dernovšek, H. Dobravec, N. Drvenik, B. Habermuh, Bogdan-Dane Marlinč, Lj. Marlon, Boris Srečko Puc, M. Rems (študent farmacije), I. Rožič, M. Rudolf. Glej Album padlih slovenskih medicincev v NOB!

PRISPEVEK ZGODOVINI VINOGRADNIŠTVA NA SEDANJEM PREKMURSKEM OBMOČJU

Vanek Šiftar*

UDK 634.8(091):347.236(497.12 Prekmurje)»15/18«

SIFTAR Vanek: Prispevek zgodovini vinogradništva na sedanjem prekmurskem območju. (Beitrag zur Geschichte des Weinbaues im jetzigen Bereich von Prekmurje.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57 = 22(1986)1, str. 89—106.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Nekaj podatkov o vinogradništvu v urbarialnih tiskanih dokumentih gornjelendavske zemljiške posesti od 1593. leta do priredbe štajerskih »Gorskih bukev« leta 1795. Pretežni del dokumentov je tiskanih oziroma pisanih v narečni slovenščini in so zaradi tega zanimivi tudi za jezikoslovca.

UDC 634.8(091):347.236(497.12 Prekmurje)»15/18«

SIFTAR Vanek: A Contribution to the History of Viticulture of the Present Territory of Prekmurje. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57 = 22(1986)1, p. 89—106.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

Some data about the viticulture in the printed documents of the register of landed property of Lendava from the year 1593 to the adaptation of the Styrian »Gorske bukev« in the year 1795. The prevailing part of the documents are printed or written in a Slovenian dialect and therefore also of interest to linguists.

Se preveč pogoste so bile lise v delih posameznih avtorjev, ki bolj ali manj zavzeto obravnavajo življenje na levem bregu Mure do konca dvajsetih let našega stoletja. Območja so ponavadi še zakoličena s sedanjimi državnimi mejami, čeprav so v določeni meri imela skupno in enako usodo s Porabjem. Pripombe so že standardizirane: virov ni, pravičnejše pa bi bilo opravičilo, da jih ne poznamo. Virov je veliko, za kak primer skorajda že preveč. Pot do njih ni prenaporna; marsikaj je bolje ohranjeno in urejeno, kot si mislimo ali pričakujemo. Za navadnim izgovorom se često, da, najpogosteje, skriva neznanje madžarskega jezika (srednjeveškega in novejšega). Opozarjanje, da ta ali ona naloga s področja bolj daljne preteklosti še čaka domačine iz Prekmurja, prikriva kaj čuden odnos: kot da je znanje madžarskega jezika privilegij oziroma nekakšna posebna naloga ljudi s tega območja. Vedno več je primerov, da si posamezni arhivi in podobne organizacije na Madžarskem prizadevajo, da bi zaposlili koga, ki bi obvladal slovenščino oziroma kak drug jezik mejne narodnosti v Jugoslaviji; da bi se pač bolje spoznavali in si lažje pomagali.

* Dr. Vanek Šiftar, zaslužni profesor, 89251 Tišina, Petanjci 19.

V največji meri se je v Prekmurju razširilo pridvorno (alodialno) gospodarstvo. Tu je grad deloma nadomeščal mesto in je bil gonilna sila za razvoj podeželja. Fevdalci so imeli v primerjavi z drugim slovenskim ozemljem bolj združeno posest velikega števila strnjenih vasi. Svojo moč so okrepili sredi 16. st. in še posebno po letu 1600, ko je ozemlje pod turško oblastjo seglo v neposredno bližino in je Prekmurje kot obmejni pas doživljalo dvovladje... Glede obsega pristav (major, marof) so mnenja precej različna. Po cenitvah so v začetku 16. st. obsegale 5—10 % zemlje. V tristo letih pa naj bi se povečale na 80 %. Po drugih mnenjih tudi na Ogrskem pristave niso postale težišče agrarne produkcije, posebno ker ogrsko žito ni šlo najbolje v izvoz. Tudi za Ogrsko danes menijo, da so fevdalci sami v agrarni produkciji imeli le majhen delež, zato pa so se vrnili v trgovino. Tako razmišljanje je zapisano v Zgodovini Slovencev.¹ Istotam še: »V Prekmurju so fevdalci obdelovali velik del zemljišča v lastnem gospodarstvu. Kot drugod na Ogrskem so imeli tudi tu v razmerju do podložnikov veliko večje pravice kot v drugih slovenskih deželah.«

Pri preučevanju fevdalnih razmerij na Madžarskem, predvsem pa na sedanjem prekmurskem območju, je treba posebej upoštevati nekatere posebnosti. Po krvavo zatrem velikem Doževem kmečkemuntu je najkrvoločnejši vojskovodja fevdalne vojske napisal (1517 izšlo v treh knjigah) izredno težak zakon za potomce upornih kmetov. Verböczyjev Tripartitum² sicer nikdar ni bil uzakonjen, vendar je bil več kot 300 let uveljavljan in izjemno spoštovan temelj fevdalnih družbenih razmer in odnosov. Na Ogrskem je obstajal poseben pravni dualizem: pravo monarhije in fevdalno nenapisano (ne uzakonjeno) ter uzakonjeno ogrsko fevdalno pravo. V 17. st. se izoblikuje še posebej urbarialno pravo. Pretežna večina prekmurskih podložnikov je imela še v začetku 19. st. status dednih podložnikov. Zemljiški gospodje so bili nemške oziroma madžarske narodnosti. Njihova posest v Prekmurju jim je od 16. st. vse bolj postajala obrobna, in dolga desetletja niso imeli posebnega interesa za razvoj svojega pridvornega in podložniškega gospodarstva. Do slovenskih podložnikov so imeli ostrejši odnos kot do drugih. Sorazmerno malo vemo o tem fevdalnem sistemu in njemu ustreznih razmerah, čeprav je v madžarskih arhivih ohranjenih precej popisov in urbarjev (nekaj jih je po letu 1945 še ostalo pri nas) fevdalnih posestev in za posamezne vasi sedanjih dveh prekmurskih občin. Terezijanski urbarji z ustreznimi tabelarnimi popisi so celo tiskani v slovenskem (narečnem) jeziku.³ Urbarji s popisi dajejo nekoliko drugačno podobo kot je napisana v Zgodovini Slovencev. V 300 letih so se razmere močno spreminjale tudi zaradi prebujanja in osveščanja dednih podložnikov, izumiranja starih zemljiško posestniških rodbin in izrečenih kazni. Nove rodbine so bile bogato obdarovane za storjene usluge Habsburžanom.

Zgodovina Slovencev trdi, da so v »Prekmurju fevdalci obdelovali velik del zemljišča v lastnem gospodarstvu«. Taka splošna trditev za obdobje nekaj stoletij ni utemeljena, najmanj za Prekmurje. V 16. in še v začetku 18. st. je skoraj celotna površina sedanje murskosoboške občine pripadala gornjelendavski fevdalni posesti. Po ugotovitvah proučevalcev urbarjev iz tega obdobja je bila ta posest med zelo konservativnimi, saj je imela le nekaj pridvorne orne zemlje, malo vinograda in nekaj živine. Vzroki naj bi bili: nezainteresiranost zemljiške

¹ Zgodovina Slovencev, CZ 1979, str. 199 in 335.

² Tripartitum je bil kmalu preveden v kajkavsko hrvaščino in so ga že leta 1574 tatisnili v protestantski tiskarni v Nedelišču s posvetilom Juriju Zrinjskemu, zagovorniku reformacije. Verjetno so ta zakon poznali in uporabljali na prekmurskem območju; all je vplival tudi kaj na razvoj narečne pisane besede, pa je še odprlo.

³ Na območju sedanjega Prekmurja so se razvila tri narečja, ki se ločijo, kar se izraža v delih posameznih avtorjev. Do konec prve svetovne vojne so bili vsi pomembnejši pisci z območja, ki ga oklepa cesta Prosenjakovci—M. Sobotu—Cankova. Iz navedenih razlogov uporabljam za vsa ta narečja enoten izraz — slovenski jezik.

gospode, oddaljenost od »madžarske pokrajine« (magyar vidéke) in štajerskega tržišča ter izpostavljenost turški nevarnosti. Iz urbarja⁴ gornjelendavskega posestva iz leta 1593 (popis 2. decembra) je razvidno, da se je na tem območju že zgodilo precejšnje razslojevanje. Kakšno je bilo stanje pred tem popisom, (vsaj za sedaj) ni znano; niso še najdeni prejšnji urbarji oziroma ustrezni dokumenti, čeprav so obstajali.⁵ S popisom so zajeli 86 krajev z območja sedanje murskosoboške občine. V teh krajih so popisali 284 celih, 496 polovičnih, 340 želarskih in 31 zapuščenih selišč (kmetij). Podložniki iz iudicata Ratkovi (5 krajev) so bili enako obremenjeni kot drugi, ker so pa zaradi strahu pred Turki bili izpostavljeni nevarnosti, so jim odpustili polovico vseh dajatev. Podložnikom iz iudicata Salovci (11 krajev) »se zaradi nevarnosti in strahu pusti polovica dohodkov, kakor je zapisano v prejšnjem urbarju.«⁶

S popisom je bilo zajetih tudi 18 mlinov, katerih večina je bila na vodni pogon z dvema kolesoma. Nobenega mlina pa niso popisali v obmurskih krajih, verjetno jih ni bilo.

Vse obveznosti so morali podložniki poravnati v denarni protivrednosti.

Omembe vredno je, da so v tem gornjelendavskem urbarju tri podložniške obveznosti poimenovane po slovensko ali pisava teh besed se še lovi od iudicata do iudicata. V okvir tega sestavka ne spada obravnavanje posameznih podložniških obveznosti, vendar jih omenjam že zaradi uradne uporabe slovenskih besed pa tudi zaradi uveljavitve in razvoja slovenskega narečnega jezika. V slovenskih krajih so morali podložniki plačevati od cele in polovične kmetije, selišča, dajatev (census, Zins) imenovano osemnajst (ozamnaezet, ozemnazet, osamnaest) preračunano v madžarski denar (denarius).

»Med bremenami, ki so vezala podložnike do teritorialnega gospoda, je iz tega časa (11.—14. st.) najbolj znana žirovščina; višina te dajatve se je ravnala po številu in starosti prašičev, ki so jih gonili na pašo v hrastove in bukovke gozdove.«⁷ To dajatev so plačevali v denarju ali v naturalijah, po obravnavanem urbarju le v denarju. Na območju gornjelendavske zemljiške posesti so podložniki v 44 vaseh (pogostoma v ravninskih) plačevali žirovščino (ius glaudatium) — zapisano: sirownycza, sýrownycza, sýrounicza — z denarjem. To podložniško dajatev lahko zasledimo še v kasnejših popisih. V terezijanskih urbarjih pa je bilo s strogo kaznijo prepovedano pobiranje žira. V terezijanskem urbarju za vas Ižakovci je določeno: »Vuka illiti Gubacha, y Saloda Branje, y z dreva trossenye fzame Goszpode dotiche fsze.«⁸

Tretja slovensko poimenovana (navedena le za slovenske kraje) obveznost podložnikov je bila zbirca (zbyricza, zbircza, zbyrycza), ki so jo poravnali v naturalijah (perutnina, sir, maslo, lanena preja, seno itn.) Pod tem imenom jo zasledimo še v popisu leta 1628.⁹

¹ Urbariumok XVI—XVII század, Budapest 1959.

² Popisu v iudicatu Šajovci je pripis »in priori urbario scribitur«. Ivan Zelko je v delu Gospodarska in družbena struktura turniške prazupnije po letu 1381 obdelal Bantijev urbar iz leta 1524 — Ljubljana 1972, str. 66—79.

³ Urbar je pisan v težko razumljivi latinščini. Posamezne dele mi je prevedel Jožef Smej julija 1979, in se mu iskreno zahvaljujem.

⁴ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II. zvezek, Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, str. 258 in 251.

⁵ Gubača m. — šiškarica, šiška, ježica (želodova). Šiška-šiška (klobuk gobe), Novak Slovar beltinskega prekmurskega govora (naprej Novakov slovar), M. Sobota 1985. Šiška je bolezenska tvorba na nekaterih rastlinah, nastala zaradi vboda žuželke, Slovar slovenskega knjižnega jezika IV/1985.

⁶ Bira — dajatev cerkvi. Dosedanje raziskave kažejo, da so podložniki dajali biro v največji meri osebam, ki so bile zaposlene v njihovi župniji. Pogostoma so jo imeli v zakupu fevdalni zemljiški gospodje. Beseda zbirca se je ohranila za dajatev cerkvi (kat. in evang.) v posameznih vaseh nekako do leta 1945. Nadomestili so jo s pametivo. Pametivo (27. dec. šentjanževo, s pametnicami) so hodili gjerit — tepežkat; ponekod pa 28. dec. — praznik nedolžnih otrok) so pobirali ob navedenih dneh in nazadnje le pšenico. Zbirce ni v Novakovem slovarju.

Nekaj let pred obravnavanim gornjelendavskim urbarjem je izšla Agenda Vandolica, prva narečna (protestantska) knjiga.

O razvoju vinogradništva v Prekmurju vemo še zelo malo — skoraj ničesar. Valenčič je zapisal: »Po naselitvi Slovencev, ki so se naučili vinogradništva od starega prebivalstva, se vinogradi najprej omenjajo v drugi polovici 9. st. v Kocljevi kneževini ob Blatenskem jezeru.« V istem delu ugotavlja: »Za Prekmurje niso znani pisani viri, ki bi pričali o vinogradništvu v srednjem veku. Vendar upravičeno domnevamo, da na panonskem področju Prekmurja ni bilo izjeme. Na starejše vinogradništvo opozarja značilno ime Stari vrej (vrh), ki ga srečamo v Lendavskih goricah, največkrat pa na vzhodnem Goričkem v madžarski obliki. Vinogradi s takim nazivom so nastali od 12. do 15. st.«¹⁰ Menim, da avtor ni poznal ali ni dovolj upošteval Severjevih ugotovitev,¹¹ kjer je zapisano obilo slovenskih ledinskih imen (breg, brčšček, pod bregom, brgače, gorice, vrej . . .), ki še kako spominjajo na vinograde oziroma razvito vinogradništvo. O tem je pisal tudi dr. S. Ilašič in še drugi. Stanko Mlinarič ugotavlja, da je bilo na lendavskem območju v 16. st. le nekaj večjih površin zasajenih z vinogradi, obdelovali pa so jih podložniki-tlačani. Lendavski zemljiški gospod Eszterházy je leta 1717 dal zgraditi žitno kaščo in pod njo veliko vinsko klet, ki je še danes v rabi. Leta 1513 je lendavski zemljiški gospod dal v zakup desetino svojega vinograda v Medjimurju. Turški vpadi in zlasti po letu 1600 nastalo dvovladje je močno pospeševalo propadanje vinogradništva.¹²

V gornjelendavskem urbarju iz leta 1593 je nekaj zapisov o tem, da so podložniki morali dajati gorno, in to v denarju. V popisu v iudicatu Strukovci je določeno, da morajo podložniki od vsakih deset veder vina¹³ plačati dva krajcarja, kar je zneslo 2 2/3 denarja. Zemljiškemu gospodu so dolžni dajati gorno od vinogradov po posebej sestavljenem seznamu (. . . »tenentur ius montanum ex vinis iuxta speciale regestrum seperinde confectum«), ki je še neznan. V omenjenem iudicatu je stal na Domainskem bregu¹⁴ tudi vinograd, in če je rodno leto, je vinski pridelek znašal šest sodov (vasa sex-Kufe, ni pa znano, koliko litrski so bili sodi). V zvezi z vinogradništvom je vsekakor bila tudi pravica krčmarjenja. V urbarju je določeno: Vinotoč — krčmarjenje (educillatio . . . kocsmaltatás . . . Weinban) so podložniki dolžni opravljati po volji zemljiškega gospoda. Prodaja vina je bila urejena z zakonom XXXVI leta 1550.

Razvoj vinogradništva je bil odvisen od tega in tržnih cen. Radgona (Regede — danes Bad Radkersburg) je postajala vse pomembnejše središče pridelovanja vin in trgovine z njim. Postane tudi pomembno (celo rečno pristanišče v 18. st.) prometno križišče. V mestu so se naseljevali različni strokovnjaki iz oddaljenih dežel, ki so vnesli močan, spodbudni utrip reformacije.

Zemljiški gospodje so si že zgodaj začeli ustvarjati poseben dohodek z omejevanjem podložnikov glede točenja lastnega vinskega pridelka. Hitro so se množile krčme, ki pa so jih imeli v zakupu podložniki (celo želarji) in drugi. V krčmah (te se kasneje ločijo od gostiln po dejavnosti) so morali prodajati vino zemljiškega gospoda (lasten pridelek, gorno vino ali nakupljeno). Odmerjeno je bilo, koliko vina morajo prodati, pa so se ponekod pogodili z zemljiškim gospodom in so mu izplačali to obveznost, kar so imenovali »suha krčma«. Krčmarjenje je postajalo vse težja obremenitev podložnikov, posebej na ob-

¹⁰ Bela Sever: Geografski termini prekmurskih gričev, Svet ob Muri.

¹¹ 1957, str. 165 in nadaljevanje 235, Razvoj prekmurskega vinogradništva, Geografski vestnik 1961, str. 81—93. Prekmursko vinogradništvo v luči razvoja, Zadrufni koledar za Pomurje 1961, str. 97—100.

¹² Stanko Mlinarič: Vinogradništvo, Zbornik občine Lendava, 1981, str. 114.

¹³ Izgleda, da so tedaj uporabljali vedro z 20 pinti — torej 33,93 . . . l.

¹⁴ Moč: »V ugodni prisojni legi Na bregu (Bregarje) večji sadovnjaki in vinogradi zvečine hibridne trte« — Krajevni leksikon Slovenije IV 1980, str. 291. Domajnski vrh, Na bregu . . . Atlas Slovenije 1985, 20 A1.

močju gornjelendavskega posestva, in od 16. st. naprej je bilo vse več pritožb, ker so morali prodajati nekvalitetno gospodovo vino. Pritoževali so se tudi zaradi dolgih voženj, ko so morali peljati gospodovo vino v več dni vožnje oddaljena tržišča.

Nekoliko več podatkov o razvitem vinogradništvu je v popisu 1. junija 1628. Z njim so zajeli (že iz navedenih razlogov) le 70 krajev. Posestna struktura je zopet drugačna. V tabelah so močnejše zastopana polovična selišča. Nekoliko večje je število želarjev na svojem in znatneje se je povečalo število raznovrstnih svobodnjakov.

Dajatve (census) ob Jurjevem in Mihaelovem so bile nekoliko večje, in to velja predvsem za osemnajst in žirovščino.¹⁵ Zbirca je ostala neizpremenjena in se je pobirala v naturalijah kot prej. Iz popisa ni mogoče ugotoviti, koliko je bilo pristav in če so se kaj povečale ali ne. Porastel je pomen tržnega (denarnega) gospodarjenja. Urbarni popis zaključuje določba za iudicatom Šalovci: »Vsi ti kmetje odkupijo desetino pšenice in vina kakor drugi.« Odkup je preračunan v forinte: za voz sena 1 forint, za merico boba in konopnega semena 16, za libro preje 12, za kokoš 6, za gos 16, za en sir 8, za pint surovega masla 40 in za 3 jajca 1 denar. Kako so računali pšenico in vino, ni navedeno.

Imena in ne samo priimki izražajo družbeni položaj podložnikov. Tako je bilo med 247 osebami iz popisa 41 Jurijev, 35 Mihaelov, 23 Matijev in 21 Martinov.

Po turški zasedbi Velike Kaniže so se razmere bistveneje spreminjale. Kraji vzhodnega predela Prekmurja so kaj kmalu morali plačevati poleg obveznosti svojim zemljiškim gospodom še poseben turški davek posameznim turškim gospodom. V devetdesetletnem dvovladju so turške vojaške enote pogosto šle čez prekmursko ozemlje (dvakrat so celo zasedli nemško Radgono). Kolikokrat pa so plenili in požigali vasi na tem ozemlju, še ni in najbrž tudi ne bo ugotovljeno. Morda bomo kaj več zvedeli, ko bo pregledan in obdelan turški arhiv v Budimpešti. Pokrajina je bila hudo prizadeta ne samo zaradi materialnega pustošenja, ampak zaradi ljudskih žrtev (mrtvi in odvedeni). Prebivalstvo se je močno redčilo in gospodarstvo je nazadovalo; k temu pa so prispevale še razmere v avstrijskem delu države in posebej še nemiri v sami Ogrski. Popis iz leta 1628 deloma kaže takratno stanje. Omenjeni niso nekateri prej popisani kraji. Pokrajina je začela oživljati šele v drugi polovici 17. st., kot je to tudi vidno iz popisa leta 1686. Dajatve in zbirca so ostale brez bistvenih sprememb. Uvedena pa je bila nova, kolektivna dajatev. Iudicat je moral dati zemljiškemu gospodu ob veliki noči eno tele.

»V Prekmurju so bili vinogradi v zvezi s cerkvami in gradovi. Zlasti na Goričkem so bili vinogradi združeni s cerkveno in župnijsko posestjo. Najimenojšejsi vinski vrhovi so nastali ob cerkvah,« je zapisal Valentič.¹⁶

Za proučevanje razvoja vinogradništva in vinogorskega prava je pomemben ohranjeni Spisek (Regestum iuris montani) gornega prava vinogradov, ki pripadajo gornjelendavski graščini in soboškem gradu, za ugledno in visoko gospo grafico Marijo Druget de Homonna, za leto 1628. V 11 iudicatih z 39 kraji so popisali 220 zavezancev gornine. Med njimi je tudi nekaj svobodnjakov (liber, libertat, iudex liber itn.).

Gorno (gornino, gornico) so dajali od vinograda po eno hergačo (hargacsae) in kopuna.¹⁷

¹⁵ V Državnem arhivu v Budimpešti, v zbirki U. in C. je shranjenega precej urbarialnega gradiva (tudi popis) za gornjelendavsko posest iz obdobja 1526–1700; seveda tudi za kasneje.

¹⁶ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II. zvezek, 1980.

¹⁷ Hergača je bila le na gornjelendavskem posestvu imenovana mera dajatve, kar je pomenilo: 4 pinte na splošno od vinograda. Kopune so dajali ponavadi ob bratvi, vseh pa ni dobil upravičenec do gornega. Vedra kot prostorninska mera ni bila vedno enaka (vedro 1593 z 20 budai pintov ali 33,93 . . . l, kasneje z 32 budai pinti ali 54,34 l).

Spisek zaključuje besedilo: Celoten dohodek gorskega prava brez hergačev znaša 558,5 (idriae) pintov. Hergačev po 4 pinte, ki se od vsakega vinograda izterjavajo, pa je 204. Če se to preračuna na vedra in štejemo 20 pintov za eno vedro, dobimo 40,5 veder in 7,5 pintov. Če pa to preračunamo na akove in če za akov štejemo 30 pintov, dobimo 355 1/4 akova vina. Razni svobodnjaki (libertini) si po starem običaju, ki je prišel v navado, in s privoljenjem plemenite gospe — kot je naznačeno na robu gorskega prava — pridržijo zase 39 akovov in 6 pintov. Poleg tega ostane še pri kmetih neizterjanih 4 3/4 akova in 1,5 pinta vina. Skupna vsota gorskega prava znaša 399 1/4 akova.¹⁸

Prispevek kopunov po gorskem pravu znaša 204. Od tega je bilo 167 kopunov za plemenito gospo izplačanih z denarjem, kot je razvidno iz seznama denarnih prispevkov. Posebej so bili izterjani 4 kopuni, ki so bili dani kot nagrada za pot namestnikom grofov (ališpanoma). Poleg tega so si razni svobodnjaki obdržali 24 kopunov, kar je tudi označeno na robu spiska gorskega prava. Neizterjanih je bilo še 9 kopunov.

Pri nadaljnjem raziskovanju bo treba seveda še upoštevati in primerjati kasnejše popise.

Zaradi spodbude za temeljitejšo preučevanje razvoja in razmer je omembe vreden popis iz leta 1720. Predvsem zaradi tega, ker tudi za to območje velja, da zemljiški gospodje niso iskali uživalec gorskih zemljišč le med svojimi lastnimi podložniki, temveč tudi med podložniki drugih gospodov, med meščani in celo med malimi fevdalci. Ker z zakupom gorskega vinograda ni mogla biti združena osebna podložnost, je nastal na gorah (zaokrožen kompleks izkrčenih in na pasove ali grude razdeljenih vinogradov, ki se je imenoval gora ali gorca) zakup (zajem) po gorskem pravu (Bergrecht), ki je bil svoboden, deden in od-svojljiv. Po teh lastnostih je soroden zajmu po meščanskem pravu. Pri zajmu po gorskem pravu se je zemljiški gospod označeval kot gorski gospod, uživalec pa kot sogornik ali mejaš. Ker sogorniki praviloma niso prebivali v vinogradu, je bila gorska pravda (posebna zvrst patrimonialnega sodišča) pristojna le za zadeve, ki so bile v zvezi z vinogradom.¹⁹

V 18. st. je gospodarsko življenje v zahodnem delu Ogrske oživel, kot bi hotelo zamujeno dohiteti in doseči srednjeevropsko raven. Toda turško nadlogo so nadomestile večje in manjše vojne, ki jih je vodila Avstrija za uveljavitev monarhije kot velesile v evropskem svetu. V notranji ureditvi se je s prosvetljenstvom krepil centralizem, kar je prizadevalo madžarsko fevdalno gospodstvo. Preurejanje državne uprave že naznanja meščansko dobo. Spopad starega in novega je bil neizogiben. Ogrska sama pa je imela v tem času še preveč svojih notranjih nemirov in vznemirljivih dogajanj.

To stoletje pomeni tudi najvišji vzpon vsestranske uveljavitve slovenskega narečnega jezika v Prekmurju in tudi zaznavno osveščanje podložnikov.

Leta 1720 je bil izvršen popis zavezancev gornine v 52 krajih, in to pretežno na območju gornjelendavske posesti. Popisali so 573 zavezancev. Vsi kraji (ne pa zavezanci) — razen dveh — ležijo v severozahodnem Prekmurju. Ponekod (npr. Selo, Čikečka vas) so vsi podložniki imeli vinograde. Veliko zavezancev gornine je bilo v naslednjih krajih: Čepinci 54, Serdica 49, Puconci 48, Fikšinci 44, Večeslavci 41, Pertoča 35 in tako naprej. V 10 krajih je bilo čez 67 % vseh popisanih vinogradov. Prezreti pa ni mogoče, da je bilo v 11 krajih ob sedanji naši državni meji z Avstrijo skoraj 45 % vseh popisanih vinogradov.

¹⁸ Pint(leece) od 0,841 do 1,69 l. Še do nedavnega so bile v prometu pintne steklenice in so kaj radi še računali po pintih (1,5 l). V Novakovem slovarju, pint — bokal, tri masline. Splošni tehnični slovar: pint, votla mera. Slovar slovenskega knjižnega jezika III/1979, pinta — nekdanja prostorninska mera, navadno za tekočine, približno 1,5 l. Akov — prostorninska mera za vino, 56 l. . . Islotam — 1/1970.

¹⁹ Islotam kol 16, str. 185.

V tem času so med zavezanci gornine tudi že številni mejaši, in to z onstran meje. Največje vinograde so imeli prebivalci iz nemške Radgone (Regede). Tako je bilo npr. v Serdici med 49 vinogradniki kar 31 tujih. V Puconcih je imelo 5 Radgončanov vinograde od 3 do 11 tedanjih merskih enot; tako velikih tam ni imel noben domačin. Med mejaši so bili tudi posamezniki iz Štajerske; iz katerega kraja so bili, pa ni zapisano. Prebivalci krajev, kjer so bili močni tuji mejaši, so imeli vinograde (izrinili so jih) v drugih krajih, bolj proti vzhodu. Na območju Vučje gomile so imeli vinograde celo prebivalci iz Bogojine (bilo jih je 13) in še iz drugih krajev Zalske županije. Taka struktura vinogradnikov je vsekakor morala vplivati tudi na prenašanje idej, kar je moglo motiti red okorelega ogrskega fevdalizma.

Na Ogrskem se v 18. st. ponovno načne vprašanje veroizpovedi podložnikov in s tem v zvezi tudi določene pravice zemljiške gospode. Za zahodno Ogrsko je bila značilna pestrost cerkvene pripadnosti. V družbenopolitičnem in seveda gospodarskem življenju je bila pomembna pripadnost določeni cerkvi. Katoliška visoka duhovščina je po posesti spadala med fevdalno oligarhijo, medtem ko se je iz evangeličanov in kalvincev regrutiralo madžarsko meščanstvo, bolje rečeno liberalizem 19. stoletja.

Nekako sredi 18. st. se začne kolonizacija opustelih selišč in obnova poljedelstva. Potrebna je bila vsestranska obnova, ki je zahtevala več delovne sile kot pred dvovladjem. Prazne kmetije so si »prisvajali« zemljiški gospodje, in s tem se začne močnejši vznik pridvornega gospodarstva. Bременa so naraščala; podložnik pa ob obveznem praznovanju mnogih zapovedanih cerkvenih praznikov skoraj ni imel več tedenskega dne za delo na svojem selišču.

Druga polovica 18. st. je značilna po stopnjevanem naraščanju nezadovoljstva, ki v šestdesetih, sedemdesetih letih preraste v pravo puntarsko gibanje podložnikov, ki pa ima že nekatere elemente razredne solidarnosti.

Zaradi razmer in dogajanj v 17. in 18. stoletju zasledimo veliko prizadevnost pri širjenju obdelovalnih površin v posameznih krajih, in to predvsem v ravninskem svetu. V popisih podložniških zemljišč iz tega obdobja zasledimo ledinska imena, ki izražajo obnovo. Tako so bila v 15 ko (katastrska občina) pogosto imena: Piščak, Pušča, Pusta, Pustota, Pustjak, v 5 ko: Žgaline, Požarine in kar v 24 ko: Trebež, Trejbež, Trebeži, Trebeščak, Krč, Krčevina, Krčojne, Krčina itn.

Podložniške obveznosti so se spreminjale v roboto, peško (osebno) ali z vprežno živino.

Kolonizaciji Prekmurja lahko sledimo po priimkih, ki so novi v posameznih popisih, in to od lendavskega konca do Gornje Lendave (sedaj Grad). Najbolj karakterističen je priimek: Horvat, Hrvat ipd., ki je še danes med najpogostejšimi na Madžarskem. V 16. st. tega priimka še ni v popisih, vsaj ne pogostoma. V popisu 1720. leta ta priimek ni več redek ob Muri in v dolini Ledave. Ob popisu 1775. leta je ta priimek (114) že v 27 krajih v spodnjem delu Prekmurja. S tem priimkom se pojavlja tudi ime Marko. Značilen je tudi nov priimek: Kranjc, Kranjec, Nemeč, Madžar, Vogrin itn. Navedeni priimki označujejo izvorni kraj kolonista in obenem tudi njegovo narodnostno poreklo. Zanimiva in koristna bi bila analiza, na kako velikih seliščih so bili naseljeni podložniki z navedenimi priimki. Imena so tesno vezana z določeno pokrajino, njenim »patronom«, kakor tudi z delom, ki ga kdo opravlja. Iz popisov med letom 1720 in 1773 na lendavskem, ravninskem območju privladuje ime Janez (najbolj spoštovan evangelist in Kristusov ljubljeneč), sledi mu Istvan (Štefan), Mihael in Franc. Vtihatapljeni svetnik Jurij pa je šele na petem mestu. Nekoliko drugačen je vrstni red na Goričkem: Istvan vodi, sledi mu (predvsem zahodno od

Ledave) Mihael in takoj za njim je Jurij (kjer je pogosten prvi, mu takoj sledi drugi), Janez (z več variantami) je četrti.

Mihael in Jurij sta bila zelo pomembna mejnika v kmečkem življenju in tudi v poljedelstvu. Tako je bilo že nekdanje določeno, da podložniki smejo točiti svoje vino »od dneva svetoga Mihalya do Božiča nepak duže slobodno bude« (Terezijanski urbar za Izakovce) in v Ropoči pa od svetega Mihaela »... kadi imajo goricze do Sv. Jurija kadi pa nega goricz do Božiča ili do Koledi«.

Hrvaško puntarsko gibanje (1755) se je razširilo tudi po Medjimurju. S silo zatrto se še ni popolnoma umirilo, že se je pojavilo v zahodni Ogrski, predvsem v Železni županiji. Podložniki so zahtevali (začetek 1760 in višek doseže 1765) nekako »staro pravdo«: urbarialno ureditev (dejansko razmejitev) svojih selišč, zmanjšanje in ureditev robote in drugih obveznosti ter svojo oblast, namesto župana, ki jim ga je postavljaj zemljiški gospod. Ker pritožbe niso zalegle, so obšli redno pot in se neposredno obračali na dvor k Mariji Tereziji. Pošiljali so ji anonimne, kasneje pri svojih odvetnikih in v svojem materinem jeziku sestavljene pritožbe in zahteve. Tudi od tod ni bilo na hitro pričakovane pomoči, pa so si pomagali sami. Marsikje so odpovedali pokorščino, s polj so pobrali (tako od posvetnih in cerkvenih zemljiških gospodov) pridelke, sekali za svoje potrebe les, požigali stavbe, napadali grofovске uslužbence, razbijali pisarne in volili svoje župane. To puntarsko gibanje je zajelo tudi nekatere prekmurske kraje (Rakičan, M. Sobota). Najresneje je bilo v Gornji Lendavi, kjer so se spuntani podložniki oboroževali s puškami s Štajerskega. Cesarica je v županijo poslala svoje ljudi, da ugotovijo stanje, in vojsko na prošnjo fevdalcev, da jih zaščitijo in vzpostavijo red in mir. Kaj kmalu so se fevdalci začeli pritoževati, češ vojska je s puntarji. Nekateri gospodje so za pospravo pridelkov prignali iz prekmurskih iudicativ podložnike, ki pa so se pridružili upornim podložnikom in v nekaj primerih tudi z njimi sklenili krvno sorodstvo (npr. v dolini reke Rabe — eni in drugi so si pustili nekaj krvi in z dotikom so jo križali). Puntarje podložnikov je bilo dobrodošlo cesarici pri uveljavljanju njene avtoritete in njenih reform.

Ker se niso sporazumeli, je cesarica začela po svoje urejevati odnose na madžarskem podeželju. Posebej imenovane komisije so obiskovale kraje in zbirale odgovore na 9 vprašanj (priloga), kar je bilo v pomoč pri sestavi urbarjev. Vprašanja in urbarji (tiskani) so bili napisani za vsak kraj v materinem jeziku podložnikov. Tako je narečna slovenščina postala uraden jezik pri urbarialni ureditvi. V nekaterih krajih so imeli tiskan urbar kar v treh jezikih (madžarski, slovenski in nemški). Pred uveljavitvijo so morali urbar prebrati podložnikom in vsaki jezikovni skupini podložnikov v kraju so tudi izročili izvod v njihovem jeziku tiskanega urbarja. Vsak urbar določenega kraja je imel tudi tabelarni popis podložnikov z določenimi obveznostmi.

Iz urbarskih tabelarnih popisov (niso povsem zanesljivi podatki, ker ni bilo izmere) je razvidno, da je bilo na območju sedanje murskosoboške občine dosti manj želarjev kot na lendavskem območju. Na soboškem prevladujejo želarji brez lastne hiše in več kot četrtina jih je bila v 5 vaseh (Bakovci, Gradišče, M. Sobota, Petanji in Sodišinci). V teh vaseh ali v njihovi neposredni bližini so se kasneje razvili gospodarsko pomembnejši marofi. Na splošno pa je bilo v ravninskem predelu dosti manj velikih selišč kot v severnem Goričkem.²⁰

V Železni in Zala županiji je imelo zemljiško posest nekaj sto zemljiških gospodov, če seveda mednje štejemo inale plemiče kakor tudi neplemiče, ki pa

²⁰ Podatki, kjer ni iz posebnega razloga omenjen vir, so iz mojega zbranega gradiva za razpravo »Terezijanski urbarji v Prekmurju«.

so si gospodarsko že močno opomogli. Z območjem sedanjega Prekmurja je dejansko gospodarilo le 7 fevdalnih družin (takih, ki so imele več kot 10 krajev).²¹

Urbarji so bili tiskani v različnih tiskarnah in tudi sestavljalci niso rabili iste narečne slovenščine. Po jeziku in pisavi se ločijo urbarji iz Železne in Zala županije. Jezikovno jih je začela preučevati profesorica dr. Martina Orožen.²² Če je že beseda o določenih razlikah, moram omeniti še pomembno spremembo posestne strukture.

§. IV. Deveto od Vina, kadifze ono vzémle, z-oné sélé, i z-onom Merum, z-kumfze je Rod zméřil, pravícno, i brez vszakoga Pridaenya té-rari, i akraťi kgoder Deveto, tak y gorna Dacha iliťi Bergrecht ne z-drugom, nego z-Pofonskóm Merum, ali Védrom (koi 32. Pinta derfi) polek pravícne Zapovedi davatfze mora.

§. V. Pokédobb 97ta Articulus, 1715ta Leta svitímí Réchi gláfi, dáfze gorna Dacha, iliťi Hegyvam od stáre Navade víffe ne zdigne, i polek toga y druge Pravde náredu, dáfze gorna Dacha ne z-drugom, nego z-Pofonskóm Merum zvezne, zato fze na potrebochu oveh Zapovedih dokoncha, da kadigoder od vrémna preréhenoga Articula 1715ta Leta Muřtova Dacha fze jeřat po drogoj, nego Pofonskój Meri predím vzémala, ali kakve nove Dache nuter dopeljane nahajau, ove víffe, kakti nepravicne fzkoro fze morau zakráťi, i ona Dacha polek preréhené stáre Navade na Meru Pofonskú donefzi.

Kadibi pak od vrémna dokonchanoga Articula nove Terfze zařadjene, i vu vrémnu takovoga novoga Zařadjenja Dacha gorna pu kakovoi piřzanoi Pugodbi, ali drugacs vuřinena bila, cede fze mora
~~takva-~~

V tem času so na murskosoboškem območju kot zemljiški gospodje (földes úr) navedeni za 25 krajev (ob 10 neznanih) manjši posestniki oziroma skupnost (kisebb birtokosok, közbirtosság); to opozarja na nadaljnje razslojevanje podeželja, in to predvsem na gornjem predelu Goričkega.²³ To so še sedaj pretežno protestantski kraji.

Dacha vu Pinezi od Kokos, i Szerpa, tak y Plachá od Czedul, i §. XV. Préffe, i kultovarřki Pinti, takifze y Deszeto, ali Deveto Pobirajuhev Derfanye, i druži vsřaki Evreřfi, ali krivicni zakonyi z-czeloga fze zakr...

Vu vrémnu Tergadbe, ali Pubéranya Vina defzetinfzkoga, ali §. XVI. devetinfzkoga, i hegyvama Kmeti na řzvojh Herdovov Davanye přřřiliťi fze ne morau.

²¹ Vsi izračuni so iz tabel v knjigi Felho Iholya: Az urbéres birtok viszonyok Magyarországon Mária Terezia korában, Budapest 1970, str. 33–67, 266–336 in 362–429. Velika škoda je, da dobro zasnovano monografijo motijo pogostne hujše napake.

²² Martina Orožen: Jezikovne značilnosti urbarjev, tiskopis, str. 42. za razpravo: »Terezijanski urbarji v Prekmurju«.

²³ Manjši krajli s povrřino nekaj čez 3000 oralov urbarialne zemlje s 320 podložniki (105 celih selišč, 22 želarjev s hišo in 33 želarjev brez lastne hiše).

Iz urbarialnih popisov in preračunavanja iz leta 1785 je razvidno, da je bilo v Železni županiji le okrog 6 % (36.940 oralov) in v Zala županiji nekaj manj kot 8 % (48.442 oralov) urbarialne zemlje pod vinogradi. Površina je bila sorazmerno majhna, skoraj neznatna, vendar je v urbarjih veliko odredb, ki so tako ali drugače vezane na vinogradništvo; to je razvidno tudi iz posameznih členov urbarjev za vasi Ropoča (prvi tekst) in Izakovci (drugi tekst). Zaradi spodbude nadaljnemu preučevanju tega sedaj ni treba komentirati.

§. XVI. Ducha Epifana, y Szerpna, kak y Placha samopra, od preffe, y Kofalatski panti Definarom, y Devetine Pobira chem hrana, y drugi vinski Ekeceluši, y neložodobni Dohotki Zev. Lenia prepovedajuce.

§. XVII. Vu Vremenu Pokrianya Defzetinfaboga, y Devetinfaboga, kadi Gornoga Vina kmeti Lavje Livoje dati risti duci.

Vzporedno z razvojem vinogradništva omenjam tudi razvoj narečnega slovenskega jezika (vino razveže jezik) in še nekaj besed o cehih, katerih listine so bile pisane v latinščini in madžarščini. Marija Terezija je zahtevala preureditev, oziroma ponovno konstituiranje cehov. Med prekmursko pomembnimi cehi je bil čevljarški ceh v Turnišču, ki je dobil 1760. leta nova pravila v latinščini in tako se je tudi konstituiral. V ta ceh so bili vključeni čevljarji tudi z območja Železne županije (Rogašovci, M. Sobota). Ker so morali pred vsakim cehovskim sestankom prebrati pravila, večina članov pa ni razumela niti madžarščine niti latinščine, so se v vsakem cehu potrudili, da so svoje listine, pravila, prevedli v narečno slovenščino in v tem jeziku tudi vodili poslovanje. To se je spremenilo šele proti koncu 19. st. v času napete madžarizacije. Pravila turniškega čevljarškega ceha je prevedel v narečno slovenščino Janez Hozjan in ta prevod je služil tudi drugim cehom.

Ko je bil narečni slovenski jezik že v uradni uporabi, v njem so tiskani najpomembnejši urbarialni predpisi, je evangeličanski pastor Štefan Kuzmič objavil temeljno delo protestantske književnosti v Prekmurju Nuovi zakon. Vsekakor bi bila dobrodošla znanstvena študija jezika, ki ga je Kuzmič uporabil pri prevajanju, prav tako pa tudi narečnega jezika urbarjev in drugih urbarialnih ter cehovskih listin. Kuzmičev prevod Nove zaveze je izšel 1771. leta.

Ob vsem navedenem menim, da Kokoljeva (tudi nekaterih drugih) sodba ni povsem pravična: »Ko se je Kuzmič odločil za lastno pot, za prevod v jeziku svojih ‚Vogrskih slovenov‘, je s to odločitvijo postavil temelje posebni prekmurski književnosti in s tem temelje kulturno zgodovinski odtujitvi Slovencev z obeh strani Mure.«²⁴

V zvezi z vinogradništvom v Prekmurju je bilo dolgo časa nejasno: ali so imeli Gorske bukve, oziroma katero njihovo priredbo in od kdaj?

Nedaleč od gostišča Turistični dom (Petrovci) stoji stara cerkev sv. Trojice, nekoč posvečena sv. Nédeli. Nedokazana so mnenja, da je na tem mestu (Ne-

²⁴ Miroslav Kokolj: Slovenstvo prekmurskih pisateljev, Plenum kulturnih delavcev OF 1983, Miško Kranjec — 1984.

delski breg)²⁵ bilo svetišče že v Kocljevih časih. Cerkev s faro vred so 1599 dobili v roke luterani in so jo imeli kar 133 let. Celoten hrib je bil zasajen (še danes nekaj trt) s trto. To gorico je cerkev dajala v zakup (aréndo) za 1/10 pridelka. »To davanje se zove gorno ali gornica. Gorice je imelo v zakupu 36 vertov (gospodarjev).« Tako nekako začenja I. Zelko svoj sestavek o pravdi za gorno pri Nédeli.²⁶

Zelko opisuje spor, ki je nastal zaradi neporavnave gorna. Spor s tožbo se je začel 1649 in se je vlekel precej dolgo, ker prva komisija ni bila pristojna odločati v zadevi, kjer je bila ena stranka plemiškega rodu. Po zaslišanju več prič, je dokončno odločila druga komisija. Odločeno je bilo, da zavezanci morajo poravnati gornino, in če je ne bodo dajali 3 leta, se jim odzamejo gorice, od katerih ni bila izpolnjena obveznost dajatve.

Iz opisa slutimo, da so odločali v skladu z določbami Gorskih bukev. Štajerske gorske bukve iz leta 1543 so namreč prevajali in prirejali tudi »za Dolenjsko in Prekmurje«. V monografiji Družbena razmerja in gibanja je zapisano: »... če zaradi slabe letine sogornik ni pridelal dovolj vina, se mu obveznost ni zmanjšala, moral je dokupiti ustrezno količino enake kakovosti.« V Terezijanskem urbarju (za kraj: Ropoča, Ižakovci) je določeno, da v navedenem primeru mora sogornik zaostalo gornino poravnati iz pridelka prihodnjega leta, ni pa dovoljeno, da bi to obveznost poravnal z denarjem.

»Gospodstvo je vsak zaostanek kaznovalo, nemarnost pri obdelovanju pa je bila lahko vzrok, da je sogornik izgubil pravico do vinograda...« Gorske bukve so precej bogate z določbami o rednem in skrbnem obdelovanju vinogradov. Predpisano je bilo, »da jih (G. bukve) je treba v začetku gorskih zborov (po Prekmurju naj bi bili letno trije) prebrati« udeležencem. Tako so nastajali slovenski prevodi štajerskega izvirnika ali kranjskega osnutka. Ohranjenih je vsaj deset takih prevodov in priredb »skoraj vsi iz Dolenjske...«²⁷

V Kalendarju Najszvetejšega Srca Jezusovoga za prestopno leto 1912 je kj (Klekl Jožef ml.) objavil Artikulose (articulum — sklep) Nedelski vrh — priredbo Gorskih bukev.²⁸

Zgodovinar Josip Gruden omenja te Artikulose v monografiji Slovenski župani v preteklosti. Dr. F. Kovačič, ki jih tudi omenja v delu Slovenska Štajerska in Prekmurje,²⁹ pa pri tem opozarja, da »žal spis ni datiran«, in ga postavi konec 18. st.

Dr. Metod Dolenc je v Književnem poročilu o Kovačičevi knjigi napisal tudi pripombo k str. 307, »... da so imeli nekaj vinogradniški red Artikulosi Vrha Nedelszkoga, v katerem hegység (m. — gorovje, pogorje) ni prav nič drugega nego vinogorski zbor kot ljudsko sodišče...«³⁰

Ker pri objavljenih Artikulosih ni naveden datum, je Kovačič menil, da so bili sestavljeni pred začetkom 19. st. Dolenc se s to ugotovitvijo ni strinjal in je v že omenjenem Književnem poročilu zapisal, da je obravnavani akt iz časa med 1807 in 1811 z utemeljitvijo, »... ker je šele cesarski dekret z dne 20. marca 1807. uvedel Bancozettel po 20 in 15 kr in se nahajajo temu sistemu ustrezajoči zneski glob baš v tem vinogradniškem redu, a so bili ti denarni zneski s cesarskim patentom 21. februarja 1811 zopet odpravljeni.«³¹

²⁵ Krajevni leksikon Slovenije IV/1920 — Nedelski breg 355 m in Atlas Slovenije 1985 8/B; — Nedelski breg 352 m.

²⁶ Zelko I., kaplan; Cerkevno gorno pri Nédeli, Kalendar Srca Jezusovega, 1943, str. 46—59.

²⁷ Gospodarska in družbena zgodovina... 11/1980, str. 439.

²⁸ Kalendar..., str. 81—83.

²⁹ Dr. F. Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje, SM, Ljubljana 1926.

³⁰ Dr. Metod Dolenc: Književno poročilo o knjigi, dr. Fr. Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje, Slovenski pravnik 1926, str. 170—173.

³¹ Istotam, str. 172.

Pečanyovskega večje Arzikulov Arzi se poridom
etaki more Arzi.

1. Ida znamo ka je darata ponti pri Suvicaj na kvaz, zato
vraki Človik svojo Araso pont, po Araj svojo
Suvicaj more idti naj dobro zve, ali med Suvicaj
po pravoj ponti naj Rudi, moj na levi ni na Dvorn
Arkan dohij naj na ide, liki csi bi Hegymetra ali pa
Eskutka vido duzen je pisati, ali pa Arkan rad dohij ide
spriave ponti, i vohi Arco terpiti pod Arso Suvicaj
se zgodi, ino nover obtozri on Hegyfej glavca kartige = 50.00.
2. Csi pa tühencza najdo Suvicaj ka bi rad tergo morogoga
prijeti Hegymetra ino Eskutke i vseh kartige — — — 50.00.
Ar dan eden Človik najde koga kaj Suvicaj ali rad
kriadu, Arkan oc laha Arim ino vidi tar koga pa ga na
pomocu zve, boidi on Suvicaj ali paven, i csi Arkan
na pomocu glavca kartige. — — — 1. p.
3. Nivese nikovjele Archa na zglavji ni pod Arkanom
odanonta passike na Aray, pirititi do Arkan dnova;
Ar je tar bi kvaz, Arzi se bravi pevle ali slodka najde
po Arkan dnovi, dohij se more buiti, Arso glava zjedno
Pečanyov se dovtaja Hegymetra, to drugo Eskutke i
Arso kvaz, jerte med Arso morogoga razdiliti, Arzi se
pa najde Arava, Suvicaj kom, ali tele, more vseh
Hegymetra 2. p. Eskutka na souke, Arso Suvicaj
vohi kom ino Arso Arzi ali Dvorn more
dati se Arso, Arso Archa, jerte, Arzi se Arkan po
Arkan dnovi najde v Suvicaj kom, ali kakvi Arava
Archa morogoga vseh 1. p. Arso Arzi morogoga
razdiliti.
4. Arzi se kaj Arkanov vohi, ino bi Arso blago pa Suvicaj
mo vohiti, ino se more Arzi ino porvedociti Arzi.

- Govore zgibi, More Govore se menijo dati pralega vredenosti,
i one čijne tri tale se dostaja Zemelškoga Gospouda, steti
tao Etkütton ovratan, tisto vkradnyens blago se more najji dati
ononi Skoga je biloni, Či bi kakši Dečko včino tou, i gada
more zadoveta postavljati, kaj čvni njegovoga zvanja, takhi
se more zlebor ali zekorbattom kaštigati.
5. Či se sto zračhi ali na binye ide vu včeti, stoni je kav plaiva
kaštige. — — — — — 4. f.
6. Či se šablo von potigri, ali Pakso muči prouti Hegymettri
Rishari ali prouti Etkütton vu včeti more se prijiti iro
kštegymettra hivi pelati plaiva kaštige — — — — — 6. f.
ino Či bi sto zduiga zvenov vsklyti pris vnoti ali vajdne, čvni
b doh zupro, ino bi tam praznivač otvor, Či čvneni plaiva
12. f. Či je Sunati 6. f. More plaiva se tri tale dostaja
Zemelškoga Gospouda, steti tao pa Hegyfiga.
7. Či se Mekon dale potivoni ali ovrkopi plaiva — — — — — 4. f.
8. Či se vram od dže hivi Pappoca boga iro Hegyfiga dopis,
čvni mut najji drugoni zook da na Rivo hivi plaiva 6. f.
Idare na kvar ide Govdije more se Gospoudi zglaveti.
9. Etkünje vseigdar naj tak, zivijo spravdi, kaj vidjeye vridjeye
vritjeye zavitjeye jenlijo poter, i Hegyfig pravice no
osvodi kaj vridno kaštige.
10. Či se pri Skoga vnozračh najde vkradnyens blago
ino se more zpravdov menivati, takhi Govore obanje.
11. Hegyfig na čvni dek prostera včr zardelije morejo dječati
ali trikrat vjednom leti, ton je kšlaxtinjovoni, savestny
čvni, ino kšvrijevoni, Hegymettra more vö postaviti čvni
človotla ki je na ton prostavleni i včupet zepovedati
vayloga Hegyfiga Paride, i Muzi ta ne pride plaiva 15. X.
ki ma tošbon na koga dužen nyoni je 10. dčvri ali vjednom
vjednom podle na zvanje dati Či je osvudat, Či Hegyfig

- ali Etikett za vino 1. na vsaki dan 2. 2. na za stari trudi
12. Ali se najde take si kaj v Goricah, kaj vkradac onovci i
slavise plava - - - - - 4. 4.
Ali se pa najde vujdni - - - - - 2. 4.
13. Ali so v vrsti Hegymetra ali Etikett praveo Arneif
hamisne pravi ali opozije plava na Etiketta - 1. 4.
na Hegymetra duplum - - - - - 2. 4.
14. Tow esche kinyem Ali so bazi Hegymetra i Etikettov
znajna, toutsit ide Goozpondi ali Goozpozicim obiden,
kom koga, Lameinif Hegyfig plava - - - - - 2. 4.
15. Koni Postem Hegyfiglagische Goricah da se zanke
postem potongva nye, i da tein ide nide kavra zlikona
kroim lagische znatim Goricah, znatim talon nime
kroim znatim, i znati od onoga kom so da ne, nyo
ne je na kakit svoj pravi krot, li Lameinikom. Goricah
pudh plava od njih kaj ide.
16. Ali so svojga zleki dobro nezagradi, kaj na njegovom
voda pride beaverata kakite zlikoni i koi kvara vesim,
na njegovu se more ogledat iam Hegyfig plava - 15. 4.
Ali se pa so najde ka sam od zezanice paranka i
lyškovo naprav, ali na vgen zavore plava. - - - - - 2. 4.
17. Pri svojga Goricah post vlcari, na zlagaji ali pod zlikona,
i dobro je naprava. Ali ide po njegovom, i more se
ogledati zato kaj je, lagova, i to li toga postanka. No
brjas, ki je na napravu svojjo post plava - - - - - 2. 4.
i to so vrata odprta nita v vrsti plava - - - - - 30. 4.

18. Či bi svojo stvar postalo ali Pariko deli von
dne plača — — — — — 2, p
ki pa tobou ma ka Hegymester ino Ekičte na ogledu,
varec moxyo idi, tou je ou vrčki vstakom Ekičte da
za truh 7. kn. Hegymesta pe. — — — — — 15

19. Či Hegyfej edrugoga Hegyfeja Allovka na megora
Sjtrantuo le pravodov koga Stava, Hegymester moze svojim
12. Ekičte Alorazinom navkupit pravde paz von dati
Či je potrebnu na oba, dva Stava kak pravda pela,
Executid moxyo skontati Ekičte 12. f. Stava doblenova
blaga, za petnajseti den.

20. Či bi komi z Hegy. en. skaklega zaska Hegymester
svoyim Ekičte pravdo odobriti, i Hegymester pravdo
bi dec Stava Stava niti vidla, teda nyem je volobodno
kzemehetkom. Gostpmit idi, i od mega pravizo Waketi.

Stamo 1795. Dia 52. Mand. D. Hantid i hincio zampi
mim Bog eden le rajko Stavitupel Munden
Kozjora čičalbi igani, razobratnomak, avca
Hantid megi hajavast čep Stavitupelky
Kajjolo kvelinca, kog edoballonditka
munden čičalbec megi nastani č na xinda,
čič anjvati, i dabo mimal mapolo Maj,
hajpik duma, fofely vraitnek podizl žym
Stam Sjjudicim. Ry. Nozjuc Siles H
Sup.

Lypus Jozef Felty St. Nozjuc
Nozjuc Jozefi Parizoval Die
Kolja Dirajov

Dr. Metod Dolenc je podrobneje analiziral (obdelal) goriĉko priredbo Gorskih bukev v monografiji Gorske bukve³² in med drugim zapisal: »Vsebina niso veĉ gorske bukve v sestavi bilo izvirnika, bilo drugih slovenskih prevodov, ampak predelava skrĉena na 20 toĉk. Ipak ustrezajo te toĉke deloma popolnoma, deloma vsaj v glavnem predpisom gorskih bukev. Avtor ni naveden, kraj je Nedeljski vrh. O nastanku je Josip Gruden dejal, da pripada po vsej priliki XVIII. st., kar pa ne drži. Stavimo nastanek predelave v dobo med 1807 in 1811. To sklepamo iz navedb kazenskih sankcij »fl« in »kr«, in ponavlja, kar je že navedel v utemeljitvi leta 1926. To pa je potrdil z novo utemeljitvijo, ker tudi madžarski pravopis govori za našo doloĉitev ĉasa, seveda pa tudi za to, da je bil sestavljalac Slovenec iz okolice Nedeljskega hriba v Prekmurju, ker se posluŹuje izrazov, ki so tam v rabi.«³³

Klekl JoŹef ml. je v Kalendarju objavljene (priloga) Artikulose nekoliko »jezikovno posodobil« v primerjavi z izvirkom. Kje je dobil tekst, ni znano — morda je objavljeni tekst le kak prepis, ali to ni veĉ mogoĉe ugotoviti.

V Źupanijskem arhivu Źelezne Źupanije je v zbirki Hegyközségi Artikulosok ohranjen izvirk (fotokopija priloŹena). Izvirk je nekoliko poškodovan, kar smo pri kopiranju skušali popraviti. Slovenski tekst zakljuĉuje: »Anno 1795 december 5.« Temu sledi madžarski tekst oziroma priporoĉilo podpisanega JoŹefa Lipiĉa (v madžaršĉini), namestnika (vice) naĉelnika slovenskega okraja³⁴ ĉastite plemenite Źupanije: naj tisti, ki jih povezujejo ti ĉleni, »ne zamudijo«, da ne bi stalno upoštevali vseh ĉlenov, ker bodo od tega imeli le koristi, zemljiškemu gospodu pa ne bi to pomenilo prejudica. Sig. Notarius die et Anno supreme. Tako je pojasnjeno po 60 letih, kdaj so nastali oziroma bili uradno tudi potrjeni Artikulosi Nedelszoga vrha.

Dolenc je v navedeni monografiji vzporedno (nekako na 50 mestih) obravnaval in tudi razlagal Artikulose. Posamezne besede je tudi pojasnjeval, ker pa ni poznal goriĉkega nareĉja, ni vedno izbral najustreznejše slovenske besede.³⁵ Veĉine besed tudi ne najdemo v Novakovem slovarju.

Menim: zelo koristno bi bilo zaradi celovitosti gornega prava »posloveniti« Artikulose.

BEITRAG ZUR GESCHICHTE DES WEINBAUS IM JETZIGEN BEREICH VON PREKMURJE

Zusammenfassung

Bei dem verhältnismäßig reichem Urkundenmaterial in den ungarischen Komitats und Staatsarchiven ist das Feudalzeitalter auf dem Gebiet des gegenwärtigen Prekmurje in der slowenischen Geschichtsschreibung noch ziemlich schlecht bearbeitet.

Aus den vielen Namen der Anhöhen und Brachen im Bereich dieses Gebiets können wir begründeterweise schließen, daß der Weinbau schon im Mittelalter entwickelt war, vielleicht sogar schon früher.

Die Abhandlung umfaßt hauptsächlich den Grundbesitz von Gornja Lendava, wohin ein großer Teil von Prekmurje gehörte, vor allem aber der Hauptteil der jetzigen Gemeinde Murska Sobota und das in der Zeit vom Ende des 16. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Das ist der Zeitabschnitt eines besonders bewegten Lebens und einer teilweisen Veränderung der Beziehungen. Nach dem brutal unter-

³² Metod Dolenc: »Gorske bukve« v izvirknu, prevodih in priredbah, izdala Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, 1940.

³³ Istotam, str. 44.

³⁴ kerület — okroŹje, okraj.

³⁵ Za besede kot: Źlak, pasika, mentúvatl, praznovatl, nemešnjak, s púĉe, oerok, mejaš itn.

drückten Bauernaufstand von Dož haben die Grundherren fremder Nationalitäten das Lebensschicksal der erblichen Untertanen geformt und zwar auf Grund des nie sanktionierten oder konsequent durchgesetzten und heilig geschätzten Verböczy Gesetzes »Tripartitum«.

Gegen Ende des 16. Jahrhunderts war das Gebiet schon unmittelbar von der Türkenherrschaft in Ungarn bedroht. Nach dem Fall der befestigten Stadt Groß-Kanisza war ein Großteil des Gebiets fast 90 Jahre unter der ungarischen und türkischen Feudalherrschaft. Die Folgen dieser zweifachen Regierung waren sehr schwer: ein allgemeiner Rückgang der Wirtschaft mit großen Verwüstungen, eine Verarmung der Untertanen und eine rasche Verringerung der Zahl der Einwohner. Im nächsten Jahrhundert haben die österreichischen Kriege und die schweren inneren Unruhen in Ungarn mit der zeitweise gegenreformatorischen Betonung die allgemeine Erneuerung stark behindert.

In der behandelten Periode kamen auch in diesem Gebiet die Untertanen zu einem beträchtlicheren Besinnen, eine soziale Differenzierung und Entwicklung und der amtliche Gebrauch der mundartlichen slowenischen Sprache konnten festgestellt werden. Im Urbar von Gornja Lendava aus dem Jahr 1593 (einige Jahre vorher kam das erste protestantische Buch heraus) sind zwischen dem lateinischen Text in Mundart einzelne Verpflichtungen der Untertanen genannt. Während der Aufstandsgärung verfügte Maria Theresia, daß sich das Verfahren für die urbariale Einrichtung in der Sprache der Untertanen führen müsse und in dieser Sprache wurden auch die Urbare gedruckt. So hatte im Ort jede Sprachgemeinschaft ein gedrucktes Urbar in ihrer Muttersprache. Die erneuten Zünfte haben in dieser Zeit sehr schnell die lateinischen Regeln in ihre Sprache übersetzt und auch in dieser Sprache amtiert (in Versammlungen der Mitglieder, beim Einstellen von Gesellen usw.). Bald nach der urbarialen Einrichtung gab der evangelische Pastor Stefan Kuzmič das in das mundartliche Slowenisch übersetzte Grundwerk der Protestanten, »das Neue Testament« heraus.

Schon im ersten erwähnten Urbar sind klare Bestimmungen über die Verpflichtungen der Untertanen — Weinbauern (Bergholde).

Aus der Beschreibung der Untertanenverpflichtungen für das Jahr 1720 geht hervor, wie viele Bergholde in den einzelnen Ortschaften lebten, aber auch, woher sie kamen und die Größe der Weingärten. In dieser Zeit hatten einzelne Leute aus Radkersburg (Regede — heute Bad Radkersburg) schon ziemlich viele und das die größten Weingärten und zwar vor allem im nordwestlichen Teil von Prekmurje; an der heutigen jugoslawisch-österreichischen Staatsgrenze. Außerdem gab es Bergholde auch in Steiermark; die Orte ihrer Wohnstätten sind nicht angegeben. Unter den Bergholde aus dem Bereich der jetzigen Gemeinde Murska Sobota waren auch Einwohner aus dem Komitat Zala; dem Bereich der gegenwertigen Gemeinde Gornja Lendava.

Die Besitzumsstruktur der Weingärten war schon stark differenziert. In einigen Ortschaften hatten alle Bewohner Weingärten, hier und da aber waren sie in der Minderheit.

Mit den Theresianischen Urbaren wurden auch einige Verpflichtungen der Untertanen — Bergholde reguliert, was sonst in die Kompetenz des Bergrechts gehörte. In der Historiographie luchte aber die Frage auf: gebrauchte, bzw. hatte man in dem behandelten Gebiet irgendein originales oder redigiertes »Bergrechtsbuch«, beziehungsweise ein Bergrecht.

In dem mundartlichen Kalender für das Jahr 1912 veröffentlichte KJ (Klokl Josef der jüngere) »Artikuloši Nedelskega vrha«. Auf diese veröffentlichte Fassung des steirischen »Bergrechtsbuchs« wies als erster der Historiograph Josip Gruden hin und nach ihm Dr. Fr. Kovačič. Beide gaben als Datum der Fassung das Ende des 18. Jahrhunderts an. Dr. Metoil Dolenc hat aber in seinen Buchreport über die Monographie von Dr. Kovačič im Jahre 1926 und später in seiner ausführlichen Monographie »Bergrechtsbuch« (herausgegeben von der Slowenischen Akademie im Jahre 1940) bewiesen, daß die veröffentlichten »Artikuloši« erst zwischen den Jahren 1808 und 1811 entstanden sein müssen.

Im Kommitatsarchiv in Szombathely wurde mit Hilfe von Dr. Kiss Maria das Original der »Artikuloši« gefunden; die Handschrift im mundartlichen Slowenisch mit dem Datum 5. Dezember 1795. Das Dokument wurde mit Unterschrift und Stempel von Lipič Josel, »Vizevorstand des slowenischen Bezirks des ehrwürdigen, edlen Kommitats« bestätigt.

PREGLED KNJIŽNIC IN KNJIŽNICARSTVA V PREKMURJU OD ZAČETKOV DO OSVOBODITVE

Franc Kuzmič*

UDK 027(091)(497.12 Prekmurje) »1587/1945«

KUZMIČ Franc: Pregled knjižnic in knjižničarstva v Prekmurju od začetkov do osvoboditve. Časopis za zgodovino in narodopisje Maribor, 57=22(1986)1, str. 107—133.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl.

Prispevek obravnava zgodovinski pregled knjižničarstva v Prekmurju, t. j. od začetkov do zloma nacizma leta 1945 in skuša osvetliti težave na tem dokaj odmaknjemem, a po prvi svetovni vojni zanimivem območju, predvsem za razne politične stranke. Vidimo lahko tudi metode dela in specifičnosti tega področja, kakor tudi rezultate, ki so bili sicer malo videni v tem obdobju, več pa po drugi svetovni vojni.

UDC 027(091)(497.12 Prekmurje) »1587/1945«

KUZMIČ Franc: The Survey of Libraries and Librarianship in Prekmurje from their Beginings till the Liberation. Časopis za zgodovino in narodopisje Maribor, 57=22(1986)1, p. 107—133.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

The article gives a historical survey of the librarianship in Prekmurje from the beginnings to the defeat of Nazism in 1945 and throws light on the problems in this rather remote, nevertheless interesting region after the First World War especially for various political parties. The methods of work and specific characteristics in this region are also seen, as well as results, which were scarcely visible in this period, but more so after the Second World War.

Kaj strnjenege o knjižničarstvu in knjižnicah v Prekmurju še ni bilo obdelano, razen prispevka Nikice Brumen v reviji Knjižnica.¹ Kar imamo napisanega, je le v izsekih in za posamezna področja in še to dokaj obrobnost. Precej gradiva je zajetega v revijah in časnikih, nekaj pa je moč črpati iz ohranjenih originalnih dokumentov. Šele s tako zbranim gradivom lahko vsaj delno dobimo neko okvirno sliko razvoja knjižnic in knjižničarstva v Prekmurju, ostane pa še vedno veliko nedorečenega in vrzeli, posebnost, če bi želeli delati s primarnimi viri.

* Franc Kuzmič, referent za matično službo, Pokrajinska in študijska knjižnica, Murska Sobota.

¹ Niki Brumen, Knjižnice v Pomurju. — Knjižnica 8 (1964), 3—4, str. 152—156.

Knjižno-kulturne razmere in začetki

Po še nepreverjenih ugotovitvah² začetki prekmurske književnosti tedaj ne zaostajajo veliko za Trubarjem in njegovim literarnim krogom — komaj slaba štiri desetletja. Sicer pa je prva ohranjena knjiga v prekmurščini iz leta 1715. Gre za Temlinov prevod Lutrovega Malega katekizma, nato sledi prvi abecednik (1725),³ za njim nekakšen učbenik ali priročnik Red zveličanstva (1747)⁴ in nato od leta 1751 dalje nastopi Štefan Küzmič, ki položi takorekoč temelje prekmurski književnosti, jeziku, za njim pa njegovi nasledniki, vsi pretežno izšolani v bratislavskem liceju.⁵ Z letom 1780 se začne tudi razvijati katoliška publicistika s prvim in osrednjim nosilcem Miklošem Küzmičem.⁶

Casopisja v Prekmurju ni bilo vse do leta 1875, ko je v Budimpešti začel Imre Augustič⁷ izdajati časnik *Prijátel* — »znanost razserjüvájócsé mészecsne novine«. Od leta 1878 je bil polmesečnik in je izhajal vse do urednikove smrti (1879). Konec leta 1884 je začel izhajati v Soboti časnik *Muraszombat és Vidéke*,⁸ sprva dvojezično (madžarsko in slovensko), z letom 1889 pa izključno v madžarščini⁹ s pojasnilom, da se mora pač prekmursko ljudstvo naučiti madžarsko.¹⁰ To je očiten poskus raznarodovalne politike, saj so bili dejanski statistični podatki v tem obdobju povsem nasprotni.¹¹

Prekmurje je bilo do leta 1919, torej do priključitve v kraljevino SHS, pod Madžarsko, in še to razdeljeno v dve županiji.¹²

Vse to je potrebno imeti pred očmi, in še marsikaj drugega, če hočemo prav razumeti nastanek in razvoj knjižničarstva na levem bregu Mure. Na desnem je bilo drugače. V Ljutomeru zasledimo, da se že leta 1867 pripravlja ustanovitve čitalnice, medtem ko se v Prekmurju sčasoma ustanavljajo le madžarska kazina, ki so pa izključno za Madžare.

Ne samo v Prekmurju, tudi na Madžarskem, na primer v sami Železni županiji, kamor je spadal del Prekmurja, so knjižnice dokaj pozno nastopile svoje poslanstvo. V Sombotelju je bila prva znana knjižnica iz leta 1633 in to Szt. Ferenczrendiek könyvtára.¹³

² Gre za agendo (obrednik) z letnico 1537, o katerem je leta 1783 prvi pisal Mihael Bakoš kot »agenda vandallca« v pismu bratislavskemu pastirju Mihaelu Institorisu Mošovskemu iz Šurda z dne 24. 6. 1783, nato še 28. 1. 1784 in iz Križevca v Prekmurju 5. maja 1784. Nekateri so celo mnenja, da verjetno ne gre za izrečno prekmurski ilsk, ampak slovenski prevod vrttembergškega obrednika iz leta 1585.

Bakoš v pismu z dne 28. 1. 1784 Mošovskemu sporoča, da mu bo omenjeno knjigo kmalu poslal. Poslal jo je šele 5. 5. 1784. — Prim. Franc Sebjanič, Pisma Mihaela Bakoša Institorisu Mošovskemu, (posebni odliš iz JIS, Ljubljana 1969/70); Franc Sebjanič, *Agenda Vandallca — prekmurski ilsk iz 18. stoletja*, Bašev zbornik (CZM), Maribor 1970.

³ Abecednik z naslovom »Abecedarium szlowenszko...« je iz vsebine sodeč proteslantski. Avtor ni znan. Vse okoliščine pa kažejo, da bi naj bil Mihael Kerčmar.

⁴ Omenjeno delo je pripravil Mihael Sever, učitelj v Nemes-Csoju. Po raznolikosti vsebine bi naj bil priročnik za šolsko uporabo.

⁵ Prim. Franc Kuzmič, Pomen in vloga bratislavskega liceja za prekmursko proteslantsko književnost. *Evang. koledar* 1984, str. 73–76.

⁶ Mikloš Küzmič (1737–1804) kot katoliški pisec je priredil vrsto knjig za šolo, cerkev in dom v Prekmurščini. Nekateri sklepajo, da bi naj bil s proteslantskim piscem Stefanom Küzmičem (1723–1779) v sorodstvu (bratrance), a bi naj poslal Mikloš pozneje konvertitl.

⁷ Imre Augustič (Augustich) (1837–1879), prvi prekmurski časnikar in publicist, je bil po šesih razredih gimnazije v Sombotelju več let v gospodarski službi pri grofih, nato 15 let stenograf v državnem zboru v Pešti. Izredno delaven, pisal v razne madžarske časnike, ustanovil jasni mesečnik *Prijátel* (1875–1879), napisal učbenik *Návuk vogrskóga jezika za začelnike* (1876), *Prirodopis* (1878).

⁸ Izhajal je od 25. decembra 1884 do 10. avgusta 1919. V slovenščino preveden naslov se glasi: *Murska Sobotina in okolice*. — Navajam MÉV.

⁹ V madžarščini je začel izhajati od 21. julija 1889 in vse do 27. 7. 1919 in pozneje od 24. 5. 1941 do 23. 3. 1945.

¹⁰ Prim. MÉV 1910, št. 1, str. 2.

¹¹ Po madžarskem ljudskem štetju leta 1890 je imela Murska Sobotina 1321 Slovencev, 539 Madžarov, 254 Nemcev, 1 Slovaka, 5 Hrvatov in 14 drugih.

¹² Murska Sobotina in okolice in severni del Prekmurja je spadal k Železni županiji (Vas megye), Lendava z okolico in južni del Prekmurja pa k Zalski županiji (Zala megye).

¹³ »Knjižnica reda Sv. Franciška«, ki je imela leta 1898 že 2118 zvezkov.

Prim.: Magyarország vármegyei és városai. Vasvármegye. Budapest, 1898, str. 353–354.

V Prekmurju ni bilo samostanov, da bi se ohranile vsaj samostanske knjižnice. Knjižnice so imeli le grofje po gradovih.¹⁴

Murska Sobota je dobila leta 1875 kazino. Če je bila zraven čitalnica, kot je bilo takrat običajno, ni znano. Gy. Dolinay leta 1890 v Muraszombat és Vidéke piše in izraža med drugim potrebo po ljudskih knjižnicah.¹⁵ To podkrepljuje za dejstvom, da na Madžarskem od 15 milijonov ljudi bere le milijon. Kljub temu pa se od leta 1899 ustanavljajo v Murski Soboti le društvene knjižnice.

Prvo prosvetno društvo v Murski Soboti Vasvármegyei kulturegyesület (Prosvetno društvo v Železni županiji) je imelo svojo knjižnico. Vodila sta jo János Horváth in Kelemen Kárpáti.¹⁶ Toda v društvene knjižnice so smeli zahajati samo člani. Ker so bila društva namenjena Madžarom in za pomadžarjevanje, so bile seveda tudi knjige v madžarščini. Nadalje zvezo iz Muraszombat és Vidéke, da sta bili odprti in delovali okrog leta 1906 dve potujoči knjižnici. Prva je bila A Dunántuli közművelődési Egyesület könyvtára¹⁷ v Sombotelju in druga Gazdakör könyvtára¹⁸ v Murski Soboti. Poslovali sta tedensko eno uro.¹⁹

Ponovno je oživel tudi soboški kazino, ki je imel svojo knjižnico vse do razpada monarhije leta 1919. Omenjajo se sami madžarski knjižničarji: György Imre, Antal Tiborcz, dr. Lajos Sömen, sicer domačin.²⁰

Na Madžarskem je bilo v statistiki leta 1911 zapisanih 1074 knjižnic, pod št. 678 je zapisana Murska Sobota in to A Dunántuli közművelődési Egyesület Népkönyvtára.²¹ Omenjeno knjižnico je podpiralo Vendvidéki Magyar Egyesület²² s 50 kronami letno. Iz statistike popisa vidimo, da je imela ta soboška knjižnica le 331 zvezkov, izposodila 377 enot, od tega 350 enot leposlovja.

Javne knjižnice še vedno ni bilo, a je nastala še ena društvena knjižnica Polgári kör,²³ ki je izposojala knjige do leta 1929.²⁴

Leta 1871 so ustanovili v Lendavi meščansko bralno društvo Helybeli polgári olvasóegyesület, ki je imelo lepo knjižnico z madžarskimi klasiki. Dobivali so 10 časopisov. Svoje prostore je imelo društvo v hotelu Krona.²⁵ Čitalniški klubi (olvasókör) so bili še v Čentibi (1899), obrtniški bralni krožek (iparos olvasókör) v Lendavi (1902)²⁶ in v Dobrovniku (1912).²⁷ Knjigarnar Ernest Balkány iz Lendave je odprl leta 1900 v svoji knjigarni lastno izposojevalnico knjig.²⁸ Koliko knjižnih enot je bilo v Lendavi, ni znano, ker statistika iz leta 1911 in 1912 Lendave ne omenja.

Nikakor pa ne moremo prezreti še enega dokaj pomembnega dejavnika pri osvetlitvi tega področja. To je dotok knjig Mohorjeve družbe med Slovence na levem bregu Mure. Seveda pa moramo takoj vedeti, da je tudi ta posebnost

¹⁴ V Prekmurju so bili gradovi v naslednjih krajih: Beltinci, Grad, M. Sobota, Lendava, Moravci (bolj dvorec), Petanjci, Prosenjakovci, Rakičan, Tišina.

¹⁵ Dolinay Gy., A népkönyvtárak és népolvasmányok. MÉV 1890, št. 43, str. 1.

¹⁶ A vasvármegyei kulturegyesület megalakulása. — V: Alsólendvai Híradó, 1899, št. 44, str. 2.

¹⁷ V prevodu: Knjižnica dunantulskega prosvetnega društva.

¹⁸ V prevodu: Knjižnica Kmečkega društva.

¹⁹ Könyvtár órák. — V: MÉV 1908, št. 14, str. 3; MÉV 1908, št. 21, str. 1 in sl.

²⁰ Megnyílt az új Casino. — V: MÉV 1909, št. 36, str. 1; MÉV 1908, št. 42, str. 3; MÉV 1907, št. 2, str. 1.

²¹ V prevodu: Ljudska knjižnica dunantulskega prosvetnega društva v Železni županiji.

Mihalk József, A múzeumok és könyvtárak országos tanácsának X. 1911. Bdp 1912, str. 104, 197; 1912 pa v Bdp 1915, str. 88, 209, 224.

²² V prevodu: Prekmurško madžarsko društvo.

²³ V prevodu: Meščanski klub.

²⁴ A Polgári kör ... V: MÉV 1911, št. 12, str. 2.

²⁵ A muraszka szobotai polgári kör könyvtára. — V: Muravidék 1929, št. 49, str. 2.

²⁶ Alsó-Lendva nagyközség milleniumi emlékkönyve. Szerk. Fuss Nándor és Pataky Kálmán. 1896. (Alsólendva) 1896, str. 45–46.

²⁷ A lenti olvasókör. — V: Alsólendvai Híradó 1899, št. 5, str. 2. — A lenti iparos olvasókör. V: Alsólendvai Híradó 1902, št. 5, str. 2. — Az alsó-lendvai iparos olvasókör. V: Alsólendvai Híradó 1902, št. 30, str. 2.

²⁸ Iparos Olvasókör Lendvavásárhelyen. V: Alsólendvai Híradó, 1912, št. 6, str. 3; št. 7, str. 3.

²⁹ Kölcsonkönyvtár. V: Alsólendvai Híradó, 1899, št. 47, str. 2.

v tem, da so knjige prihajale v katoliške domove in področja, ne pa v luteranske. Tako so bili slednji primorani, da so se posluževali madžarskih knjig in seveda v madžarščini, tako duhovniki, ki so se šolali na Madžarskem, kakor tudi ostalo prebivalstvo, saj niti koledarja niso imeli, kaj šele kakšnega časopisa v svojem jeziku in protestantskem idejnem nazoru. Prekmurski protestanti dobijo svoj koledar in verski mesečnik v svojem jeziku po prvi svetovni vojni, ko so bili odtrgani od Madžarske upravno in politično in s tem tudi kulturno. Z ustanovitvijo lastne sinjorije (1922) steče med ljudstvo koledar in z njim verski mesečnik,²⁹ kasneje pa še nekaj drugih drobnih publikacij.³⁰

Tako so katoličani dobivali mohorjevke v drugi polovici 19. stoletja, sicer sprva res duhovniki in le nekaj vernikov, na prelomnici v 20. stoletje in prvih dvajset let pa širše množice. Tako lahko govorimo o zametkih zasebnih knjižnic med ljudstvom. Zato morda o tem nekaj več.

V dvainpetdesetih letih (1868—1920) je prišlo v Prekmurju do 53.794 mohorjevok (in štelo 9138 članov). Največ naročnikov je bilo v letih 1896—1905, in sicer 3210, obenem pa dobra tretjina vseh knjig v celotnem obdobju (19.260).³¹

Natančnejši statistični podatki kažejo naslednjo podobo:

Lendavska dekanija: Beltinci, Bogojina, Črensovci, Turnišče, Dobrovnik in Lendava

Leto	Naročnikov	Knjig	%
1868—1870	3	17	0,03
1871—1880	250	1.439	2,68
1881—1890	699	4.194	7,79
1891—1900	1.482	8.892	16,53
1901—1910	1.419	8.514	15,83
1911—1919	965	5.337	9,92
1868—1919	4.833	28.393	52,78

Največ naročnikov in knjig je bilo v župniji Beltinci in Črensovci, v Dobrovniku in Lendavi pa zelo malo zaradi madžarskega življa.

Soboška dekanija

Leto	Naročnikov	Knjig	%
1868—1870	2	12	0,02
1871—1880	289	1.679	3,12
1881—1890	820	4.920	9,15
1891—1900	911	5.466	10,16
1901—1910	1.322	7.932	14,75
1911—1919	665	3.671	6,82
1868—1919	4.009	23.680	44,02

Največ naročnikov je bilo v župnijah Tišina, Cankova, Murska Sobota, Jurij in Pečarovci.

²⁹ Leta 1920 je izšel za isto leto »Luther kalendar«, ki ga je v obsegu 32 strani uredil soboški duhovnik Stefan Kovač. Redno je začel izhajati nato v obdobju 1922—1942. Izhajal je pod naslovom »Evangelicanski kalendar«.

Mesečnik »Dusevni listi« je začel izhajati 20. 12. 1922 in je izhajal do 20. 4. 1941.

³⁰ Na literarnem področju sta največ delala Adam Luthar, ki je bil duhovnik v Puceneth, in upokojeni učitelj Janoš Flisar, ki je največ tudi prevajal iz madžarščine. Prevajadovala je literatura verske vsebine.

³¹ Prim. Ivan Skafar, Družba Sv. Mohorja in Slovenska krajina. — Celje, Mohorjeva družba, 1937.

Foslojpe hotela Dobray (danes hotel Zvezda), v katerem je domovala prva Narodna čitalnica v Murski Soboti

Porabski Slovenci

Leto	Naročnikov	Knjig	‰
1868—1870	—	—	—
1871—1880	27	162	0,30
1881—1890	38	228	0,41
1891—1900	78	468	0,87
1901—1910	77	462	0,85
1911—1919	71	401	0,76
1868—1919	291	1.721	3,20

Mohorjevke so bile najbolj zastopane v župniji Dolnji Senik in Gornji Senik. Skupaj je bilo 291 članov, med ta del Slovencev pa je prišlo 1721 knjig.³²

Slovenske knjige niso bile sicer zaželeno na področju Prekmurja, za kar imamo dokaze. Predvsem madžarska oblast, ki je imela povsem nasprotno cilje s tem področjem, je močno ovirala to dejavnost bodisi po uradni poti ali preko svojih vnetih pristašev, takoimenovanih madžarofilov s političnega vidika.³³

Največ zaslug pri širjenju knjig Mohorjeve družbe med Slovence imajo domači vidnejši duhovniki tedanjega časa, kot Ivanocy, Žižek, Klekl in Borovnjak.³⁴

Kljub odporu so na drugi strani Mure zavedni Slovenci na vso moč vztrajali, da bi Prekmurje duhovno dvignili in obenem nacionalno osvestili.

Dr. Anton Korošec je imel na državnozbornem zasedanju na Dunaju 16. 6. 1910 govor, v katerem je med ostalim povedal:

³² Glej op. 31, str. 8—11.

³³ Glej op. 31, str. 18—24.

³⁴ Glej op. 31, str. 12—25.

»Bili so časi, ko so naši očetje tihotapili iz Madžarske tobak preko Mure. In kar smo takrat mi štajerski Slovenci pridobili, to vračamo danes v obliki drugih kultur z izobrazbo in duševno kulturo. Vse to pa moramo vršiti skrito, zaprto in v temnih nočeh. Ljudje iz naših prosvetnih organizacij tihotapijo v vrečah knjige v temnih nočeh med prekmurske sonarodnjake, da se le-ti morejo izobraževati in gojiti lastno kulturo, katere jim ne dovoljuje madžarska notranja politika.«³⁵

Duhovnik Ivan Baša dogodke z druge strani opisuje takole: »Sem i ta smo dobili od same družbe, včasih pa od duhovnikov i drugih rodoljubov kakšni vekši pak knjig, štere smo razdelili med tistimi, ki so želeli čteti.«³⁶

Župnik Jakob Meško je med prvimi opozoril takratno slovensko javnost v Kresu za potrebe življa na levem bregu Mure, ko med ostalim piše: »Ali se ne bi dalo onim, ki pridejo sem preko Mure na delo — navadno so siromašni —, postreči s kako knjigo, ki v prahu zastonj leži? Rojaki na meji, preudarite, in tudi drugi daljni, mislite na svoje krvne brate onkraj Mure.«³⁷ Gotovo je imel Meško v mislih večernice, saj so bile te med ljudstvom najbolj razširjene. To je druga oblika, ki pa verjetno ni naletela na gluha ušesa.

Ce smo že pri mohorjevkah, naj še dodamo, da je število članov in s tem tudi knjig po prvi svetovni vojni vidno upadlo. Naraslo je le v letih 1929—1931, pa tudi ne kdo ve koliko. Vidneje je naraslo v lendavski dekaniji, v soboški dekaniji je v devetih župnijah naraslo, v treh padlo, leta 1936 pa v obeh dekanijah pet župnij več nima nobenega mohorjana. Vzrok je morda tudi v tem, da je bil obilnejši domači tisk (Klekl, Kolenc), izposoja knjig v šolskih knjižnicah, javnih knjižnicah in sezonstvo ter obdobje splošne gospodarske krize, ki se je odražala tudi na tem agrarnem področju.

Poleg naročnikov mohorjevka je bilo takoj v začetku še nekaj naročnikov zbirk Slovenske matice.^{37a} Nedvomno je Slovenska matica zaživela med prekmurskim ljudstvom po obisku in navezavi stikov Božidarja Raiča s takratnimi prekmurskimi duhovniki.

Boško za slovensko knjigo v Prekmurju pa so vodili tudi preprosti ljudje. Znan je na primer Janez Gabor iz Petanjec.^{37b} Nadalje je imel pomembno vlogo pri zbiranju in posredovanju zbranih knjig v Prekmurju tudi Ljutomer, predvsem družina Zacherl.^{37c}

Dokaj zgodaj zasledimo med prekmurskim ljudstvom časnike in časopise. Med njimi so bile tudi Bleiweisove Kmetijske in rokodelske novice, in sicer že leta 1847 ali morda kaj pozneje.^{37d} Da je imelo Prekmurje res dobre stike z desnim bregom Mure, priča med drugim podatek, da je prišlo do leta 1919 od tam 2,600.000 izvodov časopisov (novin) na 11,500.000 straneh.^{37d}

³⁵ Slovenska krajina. Zbornik. Beltinci 1935, str. 115.

³⁶ Kalendar srca Jezušovoga 1926, 17.

³⁷ Kres 1882, 522.

^{37a} Pismo dr. V. Siftarja avtorju tega sestavka z dne 27. 10. 1985.

^{37b} Prim. Slovenski gospodar, 21. 10. 1897, 2. 12. 1897, 13. 1. 1898, 7. 4. 1898, 6. 10. 1898, 22. 12. 1898, 26. 9. 1901, 9. 10. 1902, 13. 11. 1902.

^{37c} Slovenski gospodar, 11. 12. 1902.

^{37d} Pismo dr. V. Siftarja avtorju tega sestavka dne 27. 10. 1985. Med drugim omenja, da je omenjeno problematiko tudi sam raziskoval in ima o tem dve še neobjavljeni razpravi: Družbene razmere v Prekmurju do konca prve svetovne vojne, in Družbeno-ekonomske in kulturne razmere v Prekmurju med vojnami.

^{37d} Pismo dr. V. Siftarja avtorju tega sestavka z dne 27. 10. 1985. Prim. še: Lapašne I.: Razvojne smeri slovenskega novinarstva, str. 224—239. V: Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani. Ljubljana 1937.

Razvoj v času kraljevine SHS in Jugoslavije

Prva slovenska čitalnica v Murski Soboti je bila odprta leta 1920. Imenovala se je »Narodna čitalnica v Murski Soboti, Prekmurje«. Organizirala je predavanja, tečaje ipd.³⁸ Domovala je v prostorih hotela Dobray. Celotni inventar je leta 1923 prevzela knjižnica Sokolskega društva iz Murske Sobotne.

Po prvi svetovni vojni so si kot povsod drugod, tudi v Prekmurju, utirale pot razne stranke in gibanja. V svojih programih so se zavzemali tudi za knjižnice.

GROFOVSKE KNJIZNICE. — Na območju Prekmurja je bilo nekaj zemljiških gospodov, ki so imeli poleg veleposestev večje ali manjše gradove, oziroma pristave, ki so jih domačini imenovali »marofi«.³⁹

Grofovske knjižnice so bile torej zasebne, knjige so imeli v posebnih prostorih, ki so jih imenovali že takrat knjižnice. Nekateri so imeli svoje knjižnice v več sobah.⁴⁰ Iz dokaj zanesljivih virov lahko sklepamo, da so bile knjige pretežno v madžarskem jeziku, francoskem jeziku in nemškem jeziku. Znana je knjižnica beltinskih grofov *Zichy*, rakičanskih grofov *Batthiány*, grofov pri Gradu *Széchyjev*, grofov *Szápáry* v Murski Soboti in grofov *Matzenauer* v Prosenjakovcih.

Usoda knjig teh knjižnic je končala v rokah posameznikov, pretežno sorodnikov. Nekaj bi naj bilo uničeno tudi ob revolucionarnem vrenju po prvi svetovni vojni.

Knjižnico grofov *Széchy* pri Gradu je prevzel soboški župan Hartner⁴¹ in so jo po letu 1945 že nepopolno odpeljali v Ljubljano v republiški zbirni center.

Knjižnica soboških *Szápáryjev* je bila v več sobah.⁴² Obsegala je rokopise, listine v latinščini, madžarščini in prekmurščini,⁴³ hranila celo dve inkunabuli.⁴⁴ Ob izdaji popisa za dražbo leta 1930 je bilo za knjižnico napisano naslednje:

³⁸ Prekmurski glasnik, 1920, št. 10, str. 3.

³⁹ Glej op. 14! Pod besedo marof razumemo bolj kompleks gospodarskih posloplj, ki je bil kar med samim kompleksom njliv oziroma travnikov, čeprav v dobesednem prevodu pomeni žlvinorejski center (Mähr + Hof).

⁴⁰ Eden od dovolj znanih in dokazanih je primer gradu v Murski Soboti. Ob dražbi je bila knjižnica v treh sobah. Zaradi lažje predstave si oglejmo opremo te knjižnice, kakor pač navaja seznam, pripravljen za dražbo: Prva soba: 1 garnitura, pletena iz vrbovih vitric, belo plekana, rdeče obrobjena (1 zofa, 2 fotelja, utica z blaznami, miza, 2 stola); 2 fotelja iz španskega trstja; 1 tapetirani raztezni; 2 črna stola s pletenim sedežem; 1 schatselonque, furniran, tapetiran z baržunom in iz žime; 16 kopij helebard, med njimi dve afriški; 1 stara puška na 13 cevi; 1 rezljana omara iz trdega lesa; 6 regalov (police), ena trda, ostale mehke. Druga soba: 1 miza in 4 fotelji trdo maslveno: fotelji tapetirani s povoščenim platnom; 2 pisalnika, baročna s tabernakeinastima nastavkoma, furnirana; 1 stara rezljana skrinja na podstavku, trd les, nastavek močno obnovljen; 1 fotelj, novodoben, tapetiran z volnenimi preprogami, žima; 1 klop, bukovina in rdeče lužena; 1 etažera in omarica nad vrati iz orehovine; 3 stare omare za knjige, vse furnirane orehovina; 4 nove omare za knjige, narejene po starem vzorcu in furnirane; 4 police mehke, črne pleskane; 4 nizke police med okni iz mehkega lesa; 1 pridvižni zemljevid z ozemljem Reke, barvan in v okviru. Tretja soba: 1 velika miza, rezljana iz trdega lesa; 6 stojev z naslonili; 3 lahki stoli, sedeži pleteni; 2 veliki foteli, tapetirani s povoščenim platnom iz trdega lesa; 1 pisalnik iz hrastovine; 1 zgibljivi stol iz upognjenega lesa; 17 polic iz mehkega lesa, črne pleskane; 3 police med okni; 1 globus na mizi; 1 omarica za kataloge iz hrastovine, 4 večji in 2 manjša dela; 1 divan (klop) z vlaokim naslonjalom in 2 zgibljiva stola, vse iz hrastovine, vse bogato rezbano, tapetirano z rdečim baržunom in iz maslvenega lesa; 1 pisalnik v baročnem slogu na 10 predalov, rezljan in na smotnik (rolo).

Prim. Velika javna dražba, Murska Sobota (1930), str. 35–36.

⁴¹ Zadnji lastnik grof Béla Batthyány je živel sicer kot upokojeni huzarski polkovnik v Zalaegerszegu in ko je nanj pritiskala agrarna reforma, je 16. aprila 1930 iz Zsaaegerszega v pismu pooblastil Gezo Hartnerja, soboškega industrialeca, da proda vso njegovo premoženje in nepremičnino in v njegovem imenu podpiše vse listine za prepis v zemljiško knjigo. Hartner je vse kupil sam. — Prim. M. Kokolič, Prekmurski Slovenci 1919–1941, Murska Sobota 1984, str. 371.

⁴² Glej op. 40!

⁴³ Nekaj arhiva iz soboškega gradu je v Arhivu SRS v Ljubljani, nekaj malega pa v Pokrajinski in študijski knjižnici v Murski Soboti in v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti.

⁴⁴ Gre za dve inkunabuli, ki sta sicer uradno registrirani v knjigi *Gspan-Badallé, Inkunabule v Sloveniji*. (Ljubljana, SAZU, 1957 — pod reg. št. 770 in 776.) Naslova sta: GUIDO de Monte Rochen Manipulus curatorum.

[Augustae Vindelicorum,] Chrismann Heyny »anno LXX« [i. e. 1481]. 2°, got.

HIERONYMUS

Vitae sanctorum patrum, sive Vitas patrum.

[Argentinae, s. typ. n.,] non. mart. [7. III.] 1493. 2°, got.

»BIBLIOTEKA zavzema dve veliki sobi in eno malo. knjige, posebno stare, so po večini lepo vezane v sočasnih vezavah in dobro ohranjene. Starejša literatura je povečini znanstvena, mlajša je beletristična. Približno enakomerno so zastopane panoge kakor: filozofija, politika, narodno gospodarstvo, publicistika, socialno vprašanje. V lepih serijah se nahaja časopisje: Augsburgers Allgemaine Zeitung, Revue des deux mondes, The Illustrated London News in madžarsko časopisje pred l. 1848. Hungarica so zastopana v mnogimi pomembnimi tiski; med njimi se posebno odlikuje sistematična zbirka tiskov in rokopisov za zgodovino ogrskega državnega prava in ogrskega parlamentarizma. V vseh jezikih je zastopna memoarska literatura, politika in potopisje. Svetovna beletristika kaže vsa literarno pomembna imena; med njo je posebno bogata francoska in angleška skupina (Collection Tanebnitz v najstarejših številkah). Mnogo je del, ki so ilustrirana od znamenitih ilustratorjev in umetniško vezana.«⁴⁵

Lastnik soboškega gradu je bil grof Laszlo Szapary. Nekoč je bil član ogrske visoke zbornice in veleposlanik v Londonu. Živel je na Dunaju, kjer je tudi umrl 12. oktobra 1939 v 76. letu starosti.

Med bivanjem v Londonu je 8. 6. 1926 pooblastil soboškega odvetnika dr. Aleksandra Valyija, da ga je zastopal v zadevah agrarne reforme, kakor tudi v vseh ostalih pravnih zadevah. Težave so nastale, ker je bil Szapary močno zadolžen, ne samo doma, ampak celo v tujini. Premoženje je prišlo na dražbo. Toda tudi dražba ni mogla biti izvedena tako, kot so si to zamislili, ker so posegli vmes upniki iz tujine in začeli vso zadevo usmerjati po določilih mednarodnega prava.⁴⁶

Kot je bilo napovedano bi se naj prodaja knjižnice opravila pozneje kot ostalo, in sicer so napovedali datum 1. september. Poudarili so tudi, da so izklicne cene nastavljene nizko.

Za Szaparyjevo knjižnico s 17.000 zvezki se je potegoval Narodni muzej v Ljubljani.⁴⁷ Imovino je pogajal soboški industrialec Josip Benko. Ker pa so nastale težave zaradi zadolženosti, kakor je bilo malo prej povedano, se je Benko poleg prošnje za odobritev pogodbe zavezal in 8. 8. 1930 bankski upravi sporočil, da bo knjižnico prodal »v kolikor se zanjo poteguje, univerzi z malenkostnim poviškom«. ⁴⁸ Po Benkovih besedah se je sam Benko z ravnateljem Narodnega muzeja dr. Josipom Malom dogovoril, da bo odkupil razne predmete v vrednosti 195.360 din.⁴⁹

Druga novica je bila zapisana v Mariboru, ki se glasi: »Študijski knjižnici, ki želi nakupiti iz Szaparyjeve knjižnice v Murski Soboti nekaj znamenitih knjig, se dovoli podpora 30.000 Din kot akontacija na redno podporo za prihodnja leta.«⁵⁰ Toda ni moč zaslediti, da bi takratna Študijska knjižnica v Mariboru kaj kupila.⁵¹

Kako je bilo v končni fazi s Szaparyjevo knjižnico, še ni povsem znano. Videti je, da je bila razprodana po delih.

SOKOLSKA KNJIŽNICA. — Sokolsko društvo v Murski Soboti je bilo ustanovljeno 18. 3. 1920. Sokoli so imeli v svojem programu tudi kulturno dejavnost. In ena od njih je bila knjižnica. Knjižnica je bila ustanovljena leta 1922. Ob razpustu Narodne čitalnice je prevzela inventar in knjige sokolska knjižnica

⁴⁵ Od 4. avgusta 1930 naprej se vrši VELIKA JAVNA DRAŽBA premičnih v gradu Szapary v Murski Soboti. — [M. Soboti, 1930]. — Str. 100.

⁴⁶ Kokolj, n. d., str. 559–566.

⁴⁷ Kokolj, n. d., str. 561.

⁴⁸ Kokolj, n. d., str. 561.

⁴⁹ Kokolj, n. d., str. 561.

⁵⁰ Jutro 11(1930)211, z dne 19. 9., str. 2.

⁵¹ V poročilih Študijske knjižnice v Mariboru ni zaslediti glede tega ničesar. Tudi dokumentov ni nobenih o tem, da bi knjižnica kdaj kaj kupila iz omenjene zadeve. — Izjava dr. Staneta Kosa.

leta 1923.⁵² Knjige so bile sprva dostopne samo članom, izposojala pa je tedensko enkrat dve uri. Iz časnika Murska krajina⁵³ zvedemo zanimivost, da je nudila vpogled v seznam knjig Šentjakobske knjižnice v Ljubljani. Sprva je bila v prostorih hotela Dobray, leta 1929, ob dograditvi sokolskega doma, pa se je preselila v svoje prostore. V knjižnici so bile pretežno knjige v duhu sokola, veliko knjig za mladi naraščaj in veliko strokovne literature s področja sokolstva. Imela je tudi svojo čitalnico in nudila časnike.

V letu 1935 je delovalo 8 potujočih knjižnic. Matična knjižnica je štela 2183 knjižnih enot. Knjižnico so vodili naraščajniki sami. Med njimi so bili takratni dijaki Zoran Velnar, Teodor Ratkai, Aleksander Čisar, Jože Zrim in drugi.

Potujoče knjižnice so bile tam, kjer so bile čete. Ti kraji so bili: Beltinci, Cankova, Puconci, Petrovci, Šalovci, Moščanci, Brezovci, Bodonci in Rogoševci.⁵⁴

Potujoča knjižnica je bila organizirana tako, da so knjige vozili dijaki na kolesih v nahrbtnikih. Po zamenjavi knjig so knjige odložili v »skladišča«, ki jih je bilo menda tri.⁵⁵ Knjige je okupator skupaj z arhivom leta 1941 odpeljal ali uničil.⁵⁶ Beltinska knjižnica Sokola je imela čez 250 zvezkov in je poslovala dvakrat tedensko.⁵⁷

* * *

Po prvi svetovni vojni so si razne stranke utirale pot med prekmursko prebivalstvo. V svojih programih so se zavzemali tudi za knjižnice.

Dne 6. 1. 1923 je bila ustanovljena »Vjedinyena Prekmörszka sztranka«,⁵⁸ ki je postala privesek mariborske JDS. V svojem programu so med drugim ljudstvu zapisali:

»10. Provincne ceste i železnice naj se na državni strošek obdržavajo, delajo i popravljajo; verenavuk ogvišajouče šole, apoteko, doktora i knižarnico vesnicam; ...«⁵⁹

Program je kot številni drugi programi ostal le na papirju. Stranka je imela na političnem področju veliko dela in borb, tako da niti na kulturno ni stopila v tej meri, kot je sicer dobrohotno in spodbujajoče napovedala.

KNJIZNICA JUGOSLOVANSKE MATICE. — Leta 1924 je ustanovila Jugoslovanska matica v Murski Soboti svojo podružnico. Med drugim so sklenili, da bodo ustanovili za prebivalce tega področja potujočo knjižnico. Nuditi so hoteli pretežno slovenske knjige, kajti ugotovili so, da je prav na tem področju glede tega velika vrzel. Sprva so ustanovili 8 potujočih knjižnic, in sicer v Dobrovniku, Kobilju, Križevcih, Bodoncih, Markovcih, Vidoncih, Gerlincih in v Velikih Dolencih. Knjige so izposojali večinoma učitelji, ki so vodili tudi potrebno osnovno evidenco, oz. »sestavili knjižnične kataloge in vodili izposojevalni zapisnik«.⁶⁰

⁵² Murske Sobočke kazne. — V: Mörzska krajina, 1922, št. 3, str. 2. Glej še: Novine, 1923, št. 1, str. 3.

Kokolj v svojem delu navaja gornje vire, ko piše: »Liberalni prišleki so kmalu ustanovili Narodno čitalnico v Soboti. Dobila je inventar in prostore nekdanjega madžarskega soboškega Kazina, ki mu je predsedoval odvetnik dr. Vladimir Škerlak. Čitalnici je predsedoval odvetnik dr. Irgollč, toda že 28. oktobra 1922 so društvo razpustili, ker ni zadovoljevalo svojih članov, imetje pa predali soboškemu Sokolu.« (Str. 79.) V odmevu na omenjeno pisanje se oglašja Vladimir Škerlak (sin omenjenega odvetnika) in pojasnjuje takole: »Sokoli so hoteli prevzeti lokal in inventar Narodne čitalnice, zato so vpisali v čitalniško društvo toliko svojih članov, da so tvorili večino. Ta večina je potem izglasovala, da se čitalnica z lokalom in inventarjem vred pripoji k Sokolu.« — Prlm. Vladimir Škerlak, Zgodovinske kot izrazi individualizem. — V: Književni listi (Delo), 28. 3. 1985, (str. 8).

⁵³ Murska krajina, 1935, št. 48, str. 3.

⁵⁴ Izjava Franca Flegarja (19. 4. 1985), dolgoletnega aktivnega člana in organizatorja pri Sokolu v Murski Soboti.

⁵⁵ Glej op. št. 54!

⁵⁶ Glej op. št. 54!

⁵⁷ Sokolsko društvo Beltinci. — Murska krajina, 1932, št. 31, str. 3.

⁵⁸ Mörzska krajina, 14. 1. 1923. — Prlm. še Kokolj, n. d., str. 132–135.

⁵⁹ Mörzska krajina, 1923, št. 2, str. 1.

⁶⁰ N. Brumen, Knjižnice v Pomurju. — Knjižnica 8(1964), št. 3–4, str. 154.

V obdobju 1925—1927 so nabavili še okrog 400 knjig in ustanovili še 8 potujočih knjižnic, ki so bile v naslednjih krajih: Kuzma, Cankova, Krog, Fokovci, Gederovci, Puconci, Petrovci in Serdica. V času 1928—1930 so ustanovili še naslednjih 10 potujočih knjižnic v krajih Andrejci, Martjanci, Trdkova, Strukovci, Kupšinci, Pertoča, Gornji Slaveči, Kruplivnik, Šalovci, Pečarovci. S tem je bilo leta 1930 kar 26 potujočih knjižnic, v vsaki 30—60 knjig, skupaj nekeje 1200 zvezkov.⁶¹

Leta 1936 je imela knjižnica okrog 1300 knjig, razdeljene so bile po 25—50 enot na »30 ambulantnih knjižnic«. Po razpustu Jugoslovanske matice je prevzela knjige Soča. Veliko je bilo istih naslovov. Knjige so ostale med ljudstvom, čeprav so imeli v centrali shranjene reverze.⁶²

V dopisu Klubu prekmurskih akademikov je zapisano: »Ako si je nadel KPA to vzvišeno nalogo, da ustvari med narodom knjižnice, bi to služilo kakor nalašč sedanjim amb. knjižnicam. Jug. Matica je imela namen postaviti temelj po vaseh. Ta namen se je tudi dosegel.« Nato nadaljuje v želji, »Da bi lahko te knjižnice povečali, vam na željo dopošljem tudi seznam, kje in koliko knjig ima vsaka knjižnica.«⁶³

JAVNA BORZA DELA v Ljubljani, ekspozitura v Murski Soboti, je junija 1929 kupila »za ednok 37 knjig pripovedne vsebine«, med njimi precej praktičnih priročnikov, npr. »Nemščina brez učitelja«, ki so bile namenjene sezonom v Nemčiji in Franciji. Ob vrnitvi s sezonskega dela so morali delavci knjige vrniti.⁶⁴

KNJIŽNICE ZVEZE KULTURNIH DRUŠTEV. — Zveza kulturnih društev v Mariboru je uvedla tudi v Prekmurju akcijo za zbiranje knjig in za formiranje knjižnic. Konec leta 1932 je izdala naslednji poziv:

»Zbirajte knjige za obmejne knjižnice!

Podpisana zveza kulturnih društev v Mariboru ima iz več kot 20 obmejnih krajev prošnje za ustanovitev ljudskih knjižnic. Da bi mogla vsaj nekaterim prošnjam ugoditi, prosi vsa šolska vodstva in vse narodno občinstvo po deželi in po mestih, da zbere vse v posameznih hišah odvišne in v to svrhu primerne knjige ter jih odpošlje ali naravnost na naslov zveze, ali pa jih hrani pri šolskih vodstvih, obenem pa zvezi sporoči. Šolska vodstva pa prosimo, naj zvezo po dopisnici obveste, da bo poslala svojega zaupnika po knjige.

Opozarjamo pa, da pridejo v poštev v prvi vrsti leposlovne knjige (povesti, romani itd.), v drugi vrsti lažji gospodarski, zgodovinski in drugi podobni spisi. Težke znanstvene in statistične knjige so za ta namen samo balast.

Prosimo, da se ta akcija izvrši *najkasneje do 20. decembra* ter se naj do tega termina zvezo o uspehih v posameznih krajih obvesti potom dopisnice.

Zveza Kulturnih društev
v Mariboru, Cankarjeva ul. 1.⁶⁵

Do leta 1935 je Zveza kulturnih društev v Mariboru ustanovila po Prekmurju 22 javnih ljudskih knjižnic. Namen knjižnic je bil, da ustvarijo nekak temelj domači knjižnici.⁶⁶

⁶¹ Podatki na podlagi poročila o potovalnih knjižnicah podružnice Jugoslovanske Matice v Murski Soboti, ki ga je predal študijski knjižnici v Murski Soboti G. Čížek.

⁶² Dopis Klubu prekmurskih akademikov z dne 25. 2. 1936. — Fasc. 3/62.

⁶³ Glej op. 62!

⁶⁴ Knjige za našo delavstvo. — Novine, 1929, št. 21, str. 3.

⁶⁵ Murska krajina, 11. dec. 1932, str. 1.

⁶⁶ Dopis ZKD Maribor Klubu prekmurskih akademikov z dne 13. 1. 1936. — Hranil PSK v M. Soboti, fasc. 3/55.

Narodna čitalnica v Murski Soboti
Prekmurje

Izkaznica

za član p. g.

Višek v. Petičev

V M. Soboti, dne 1. 6. j. 1949

Za odbor:

J. Farnar
L. c. predsednik

Aug. Kozar
L. c. tajnik

Izkaznica Narodne čitalnice v Murski Soboti

Knjižnice so bile v naslednjih krajih:⁶⁷

Benica	Petišovci
Bogojina	Predanovci
Dolnja Bistrica	Puonci
Srednja Bistrica	Pertoča
Črensovci	Rogaševci
Domanjševci	Šalovci
Gederovci	Tešanovci
Gorica	Tišina
Kuzma	Turnišče
Ižakovci	Velika Polana
Odranci	Zamostje

Vsaka knjižnica je imela okrog 60 knjig. Iz poročil knjižničarjev je razvidno, da so ljudje brali zlasti v zimskih mesecih in da je »v zadovoljivi meri«.⁶⁸

Ko je Klub prekmurskih akademikov ob ustanovitvi svoje potujoče knjižnice zaprosil pomoč Zvezo kulturnih društev v Ljubljani,⁶⁹ so ti vlogo odstopili pristojni zvezi v Mariboru. Ta je z dopisom⁷⁰ prošnjo zavrnila, ker potrebuje za svoje knjižnice, ki jih ima tudi v Prekmurju. Natančno opišejo svoje delovanje in izražajo željo po vzajemnem sodelovanju, ne pa konkurenci. Želijo tudi, da bi imela vsaka naselbina svojo knjižnico, nato pa bi fond v obstoječih povečevali.

⁶⁷ Glej op. 66!

⁶⁸ Glej op. 66!

⁶⁹ Dopis ZKD 1. ljubljana Klubu prekmurskih akademikov z dne 9. 1. 1936. — Hranl. PSK v M. Soboti, fasc. 3.

⁷⁰ Glej op. 66!

KNJIŽNICA MUZEJSKEGA DRUŠTVA. — Čeprav je bilo Prekmursko muzejsko društvo ustanovljeno leta 1935, vidimo prve zametke za to knjižnico že leta 1932.

Kleklove Novine so pod naslovom »Ka nam je potrebno?« pisale: »V našoj krajini je precj inaci kak indri med Slovenci. Mi smo do oslobojenja ne meli slovenskih šol, zato se je čtenjé pri nas ne moglo tak vkoreniniti kak indri. Iz toga shaja, da so indri v vnomog naprej od nas, ka je ne naša krivda. Je pa naša dužnost, da se trüdimo zamüjeno popraviti. Mladi rod, ki se že trinajst let v šolaj slovenski vči, dosta več i raj čte kak starejši. Zato pa trbe mladini, tak starejšoj kak mlajšoj, dati priliko, da ne zaostane.«⁷¹ V nadaljevanju beremo o potrebi po branju, posebno med kmečkim življem. »Težko je najti dnesden kmečkoga človeka, ki ne bi nikaj márao za to, ka se godi okoli njega, blüzi i daleč po sveti, ki ne bi stalno čteo knige i novine, si bogato svoje znanje i spoznanje, si plemenito mišljenje i čütenje.«⁷² Eno od rešitev predlaga pisec članka tudi ustanavljanje društev. Piše: »Posebno velko skrb mora meti društvo za knižnico. To je vreclec vsakomi mislečemi človeki, iz šteroga dobi veselje, plemenitost i znanje. Kniga nam naj postane stalen dober prijateo. V začetki je dobro, da čtejo knige vsi skupno: tak se privadijo pravoj književnoj slovenščini i se navadijo prav čteti, tak da opazijo vse lepote, štere so skrite v knigi. Dober voditeo ravno s knjigami lejko najbolje obogati düha, če prav pokaže že mladini, kak trbe čteti.«⁷³

Nadalje so Novine priobčile naslednji pozivni članek z naslovom »Naše stare knige«:

»Što bi šče dnesden mislo kaj na stare knige? Mladi rod ne poštüje bogzna kak naše knige, štere so bile štampane pred 50 leti i šče prle. Če vmerjejo dedek ali mamica, šteriva sta skrbno shranjüvala indašnji Evangeliom i Biblijo pa v največkšem poštenjej mela »Molitveno knigo — staroslovensko«, se vse, ka je šče ostalo pri hiši starih knjig, navadno zavrže i večkrat tüdi v ogen zmeče. Tak se zgodi pri največih hišaj. — Premalo znamo ceniti i čüvati stare pa tüdi novejše knige. Kelko lepoga čtenja so meli naši predniki, nam znajo povedati stari dedeki. Dnesden se redko najde starinska kniga. Vse je skoro prejšlo. Za par 10 let niti ne bodemo znali, kakše knige so meli naši očacje. Ali nas te nede sram, da smo tak malo spoštovali knige, ki so sad našega düševnoga življenja?! O narodi, ki ne poštüje svojih velikih mož, pravimo, da je ne vreden svobodnoga življenja. Tak bodo pravili tüdi nam, če si ne občüvamo trüde naših velikih mož, ki so meli pri tom svojem deli samo eden namen, kak bi nas osrečili. poplemenitili i na isto višino kulture (izobrazbe) zdignoli — kak so drügi Slovenci. Da se kaj takšnega ne zgodi, se je odločilo nikelko akademikov (med njimi par bogoslovcev), da zberejo te knige; od vsakše izdaje bar edno. Zbiranje se je že začnolo.«⁷⁴

V 48. številki Novin istega leta⁷⁵ zasledimo članek »Prekmurska knjiga«, sicer brez podpisa, ki začenja takole: »Kdor hoče biti živa mladika svojega naroda, mora brez nehanja črpati iz njegovega duhovnega življenja. Literatura pa je eno najodličejših ustvarjenj narodovega duha, ki nas z njim veže in ga v nas oživlja. Živo poznavanje literature našega naroda je tedaj pogoj zvestobe narodu.« Nato v kratkem predstavi najznamenitejše prekmurske pisce in njihova dela, vse z namenom, da v ljudeh vzbudi čüt po ohranitvi starih knjig. Zaklju-

⁷¹ Novine, 19(1932), št. 36, str. 1.

⁷² Prav tam.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ Novine, 19(1932), št. 43, str. 2.

⁷⁵ Novine, 19(1932), št. 40, str. 2.

čuje z naslednjimi besedami: »Naša dolžnost je, da zberemo dela svoje minulosti, če hočemo, da bo živel v naši bodočnosti tvorni duh.«⁷⁶

Studentje, predvsem katoliški, so že leta 1932 zbirali stare prekmurske knjige in pripravili razstavo.⁷⁷ Razstava je bila 13. in 14. avgusta 1932 v telovadnici državne realne gimnazije v Murski Soboti. Poleg redkih starih knjig v prekmurščini in drugih tiskanih del, so bile razstavljene še stare rokopisne turniške in cehovske pravice in knjige.⁷⁸ Razstavo sta v glavnem pripravila Vilko Novak in Ivan Zelko. Knjige so shranili v Črensovcih v Našem domu.

Visokošolci so z zanosom z novim šolskim letom v Novinah spet priobčili poziv k akciji z nekaj spodbudnimi informacijami pod naslovom »Naša knjižnica«.⁷⁹

⁷⁶ Prav tam, str. 3.

⁷⁷ Novine, 19(1932), št. 33, str. 6; Murska krajina, 1(1932), št. 24, str. 3.

⁷⁸ Novine, 19(1932), št. 34, str. 4.

Kokolj v svoji knjigi Prekmurski Slovenci navaja napačen datum razstave, in sicer 14. in 15. avgusta 1932. Isto napako ima tudi v svoji bibliografiji. (Glej: Kokolj, Prekm. Slov., str. 297–298; Kokolj, Prekmurje . . . , str. 100, stolpec 2.)

Vabilo za razstavo v Novinah se glasi:

»Razstava prekmurskih knjig i novin od najstarejših do najnovejših bo v telovadnici drž. realne gimnazije v soboto 13. avg. ob 9 v.ri t v nedelo 14. avg. ob 10 v.ri. Vúpamo se, da se najde dosta takših, ki se bodo veselili trudi naših visokošolcov i si poglednejo razstavo, kakše je pri nas ešče ne bilo. Vstop brezplačen.« (1932, 33/6.)

Obvesilo v Murski krajini pove nekoliko več:

»Razstava prekmurskega tiska. — Nekateri akademiki priredijo v telovadnici drž. realne gimnazije v M. Soboti razstavo, ki bo pokazala po možnosti vse knjige in časopise v prekmurskem narečju. V soboto, 13. t. m. ob 9 uri bo otvorjena za dijaštvo, v nedeljo, 14. t. m. ob 10 uri pa za ostalo občinstvo ter bo dostopna je te dni. Prosimo točnosti, ker bo ob navedenem času nagovor o prekmurski literaturi. Ker bo to edinstvena in izredno kulturna pridobitev, upamo na obilno udeležbo.« (1932, 24/3)

Poročilo o razstavi je bilo objavljeno prav tako v Novinah, kjer je zapisano:

»Naše knjge, pisane v našem narečju, so razstavili naši visokošolci v sobočki gimnaziji 13-ga i 14-ga avgusta. Prvi den je razstavo obiskalo do 60 dijakov, drugi den pa okoli 50 ljudi, iz Sobote prav malo. To je bila prva prilika, da smo mogli videti skoro vse naše knjge, štere so bile napisane v 200 letih! Poleg starinskih evangelijskih i molitvenih knjig je bilo preci šolskih, dale kalendarije, prvi letnik Novin i boljševiške Novine. Poleg toga smo videli tudi z rokov pisane stare tórianske pravice i cehovske knjge. Dale je bilo tudi preci takših snisov, ki pišejo od naše Krajine književno slovenski ali vógrski. — Zdaj zbirajo naši dijaki po vesnici vsakovrstne redke knjge, da shranijo v posebnoj knjižnici. Po hižaj se takše knjge ničilo — pa za kakših 50 let nišče nede več znao, če in gda što v našoj krajinl knjge pisao. Záló ne bi pokazali spametnosti i spoštovanja do svojih očakov, če ne bi očuvali naše stare knjge. Za znanost bo takša knjižnica posebnoga pomena. Dijaštvo črensovčke fare je darovalo že 50 Din v tó namen i je s tem pokazalo, da razmi pomen toga deta. Prosimo vse dijaštvo, duhovnike i učitele, naj zbirajo knjge v našem narečju za knjižnico. Navodila, kama se naj knjge izročijo, dobite naskori v Novinaj.« (1932, 34/4)

Murska krajina je poročala z majhnimi ugovori:

»Razstava prekmurskega tiska. V soboto in nedeljo je bila razstava prekmurskega tiska v telovadnici tukajšnje realne gimnazije. Vso priznjenje prirediteljem, ki so st zastavili nalogo, da zberejo tisk tičoo se Prekmurja in da s tem pokažejo našemu dijaštvo in inteligenci kaj se je ustvarilo na tem torišču od 18. stol. dalje. Zastavljena naloga je bita velika, a žal je moraj vsakdo priznati, kdor je obiskal razstavo, da so kljub temu, da so hoteli dati z razstavo, pobudo za zbiranje prekmurskega tiska zijale vrzeli, ki so ustvarile mnenje gotove tendence. Opravičilo, da niso dobili potrebne spise in tiske, v svrhu vsaj delnega pregleda duhovnega ustvarjanja v Prekmurju, ne držt, ker v tem slučaju še ne bi smeli stopiti pred javnost.

Kje so bili časopisi kakor: Prekmurski Glasnik, Murske Novine itd. Ali niso izhajale v prekmurščini? Mislim, da ne bi očastile njim silčne časopise na razstavi. Doprinese so prav tako svoj delež k povzdigi prekmurskega duhovnega ntevanja! Ozkosrdnost je že večkrat uničila sadove še tako trudopolnega dela.« (1932, 25/3).

Po vsej verjetnosti so se Novine obregnile prav v to poročilo, ko so 4. 9. 1932 odgovorile:

— Prejeli smo: Tisti list, ki je pokazao veliko nerazumevanje za razstavo naših knjg, naj takše »strokovnjaške« opomine objavi ob priliki morebitne razstave — humorističnih listov. — (1932, 36/6).

⁷⁹ Novine, 19(1932), št. 36, str. 4.

Informacija in poziv obenem se glasi:

»Naši visokošolci so začnoli zbirati knjge v našem narečju. Zelejo osnovati knjižnico, ki naj čuva delo naših prednikov. Zabeleki so že tti, pokazala jih je tudi razstava v Soboti. Za zdaj bodo kolge shranjene v Našem domu v Črensovcih. Vsi tisti, ki se zanimajo za to delo, naj pošiljajo knjge i darila borestovci in Zelci v Črensovce. Dijaštvo črensovčke fare ta darovalo za knjižnico 50 D, obiskovalec razstave 67 Din i i novo knjgo (30 Din). To pa ne zadostuje niti za omarico, zato se prinočamo za pomoč. Največ knjg so dozdaj darovale biše v črensovski fari. Vsem darovalcom iskrena zahvala. Prosimo dijaštvo i vso inteligenco, da nam pomagajo, naše ljudstvo pa, da daruje stare knjge v tó namen.

— Časom se iz toga razvile lena knjižnica, ki bo v Soboti dala priliko našoj inteligenci — vúpamo, da tudi takšo dobimo — spoznavati našo preteklost na globoko. Ar bo to prvovrsto in polrebno kulturno delo, ga želj naša visokošolska mladina izvesti! Vsi, ki spoznajo potrebo, pa nam bodo pomagali. — Visokošolci.« (1932, 36/4).

Do ustanovitve Prekmurskega muzejskega društva (PMD) v Murski Soboti je prišlo 23. 6. 1935. Za knjižničarja je bil izvoljen Ivan Zelko, takrat še študent teologije, a že dober poznavalec preteklosti Prekmurja in strasten zbiralec knjig za knjižnico.⁸⁰ Zbrane knjige z raznimi akcijami so tako prišle iz Našega doma v Črensovcih v varstvo Prekmurskega muzejskega društva, ki je zdaj zbiral in dopolnjeval dobljeni fond knjig.

Nekaj dragocenih tiskov so ob okupaciji raznesli soboški madžarski gimnazijski profesorji, predvsem Bálint in Kádár.⁸¹ Usodo knjižnice je rešil rojak dr. Avgust Pavel, ki je živel v Sombotelju in bil zelo vpliven v kulturnem življenju Madžarske med obema vojnama. Na podlagi naročila Magyar Kir. Vallás és Közoktatásügyi Miniszteriumnak valamint a Közgyűjtemenyek Országos Főfelügyelőségének je bil popisán inventar Prekmurskega muzejskega društva, med drugim tudi knjižnica. V komisiji so bili osnovošolski ravnatelj Franc Gumilar, gimnazijski profesor Bela Bálint in namestnik ravnatelja somboteljskega muzeja dr. Avgust Pavel. Ob popisu 30. 10. 1943 je imela knjižnica 492 enot, skoraj vso prekmuriano, med njo redke tiske, tekoče tiske in nepopolne primerke periodike.⁸²

Knjige so bile umaknjene in shranjene ves čas vojne v soboški osnovni šoli. Varuštvo je prevzel dr. Avgust Pavel. Po vojni so bile vključene v fond na novo ustanovljene študijske knjižnice, kjer so še danes.⁸³

KNJIŽNICE KLUBA PREKMURSKIH AKADEMIKOV. — Klub prekmurskih akademikov je bil ustanovljen 3. 4. 1934. V svojem obsežnem narodno prosvetiteljskem programu si je zastavil nalogo tudi v kulturno področje. Že ob sami ustanovitvi so predlagali ustanovitev kulturnega odseka.⁸⁴ Prvi zametki za knjižnico so videni že na začetku. Od provizije raznih prodanih knjig⁸⁵ so sredstva namenjali za knjige v klubovo knjižnico.

Dne 20. 11. 1935 so na eni od odborovih sej predlagali ustanoviti potujočo knjižnico, iz katere bi posojali zasebnikom in tudi društvom. Ustanovili so odsek za knjižnico, v katerega so bili imenovani Sapač, Škerlak, Zver, Kranjec in Čačinovič kot načelnik propagandnega krožka. V prvi vrsti so imeli nalogo pripraviti načrt, pravilnik in nabiralno akcijo.⁸⁶

Pri tem velja omeniti, da se je prav v začetku tridesetih let začelo močno oživljati v Prekmurju društveno življenje. Skoraj vsako društvo si je prizadevalo za lastno knjižnico. O tem se je pisalo in spodbujalo tudi v sredstvih javnega obveščanja. Novine so na primer v članku »Ka nam je potrebno?« med ostalim zapisale: »Posebno veliko skrb mora imeti društvo za knjižnico. To je vrec vsakomisi mislečemu človeki, iz šteroga dobi veselje, plemenitost i znanje. Kniga nam naj postane stalen dober prajateo. V začetki je dobro, da čtejo knige vsi skupno; tak se privadijo pravoj književnoj slovensčini i se navadijo prav čteti, tak da opazijo vse lepote, štere so skrite v knigi. Dober voditeo ravno s knjigami lejko najbolje obogati dūha, če prav pokaže že mladini, kak trbe čteti.«⁸⁷

⁸⁰ Ivan Zelko, roj. 1912 v Črensovcih, duhovnik, se je že kot bogoslovec zanimal za domačo zgodovino in slovstvo. Proučeval je pretežno starejšo prekmursko zgodovino in o tem objavil več razprav in knjig. — Več o njem glej: Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 297–298.

⁸¹ Opomba B. Horvála. — Prim. N. Brumen, *Knjižnice v Pomurju*, str. 159.

⁸² Zapisnik popisa in seznam v koplji je v PŠK v M. Soboti, fasc. 57.

⁸³ Prim. Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 297; N. Brumen, *Knjižnice v Pomurju*, str. 159.

Knjige so danes v PŠK v Murski Soboti shranjene kot del posebne zbirke v trezoru in po knjižničnih predpisih obdelane.

⁸⁴ Zapisnik z ustan. občnega zbora dne 3. 4. 1934 v Murski Soboti. — Shranjen v PŠK v M. Soboti, fasc. 82.

⁸⁵ Zapisnik z redne odborove seje dne 18. 8. 1934.

⁸⁶ Zapisnik 8. odborove seje, ki je bila 20. 11. 1935.

⁸⁷ Novine, 19(1932), 36, str. 1.

Tega poslanstva so se prav dobro zavedali tudi člani Kluba prekmurskih akademikov. Zato so toliko bolj vneto stopili v zbiralno akcijo za knjige.

Na seji, ki je bila 9. 12. 1935, je bilo rečeno, da je krožek že izdelal poslovnik za potujočo knjižnico in oblikoval prošnje na razne naslove za pridobitev knjig. Dogovorili so se, da bodo prošnje takoj razposlali. Zaradi »tehničnih ovir« so sestavo odseka spremenili. V novi sestavi so bili Jože Tivadar, Ivan Zver, Franc Sapač in Jože Podlessek.⁸⁸

Na naslednji seji odbora (16. 12. 1935) je Jože Tivadar poročal, da so naredili 25 intervencij in povsod so obljubili knjige. Slovenska matica je naklonila kar 800 knjig. Prostor za knjige bodo prosili dr. Mustera.⁸⁹

Dopis so poslali tudi na Zvezo kulturnih društev v Ljubljano, ki je z dne 9. 1. 1936 odgovorila, da so prošnjo odstopili Zvezi kulturnih društev v Mariboru, ker ZKD Ljubljana »ne more posegati v delokrog svoje posestrime v Mariboru, kamor tudi krajevno spadate.« Svojo zalogo knjig pa so že razdelili.⁹⁰

ZKD Maribor je odgovorila 13. 1. 1936⁹¹ in med drugim zapisala: »Iz tega dopisa posnamemo, da Vam ni znano naše delovanje v Prekmurju kar se tiče ustanavljanja ljudskih knjižnic.« Nadalje poročajo, da imajo v Prekmurju 22 javnih ljudskih knjižnic, ki jih naštejejo; vsaka ima 60 knjig. Zaključujejo: »Vašemu vabilu torej žal ne moremo ugoditi ter Vam odstopiti knjige, ker jih rabimo za naše knjižnice, ki jih ustanavljamo in zamenjavamo. Pač pa želimo, da bi bilo naše skupno delo pri ustanavljanju knjižnic v Prekmurju vzajemno, ne pa morda konkurenčno. Predvsem bo treba ustanoviti čimveč knjižnic, tako, da bo imela v doglednem času vsaka večja naselbina svojo knjižnico. Potem se naj še le obstoječe knjižnice povečajo.«

Iz Maribora je Društvo jugoslovanskih akademikov z dne 31. 7. 1936 KPA sporočilo, da »V času enega tedna smo zbrali nad 200 knjig beletristične in poljudnoznanstvene vsebine, upamo pa to število v nadaljnjih tednih še znatno dvigniti.«⁹² Kako so pristopili v Mariboru k tej akciji, je vredno vse pohvale. saj v enem naslednjih dopisov beremo: »Spričo naraščajoče madžarske iredentistične propagande v Prekmurju pa smatramo za svojo narodno dolžnost, da pomagamo tovarišem iz Prekmurja pri nabiralni akciji knjig za snujoče se potovalne knjižnice. Apeliramo tudi na ostala tovariška društva v prepričanju, da bodo pravilno pojmovala važnost tega dela in prispevala svoj delež.«⁹³ Iz dopisa z dne 4. 9. 1936 vidimo, da so nabrali okrog 500 knjig in jih kmalu pošljejo.⁹⁴

Akcija je naletela na dober odziv tudi drugod po Sloveniji. Iz državne meščanske šole v Škofji Loki so sporočili, da so zbrali učenci meščanske šole 90 knjig, pri tem pa pripominjajo: »Knjige seveda niso prvovrstne, ne odlično ohranjene, ampak so vsaj v takem stanju, da jih je možno čitati, to se pravi, da listov v njih ne manjka. Vezanih je le malo, večina je broširanih.«⁹⁵

Iz seznama, sestavljenega v obliki poročila 22. maja 1936,⁹⁶ imamo razvid mreže odzivnosti šol, ki so sodelovale v akciji.

⁸⁸ Zapisnik 9. seje z dne 9. 12. 1935.

⁸⁹ Zapisnik 10. seje z dne 16. 12. 1935.

⁹⁰ Dopis shranjen v PSK Murska Sobota, fasc. 3/60.

⁹¹ Dopis shranjen v PSK Murska Sobota, fasc. 3/55.

⁹² Dopis shranjen v PSK Murska Sobota, fasc. 3/77.

⁹³ Dopis shranjen v PSK Murska Sobota, fasc. 3/37.

⁹⁴ Dopis shranjen v PSK Murska Sobota, fasc. 3/4.

⁹⁵ Dopis z dne 28. 8. 1936. — Shranjen v PSK Murska Sobota, fasc. 3/3.

⁹⁶ Seznam je podpisal Rud. Pregelj. — Shranjen v PSK Murska Sobota, fasc. 3/65.

»Do sedaj so poslale sledeče šole knjige:

1. Drž. mešč. šola Moste pri Ljubljani
2. Drž. dekliška mešč. šola Celje
3. Drž. učiteljska šola Ljubljana
4. Drž. realna gimn. Kralja Aleksandra Zedinitelja Kranj (2 krat)
5. Dekliška mešč. šola Šmihel pri Novem mestu
6. Drž. mešč. šola Slov. Bistrica
7. Samoupravna v. gimnazija v M. Soboti
8. Drž. klasična gimnazija Maribor (2 krat)
9. II. drž. dekl. mešč. šola Maribor
10. Drž. mešč. šola Litija
11. Uršulinske šole Ljubljana
12. Drž. deška mešč. šola Ribnica
13. III. drž. v. gimnazija Ljubljana
14. II. dekl. mešč. šola Ljubljana
15. Drž. deška mešč. šola Generala Rud. Maistra Maribor
16. Drž. mešč. šola Senovo
17. Drž. realna gimn. Novo mesto
18. Drž. mešč. šola Šoštanj
19. Mešč. šola šolskih sester Celje
20. Drž. mešč. šola Dr. Franceta Prešerna Jesenice.«

Pripeti seznam, ki torej ne spada v sklop omenjenih šol, pa je popis 36 knjižnih enot, ki jih je darovala Študijska knjižnica v Mariboru.

KPA je poleg tega organiziral razne proslave, katerih dohodek je bil namenjen knjižnici. Na seji, ki je bila 25. 5. 1936, so predlagali za knjižnico slavnostno akademijo, apel javnosti v slovenskih časopisih in obdaritev najboljših učencev osnovnih šol s knjigami.⁹⁷

Prireditve v korist potujoče knjižnice je bila 11. 7. 1936.⁹⁸ Tudi ostali dve akciji sta bili realizirani.⁹⁹

Knjige so bile sprva vskladiščene pri klubovih funkcionarjih (Tivadar, Šerbec, Kovač, Hegeduš, leta 1936 pa je postal zbirni center doma pri tajniku Ernestu Titanu v Črnelavcih.¹⁰⁰ V septembru 1936 je na eni od sej Rudi Čačinovič predlagal, da bi dali vse knjige vezati. S tem bi omogočili trpežnost knjig.

Dne 3. 10. 1936 je bilo s posebno pogodbo predano v varstvo in brezplačno izposojno Društvu kmečkih fantov in deklet v Borejcih 200 knjig. Prevzel jih je Koloman Cigüt.¹⁰¹

Da je bila v letu 1936 glavna in osrednja klubova naloga knjižnica, zelo nazorno poroča na obnem zboru za leto 1936 eden od funkcionarjev kluba v svojem poročilu: »Drugo fazo klubovega dela v tej poslovni dobi bi karakteriziral z akcijo za potujočo knjižnico v Prekmurju. Po neuspehu z gimnazijo — jasno ne po naši krivdi — se naš polet ni zmanjšal. Polni zanosa smo se vrgli z vsemi razpoložljivimi močmi na delo. Hvala s tega mesta tistim članom, ki so odboru k ostvaritvi započete akcije na kakršen koli način pripomogli in poziv na delo onim, ki so doslej stali ob strani. Danes šteje knjižnica ca 3000—4000 knjig, če

⁹⁷ Zapisnik s seje 25. 5. 1936. — Vsi zapiski shranjeni v PSK Murska Sobota, fasc. 82.

⁹⁸ Zapisnik s seje 8. 6. 1936 in zapisnik s seje 18. 7. 1936.

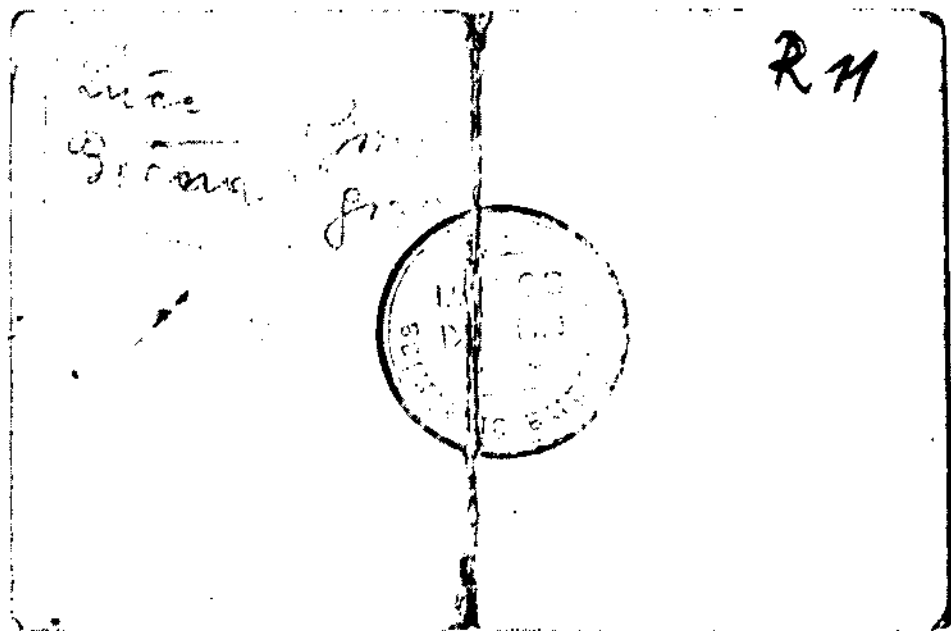
⁹⁹ Glej op. 98 — zapisnik s seje 18. 7. 1936.

¹⁰⁰ Zapisnik s seje 26. 9. 1936 in zapisnik s seje 5. 11. 1936.

¹⁰¹ Pogodba je shranjena v PSK Murska Sobota, fasc. 82.

vštejem one v večih izvodih. Zadovoljivo so nas nagradile šole z nabiralno akcijo, saj so poklonile našemu ljudstvu v dar ca 2000 vseh knjig. Veliko tozadevno razumevanje je pokazala banska uprava, ki nam je šla v vsakem oziru — tako z denarno podporo kot s knjigami na roko. Žal knjižnica iz tehničnih in finančnih ozirov še ne služi svojemu namenu, za kar bo pa upam v kratkem poskrbel novi odbor.¹⁰²

Novine so početje glede formiranja potujoče knjižnice pod okriljem KPA napadle, zavrnilo, ker »majo te končni cio, ka se s slabimi knjigami vzeme moralno moč i versko čutenje lüdstva i tak na kriva pota spela vse kmečko življenje. To je teda delo i cio Kluba prekmurskih akademikov, gde se zbira en deo naše visokošolske mladine.«¹⁰³ KPA je odgovoril v Murski krajini, med ostalim: »... Novine so poleg Slomškovih knjig zasledile v neki knjigi pesmico 'o nočni vlačugi'... Klubove knjižnice še niso nameščene. Klub je koncem minulega šolskega leta na vsaki osnovni šoli v Slovnski krajini (ki jih je okrog 80) obdaroval nekaj učencev s slovenskimi knjigami. Nemogoče je bilo, da bi knjižničar v kratkem času, ki nam je bil na razpolago, temeljito pregledal ca. 400 knjig. Namen klubovih knjižnic pa je v nacionalnem pogledu zavarovati prekmursko ljudstvo pred tujimi vplivi in ga pritegniti v slovensko kulturno občestvo. Napako, ki jo bo z ozirom na ta cilj kazala knjižnica v prvih letih, bomo postopoma odstranjevali. Na 'Novine', ki trdijo, da so primerne le Slomškove knjige, se seveda ne bomo ozirali. Slomškovo knjižno delo je le majhen del tega, kar se danes imenuje slovenska kultura. Seveda pa lahko 'Novine' kljub temu nadzirajo klubove knjižnice in vse nedostatke javljajo nam ali oblastvu.«¹⁰⁴

Stampiljka Narodne čitalnice v Murski Soboti

¹⁰² Rokopis poročila shranjen v PSK Murska Sobota, fasc. 82.

¹⁰³ Novine, 26. 7. 1936, št. 20, str. 1.

¹⁰⁴ Murska krajina, 1936, št. 31, str. 2—3.

Prvi knjižničar je bil Štefan Kovač,¹⁰⁵ zadnji pa Ivan Šiftar.¹⁰⁶ Šele v letih pred vojno je KPA uspelo organizirati knjižnično mrežo. Organizirali so jo pretežno v Goričke predele, od koder so bili tudi nekateri čiani oziroma znanstva. V spodnji, južni del, knjižnica ni prodrla zaradi verskih ideoloških razmer. Knjige za posamezne centre so bile pripravljene in shranjene v posebnih lesenih kovčkih ali omaricah, iz katere so tudi izposojali.¹⁰⁷ V omarici je bilo 50 do 100 knjig, glede na obseg knjige in število prebivalstva. Znani so centri v vaseh Šulinci, Petrovci, Boreča.¹⁰⁸ Ivan Šiftar, ki je bil knjižničar v obdobju 1938—1941 pravi,¹⁰⁹ da so knjige leta 1941 pripeljali na Petanjce. Junija istega leta je prišel šolski upravitelj tišinske osnovne šole Števančec in knjižnico zaplenil. Šiftarjevemu bratu Francu so naročili, da jih odpelje na Tišino. Knjige so naložili na voz, voz pripravili tako, da so knjige med prevozom padale na cesto, da so jih lahko ljudje pobirali. Preostanek knjig so nato na Tišini zakurili. Del knjig so uspeli s cekarji na kolesu odpeljati v Gederovce, kjer jih je učitelj Franc Šebjančič razdelil med ljudstvo. Arhiv potujoče knjižnice KPA je Ivan Šiftar v začetku vojne spravil v Mursko Soboto k Mariki Kardoš (Mariji Duh). Leta 1943 je bila pri njih aretacija in tako je tudi ta arhiv uničen. Nekaj arhiva¹¹⁰ je bilo v Petrovcih in Sebeborcih, kar pa je bilo prav tako uničeno ob prihodu okupatorja, v Sebeborcih celo pozneje.¹¹¹

KNJIŽNICA ZAVEDNOSTI. — Katoliško akademsko društvo Zavednost je imelo prav tako manjšo knjižnico za svoje člane.

Pred nastankom Jugoslavije se je pod okriljem Klekla v Črensovcih zbirala mladina in ustanovili so Društvo prekmurskih dijakov. Osnovni cilj so imeli prebujati slovensko narodno zavest med mladino in odraslimi. Pozneje se je društvo preimenovalo v Prekmursko podružnico Slovenske dijaške zveze. Konec leta 1923 se je preimenovalo v Slovensko katoliško akademsko društvo Zavednost s sedežem v Beltincih.¹¹²

»Zavednost je imela manj posvetnih članov, večino članstva so bili mariborski bogoslovci, sprejemala pa je tudi srednješolce, ki pa niso imeli pravice glasovanja. Idejno so se oblikovali pod vplivom duhovnikov, ki so navadno bili na sestankih društva; njihova beseda je bila odločilna. Katoliški dijaki in visokošolci, ki so jim tedaj rekli akademiki, so se zanimali za slovenski jezik in slovensko preteklost ter gojili zavest o narodni individualnosti...«¹¹³

Iz razpoložljivih podatkov vidimo, da je bil vsako leto izvoljen novi knjižničar.¹¹⁴

KNJIŽNICE DRUŠTVA KMEČKIH FANTOV IN DEKLET. — Prvo Društvo kmečkih fantov in deklet je bilo ustanovljeno v Prekmurju leta 1934, in sicer v Vanča vasi. Naloga je bila v organiziranju in osveščanju kmečkega prebivalstva, seveda mladega.¹¹⁵ Prirejali so razna strokovna predavanja s področja kmetijstva, organizirali tekmovanja in kulturne prireditve. Slednje so imeli največ v zimskem času. Najbolj mikavne so bile odrske igre, ki so jih prirejali

¹⁰⁵ Iz zaplisluka s seje 30. 8. 1936 je razvidno, da so za prvega knjižničarja predlagali Stefana Kovača.

¹⁰⁶ Po ustni izjavi Ivana Šiftarja je bil zadnji knjižničar Ivan Šiftar.

¹⁰⁷ Izjava Side Pörš in Jožeta Podleska.

¹⁰⁸ Izjava Side Pörš in Franca Ziška iz Adrijanec.

¹⁰⁹ Ustna izjava Ivana Šiftarja.

¹¹⁰ Ustna izjava Jožeta Podleska in Side Pörš iz Murske Sobote.

¹¹¹ Ustna izjava Side Pörš, poročenc Podlesek.

¹¹² Kokolj, Prekmurski Slovenci, str. 161—165.

¹¹³ Kokolj, Prekmurski Slovenci, str. 103.

¹¹⁴ Leta 1932 bi naj vodil knjižnico Miško Kranjec — po izjavi Jožeta Brunca iz M. Sobote; — prim. Novine, 6. 9. 1931, 35/2. Znana sta še kot knjižničarja Pavel Berden in Geza Grabar. — Prim. Kokolj, n. d., str. 164—165 in dopis KPA z dne 22. 8. 1935 v PSK Murska Sobota, fasc. 3/2.

¹¹⁵ Prim. Stefan Kuhar: Društva kmečkih fantov in deklet v Pomurju — progresivno gibanje kmečko-delavske mladine. — Tipkops v PSK Murska Sobota, fasc. 110.

tudi po drugih vaseh. V Prekmurju je bilo ustanovljenih več društev. V nekaterih društvih so imeli tudi knjižnico. Knjižnice po obsegu niso bile velike. Nekatera društva so si izposojala knjige celo od Kluba prekmurskih akademikov, med njimi DKFD iz Borejec pri Murski Soboti.¹¹⁶

Zelo dobro je bila knjižnična dejavnost zastopana na Goričkem. Kar v treh zaporednih vaseh so bile knjižnice, in to v Petrovcih, Šulincih in Adrijanecih. V Adrijanecih je v obdobju pred vojno izposojala mladinka Lidija Lucu, v Petrovcih Franc Belec, v Šulincih pa Viktor Kerčmar. Nekaj knjig je pred okupatorjevim uničenjem rešil ljubitelj in član Franc Žiško iz Adrijanec. Iz ohranjenih primerkov je videti, da so bile knjige primerno vezane in tudi opremljene, celo z ustrežno štampiljko društva.¹¹⁷

Omembe vreden je podatek iz društev Puconci in Vaneča. Septembra 1940 so zaprli tajnika Okrožja, dva člana DKFD v Puconcih in dva na Vaneči. Obe društvi so razpustili, zaplenili arhiv in knjižnico.¹¹⁸

KNJIŽNICE PROSVETNIH DRUŠTEV. — Med vojnama so v večjih krajih zaživela razna prosvetna društva. V sklopu svojih sekcij so imela tudi knjižnico, ki pa ni bila velika. Za soboško območje so v letu 1938 zabeležene knjižnice v naslednjih krajih: Cankova (327 enot, izposoje 897), Martjanci (85 enot, izposoje 176), Grad (188 enot, izposoje 139), Jurij (70 enot, izposoje 40).¹¹⁹

Javne knjižnice

Nekatera društva so se začela odpirati iz ozkih krogov tudi navzven. Pri knjižnični dejavnosti so izposojala tudi ostalim. Seveda pa je lahko član društva oskrboval s knjigami člane v družini, ki niso bili včlanjeni. Tako nastane že tu prva mreža v prepletanju. Zelo odprte so bile knjižnice DKFD in KPA, ki so bile organizirane v sistemu potujoče knjižnice. Pozneje je podobno vlogo prevzela sokolska knjižnica, o kateri smo že govorili.

Javne knjižnice so dosegle svoj vrhunec pred drugo svetovno vojno. Do neke mere so sicer zadovoljevale potrebe po vaseh, nikakor pa ne potreb v samem mestu Murski Soboti. O tem je že pisal Rudi Čačinovič in med drugim zapisal: »Sobota ni razpolagala v stari Jugoslaviji z zadostno in sodobnim prilikam odgovarjajočo javno knjižnico. Sicer so poslovale v Soboti tri več ali manj javne knjižnice: sokolska, prosvetna in novo ustanovljena knjižnična podružnica Delavske zbornice v Ljubljani, vse tri pa so razpolagale samo z nekaj tisoč knjigami ... vsem trem je manjkalo sodobne literature, kar je v največji meri občutilo soboško dijaštvo. Očitno je bilo, da je ob takem stanju tudi pri širšem občinstvu upadlo zanimanje za knjigo in so vse tri knjižnice le životarile.«¹²⁰

KNJIŽNICA DELAVSKE ZBORNICE. — Po posredovanju soboške podružnice ZZZ je Delavska zbornica v Ljubljani odprla v Murski Soboti leta 1940 knjižnico, ki je bila javna. Prostora je imela v Delavskem domu v združni pisarni. Poslovala je dvakrat tedensko po dve uri. Knjižnica je imela izposojnino, sprva 50 par, pozneje 1 dinar. Knjižni fond je obsegal okrog 1000 knjig.¹²¹

¹¹⁶ Glej op. 101.

¹¹⁷ Ohranjene izvode knjig DKFD ima še vedno v zasebni zbirki Franc Žiško iz Adrijanec na Goričkem.

¹¹⁸ Prim. Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 357.

¹¹⁹ Statistika knjižnic po stanju 31. avgusta 1938, ki jo je pripravil srečki šolski nadzornik. — FSK Murska Soboti.

¹²⁰ Vprašanje javne knjižnice v Soboti; Mariborski Večernik Jutra 1940, št. 51, str. 5. — Citat povzet po N. Brumen, *Knjižnice v Pomurju*, str. 156.

¹²¹ Knjižnica Delavske zbornice v Murski Soboti; Murska krajina 1940, št. 16, str. 3; Novine 1941, št. 5, str. 3 in št. 6, str. 3; Novine 1940, št. 1, str. 5.

LJUDSKA KNJIŽNICA SOKOLSKEGA DRUŠTVA. — Konec leta 1940 je postala sokolska knjižnica javna. Poleg slovenskega leposlovnega oddelka je imela še slovenski mladinski in poučni oddelek, srbohrvaški in nemški oddelek. Izposojala je vsako nedeljo dopoldne od 11. do 12. ure v Sokolskem domu.¹²² O usodi te knjižnice ob prihodu okupatorja je bilo že povedano.

Na podlagi uradnih podatkov v Krajevnem leksikonu Dravske banovine so bile sokolske knjižnice še v Gederovcih, Strukovcih, Pečarovcih, pri Gradu in na Cankovi.¹²³

Iz Krajevnega leksikona Dravske banovine lahko izpišemo še ostale javne knjižnice v Prekmurju.¹²⁴ V soboškem srezu so bile v naslednjih krajih: Krupljinik, Kuzma, Gor. Petrovci, Bakovci, Krog, Jurij, Markovci, Šalovci, Vel. Dolenci, Tešanovci. Potujoče knjižnice so bile v Bodoncih, Fokovcih, čitalnica v Križevcih, na Pertoči pa knjižnica Jugoslovanske matice. V lendavskem srezu so bile knjižnice v naslednjih krajih: Bratonce, Dokležovje, Filovci, Bogojina, Crensovci, Dol. Bistrica, Mostje, Lendava, Turnišče. Narodna knjižnica je bila v Melincih in Mali Polani, v Gančanih pa knjižnica Gasilskega društva. Knjižnice so imele največ 300 zvezkov.¹²⁵

Šolske knjižnice

Iz ohranjenih šolskih poročil in kronik je razvidno, da je bilo nekoč tudi po šolah izredno malo šolskih knjig. Mladina se je komaj opismenila, da bi pa posegala po knjigah, ni bilo mogoče. Redki izobraženci so imeli po nekaj sto knjig v zasebni knjižnici, prav tako ljubitelji lepe besede. Ti so imeli shranjene knjige v omarah in skrinjah in so jih tudi posojali, pretežno v zimskem času, sosedom.

Za šolske knjižnice v Prekmurju je potemtakem začetek z nastankom priključitve Prekmurja v kraljevino SHS. Oblikovanje šolskih knjižnic je narekovalo več dejavnikov. Eden osnovnih je bil osveščanje mladine v duhu pripadnosti k slovenskemu matičnemu narodu. Otroci so bili v dobi učenja in vzgoje in z njimi je bilo lažje kot s prevzgojo odraslih. Za poglobitev in osveščanje narodnostnega duha so skrbela tudi skoraj vsa društva, ustanovljena v Prekmurju po nastanku nove kraljevine.

Od srednjega šolstva je bilo v Prekmurju le malo šol. To so bile meščanske šole, gimnazija, kmetijska in trgovaška (pozneje ekonomska) šola. V Dolnji Lendavi je delovala še vajenska šola, v Murski Soboti pa Obrtno nadaljevalna šola.¹²⁶

Glede knjižnic v osnovnih šolah po Prekmurju imamo dokaj zanimive podatke, ki jih je pripravil srezki šolski načelnik soboškega sreza.¹²⁷ Podatki so sicer znani samo za soboški srez, stanje pa prikazano na dan 31. 8. 1938.

¹²² Ljudska knjižnica Sok. društva v M. Soboti; Murska krajina 1940, št. 43, str. 3

¹²³ Krajevni leksikon Dravske banovine, Lj. 1937, str. 452–464.

¹²⁴ Prav tam, str. 452–464.

¹²⁵ Prav tam, str. 299–307.

¹²⁶ Miroslav Kokolj; Prekmursko šolstvo, Murska Sobota 1977.

¹²⁷ Glej op. 119.

Kraj	Naslov	Število (knjižna zaloga)	Izposoja ¹²⁶
Adrijanci	šolska*	212	156
	učiteljska	195	64
Andrejci	šolska	266	416
	učiteljska	196	166
Bakovci	šolska	127	376
	učiteljska	265	214
Bodonci	šolska	242	1012
	učiteljska	212	93
Brezovci	šolska	115	66
	učiteljska	124	16
Budinci	šolska	64	67
	učiteljska	112	24
Cankova	šolska	267	1690
	učiteljska	322	160
D. Slaveči	šolska	160	624
	učiteljska	178	26
Domanjševci	šolska	209	376
	učiteljska	171	123
Fikšinci	šolska-mladinska	224	608
	učiteljska	158	26
Fokovci	šolska	171	150
	učiteljska	130	6
Gederovci	šolska	68	209
	učiteljska	73	47
Gerlinci	šolska	169	936
	učiteljska	163	120
Gor. Lendava (Grad)	šolska	136	118
	učiteljska	201	34
Gor. Slaveči	šolska	167	274
	učiteljska	102	95
Hodoš	šolska	115	95
	učiteljska	126	20
Kančevci	šolska	110	280
	učiteljska	165	20
Kramarovci	šolska	130	46
	učiteljska	182	35
Križevci	šolska-mladinska	121	413
	učiteljska	263	26

¹²⁶ Podatki za izposoje so od 1. 6. 1937 do 1. 8. 1938.

* V listini »šolarska«.

Kraj	Naslov	Število (knjižna zaloga)	Izposoja ¹²⁸
Krog	šolska	249	810
	učiteljska	181	112
Kruplivnik	šolska	198	315
	učiteljska	220	19
Kupšinci	šolska	179	138
	učiteljska	143	48
Kuzma	šolska	165	165
	učiteljska	179	59
Mačkovci	šolska	208	102
	učiteljska	264	200
Markovci	šolska	182	572
	učiteljska	95	13
Martjanci	šolska	141	320
	učiteljska	155	97
Moravci	šolska	186	265
	učiteljska	101	45
Moščanci	šolska	45	45
	učiteljska	36	29
M. Sobota	šolska	208	1300
	učiteljska	219	72
Pečarovci	šolska	212	1890
	učiteljska	156	48
Pertoča	šolska	129	1800
	učiteljska	200	60
G. Petrovci	šolska	162	132
	učiteljska	135	115
Predanovci	šolska	101	278
	učiteljska	122	8
Prosenjakovci	šolska	109	670
	učiteljska	188	120
Puconci	šolska	547	547
	učiteljska	123	32
Sebeborci	šolska	153	348
	učiteljska	163	163
Serdica	šolska	203	198
	učiteljska	244	33
Stanjevci	šolska	118	374
	učiteljska	120	67
Strukovci	šolska	165	349
	učiteljska	137	19

Kraj	Naslov	Število (knjižna zaloga)	Izposoja ¹²⁸
Sv. Jurij (Rogaševci)	šolska	176	150
	učiteljska	165	60
Šalovci	šolska	228	640
	učiteljska	160	46
Šulinci	šolska	162	135
	učiteljska	112	56
Tešanovci	šolska	162	440
	učiteljska	219	10
Tišina	šolska	124	913
	učiteljska	190	64
Trdkova	šolska	111	347
	učiteljska	149	65
Vel. Dolenci	šolska	172	1762
	učiteljska	191	43
Vidonci	šolska	216	487
	učiteljska	206	24
Vučja Gomila	šolska	163	175
	učiteljska	169	34
Zenavlje	šolska	146	125
	učiteljska	149	66

Šole niso imele svojih prostorov za knjižnico. Knjige so bile shranjene v omara-
rah po razredih in na hodniku. Prav tako učiteljska knjižnica, morda z izjemo
kje v zbornici (če je ta sploh bila) ali kar v učiteljevem stanovanju.¹²⁹

Od srednjih šol je bila prva meščanska deška šola, ki je bila ustanovljena
leta 1913 v Murski Soboti. Iz šolskega izveštja za šolsko leto 1916/17¹³⁰ je raz-
vidno, da se je mladinska knjižnica obogatila s knjigami v vrednosti 155 K,
učiteljska pa sploh ne, ker je bil znesek tako majhen, da je komaj zadoščal za
predplačilo revij.¹³¹ Dobili so edino iz meščanske šole v Kőröndu odvečni
Revai nagy lexikon. Naslednje šolsko leto (1917/18) se je mladinska knjižnica
obogatila za 156 K, učiteljska pa prav tako z ničemer.¹³²

Prekmurje je dobilo prvič gimnazijo jeseni 1919.¹³³ To je bila državna realna
gimnazija, ki je vse do konca med obema vojnama doživljala krepka krizna
obdobja.¹³⁴ Prirast knjig v dijaško knjižnico je bil dokaj reven. Na leto je pre-
jela knjižnica nekaj deset knjig, največ kot razne darove. Iz šolskega poročila
za leto 1936/39 vidimo, da je imela komaj 1696 knjig, od tega v slovenskem
jeziku 1022 knjižnih enot, ostalo v drugih jezikih (393 srbohrv., 112 franc., 152

¹²⁸ Ustne izjave starejših učiteljev in šolske kronike.

¹²⁹ A muraszombati m. kir. állami polgári fiúiskola értesítője az 1916/17 iskolai évről. 3. évf., str. 6.

¹³⁰ Prav tam, str. 6.

¹³¹ A muraszombati m. kir. állami polgári fiúiskola értesítője az 1917/18 iskolai évről. 4. évf., str. 6.

¹³² Zbornik Petdeset let gimnazije v M. Soboti. Murska Sobotka 1969. — Prim. še Kokolj, Prekmurako šolstvo, str. 531.

¹³³ Več o tem glej v: Kokolj, Prekmurako šolstvo, str. 531—546.

nem., 10 ruskih in 9 angleških).¹³⁵ V profesorski knjižnici je bilo ob koncu šol. leta 1938/39 736 del v 828 zvezkih. Nekaj knjig je bilo izločenih v dijaško knjižnico, ker so bile v profesorski knjižnici premalo izposojane, medtem ko so jih v dijaški pogrešali. Večina knjig je bila nabavljena z denarjem šole same.¹³⁶

Leta 1939 je bila ustanovljena **Zasebna dvorazredna trgovska šola** Združbe trgovcev za srez Murska Sobota v Murski Soboti. Istočasno sta bili ustanovljeni dijaška in profesorska knjižnica.¹³⁷ Dijaška knjižnica je imela ob koncu šol. leta 1939/40 kar 113 del s 126 zvezki. Večino knjig je nakupil šolski odbor Združbe trgovcev, nekaj pa so jih darovali člani sami. V šolskem letu 1940/41 se knjižnica ni povečala.¹³⁸ Učiteljska knjižnica je v šol. letu 1939/40 nabavila 64 del s 65 zvezki. Vse knjige so bile v glavnem pridobljene z nakupom. V šol. letu 1940/41 se je profesorska knjižnica povečala z 18 zvezki. Takšno je bilo tudi stanje obeh knjižnic ob prihodu okupatorja aprila 1941.

Srednja kmetijska banovinska šola v Rakičanu, ki je bila dokončno ustanovljena leta 1938,¹³⁹ je imela tik pred drugo svetovno vojno v učiteljski knjižnici okrog 1000 zvezkov, pretežno strokovnih knjig s področja kmetijstva.¹⁴⁰

V Murski Soboti sta bila še dva dijaška doma, katoliški »Martinišče« in Evangeličanski dijaški dom.

Za knjižnico katoliškega internata »Martinišče« je dokaj zgovoren podatek, da je imela leta 1938 temeljno knjižno zalogo 600 enot, izposoje pa v šol. letu 1937/38 790 enot.¹⁴¹ Stanje se do začetka vojne ni bistveno spremenilo. Večina knjig je bila nabožne vsebine, leposlovje pa pretežno iz katoliških založb.¹⁴²

Skromna je bila knjižnica evangeličanskega dijaškega doma, ki niti gojencev ni imel veliko. Tudi ta je imela pretežno učne, poučne in nabožne knjige. Nekaj leposlovja je bilo takega, ki je bilo izdano v Ameriki v založbi prekmurskih izseljencev.¹⁴³

Učiteljska knjižnica na osnovni šoli v Murski Soboti je imela 1941. leta 400 zvezkov, Jugoslovansko učiteljsko udruženje v Murski Soboti, ustanovljeno leta 1936, je imelo 700 zvezkov, med njimi 350 prekmurskih tiskov.¹⁴⁴

Srezi načelnik dr. Franc Bratina je v Novinah leta 1938 pisal, da so v Prekmurju »povsod primerne in lepe učiteljske in šolske knjižnice, na 44 šolah (v okraju M. Sobota) pa je tudi javna ljudska knjižnica s primernim številom knjig, ker prebivalstvo rado čita.«¹⁴⁵

Knjižnice v času okupacije

Nemške okupatorske enote so zasedle Prekmurje 6. aprila 1941, čez deset dni, 16. aprila 1941, pa predale Prekmurje madžarskemu okupatorju.¹⁴⁶

Okupatorjeva raznarodovalna politika vsekakor tudi knjižnicam ni prizanesla. Tisočletna težnja asimilacije in prav tako tisočletna trdoživost življa na levem bregu Mure sta se ponovno soočili. Okupator je odstranil vse slovenske knjige. Kar je bilo vrednega, je šlo v Budimpešto in v Sombotelj.

¹³⁵ Izvestje drž. realne gimnazije Kneza Kocija (s samoupravnim 7. in 8. razredom) v Murski Soboti za šolsko leto 1938/39. V Murski Soboti, 1939, str. 18–19.

¹³⁶ Prav tam, str. 18–19.

¹³⁷ I. letno izvestje zasebne dvorazr. trgovske šole Združbe trgovcev za srez Murska Sobota v Murski Soboti za šol. leto 1939/40, str. 12.

¹³⁸ Ekonomska srednja šola v Murski Soboti. Poročilo za razdobje 1938–1952. Murska Sobota, 1953, str. 63–64.

¹³⁹ Prlm. Kokolj, Prekmursko šolstvo, str. 547–549; F. Mikuž, Izvestje (ban. kmet. š. v Rakičanu) za čas od 1927 do 1936.

¹⁴⁰ Brumen, Knjižnice v Pomurju, str. 156.

¹⁴¹ Glej op. 119.

¹⁴² Ustna izjava Lojzeta Kozarja iz Odrancec (19. 5. 1985).

¹⁴³ Ustna izjava Franca Oučka iz Murske Sobotice (21. 5. 1985).

¹⁴⁴ Izjava Mira Stubla iz Murske Sobotice.

¹⁴⁵ Novine 1938, št. 50, str. 6.

¹⁴⁶ Prlm. Ferdo Godlina, Prekmurje 1941–1945. Murska Sobota 1980, str. 22–29.

Iz javnih in društvenih knjižnic so rešili vneti ljubitelji knjig nekaj knjig, ki so jih skrivali in hranili doma.

O sokolski knjižnici, knjižnici Prekmurskega muzejskega društva in Kluba prekmurskih akademikov je bilo že povedano.

Po madžarski okupaciji so pobrali po šolah vse slovenske knjige in zemljevide. Odstranjene knjige so začeli nadomeščati z madžarskimi. V ilustracijo morda le nekaj podatkov.

Gimnazija je v šol. letu 1942/43 imela v dijaški knjižnici 983 knjižnih enot (prirast 933), profesorska pa 1181 (prirast 762) in prejela 32 znanstvenih in pedagoških revij.¹⁴⁷ Naročila je najpomembnejše leksikone in slovarje; celo knjige za obvezno branje so bile v zadostnem številu.¹⁴⁸

Knjižnica *dvorazredne trgovske šole* v Murski Soboti je postala celo ljubljenska raznih madžarskih ustanov, ki so ji darovale knjige, kot so ministrstvo, osrednji statistični urad v Budimpešti, osrednje knjižnice, Državna zveza industrialcev, Akademija znanosti itd.¹⁴⁹

Prvo leto so imeli v profesorski knjižnici 552 knjig in je na koncu šol. leta 1943/44 narasla že na 1163 zvezkov,¹⁵⁰ dijaška pa 585 enot. Šola je dobivala še več strokovnih revij in časnikov.¹⁵⁰

Najbolj revna je bila *meščanska šola*, ki je imela najmanj prirasta, pa tudi knjižna zaloga je bila skromna.¹⁵¹

Šolske knjižnice, kakor tudi ostale, so vodili učitelji in profesorji ob svojem rednem delu. Pri nekaterih dijaških knjižnicah so asistirali marljivi dijaki, prav tako ljubitelji lepe besede.

Leta 1941 je bilo v časniku *Muraszombat és Videke* zapisano, da bodo dobili ljudske knjižnice kraji: Bogojina, Beltinci, Črensovci, Dol. Bistrica, Srednja Bistrica, Lipa, Gomilice, Gančani, Dokležovje in Hotiza. Pripomnili so, da ljudje komaj čakajo na madžarske knjige.¹⁵²

Madžari so nadaljevali tudi s kazini in tako so že v začetku 1942 odprli v Lendavi kazino s knjižnico.¹⁵³

Soboški župan Nandor Hartner je februarja 1942 predlagal, da se v kazinu ustanovi tudi knjižnica, vsak član kazina pa bi naj daroval tri madžarske knjige.¹⁵⁴ Soboška hranilnica je podarila v ta namen 64 zvezkov.¹⁵⁵ Svoje prostore je dobila knjižnica ponovno v hotelu. Knjižničar je bil dr. László Džuban, ki je posloval enkrat tedensko dve uri.¹⁵⁶

Leta 1943 je začel delovati *Polgári kör* (Meščanski krog).¹⁵⁷ Zaživelo je tudi Prekmursko madžarsko prosvetno društvo (VMKE) v Murski Soboti. Načrtovali so ustanovitev potujoče knjižnice, prosvetnih centrov s prosvetnimi prireditvami.¹⁵⁸ Izposojevalno knjižnico v Murski Soboti je imel leta 1943 Miklós Vertes.¹⁵⁹

¹⁴⁷ A muraszombati m. kir. állami gimnázium masodik évkönyve az 1942/43 iskolai évről. Szombathely 1943. str. 27.

¹⁴⁸ Prav tam, str. 27.

¹⁴⁹ A muraszombati magyar királyi állami (koed) kereskedelmi középiskola évkönyve az 1941/42 iskolai évről. Muraszombat, 1942, str. 21.

¹⁵⁰ Prím. *Ekonomiska srednja šola v Murski Soboti. Poročilo za razdobje 1930—1952*. Murska Soba, 1953. Str. 63—64.

A muraszombati m. kir. állami koed. kereskedelmi középiskola évkönyve az 1943—44 iskolai évről. Muraszombat, 1944, str. 15.

¹⁵¹ A Muraszombati m. kir. áll. polgári leányiskola évkönyve az 1943/44 iskolai évről. Muraszombat, 1944, str. 16.

¹⁵² Magyar népkönyvtárak felállítása. — *MÉV* 1942, št. 31, str. 2.

¹⁵³ Megalakult az alsólendvai kaszinó — *MÉV* 1942, št. 5, str. 2.

¹⁵⁴ *MÉV* 1942, št. 6, str. 3.

¹⁵⁵ *MÉV* 1942, št. 7, str. 2.

¹⁵⁶ *MÉV* 1942, št. 49, str. 2.

¹⁵⁷ *MÉV* 1943, št. 10, str. 1.

¹⁵⁸ *MÉV* 1943, št. 11, str. 1; *MÉV* 1943, št. 15, str. 2—3.

¹⁵⁹ *MÉV* 1943, št. 36, str. 2.

V splošnem so imele društvene knjižnice v času okupacije zelo malo knjig in tudi izposoja je bila slaba. Tako so v kazinu leta 1943 izposodili samo 15 zvezkov.¹⁴⁰

Sklep

Iz celotnega prikaza je dokaj dobro razvidna rdeča nit, to pa je ugotovitev, da je bila najprimernejša oblika posredovanja knjig prav potujoča knjižnica, ki je našla pot v vsako vas in do vsakega in to ob zelo minimalnih stroških. In še dandanes je to način pri mnogih narodih, kjer se prebuja bralna zavest.

Summary

The article gives a historical survey of the development of librarianship in Prekmurje from the beginnings until the defeat of Nazism. This area of study has so far not been dealt with so extensively.

Librarianship in Prekmurje begun to develop quite late. There were no monasteries, both parish and private libraries were poor. Counts' libraries, of which there were 9 all together in Prekmurje, were very beautiful and rich.

Prekmurje was administratively, politically and also culturally depended on Austrian-Hungarian, but mostly on the Hungarian culture. The great majority of Prekmurje intellectuals were educated in Hungary.

At the end of the last century there developed libraries, belonging to societies and clubs. The first public library in Prekmurje, which was a mobile library, can be traced from 1906.

With the founding of the secondary schools and the establishment of elementary education, school libraries begun to develop. This development was seen most clearly when Prekmurje was included in Yugoslavia after the First War, although the origins are found in the middle of the war. The Library of the Club of Prekmurje Academics and the one of the Society of Farmers' Sons and Daughters, who had a particular purpose, were also important. Other libraries such as religious, political and national had a strong influence.

When the occupation begun at the beginning of the Second World War the library books were destroyed or taken to Hungary. Librarian Slovene stock was exchanged for a Hungarian stock of books. From available data it is clear that the Hungarian occupiers tried to introduce as many Hungarian libraries as possible in villages and societies in order to change the national character of the place, as they also did deliberately in the educational process in schools, whether elementary or secondary.

From the above it can be seen that the best form of library activity in Prekmurje was the mobile library. It was the most successful for it offered books to people at home and it also operated with few expenses.

At the turn of 20th century some Catholic priests made great efforts to distribute books published by the Mohor Society, among the people.

The Second World War have backed this developments which then could come to fruition in the decades after the War.

¹⁴⁰ M&V 1943, št. 52, str. 2.

POLEMIKA

ALI SO IN KDAJ SO OPOREKALI SLOVENSKI ZNAČAJ PREKMURJA IN KDO GA JE IMEL ZA HRVATSKO OZEMLJE

Franc Sapač*

Beležka o razgovorih delegacije Kluba prekmurskih akademikov z dr. Vladkom Mačkom spomladi 1935. leta v Zagrebu

1. Priznavanje in oporekanje slovenskega Prekmurja in Prekmurcev

Danes ni sporno, da je Prekmurje, ki so ga nekoč imenovali tudi Slovenska krajina, del slovenskega ozemlja in Prekmurci del slovenskega naroda. To je priznано tudi mednarodnopravno, med drugim tudi že s Trianonsko mirovno pogodbo l. 1919 po končani prvi svetovni vojni, ko je Prekmurje priključeno Sloveniji v okviru novo nastale države Kraljevine SHS. Kljub takemu dejanskemu stanju pa so se prva povojna leta in tudi pozneje občasno in z raznih strani pojavljale teze, ki so oporekale slovenstvo Prekmurja. Ena od teh je bila tista, ki je imela Prekmurje teritorialno za hrvaško ozemlje in Prekmurce za pripadnike hrvaškega naroda. Tako stališče je zastopal med drugimi tudi avtor Ivo Šarinić v knjigi *Ideologija Hrvatskog seljačkog pokreta* (kmečkega gibanja), ki se je pojavila v začetku 1935. leta.

Na tako pisanje je reagiral tedanji Klub prekmurskih akademikov (KPA), ki je nedavno obujal spomine na petdesetletnico svojega formiranja (med drugim z organiziranjem okrogle mize oktobra 1984 v Murski Soboti) in ki je spomladi 1935. leta bil »star« šele leto dni. Zato mislim, da je prav sedaj priložnost, da znano in priznано vsestransko dejavnost in napredno vlogo kluba osvetlimo in s pozabljeno akcijo za obrambo slovenskega Prekmurja, ki ga je avtor oporekal v prej navedeni knjigi. Že naslov pove, da je to bila ena iz vrste knjig Hrvatskega kmečkega gibanja (seljačkog pokreta), ki jo je tedaj vodil predsednik dr. Vladimir Maček.

Po šestojanuarski diktaturi, ki jo je leta 1929 uvedel kralj Aleksander, po njegovi smrti (ubit v Marseillu, 9. XI. 1934) pa nadaljevalo kraljevsko namestništvo, so razpisane splošne volitve za parlament v Beogradu za 5. V. 1935. V predvolilnem boju KPA seveda ni ostal ne pasiven ne neopredeljen. Od ponujenih oziroma možnih dveh variant — podpreti režimsko listo dotedanjega predsednika vlade B. Jeftića ali pa se pridružiti listi Kmečko-demokratske koalicije in Združene opozicije z dr. V. Mačkom, predsednikom HSS, na čelu — KPA ni okleval, izbral je drugo. Pojavilo pa se je vprašanje, kako glasovati in vplivati na volilce v Prekmurju, da glasujejo za listo dr. Mačka, če ta oziroma

* Franc Sapač, dipl. inž., Zagreb.

njegova stranka in gibanje trdita, da je Prekmurje hrvatsko in Prekmurci Hrvati. Upravni odbor KPA je sklenil, da to vprašanje razčisti v neposrednem pogovoru z dr. Mačkom. V ta namen je izbral in poslal k dr. Mačku tričlansko delegacijo, v kateri sem sodeloval tudi sam.

2. Kaj piše Ivo Šarinić v knjigi *Ideologija hrvatskog seljačkog pokreta*

V okvir priprav za srečanje in pogovor z dr. Mačkom je spadalo v prvi vrsti natančno spoznavanje stališč v knjigi Iva Šarinića oziroma tistih delov teksta, kjer govori o Prekmurcih kot Hrvatih in Prekmurju kot hrvaškem ozemlju.

Zdi se mi potrebno, da navedem nekatere v celoti, nekatere vsaj deloma. Pri tem pripominjam: Šarinić nikjer ne polemizira o eventualnem slovenstvu Prekmurja, temveč jemlje svoja stališča o hrvaškem značaju Prekmurja kot nesporna in kot objektivno zgodovinsko dejstvo.

Poglavje Domovina hrvatskega kmetskega ljudstva: »In potem ta silna ravnina počasi prehaja... na zahodu k Ivančici, kjer sta se prek Drave, desno, stisnila samotna Medjimurje in Prekmurje, ta mala hrvatska Sibirija, obkrožena z daljnimi madžarskimi pustami na severu, na zahodu pa z lepimi slovenskimi goricami. No, ni ta naša Sibirija toliko osamljena...« str. 23.

Poglavje Velika narodna duša (v zvezi s poklicem) »... V tem oziru sta zanimiva Medjimurec in Prekmurec... ki — živeč v zelo težkih razmerah — iščeta dela in zaslužka v Zagrebu, Budimpešti, na Dunaju, v Bratislavi, Brnu in Pragi, kjer jih vsakdo pozna kot Hrvate...« str. 38.

Poglavje Mati zemlja: »... Slavonska in sremska ravnica sta od samega Poga obdarjeni in rodita nepregledno morje zlate pšenice in drugih posevkov... take so tudi Posavina, Podravina, Medjimurje in Prekmurje.« str. 54.

3. Pogovor z dr. Mačkom

S pismom vnaprej najavljena tričlanska delegacija KPA je dopotovala iz Ljubljane v Zagreb z vlakom marca ali aprila 1935 (točnega datuma se ne spomnim). Na Prilazu JNA (tedaj Prilaz) št. 9, kjer je menda v 1. nadstropju imel pisarno in sedež dr. Maček kot predsednik HSS, nas je pri vходу sprejel njegov tajnik in nas takoj odvedel v sprejemno pisarno dr. Mačka. Ta nas je ob vstopu pozdravil s pripombo, da ga posebno veseli, ker smo se Slovenci enkrat le spomnili, da na poti proti Beogradu obiščemo bližnji Zagreb. Znano je bilo po njegovem, da Slovenci raje potujejo v oddaljeni Beograd, čeprav je Zagreb Ljubljani bližji. Pri tem je dr. Maček očitno aludiral na tedanje slovenske politike, ki so se lažje in raje sporazumevali in sodelovali z beograjskimi oziroma srbskimi politikami kot pa z vodilnimi politikami Zagreba in Hrvatske.

V pogovoru smo dr. Mačka najprej pobliže seznanili s KPA, z njegovim programom in zastavljenimi nalogami pa z osnovno opredelitvijo. Pri tem smo posebej poudarili kot eno od osnovnih nalog prizadevanje za kulturni in gospodarski napredek Prekmurja, za odpravljanje posledic tisočletne povezave z Madžarsko in ločenosti od drugih slovenskih pokrajin ter za postopno in popolno vključevanje v kulturno in gospodarsko življenje Slovenije. Informirali smo ga nadalje o namerah, pripravljenosti in aktivnosti kluba, da omenjenim ciljem pripomoremo tudi v trenutni situaciji s svojim deležem v boju za zmago naprednih in demokratičnih sil ob bodočih volitvah za skupščino v Beogradu naja istega leta. Ta opredelitev je za nas pomenila agitiranje in boj za zmago združene opozicije z dr. Mačkom na čelu. Vendar pa pri tem želimo slišati z najmerodajnejšega mesta, kakšno stališče imata dr. Maček in HSS v zvezi z narodnostno pripadnostjo Prekmurja, ki ga — po trditvah v knjigi Iva Šari-

niča Ideologija hrvatskega kmečkega gibanja — pripisujejo Hrvatski tako teritorialno kot tudi v narodnostnem smislu. Konkretno smo se sklicevali na »inkriminirane« odstavke v navedeni knjigi in naglasili, da ob volitvah ne bi mogli aktivno nastopati v prid takega stališča, ki bi ga dr. Maček delil z Ivom Šarićem. Morali bi se celo javno distancirati od takih pogledov.

Vsebino razgovora bi lahko strnil z Mačkovimi stališči takole: »Všeč mi je, da ste se opredelili za podpiranje našega nastopa na bližnjih volitvah, vendar imate popolno pravico, kar vam tudi jaz priporočam, končno nastopiti po svoji najboljši vesti in prepričanju. Kar pa zadeva Prekmurje, mi nimamo nobenih pretenzij nanj ne v nacionalnem ne v ozemeljskem smislu. Imamo na žalost še vedno dosti skrbi in težav okoli našega Medjimurja in Medjimurcev, ki občasno še vedno menijo, da so nekaj posebnega, kar pač ni čudno in kar je treba razumeti z ozirom na zgodovinska dogajanja v Medjimurju, ki pogosto niso bila enaka in ne skupna z drugo Hrvatsko.«

4. Zaključek

Čeprav je odgovor dr. Mačka na naša vprašanja bil — reklo bi se, diplomatsko formuliran, delno tudi indirektno, je delegacija KPA sprejela to stališče kot v tedanjih razmerah zadovoljivo. Temu primerna je bila nadaljnja aktivnost KPA v volilnem boju za zmago demokratičnih odnosov v predvojni Jugoslaviji.

OCENE

Atlas Slovenije. Založba Mladinska knjiga — Geodetski zavod SRS. Ljubljana 1985. 109 preglednih kart v merilu 1:50.000 in Slovenija v sliki in besedi. Strani 366.

Dolgo napovedani in v široki javnosti pričakovani pregledni Atlas Slovenije je izšel novembra preteklega leta. Priprave zanj in njegova znanstvena in tehnična izdelava so bile zahtevne in dolge skoraj 20 let. Tako po obsegu, vsebini in bistvenih značilnostih kot po namenu je najnovejši Atlas Slovenije kartografsko in geografsko eno naših temeljnih tovrstnih nacionalnih enciklopedičnih del. V določenem pogledu se razlikuje od dosedanjih podobnih del. Značilna zanj sta posebna koncepcija kartografskega materiala in izvirna vsebina z bogatimi in originalnimi ilustracijami. Glede na to je najnovejši atlas edinstven in eno prvih tovrstnih del na Slovenskem. Zaradi sodobne kartografske tehnike, s primernim senčenjem dosežene plastičnosti, zaradi svojevrstnega in na poseben način prikazanega vsebinskega bogastva, izvirne in optično dosegljive slikovne vsebine ter celotne vabljive opreme je v široki javnosti zbudil veliko zanimanje. Knjižna naklada v 60.000 izvodih z več kot 42.000 prednaročnikov je pri naši, razmeroma majhni populaciji in v trenutno težjih gospodarskih razmerah enkratna in dovolj poučna.

Dolgoletno pripravljanje novega atlasa Slovenije so med drugim pogojevali zapleteni in dolgotrajni kartografski postopki, med njimi zlasti sodobno kartografsko delo, letalsko snemanje in terensko delo, ki so trajali več let. Natančnost, zlasti orografska in topografska, podrobno terensko vsebinsko dopolnjevanje, ob vsem tem še zahteven tisk in originalni barvni krajinski in drugi letalski posnetki, vse to je terjalo sodoben kartografski pristop na terenu, v zraku in kartografskih prostorih ter v opisno knjižni in vsebinski koncepciji. Potrebno je bilo smotno in plodno sodelovanje Mladinske knjige kot izdajateljice, Geodetskega zavoda Slovenije in številnih strokovnih sodelavcev. Vse to je končno omogočilo izid te svojevrstne publikacije. Res je najnovejši Atlas Slovenije dolgo nastajal. Razumljivo pa nam je to, če vemo, da sodobna družbena stvarnost in ljudje nenehno preoblikujejo tako geografsko kot ekološko okolje in pokrajino. Pomislimo samo na krajinske posledice in druge antropogene posledice, na posledice geografskega okolja, ki jih povzročajo nenehna deagrarizacija, urbanizacija in industrializacija. Tako je razumljivo ne samo dolgo rojevanje atlasa, temveč po besedah glavnega urednika Boruta Ingoliča tudi možnost in nevarnost manjših nedoslednosti, napak in pomanjkljivosti, »ki se v dolgih dnevih in mesecih dela številnih ljudi vrinejo v izdajo atlasa«.

Kartografska predočitev obsega v atlasu skoraj ves s Slovenci naseljeni prostor tostran in onstran naše republiške meje na 217 kartografskih sekcijah v dokaj velikem merilu 1:50.000, oštevilčene po vrstnem redu. Posamezne sekcije so reliefno, topografsko in vsebinsko zelo pregledne. Lažje izbiro posameznih kart olajšuje oštevilčenost sekcij na Pregledni karti v smeri od zahoda proti vzhodu začeniši s prvo ob zahodnem robu Prekmurja severno od Radgone in zadnjo na jugovzhodnem robu Bele Krajine.

Sekcije so glede reliefa dobro pregledne, izdelane po modernih kartografskih metodah in z navpičnim letalskim snemanjem. Kako so nastajale, poučno opisuje v atlasu posebno poglavje iz kartografije. So dovolj plastične, bogato opremljene z izohipsami po 20 m, in debeleje označenimi po 100 m. Žal je relief na nekaterih kartah barvno premočno poudarjen, zaradi česar je zmanjšana preglednost (zlasti v goratem svetu, npr. sekc. 78, 79, 99). Dobro je viden gozdnati teren. Bogat je inventar poti in cest ter naseljenosti, od samotnih kmetij v goratem svetu do večjih mestnih aglomeracij. S sekcijami je izoblikovana dokaj natančna kartografska podoba Slovenije in največjega dela s Slovenci naseljenega ozemlja izven naše republike. Škoda le, da ne zajema tudi nekaterih najbolj oddaljenih slovenskih pokrajin in krajev v zamejstvu. Tako pogršamo v atlasu kartografsko podobo ozemlja Porabskih Slovencev (razen Gor. Senika), nekaterih slovenskih krajev severno od Drave na avstrijskem Koroškem v velikovškem okraju, na skrajnem zahodu našega etničnega ozemlja v Italiji večji del Režije in zahodni del Beneške Slovenije. Ob tem pa atlas nerazumljivo vključuje v kartografskem delu Slovenije nekaj sekcij na povsem neslovenskem etničnem ozemlju, npr. v Gorskem Kotarju (sekc. 216, 217), v Hrvaškem Zagorju (sekc. 137, 157) in Medžimurju (sekc. 74). Bogato imenoslovje na kartah je pa precej usklajeno s tistim v knjigah najnovejšega »Savnikovega« Krajevnege leksikona Slovenije.

Največji in bistveni del atlasa prikazuje kartografsko podobo. Temu sledi drugi del atlasa, ki pisno in s sliko ter značilnimi naslovi prikazuje posamezne pokrajinske dele oziroma enote ozemlja mimo običajne in uveljavljene regionalne geografske razdelitve. Izogibajo se hitro se spreminjajočih podatkov s tem, da želijo predstaviti zlasti trajnejšo vsebino, to je krajinske značilnosti, geomorfološke, kulturnogeografske in kulturnozgodovinske posebnosti. To je verjetno najznačilnejši vsebinski novum.

Tretji del atlasa vsebuje obsežen in natančen seznam krajev, tudi najmanjših naselij in hribovskih domačij. Imena so razvrščena po abecednem redu v drobnem tisku, v 6 kolonah kar na 60 straneh. Poleg topografskih imen vsebuje atlas izčrpno tudi imena voda, potokov in rek, vzpetin in vrhov, zaselkov, domačij in številnih ledinskih imen. To ni le geografsko-zgodovinska vsebina, temveč tudi del »splošne kulturne zakladnice naše dediščine in sedanjosti«. V dobi hitre industrializacije in praznjenja hribovitih predelov je to še dvakrat pomembnejše.

Vabljeni in markantni, tipični so krajinski posnetki. Večinoma so najnovejši in posneti z zraka. Tako fotografsko in tehnično so izredno plastični in poučni, krajinsko uporabni. Za mnoge je to največja privlačnost atlasa. To in ostali strokovni material sta skrbno izbrana ter bistveno dopolnjujeta posamezne pokrajinske enote in tipične krajine. Ker so primerno osenčene, prihaja reliefna plastika navpičnih letalskih posnetkov še posebej do izraza. Avtorji so pazili, da niso toliko zaloga hitro se spreminjajočih podatkov, temveč da skušajo predstaviti trajnejše in najznačilnejše posebnosti našega etničnega ozemlja. Ob vsem tem pa le imamo občutek, da so zamejski predeli nekoliko preskopo predstavljeni. Vsekakor pa bodo ostali večji barvni in zelo plastični višinski posnetki naših krajin in naselij zanamcem avtentični višinski dokaz kot zgodovinski dokument.

Opisni vsebinski del posameznih sekcij je zajet po krajinskih značilnostih. Zanimivi so naslovi. Izogibajo se stereotipnosti in običajne geografske nomenklature. Želijo biti geografsko in krajinsko »indiferentni«. Naj naštejemo nekaj takšnih naslovov: Bregovi, gozdovi in planje (str. 245), Ob severni meji (str. 251), Zlatorogovi vrhovi (str. 259), Po grapah in slemenih (str. 265), Ob Savi navzdol

(str. 269), Kamen in trte (str. 285), Po dolenskih gričih, ob sanjavih vodah (str. 297), Gozdovi, gozdovi (str. 301), Vinogradi in breze (str. 303).

Ti in drugi v geografskih opisih nenavadni in literarno-poetični naslovi so prikupni, vabljeni in ne želijo biti »zaloga običajne regionalne razdelitve«. Vredilna zasnova zanje je želja predstaviti bistvene trajnejše krajinske sestavine geografsko- in kulturnozgodovinske dediščine. Pri tem je seveda nujno, da je geografsko kompleksna podoba krajev in krajin nekoliko osiromašena. Pri tem obstoja tudi bojazen prehitre posplošitve. Nekatere krajine in pokrajine so pri tem tudi šibkeje prikazane, npr. Bela Krajina. Monografski opisi posameznih krajin se sicer lepo berejo, žal so znanstveno premalo natančni.

Ob vseh teh in drugih pozitivnih lastnosti atlasa pa ne moremo mimo nekaterih ohlapnosti, pomanjkljivosti in napak, ki so se »vrinle« v atlas, verjetno tudi zaradi dolgotrajnega nastajanja, zelo različnih terenskih sodelavcev ter zlasti zaradi prešibkega sodelovanja geografov in zgodovinarjev. Opozorim naj vsaj na nekatere ohlapnosti. Na str. 233 je pri naslovu »Od Goriškega do Gorice« samostojno geografsko ime Gorice vprašljivo. Mišljene so Slovenske gorice! Na str. 235: »ob pritoku Murice leži Ljutomer«. Pravilno je »ob Ščavnici«. Nepravilno je, da je »gornji tok Murice Ščavnica«. To ni ista voda. Geografsko so »Slovenske gorice« že dolgo ustaljeno ime.

Nekatera topografska in krajinska geografska imena niso na kartah oziroma sekcijah prostorsko pravilno postavljena, npr. Hudi kot, Rdeči breg, Spod. Kapla, Smolnik, Zgor. Slemen (povsem manjka), Gaj itn. Še vedno je zmešnjava okoli imen Kozjak-Kobansko, čeprav je to geografsko že dokaj razčiščeno. Podobno je s Košenjakom. Košenjak nad Dravogradom res ne more biti »Kobansko«, pa za Kozji vrh, Velko, Pernice (sekc. 12, 13) tudi ne. V tekstu »Bregovi, gozdovi in planje« (str. 245) pa zopet pravilno ugotavlja: »Od sosednjega raztegnjenega Kozjaka ga (namreč Košenjaka) loči globoko vrezana dolina »Mučke Bistrice«. Tam, kjer domačini svoj hriboviti svet res imenujejo Kozjak (v osrednjem in vzhodnem delu obmejnega hribovja), pa se srečamo z imenom Kobansko (sekc. 39). Opažamo torej delno napačno, delno nedosledno rabo krajinskih imen za Dravsko obmejno hribovje.

Več doslednosti bi želeli tudi pri kartografskih znakih. V Dravski dolini so označene hidroelektrarne tloriso in s kraticami, toda pri Dravogradu in Vuzevici jih ni (sekc. 38, 37). Večjo doslednost bi želeli tudi za oznake železniških postaj: nekatere imajo poleg tlorisa še oznako v kraticah, druge samo tloris. Primerov je mnogo na slovenskih železniških progah. Včasih pa je železniška postaja povsem izpuščena, npr. za Limbuš ali Dobravlje ob ajdovski progi na Vipavskem; Avče ob Soči ima kratico, Kanal je nima itd. Nedoslednost beležimo tudi v tem, da so včasih nekatere železniške postaje označene v beli barvi, npr. Šempeter in Prvačina, medtem ko sta sosednji postaji Nova Gorica in Volčja draga označeni z barvnim odtenkom nizkega sveta. Takih in podobnih primerov je še drugod kar nekaj, npr. železniška postaja Pesnica ima kratico, postaja v sosednjem Šentilju pa samo tloris. Manjka železniška proga Dravograd—Otiški vrh. Razvalina gradu Bukovje (Buchenstein) je na karti 37 označena, ostanek starega gradu nad Dravogradom pa ne itd.

Pripomba bi veljala tudi za primere nedoslednosti za velikost zapisov nekaterih mest in krajev, npr. Ferlach-Borovlje, Klagenfurt-Celovec (sekc. 21), Razvanje-Radvanje (sekc. 42). Ob vsem tem naj pripomnimo, da ne bi bili odveč nekateri podatki o velikosti, dolžini, višini nekaterih naših mest, rek, gora; prav bi prišle tudi nekatere tematske karte oziroma načrti naših največjih mest.

Omenjene in še druge pripombe in pomankljivosti, ki so se nujno pojavljale v dolgoletnem nastajanju atlasa Slovenije in so verjetno posledica strokovne

nedoslednosti terenskih sodelavcev, pa še druge površnosti in »lepotne napake«, ne morejo zmanjšati splošne in trajne vrednosti tega velikega dela ali pa vplivati na uporabnost atlasa. Uredniški odbor že v predgovoru najavlja možnost nekaterih vsebinskih in drugih napak. Menimo, da moremo biti kljub vsemu veseli in ponosni, da smo končno dobili tako zajeten, originalen in bogat atlas skoraj celokupnega slovenskega ozemlja v najmodernejši tehniki, pridobljen z zahtevnim in dolgotrajnim delom ter velikimi sredstvi. Kot takšen ima ne samo danes velik uporaben pomen, temveč bo tudi našim zanamcem ohranil veliko zgodovinsko vrednost.

Dr. Mavricij Zgonik

Več avtorjev: 800 let — Dravograd 1185—1985. Izdala skupščina občine Dravograd. Dravograd 1985. Fotografije, karte. Strani 110 + priloge

Takšen je naslov najnovejšega občinskega zbornika v severni Sloveniji. Priključil se je vrsti občinskih kronik in zbornikov v mariborski makroregiji, ki so izšle v zadnjih letih, npr. Slovenske Bistrice, Radelj in Ruš. Z zadnjima dvema občinskima kronikama, ki sta izšli leta 1983 in 1984, zapolnjuje dravograjski občinski zbornik tovrstno praznino, ki se je še do nedavnega ohranila v tem delu hribovitega obdravskega sveta. Izdala ga je skupščina dravograjske občine pod vodstvom uredniškega odbora oziroma njegovega predsednika Franca Vreša.

Poglejmo najprej nekoliko natančneje njegovo vsebino. Krajši uvodni prispevek prikazuje občino Dravograd širši slovenski javnosti zlasti iz vidika občinskih praznikov, v povezavi s spomini na NOB, s pobrateno občino Lučani v Srbiji, s prijateljskimi stiki z različnimi občinami v ostalih delih Jugoslavije ter zlasti še kot domicil Lackovega odreda in XIV. udarne divizije.

Geografsko želi predstaviti ozemlje občine krajši prispevek »Občina v prostoru« (avt. Olga Moder). Pri tem dobivamo vtis, da je geografski prikaz premalo celovit, zlasti še, če vemo, da se tu stikajo tri dolinske krajine in trije različni hriboviti predeli v prometno važni in zelo pomembni geografski legi. Vprašljive so nekatere posplošitve, npr. da se rečni režim Drave pri Dravogradu »skoro idealno ujema z režimi ostalih jugoslovanskih rek« (str. 9). Občutek imamo, da je splošni opis površja občine diferenciran preveč po strokah v škodo kompleksnosti, zato ostaja celovita geografska podoba ozemlja dokaj bleda.

Obsežnejši in popolnejši je prispevek »Dravograjski svet do leta 1600« dr. Jožeta Koropca in dr. Josipa Mlinariča o starejšem zgodovinskem razvoju Dravograda. Članek nudi dokaj faktografski pa strogo eksaktni pregled po zgodovinskih virih in stoletjih v markantnem pa berljivem slogu. Značilna lega Dravograda, ki se kot trg prvič omenja leta 1185, in gradu nad njim, v mnogičem narekujejo takratne družbenopolitične silnice kot enega najstarejših trgov na Slovenskem. Pri tem menimo, da bi glede na bogato vsebino ne bilo odveč, če bi bil tekstu priključen kratek povzetek, članek namreč končuje dokaj ostro z letom 1628, ko si je dravograjsko gospostvo prilastil šentpavelski samostan. Dobro dopolnjuje ta članek prispevek prof. Jožeta Curka »800 let Dravograda«, zlasti ob tem razvoj trga kot suburbiuma, podgrajske in mostiščno prehodne naselbine ob pomembnih prometnih poteh in prehodu čez Dravo.

Naslednji obsežnejši prispevek »Od prvih začetkov industrije do razpada Avstro-Ogrske« avtorja Maksa Šavca nudi soliden vpogled razvoja Dravograda

v dobi uvajanja železnic in prve industrializacije. Dravograd je postal pomembno železniško in cestno križišče. Bogate podatke ponujata tudi naslednja prispevka Marjana Kosa o »deklaracijskem gibanju«, bojih za severno mejo, o koroškem plebiscitu, o priključitvi Dravograda in Mežiške doline ter še posebej Libelič k novi nacionalni državi. Dragocene stvarne podatke nudi tudi prispevek o Dravogradu med obema vojnama, o delovanju strokovnega gibanja ter še zlasti o jugoslovanskih vojaških utrdbah t. im. Rupnikove linije v Dravogradu in okolici, o ponemčevanju in nacistični propagandi. To dopolnjuje manjši prispevek Marice Korošec, o množičnem izseljevanju Slovencev ter izčrpen oris Dravograda med narodnoosvobodilno vojno. Grozljiv je opis grozot, ki jih je doživel v nemških taboriščih dravograjski prošt Matija Munda. Dragocene so informacije Marjana Kosa o zaključnih bojih in padlih v odporu in obrambi Dravograda in okolice pred prodirajočo nemško vojsko. Menimo, da je prispevek konkreten, jasen in poučen, zlasti tudi zato, ker pogosto govorimo, da so Nemci zasedli severno mejo v aprilskih dnevih 1941 brez boja. Izčrpen, bogat in jasen je tudi prispevek avtorja mag. Riste Stojanovića »Oris delovanja aktivistov OF in KPS v letih 1944—1945«. Odporniško gibanje se je odvijalo v izredno težkih razmerah, od prvega odporniškega delovanja ob sodelovanju Franja Goloba in Alojza Sušmelja že julija 1941, pa do močnega razmaha osvobodilnega gibanja v letih 1943/44. Zanimivi in zelo impresivni so podatki o koroških partizanih v Črnečah in libeliških hribih, v Sentjanžu, na Otiškem vrhu in v Trbonjah, o nemški strahovladi in mučenju ter še zlasti o težkih bojih Lackovega odreda na Mlakah in Kozjem vrhu. Zelo poučni in podrobni so podatki Marjana Kosa o zaključnih borbah umikajočih se Nemcev in njihovih kvasilniških zaveznikov od 10. do 15. maja 1945 okoli Dravograda za prehod čez stari dravski leseni most in pri Podklancu. Prispevek je jasen, bogat in sistematičen.

Od ostalih prispevkov v zborniku naj omenimo obsežnejši pregled o gospodarskem razvoju občine in turizma v kraju ter izčrpen članek »Rastlinstvo in živalstvo« avt. Branka Vreša. Dragocen je tudi originalni prispevek prof. Zinke Zorko o vzhodnokoroških govorih (na Ojstrici). Izčrpen in bogat je članek o naravni in kulturni dediščini v občini, prav tako prispevek o premičnih in nepremičnih kulturnih spomenikih. Zadnji trije prispevki so dokaj originalni in snovno bogati. Pri teh in drugih nekaterih prispevkih niso omenjeni njih avtorji ne na koncu knjige ne v kolofonu.

Zanimivo in bogato vsebino žal spremljajo nekatere tiskovne in stvarne napake in propusti. Naj opozorimo na nekatere. Na str. 7 je omenjen najvišji vrh Košenjaka 1522 ob sami meji kot vrh Kozjaka, na str. 31 piše Avstro-ogrška namesto Avstro-Ogrska, na str. 35 »slovenski narodi« namesto slovanski narodi, na str. 39 beremo »Šentfloreški vrh« namesto Sentlovrenški vrh (nemško Lorenzenberg). Še vedno se javljajo nedoslednosti v pravilni topografski razporeditvi in imenovanju hribovij Košenjaka, Golice in Kozjaka. Na str. 41 je vprašljiva navedba ubitih in ranjenih demonstrantov pri dogodkih na Zaloški cesti v Ljubljani (ubitih 17, ranjenih 75. V literaturi oz. prispevku T. Ferenca, F. Filipiča in J. Fišerja »Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem«, Koledar zgodovine KPJ-ZKJ, Ljubljana 1967: navedeno je 14 mrtvih). Na str. 50 je Berlin »Brelin«. Zloglasni nemški Gauleiter dr. Siegfried Uiberreither je na str. 47 »dr. Siegfried Uberreiter«, na str. 50 namesto Flossenburg beremo Flossenbürg. Še so spodrsljaji, tako npr. na str. 60 »železničarji Slovenije in Iskre« namesto . . . Istre, Dušan Kveder je imenovan kot »Došan Kveder«. Ponavlja se nedosledna raba pojma buržoazija, ki je v tekstu buržuazija. Na str. 72 je Kozji vrh preimenovan v »Kozji hrbet«, na str. 94 je novo, po izgradnji elektrarne nastalo jezero imenovano kot »jezero Dravograd«, na str. 95 je zaselek

Boštjan pri Dravogradu postal »Bošnjan« itd. Menimo, da bi večji del teh in podobnih napak ne bilo, če bi bila prisotna solidna recenzija.

Zbornik zaključuje pregledna karta občine v merilu 1:50.000. Njena odlika je podrobna navedba in razporeditev tudi najmanjših krajev in zaselkov ter samotnih kmetij. Kazi pa jo navedba plastnic po 50 m in 250 m, ki pa jih na karti ni videti. Njihova prisotnost bi v prostorski razsežnosti in terenski plastiki preglednost in s tem uporabnost karte še bolj povečala.

Ob množici vsakdanjih informacij, ki jih dobivamo na najrazličnejše načine, dostikrat pozabljamo na svoj izvor, svojo zgodovino in preteklost naših ožjih pokrajin in področij. Prav je, da z izdajanjem zbornikov in kronik »ohranimo vsak del naše preteklosti trajno ter z njimi in novejšim razvojem seznanimo sedanji rod«. Zato ima tudi tekstni del kljub prej omenjenim tiskovnim in drugim napakam in propustom svoj trajni pomen.

Vrednost najnovejšega dravogradskega občinskega zbornika dviga tudi lepa in bogata opremljenost tako zunanja na platnicah kot še bolj notranja v vsebini. Poleg črno-belih dokumentarnih fotografij med tekstom ga bogatijo na koncu knjige številni, večinoma novejši in originalni fotografski posnetki, ki tekst dobro dopolnjujejo. Obsežna priloga foto posnetkov Dravograda in drugih krajev občine, vedut in panoram, naravnih in kulturnih spomenikov ter krajinskih zanimivosti, tipičnih kmečkih domačij, podružničnih cerkva in sakralnih spomenikov, gradov in graščin, obeležij NOB ter koroških znamenj dobro ilustrira tekstno vsebino. Vodilna misel uredniškega odbora, da naj zbornik pokaže zgodovinsko in današnjo podobo občine Dravograd in njenih krajevnih skupnosti Libelič, Črneč, Šentjanža in Trbonj z vsemi ohranjenimi posebnostmi in znamenitostmi ter zlasti še narodno obrambno in revolucionarno gibanje v preteklosti in med NOB, je v glavnem izpolnjena. Naj pa ob tej priliki poudarimo na določene pomanjkljivosti, ki jih pogosto srečavamo tudi pri drugih podobnih zbornikih ali kronikah, to je razmeroma šibka notranja uskladitev prispevkov različnih avtorjev. Ob množici raznovrstnih informacij in podatkov iz preteklosti in sedanjosti pogosto pozabljamo na njihov izvor, njihovo zgodovino in povezanost. Tako se pojavlja vse preveč ohlapnosti, propustov, tiskovnih in pravopisnih napak ter stvarnih pomanjkljivosti. To vse kaže na nujno prisotnost razgledanega in zanesljivega recenzenta ali urednika. Tako pri nastajanju kot pri končni redakciji časovno in vsebinsko dokaj heterogenih prispevkov sodelujočih piscev je njegova aktivna prisotnost dvakrat potrebna.

Te in prejšnje tovrstne pripombe naj ne zmanjšajo že izrečene splošne vrednosti in širšega pomena najnovejšega občinskega zbornika Dravograda, ki nam odkriva bogato preteklost in razgibano sedanjost ene najmanjših slovenskih občin pa najstarejšega slovenskega trga v severozahodni, obmejni podravski regiji. Gotovo bo zbornik našel svoje mesto ne le v vsaki družini v sami občini, temveč bo njegova pot vodila uspešno tudi do sosednjih občin tostran in onstran meje.

Dr. Mavricij Zgonik

Mirko Fajdiga, Pohorski partizani 1943. Maribor 1985, strani 499.

Knjiga o pohorskem partizanstvu v letu 1943 je izšla pri mariborski založbi Obzorja, a v okviru Knjižnice NOV in POS, ki jo, tako kot knjižnico OF, ureja komisija za zgodovino pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Fajdigovo delo je izšlo kot 60. knjiga Knjižnice NOV in POS, a z zaporedno št. 29/1. Ze ta podatek priča o izjemno velikem delu, ki je bilo opravljeno pri preučevanju slovenskih partizanskih enot.

V Knjižnici NOV in POS je izšlo doslej že kar dosti del o okupaciji, narodnoosvobodilnem boju in o partizanskih enotah v severovzhodni Sloveniji (na Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju). Izšla so tudi dela, ki obravnavajo posamezne teme za vse slovensko ozemlje in seveda tudi za severovzhodno Slovenijo. Doslej so v okviru Knjižnice NOV in POS izšle monografije o Drugi grupi odredov in štajerskih partizanskih enotah v letih 1941 in 1942,¹ o Šlandrovi brigadi,² Zidanškovi brigadi³ in o Prekmurski brigadi,⁴ ki je bila ustanovljena po osvoboditvi Prekmurja. Prva knjiga monografije o Bračičevi brigadi⁵ obravnava bojno pot te brigade od njene ustanovitve 23. septembra 1943 do konca februarja 1944. Zajema torej še čas nemške ofenzije proti Štirinajsti diviziji na Štajerskem, v kateri je Bračičeva brigada utrpela hude izgube. Drugi del monografije o Šercerjevi brigadi⁶ obravnava to enoto le v času pohoda Štirinajste divizije na Štajersko, nemške ofenzive proti Štirinajsti na Štajerskem, in čas od konca ofenzive do preureditve enot Štirinajste in Šercerjeve brigade 23. marca 1944 v Zgornjih Završah. Večino borcev Pete prekomorske brigade so sestavljali slovenski fantje in moške s Štajerske, Gorenjske in Koroške, ki jih je nacistični okupator prisilno mobiliziral v svojo vojsko in so nato na zahodni fronti na razne načine prešli na zavezniško stran ter so se potem vključili v to brigado. Zato tudi knjigo o Peti prekomorski brigadi⁷ lahko uvrščamo med tista dela Knjižnice NOV in POS, ki so zanimiva za raziskovalce narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem.

Več monografij, ki jih mora poznati raziskovalec okupacije in narodnoosvobodilnega boja v severovzhodni Sloveniji, je izšlo v tako imenovanem problememskem delu Knjižnice NOV in POS in med njimi zelo pomembna dela. Najprej je treba omeniti Ferencovo knjigo o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji.⁸ Isti avtor je napisal delo o kapitulaciji Italije in o narodnoosvobodilni borbi jeseni 1943, v kateri seveda obravnava tudi narodnoosvobodilni boj v severovzhodni Sloveniji.⁹ Lado Ambrožič-Novljan je monografsko obdelal pohod Štirinajste divizije januarja in februarja 1944.¹⁰ V okviru Knjižnice NOV in POS je izšlo tudi delo o partizanskih tiskarnah na Gorenjskem in Štajerskem.¹¹ Monografija o veterinarski službi v NOB na Slovenskem¹² obravnava tudi partizansko veterinarstvo na območju IV. operativne cone NOV in POS. Delo o

¹ Ivan Ferič, Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942, Ljubljana 1972.

² Miroslav Stiplošek, Šlandrova brigada, Ljubljana-Maribor 1971.

³ Mirko Fajdiga, Zidanškova brigada, Ljubljana 1975.

⁴ Mitja Hribovšek, Prekmurska brigada, Ljubljana 1975.

⁵ Ladislav Klauta, Bračičeva brigada, Ljubljana 1982.

⁶ Milan Guček, Pekoči sneg, Šercerjeva brigada, 2. del, Ljubljana 1984.

⁷ Jože Smit-Rado Bordon-Albert Klun, peta Prekomorska brigada Ivana Turšiča-izloka, Nova Gorica 1989.

⁸ Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945, Maribor 1968.

⁹ Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Maribor 1967.

¹⁰ Lado Ambrožič-Novljan, Pohod Štirinajste. Vojno-zgodovinska študija o pohodu XIV. divizije NOV in POJ iz Suhorja v Bell krajini skozi Hrvaško na Štajersko in o njenih bojih od 6. I. do 28. II. 1944, Druga, dopolnjena in popravljena izdaja, Ljubljana 1978.

¹¹ Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem, III, Gorenjske in štajerske tiskarne, Ljubljana 1976.

¹² Dr. Milan Dolenc, Veterinarska služba v NOB na Slovenskem, Ljubljana 1975.

zobozdravstvu v NOB na Slovenskem pa opisuje tudi zobozdravstvo na območju omenjene cone oziroma v njenih enotah. Konec 1985 je v problemskem delu knjižnice NOV in POS izšlo še delo o koroškem partizanskem zdravstvu na Solčavskem in Koroškem.¹⁴ Posebej je treba omeniti, da je v okviru Knjižnice NOV in POS izšlo obsežno delo o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, ki ga je pripravilo več avtorjev.¹⁵ To delo obravnava predvsem vojaško zgodovino narodnoosvobodilnega boja, a upošteva povezanost političnih in vojaških dogajanj.

V Knjižnici OF je doslej za območje severovzhodne Slovenije izšla le ena monografija — o narodnoosvobodilnem boju v Šaleški dolini.¹⁶

Podatke o Knjižnici NOV in POS in Knjižnici OF v zvezi s severovzhodno Slovenijo smo navedli, ker je omenjena komisija za zgodovino, ki ju ureja, ob izidu Fajdigove monografije, o kateri poročamo, že imela za seboj dvajset let svojega delovanja.

Če presojamo pomen dela o pohorskih partizanih v letu 1943, moramo upoštevati zlasti to, da je njen avtor zapolnil znatno vrzel pri preučevanju vojaških dogajanj na širšem mariborskem območju oziroma pri preučevanju partizanskih enot, ki so bile ustanovljene in so delovale na Pohorju, a tudi v širšem prostoru. Razmeroma zgodaj so bila napisana prva dela o partizanskih enotah, ki so bile na Pohorju od julija 1941 do 8. januarja 1943. To so bile Pohorska in Ruška četa ter Pohorski bataljon. Občasno se je na Pohorju že pred vključitvijo v Pohorski bataljon zadrževala tudi Šaleška četa. Pohorski bataljon je bil uradno ustanovljen že prej, kot so enote, ki so bile vanj vključene, prišle na Pohorje, in se povezale v bataljon. Navedene pohorske enote so bile obdelane v delih Franceta Filipiča,¹⁷ ki je prvi preučeval pohorsko partizanstvo v prvih dveh letih narodnoosvobodilnega boja in v že omenjenem delu Ivana Ferleža.¹⁸ Posamezne enote so bile obravnavane še v drugih delih in tako Šaleška četa, ki je postala del Pohorskega bataljona, v že navedenem delu o NOB v Šaleški dolini.¹⁹ Mirko Fajdiga je napisal monografijo o Zidanškovi brigadi, ki je bila ustanovljena pri Sv. Primožu na Pohorju in je od ustanovitve v začetku januarja pa do konca junija 1944 delovala na pohorskem območju.²⁰ Glavni štab NOV in POS je predvideval, da bo brigada na Pohorju ustanovljena že spomladi 1943, a padeč večine članov Pohorskega bataljona pri Osankarici je to onemogočil.

Enote IV. operativne cone NOV in POS, ki so se poleg Zidanškove brigade bojevale na Pohorju v letu 1944, a tudi v 1945. letu (Tomšičeva, Šercerjeva in Bračičeva brigada, Pohorski oziroma Lackov odred — ta je bil na Pohorju tudi ustanovljen, in 3. brigade vojske državne varnosti oziroma narodne obrambe — na Pohorju je deloval njen 3. bataljon), bodo še dobile svoje monografije oziroma zadnje knjige le-teh, a osnovni potek vojaških dogajanj na Pohorju je že znan.

V monografiji o Zidanškovi brigadi, za katero je dobil nagrado vstaje slovenskega naroda, je Fajdiga v uvodnem poglavju na 41 straneh že podal oris pohorskih partizanskih enot v 1943. letu. Kljub temu pa pri pripravi monografije o teh enotah ni imel lahkega dela. Veliko truda in časa je moral vložiti v pripravo svoje nove knjige o pohorskih partizanskih enotah in še zlasti dosti za

¹⁴ Dr. Vellmir Vuilklić, Zobozdravstvena služba v NOB na Slovenskem. Ljubljana 1985.

¹⁵ Anlon Ikovle-Marjan Linasi, Koroško partizansko zdravstvo. Ljubljana 1985.

¹⁶ Narodnoosvobodilna vojska na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1976.

¹⁷ Milan Zevart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana 1977.

¹⁸ Prvi pohorski partizani, Maribor 1965; Pohorski bataljon. Poglavlje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji, Ljubljana 1968. Prvo delo o Pohorskem bataljonu je Filipič objavil že ob 10-letnici poslednjega boja tega bataljona.

¹⁹ Glej op. 1.

²⁰ Glej op. 16.

²¹ Glej op. 3.

zbiranje gradiva. Nekaj več kot štiri leta je zbiral gradivo in podatke in jih preučeval. Dosti dokumentov in spominskega gradiva je našel v arhivih raznih ustanov. Največ gradiva je dobil v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor, dosti pa tudi v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Republiškega sekretariata za notranje zadeve v Ljubljani, v zgodovinskem arhivu Centralnega komiteja ZKS in v Koroškem pokrajinskem muzeju revolucije v Slovenj Gradcu, nekaj pa še drugje. Gradivo, ki je bilo avtorju že na voljo v arhivih, in tisto, ki je že bilo objavljeno, pa ni zadostovalo. Pisec je moral opraviti številne raziskave na terenu. Pri nekdanjih borbih obravnavanih partizanskih enot v letu 1943 je zapisal dosti pričevanj. Preučil in uporabil je seveda tudi ustrezno literaturo in med drugim še neobjavljeno delo Karla Fortaja o problemu četništva na Štajerskem in prav tako neobjavljeni prispevek o Pohorskem odredu Katje Špur, ki je v arhivu Muzeja NO Maribor. Opomb o virih in literaturi na koncu poglavij je 615, avtor pa je poleg tega na nekaj več kot štirih straneh podal oris virov in literature za svojo temo in poimensko navedel tiste, ki so mu dali pomembnejše spominske prispevke.

Intenzivno zbiranje gradiva in uporaba literature sta avtorju omogočila, da je napisal razmeroma obsežno delo o pohorskih partizanskih enotah v letu 1943 oziroma natančneje v obdobju od 8. januarja 1943 do 8. januarja 1944. Upoštevatí je namreč treba, da od 8. januarja do začetka aprila 1943 na Pohorju ni bilo stalne partizanske enote in da so enote, ki so delovale na Pohorju od začetka aprila 1943 do 8. januarja 1944, bile razmeroma majhne in da so v devetih mesecih svojega delovanja opravile le malo večjih vojaških dejanj. Za številnejše večje vojaške akcije tudi ni bilo pravih pogojev. Izvedle pa so pohorske enote v obravnavanem obdobju številne manjše akcije in s temi močno vznemirjale okupatorja in vezale nase znatne sovražnikove sile; največje seveda v času ofenzive Schneegestöber (Snežni metež), ki jo je okupator izvedel proti Pohorskemu odredu decembra 1943, a z njo ni ničesar dosegel. Morda bo kdo od bralcev menil, da je avtor marsikje navedel preveč podrobnosti in da bi v takih primerih lahko besedilo bolj strnil oziroma da bi podatke, ki jih je zbral, uporabil za bolj sintetičen prikaz. Drugi bralci, še zlasti tisti, ki so neposredno povezani z opisanimi dogajanjí, pa bodo prav zadovoljni s podrobnejšimi podatki. Rekli bi lahko, da bi tam, kjer je to mogoče brez škode za celovitost prikaza, bila strnitev podrobnih podatkov v krajše ugotovitve ali pregledne tabele koristna.

Sodimo, da je avtorju uspelo prikazati raznoliko dejavnost pohorskih partizanskih enot v obravnavanem času. Če smo zapisali, da je z delom o pohorskih partizanih v letu 1943 zapolnjena vrzel pri preučevanju vojaških dogajanj na Pohorju, pa je treba k temu dodati, da so se vojaška in politična dogajanja oziroma vojaška in politična dejavnost narodnoosvobodilnega gibanja med seboj tesno prepletala, se medsebojno pospeševala, včasih pa tudi zavirala. Zato je prav, da je avtor upošteval tudi politično dejavnost partizanskih enot na Pohorju in povezavo teh enot s terenom. Bojno pot pohorskih partizanskih enot je hotel podati v širšem okviru in v povezavi z dogajanjem na terenu oziroma z razvojem narodnoosvobodilnega gibanja na operativnem in mobilizacijskem ozemlju obravnavanih enot. Tak pristop je bil potreben, ker so bile pohorske partizanske enote v letu 1943 teritorialne enote. Pri obravnavi povezav med partizanskimi enotami in narodnoosvobodilnem gibanju na terenu je avtor posebno skrb posvetil pohorskim partizanskim domačijam; navedel pa je tudi številne podatke o sodelavcih in postojankah narodnoosvobodilnega gibanja v Mariboru in o povezavi teh postojank s pohorskimi partizanskimi enotami, a tudi o prekinitev povezav med partizani na Pohorju in organizacijo narodnoosvo-

bodilnega gibanja v Mariboru. Pohorske partizanske enote v letu 1943 so delovale na območju dveh okrožij KPS in OF — mariborskega in šaleško-mislinjskega. Iz knjige pa je razvidno, da je Pohorski bataljon v letu 1943 v prvem obdobju svojega delovanja imel povezave tudi z vzhodnejšim območjem Slovenskih goric. Zveze s tem predelom oziroma z vzhodno Štajersko pa so bile kasneje prekinjene.

Padec Pohorskega bataljona pri Osankarici 8. januarja 1943 in kasnejša prekinitev zvez z delom mobilizacijskega območja pohorskih enot sta v letu 1943 štabu IV. operativne cone narekovala krepitev pohorskih enot s pomočjo od drugod: s koroškimi partizani, z borci Kamniško-savinjskega odreda, bataljonom iz Šlandrove brigade in potem zopet z bataljonom koroških borcev.

Omenili smo, da je avtor podrobno obdelal vojaško, politično in drugo dejavnost Pohorskih partizanskih enot, obdelal pa je podrobno tudi okupatorjeve ukrepe in akcije proti tem enotam in pri tem posvetil veliko pozornost dejavnosti gestapa in njegovih zaupnikov. Obravnava pa tudi zunanje in notranje težave, ki so vplivale na razvoj partizanskih enot na Pohorju leta 1943 in na njihovo dejavnost. Kot je razvidno iz knjige, so se težave začele pojavljati zlasti po odhodu glavnine Pohorskega bataljona proti Savi v začetku avgusta 1943. V četi, ki je ostala na Pohorju, je bil hud problem že pomanjkanje orožja. Močno pomembne so postajale težave v zvezi s tedanjimi ocenami o obsegu plavogardistične nevarnosti na Štajerskem, ki niso bile v skladu s stvarnostjo in so proti koncu 1943. leta povzročile mučno vzdušje v tedanji pohorski partizanski enoti.

Avtor je razdelil svoje delo na 6 poglavij in ta na številna podpoglavja. Velja poudariti, da je razdelitev na poglavja oziroma periodizacija povsem v skladu z razvojem partizanstva na Pohorju od padca Pohorskega bataljona do ustanovitve Zidanškove brigade. Prvo poglavje obravnava čas od začetka januarja do začetka aprila, ko na Pohorju ni bilo stalne partizanske enote, drugo poglavje pa Pohorsko četo od začetka aprila do 10. maja. Začetek te čete predstavlja skupina borcev, ki jo je s Koroške poslal na Pohorje komandant 4. operativne cone Franc Rozman-Stane. Po prihodu okrepitve iz Kamniško-savinjskega odreda je bil znova ustanovljen Pohorski bataljon, ki ga obravnava 3. poglavje. Glavnina bataljona je morala v začetku avgusta v zvezi s širšimi pripravami na kapitulacijo Italije zapustiti Pohorje in na Pohorju je od tedaj pa do začetka oktobra bila zopet le četa. Delovanje te čete je snov 4. poglavja. Peto poglavje prikaže zgodovino obnovljenega Pohorskega bataljona od oktobra do začetka novembra, ko je bil ustanovljen Pohorski odred. Zadnje poglavje, ki obravnava ta odred, je najobsežnejše, kar je razumljivo, saj je bil odred, ki je bil ustanovljen ob prihodu borcev Šlandrove brigade na Pohorje, največja partizanska enota na Pohorju v letu 1943.

Avtor je vsakemu poglavju dodal kratek povzetek, na koncu pa obsežnejši zaključek za vsa poglavja. Ta zaključek je kratek prikaz razvoja, dejavnosti in problematike pohorskega partizanstva v letu 1943. Pripravil je tudi koristen kronološki pregled vojaških in drugih akcij pohorskih partizanskih enot in pomembnejših dogodkov, pregled številčnega stanja borcev obravnavanih enot, članov in kandidatov KPS ter SKOJ v teh enotah, seznama vodstvenega kadra in borcev ter kazalo imen, krajev in enot. V knjigi je dosti fotografij, med katerimi je poleg partizanskih precej takih, ki prikazujejo partizanske domačije. Devet skic lepo ponazarja bojno pot in akcije pohorskih partizanskih enot v letu 1943 in nemške akcije proti njim.

V delih, ki imajo množico podatkov, se radi vrinejo mednje tudi taki, ki so neprecizni ali napačni. Nekaj se jih je prikradlo tudi v obravnavano knjigo. Na

47. strani na primer piše, da se je skupina partizanov s komandantom 4. operativne cone Francem Rozmanom-Stanetom sešla s skupino partizanov, ki so prišli s Koroške na Pohorje in jo štejejo za Pohorsko četo, na Pungartu 9. maja 1943. Na naslednji strani pa avtor navaja pravilen datum: 9. april 1943. Na strani 56 avtor navaja (kot piše, na osnovi gestapovskega zaslišanja nekega slabiča z zahodnega Pohorja, ki je postal gestapovski sodelavec) o akciji, ki naj bi jo izvedli partizani v Šentilju pod Turjakom v noči na 20. april 1943 in pri tem zajeli nemškega učitelja, ki so ga potem kot zagrizenega nacistu usmrtili. Podatek o tej akciji najdemo tudi v Pregledu dejavnosti pohorskih partizanov na strani 427. Dejansko gre za akcijo, ki jo je opravil Pohorski bataljon 19. novembra 1942.²¹ Na strani 20 avtor pravilno piše o enotah deželnih strelcev, v oklepaju pa navaja »Landeschutz«, kar ni isto. Avtor piše »na Mislinji«, prav pa bo »v Mislinji«. Sicer pa tudi avtor piše »v Veliki Mislinji« in »v Mali Mislinji«. V knjigi se najdejo tudi tiskovne napake.

Ne glede na nekatere pripombe lahko zapišemo, da je Fajdigova monografija Pohorski partizani 1943 pomemben doprinos k poznavanju narodnoosvobodilnega boja na Pohorju in tudi na Štajerskem in končno tudi doprinos k monografiji o narodnoosvobodilnem boju v mariborskem okrožju KPS in OF, ki je v pripravi.

Dr. Milan Ževart,
ravnatelj Muzeja NO Maribor

Anton Ikoč, Marjan Linasi: Koroško partizansko zdravstvo, Ljubljana 1985, str. 497 + kazalo.

O partizanskem zdravstvu na Slovenskem je bilo že kar dosti objavljenega.¹ Poleg prispevkov, ki obravnavajo predvsem zdravstvo v NOB, najdemo podatke o partizanski saniteti tudi v delih, ki zajemajo širše teme. Dosti podatkov o organizaciji in delovanju sanitete v partizanskih enotah je tudi v monografijah enot NOV in POS, o partizanskih bolnišnicah in drugih sanitetnih objektih pa v literaturi, ki obravnava narodnoosvobodilni boj na posameznih območjih. Leta 1967 smo dobili kar obsežen oris partizanske sanitete na Slovenskem.²

K obravnavi partizanskega zdravstva lahko pristopimo s stališča zgodovinske rekonstrukcije njegovega razvoja, pomena, njegovih osnov, povezav itd., ter s strokovno medicinskega gledišča. Le v redkih primerih sta lahko dovolj kvalitetno združena oba pristopa.

V Knjižnici NOV in POS so doslej izšle tri monografije o partizanskem zdravstvu, in to o zdravljenju ranjencev v Slovenski centralni vojni partizanski bolnici v Kočevskem Rogu,³ o zobozdravstvu v NOB na Slovenskem⁴ in knjiga, o kateri poročam.

Objavljenih je bilo že tudi več virov o partizanskem zdravstvu na Slovenskem. Doslej najboljše zbirka gradiva o navedeni temi pa je Zbornik do-

²¹ France Filipič, Pohorski bataljon, str. 398–404 in 626.

¹ glej: Bibliografija o sanitetni službi v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem. Pripravil in uredil dr. sc. dr. stom. Velimir Vuličić. V: Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941–1945, knjiga 4, Ljubljana 1984, str. 488–546.

Navedena bibliografija pa le ne zajema prav vsega.

² dr. Metod Mikuš, Oris partizanske sanitete na Slovenskem, Ljubljana 1967.

³ Ivan dr. Kalinšek, Zdravljenje ranjencev v SCVPB (slovenski centralni vojni partizanski bolnici), Ljubljana 1975.

⁴ dr. Velimir Vuličić, Zobozdravstvena služba v NOB na Slovenskem, Ljubljana 1985.

kumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941—1945, ki ga je izdala Sekcija za partizansko saniteto pri Slovenskem zdravniškem društvu — Zvezi zdravniških društev.⁵

Knjiga partizansko zdravstvo na Koroškem je seveda prvo delo, ki skuša, kar se da celovito zajeti nastanek, razvoj in dejavnost zdravstva, ki je bilo povezano z narodnoosvobodilnim bojem na Koroškem. Avtorja se nista mogla omejiti na Koroško, ampak sta morala vključiti v obravnavo partizanske bolnišnice na Solčavskem, ki je bilo že v preteklosti močno povezano s Koroško in prav tako v času narodnoosvobodilnega boja s koroškimi partizanskimi enotami. Na Solčavskem je bilo do konca 1944. leta središče koroškega partizanskega zdravstva. Delo torej zajema del slovenske Štajerske in tisto Koroško, ki jo je zajelo osvobodilno gibanje, a brez tistega dela, ki ga je po prvi svetovni vojni dobila Italija. Narodnoosvobodilni boj v Kanalski dolini je bil namreč povezan z razvojem na Primorskem. Območje, ki ga monografija obravnava, meri nekaj nad 2500 km².

Predgovor ali spremno besedo h knjigi sta napisala inž. Pavle Žaucer-Matjaž, organizator NOB na Koroškem, in Janez Wutte-Luc, predsednik Zveze koroških partizanov v Celovcu, ki sta se tudi zahvalila vsem, ki so tako ali drugače prispevali svoj delež pri uresničevanju zamisli o prikazu koroškega partizanskega zdravstva. Predvsem pa je delo rezultat sodelovanja dveh avtorjev. Anton Ikoč iz Solčave, nekdanji partizanski bolničar, je ohranil nekaj gradiva o koroškem partizanskem zdravstvu še iz časa vojne, zelo intenzivno pa je zbiral gradivo in podatke po osvoboditvi. Marjan Linasi, kustos v Koroškem pokrajinskem muzeju revolucije, je oblikoval besedilo.

Žaucer in Wutte sta v predgovoru zapisala, da ne gre za monografijo v pravem pomenu besede, temveč za neke vrste kroniko, za pripoved o človeških stiskah, težavah in trpljenju v času partizanstva na Koroškem. K temu bi pripomnili, da ima knjiga vendar bolj lastnosti monografske obdelave, kot pa kake druge zvrsti pisanja, kljub temu da je besedilo tu in tam predvsem navajanje podatkov, ki so bili zbrani z veliko prizadevnostjo.

Avtorja sta v svojem uvodu pojasnila zasnovo dela. Besedilo je razdeljeno na sedem poglavij. Prvo poglavje je kratek oris narodnoosvobodilnega boja na obravnavanem območju (na Koroškem in Solčavskem), ki temelji predvsem na literaturi. Gre za kratek pregled, ki naj bi omogočil bralcu razumevanje razvoja partizanskega zdravstva in ne za kakšno celovitejšo predstavitev narodnoosvobodilnega boja na Koroškem in Solčavskem. Drugo poglavje opisuje partizansko zdravstvo ali bolj točno partizanske ranjence, njihovo zdravljenje in njihovo usodo na Koroškem do februarja 1944, ko koroški partizani še niso imeli svojih bolnišnic. V tem času so ranjence zdravili na partizanskih domačijah, pri kurirskih postajah in v postojankah političnih aktivistov, nekaj pa tudi v ambulanti D na Mežaklji na Gorenjskem. Pri skrbi za ranjence je v tem obdobju in kasneje sodelovalo tudi zdravstveno osebje bolnišnice v Črni. Tretje poglavje obravnava sanitetne objekte in partizanske bolnišnice na Solčavskem, ki so delovale do konca februarja 1944 do prve polovice januarja 1945. V to poglavje je vključen še prikaz premične bolnišnice, ki se ni zadrževala le na Solčavskem, ampak tudi v gornji Mežiški dolini. V prvem zasilnem objektu na Solčavskem, v drvarski koči ob potoku Ručniku v Matkovem kotu so se zdravili ranjenci iz Stirinajste divizije. Pri skrbi zanje so sodelovali koroški partizani. Sanitetne postojanke na Solčavskem so bile v okviru severozahodnega centra Slovenske

⁵ Zbornik ima štiri knjige in še prilogo k četrti knjigi, v kateri so faksimili vseh številk Partizanskega zdravstvenega vestnika, ki je bil glasilo sanitetnega odseka pri Glavnem štabu NOV in POS. Dejansko ima torej zbornik pet knjig (Ljubljana 1982, 1983, 1984 in 1985).

vojne partizanske bolnišnice (SVPB — SZC). Bile so v Matkovem in Robanovem kotu. Prvo so zgradili marca 1944 na Prodnikovem zemljišču v Matkovem kotu po ukazu štaba Vzhodnokoroškega odreda. Četrto poglavje opisuje partizansko zdravstvo na Koroškem južno od Drave, in to predvsem sanitetne objekte. Poleg sanitetnih bunkerjev je bila v Mežiški dolini v Bistri bolnišnica z oznako B-11. Dograjena je bila jeseni 1944, a je prvega ranjenca sprejela šele 24. decembra. Nad Jezerskim je bila bolnišnica Krtina, na Obirskem pa poleg sanitetnih bunkerjev 1945. leta bolnišnica Za mlini. V Zgornjem Kotu pri Selah so oktobra 1944 zgradili bolnišnico, ki se je imenovala Amerika. Če upoštevamo še skromno prehodno bolnišnico Jelko na vzhodnem pobočju Uršlje gore, so na Koroškem južno od Drave od junija 1944 do maja 1945 delovale štiri partizanske bolnišnice. Zdravljenje in usodo partizanskih ranjencev na Koroškem severno od Drave, kjer ni bilo partizanskih bolnišnic, opisuje peto poglavje. Na območju severno od Drave je bil položaj za partizanske ranjence zelo težaven, najhujši pa na Svinški planini v zimi 1944/45. Bilo je več primerov, ko so si huje ranjeni partizani sami vzeli življenje, da ne bi padli v roke sovražniku. Šesto poglavje obravnava saniteto v koroških partizanskih enotah, in to v koroških partizanskih odredih, ker je zdravljenje partizanov prvih partizanskih enot, ki so delovale na Koroškem, opisano v drugem poglavju. Opis tako imenovane trupne sanitete je razmeroma kratek, zelo prav pa je, da so v zvezi s saniteto v enotah opisani tudi dejavniki, ki so vplivali na zdravstveno stanje borcev (stanje prehrane, obleke in obutve, skrb za higieno).

Sedmo poglavje z naslovom »Druge sanitetne in nesanitetne ustanove, pomembne za koroško partizansko zdravstvo« zadržuje razne teme in to take, ki jih ni bilo mogoče vključiti v prejšnja poglavja. Tako so v sedmem poglavju prispevki o vlogi gorenjskih partizanskih ambulant v koroškem partizanskem zdravstvu, o vlogi civilnih zdravstvenih ustanov in njihovega osebja v partizanskem zdravstvu, o partizanskih apotekah Viharnik v Podvolovjeku in Saša na Suhadolski planoti, ki so oskrbovale partizanske bolnišnice na Solčavskem, o partizanskem letališču v Gornji Savinjski dolini, prek katerega so nameravali evakuirati huje ranjene iz Štajerske in Koroške v južno Italijo, a so z njegovo gradnjo pričeli prepozno in je zato nemška ofenziva onemogočila odvoz ranjencev, in še prispevek o vojni bolnišnici Jugoslovanske armade v Celovcu po zlomu nacizma.

Razdelitev na poglavja in podpoglavja je smotrna, zadnje poglavje pa je vsebinsko raznoliko. Razen prvega in zadnjega imajo vsa poglavja kratek zaključek in nato je še okrog tri in pol strani zaključka za celoto.

Dosti truda sta avtorja vložila v pripravo seznamov in dodatkov, ki sledijo besedilu (od 282 do 376 strani). Pripravila sta sezname ranjenih in bolnih borcev ter aktivistov na Koroškem in Solčavskem do februarja 1944, ranjencev in bolnikov, ki so se zdravili v partizanskih bolnišnicah in seznam koroških partizanov, ki so se zdravili zunaj bolnišnic (na partizanskih domačijah, v svojih enotah, bunkerjih in v »legalnih« zdravstvenih ustanovah) — v ta seznam so vključeni tudi tisti partizani, ki so si po ranitvi sami vzeli življenje in tisti, za katere avtorja nista mogla ugotoviti, kje so se zdravili. Avtorja sta pripravila še seznam sanitetnega osebja, ki je neposredno skrbeło za ranjence in bolnike in jih zdravilo, ali pa je bilo na druge načine povezano s koroškim partizanskim zdravstvom. Razni sezname so kar pogosti v knjigah, ki so izšle v Knjižnici NOV in POS. Poudariti pa je treba, da sezname v knjigi o koroškem partizanskem zdravstvu ne navajajo le imen in priimkov, ampak vsebujejo še druge osnovne podatke. Seveda pa ni bilo mogoče za vse, ki so zajeti v seznamih, najti povsem točnih in vseh podatkov. V knjigi so še: seznam oziroma pojasnilo uporabljenih

kratic in seznam krajev za tisti del zamejske Koroške, ki ga knjiga zajema, s slovenskimi in nemškimi nazivi krajev ter kazalo oseb, enot, krajev in domačij. Žal pa je verjetno po krivdi založbe izpadel zemljevid Koroške in Solčavskega z vrisanimi sanitetnimi objekti, kar je škoda. Prav na koncu knjige je še povzetek ali bolje pojasnilo v srbohrvaščini, angleščini in nemščini. Knjiga je bogato opremljena s fotografijami in s faksimili dveh dokumentov ter naslovnici strani prve številke glasila osebja in ranjencev partizanske bolnišnice Amerika.

Opombe o virih in literaturi so na koncu poglavij. Vseh opomb je 248. Delo temelji v veliki meri na spominskem gradivu, ker je drugih virov za partizansko zdravstvo na Koroškem ohranjenih zelo malo.

Po ugotovitvah avtorjev je bilo do februarja 1944 na Koroškem 40 partizanskih ranjencev. Največ ranjencev je seveda bilo od februarja 1944 do zadnjih bojev 2. svetovne vojne v Evropi na Koroškem. To je razumljivo, saj je v tem času prišlo do največjega razmaha narodnoosvobodilnega boja na Koroškem. Točnega števila ranjencev in bolnikov avtorja nista mogla navesti zaradi pomanjkanja virov, a tudi zato, ker lažji primeri sploh niso bili registrirani. Kot je v predgovoru omenjeno, nekateri nekdanji partizanski ranjenci, ki so bili z avstrijskega območja, niso hoteli dati podatkov ali niso želeli, da bi bili objavljeni. V knjigi so podatki za nekaj prek 400 ranjencev. Vendar pa avtorja menita, da podatek o 700 ranjenih borcih na Koroškem, ki se navaja v literaturi o narodnoosvobodilnem boju na Koroškem, ni pretiran, če upoštevamo še sklepne operacije naših enot na Koroškem. Vsi ranjenci in bolniki seveda niso bili iz koroških partizanskih enot. Med ranjenci je bilo največ takih s strelnimi ranami, ki jih je prizadelo pehotno orožje. Najbolj pogoste so bile rane na okončinah, dosti je bilo tudi hudih ozeblin, manj pa notranjih obolenj.

Na Solčavskem in Koroškem južno od Drave je v letih 1944/45 delovalo 11 partizanskih bolnišnic. V partizanskih bolnišnicah na Koroškem se je zdravilo nad 200 ranjenih in bolnih partizanov. Po dosedanjih raziskavah jih je le malo umrlo — okrog deset. Sovražnik je odkril in uničil pet bolnišnic, a v glavnem so ranjence iz njih pravočasno evakuirali.

Poročilo lahko sklenemo takole. Delo Ikovca in Linasija je zanimiv in tudi dober prikaz koroškega partizanskega zdravstva in je pomemben prispevek k poznavanju tega zdravstva na Slovenskem, a tudi k poznavanju narodnoosvobodilnega boja na Koroškem. Kljub vsemu je v tekstu ostalo nekaj nepreciznih ali netočnih podatkov (npr. trditev, da se je v okviru partizanske sanitete na Slovenskem zdravilo okrog 22.000 ranjencev in bolnikov). Manjše tiskarske napake so predvsem v kazalu oseb, enot, krajev in območij. Avtorja po pravici poudarjata težavne razmere, v katerih se je razvijala partizanska saniteta na Koroškem in še zlasti na območju severno od Drave.

Dr. Milan Ževart,
ravnatelj Muzeja NO Maribor

Zbornik spomenikov narodnoosvobodilnega boja v občini Slovenska Bistrica, Slovenska Bistrica 1985, strani 70.

Na slovenjebistriškem območju so začeli odkrivati pomnike narodnoosvobodilnega boja kmalu po osvoboditvi. Med prvimi je bil pri Osankarici 1949. leta na pobudo nekdanjega borca Pohorskega bataljona Franca Zalaznika-Leona postavljen zelo skromen spomenik na kraju poslednjega boja Pohorskega bataljona 2. grupe odredov oziroma 4. operativne cone NOV in POS. Leta 1959 ga je zamenjal nov spomeniški objekt, ki so ga slovesno odkrili na dan borca. Kraj poslednjega boja Pohorskega bataljona je bil proglašen za spomenik posebnega zgodovinskega pomena. Največ pomnikov NOB na območju občine Slovenska Bistrica je bilo postavljenih od 1950. do 1960. leta — devetnajst. V naslednjem desetletju je bilo odkritih enajst obeležij. Leta 1961 je bila obnovljena partizanska bolnišnica Jesen na Planini. Istege leta je Muzej narodne osvoboditve Maribor na Osankarici postavil prvo razstavo o Pohorskem bataljonu. Po letu 1970 so bila postavljena le še manjša obeležja.

Pomniki narodnoosvobodilnega boja, ki so bili odkriti do 1961. leta so upoštevani v knjigi *Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju in seveda tudi do tedaj še neobeleženi zgodovinski kraji in pomembnejši dogodki.*² Pomniki, ki so bili odkriti do 1977. leta, so na kratko zajeti v zborniku o spominskih obeležjih v Sloveniji.³

V slovenjebistriški občini posvečajo veliko skrb proučevanju zgodovine svojega območja in še zlasti narodnoosvobodilnega boja. Leta 1983 je izšel obsežen zbornik s prispevki o njeni preteklosti⁴ in med njimi zelo dober prikaz okupacije in narodnoosvobodilnega boja.⁵ Leta 1976 so občinski odbor Zveze združenj borcev NOV Slovenska Bistrica, Muzej narodne osvoboditve Maribor in Samoupravna kulturna interesna skupnost Slovenska Bistrica izdali Zbornik spomenikov narodnoosvobodilnega boja v občini Slovenska Bistrica (odslej Zbornik), ki ga je založil občinski odbor ZZB NOV. Kljub razmeroma visoki nakladi (2000) je Zbornik v devetih letih po izdaji pošel. Zato in zaradi pomnikov, ki so bili postavljeni po izidu Zbornika in nekaterih sprememb v dotodanjem spomeniškem fondu (prestavitve, dopolnitve in zamenjave nekaterih obeležij z novimi), je občinski odbor ZZB NOV upravičeno dal pobudo za drugo dopolnjeno izdajo Zbornika. Za uresničenje zamisli o drugi izdaji so imenovali uredniški odbor (Rade Čupkovič, Stane Gradišnik, Jože Kodelič, Branko Kraševac — tehnični urednik, Vojteh Osojnik — predsednik, Maksim Peklar in Lojze Penič — glavni urednik). Uredniški odbor je uspešno opravil svoje delo in ob 40-letnici osvoboditve in v njeno počastitev smo dobili drugo, dopolnjeno izdajo Zbornika. Kot prvega so tudi dopolnjeni Zbornik izdali občinski odbor ZZB NOV, Muzej NO Maribor in Kulturna skupnost Slovenska Bistrica, ki je bila tudi založnik. Tudi za drugo izdajo je besedilo napisal Lojze Penič, višji kustos v Muzeju NO Maribor. Podatke o spominskih obeležjih sta zbrala Rade Čupkovič in Jože Kodelič, fotografije je izdelal Jože Kovačič, opremil pa je Zbornik arhitekt Branko Kraševac. Zbornik je izšel v 1100 izvodih.

V uvodni besedi je uredniški odbor utemeljil delno spremenjeno zasnovo druge izdaje Zbornika v primerjavi s prvo, oziroma ureditev Zbornika. Odbor se je odločil za obravnavo obeležij po območjih. Najprej so prikazana obeležja

¹ Uradni list SRS 37/74—434.

² Milan Zevart, *Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju, Maribor 1982.*

³ Vodnik po partizanskih poteh, Ljubljana 1978, str. 576—575 (avtorja prispevkov o pomnikih na območju občine Slovenska Bistrica sta Zdenka Rogl in Milan Zevart).

⁴ Zbornik občine Slovenska Bistrica.

⁵ Lojze Penič, *Okupacija in narodnoosvobodilni boj*, str. 391—430.

na pohorskem območju, na prvem mestu pa razstava Partizansko Pohorje na Osankarici in pomnik Pohorskemu bataljonu. Sledi obravnava spomenikov proti jugu oziroma jugovzhodu slovenjebistriške občine. Razvrstitev po območjih je omogočila medsebojno dopolnjevanje podatkov o narodnoosvobodilnem boju za posamezne predele slovenjebistriške občine. Dosledno pa uredniški odbor navedenega kriterija le ni upošteval in se je tu in tam ravnal po vsebini spomeniških obeležij ali drugače povedano: namesto krajevnega je upošteval tematsko načelo. Tako je na str. 18 združil obravnavo treh obeležij, ki so posvečena partizanskim kurirjem (pomnik padlim partizanskim kurirjem v Fraj-hajmu, spomenik kurirjem na Pesku in obeležje kurirske postaje TV 10 S v Kotu). Vsa navedena obeležja so na pohorskem območju in torej ne gre za pomembnejši odmik od ureditve po območjih. Vendar uredniški odbor pri navedenem tematskem pristopu v zvezi s kurirji le ni bil dosleden. Pri uvrstitvi spominskega obeležja padlim kurirjem TV 4 S na Dednem vrhu je namreč upošteval lokacijo obeležja.

V Zborniku je prikazanih 51 spominskih obeležij, in to s fotografijami, opisi dogodkov, ki so jim obeležja posvečena in z objavo napisov na obeležjih. Napisi z obeležij so objavljeni dobesedno. V primerih, ko je uredniški odbor ugotovil, da napis na obeležju vsebuje napačne podatke, je na take podatke opozoril z opombo. V nekaj primerih pa je besedilo objavil z ustreznimi popravki, a je to navedel v opombi.

Največ prostora v Zborniku ima spomenik Pohorskemu bataljonu (tri strani), kar je razumljivo. V besedilu ob tem spomeniku je oris nastanka, bojne poti in poslednjega boja Pohorskega bataljona. Navedeni so seveda tudi podatki o spomeniku. Drugi pomembnejši ali večji spomeniki imajo po eno stran; pri predstavitvi teh spomenikov je upoštevan tudi prikaz NOB na širših območjih. Skromnejši pomniki ali taki, ki so posvečeni posameznikom (padlim partizanom ali žrtvam fašističnega nasilja), manj pomembnim dogodkom in partizanskim ustanovam, pa so po dva, trije ali tudi štirje na eni strani.

Zapisali smo, da je v Zborniku predstavljenih 51 pomnikov, ki so bili postavljeni do leta 1985. K tem pa je treba prišteti še opis razstave Partizansko Pohorje na Osankarici in obnovljene partizanske bolnišnice Jesen na Planini. Razstava v muzejskem prostoru pri Domu Pohorskega bataljona na Osankarici je izpostava Muzeja NO Maribor in sodi med tiste razstave NOB v Sloveniji, ki so najbolj obiskane. Razstava prikazuje okupacijo in narodnoosvobodilni boj na Pohorju. Pri opisu bolnice Jesen so omenjene še druge sanitetne postojanke sektorja P 2 — partizanskih bolnišnic na vzhodnem Pohorju. Pri bolnišnici je spominsko znamenje posvečeno partizanoma, ki sta umrla v njej. Ob cesti Šmartno—Trije kralji pa je obeležje z leseno tablo, na kateri je skica bolnic sektorja P 2, ki ga je vodil dr. Zmago Slokan.

Opisi pomnikov v večjih krajih vsebujejo tudi osnovne podatke o razvoju narodnoosvobodilnega boja v kraju in njegovi okolici. Ti zgodovinski pregledi NOB so v večini primerov pri opisih spomenikov, ki so posvečeni domačinom — padlim za svobodo.

Tudi pri pomnikih, ki so posvečeni posameznim dogodkom, je dosti podatkov. Tako npr. opis obeležja na Pesku, ki spominja na ustanovitev Pohorskega odreda 4. novembra 1943, vsebuje podatke o dejavnosti odreda in nemških ukrepih proti njemu od njegove ustanovitve do vključitve v Zidansko brigado 8. januarja 1944. V celoti ima Zbornik veliko podatkov o NOB na slovenjebistriškem ozemlju. V Zborniku je tudi zemljevid slovenjebistriškega ozemlja z lokacijami pomnikov NOB, razstave na Osankarici in bolnišnice Jesen.

Zbornik spomenikov narodnoosvobodilnega boja v občini Slovenska Bistrica odlikujejo preciznost podatkov, dobre črno-bele fotografije in lepa oprema. Zanesljivost podakov je zasluga glavnega urednika Zbornika in avtorja besedila Lojzeta Peniča, ki je dober poznavalec NOB na slovenjebistriškem območju.

Na koncu naj še omenim, da sta 1985. leta v počastitev 40. obletnice osvoboditve poleg Zbornika, ki smo ga predstavili, izšli za območje severovzhodne Slovenije še dve večji publikaciji o pomnikih narodnoosvobodilnega boja, in to: Spomeniki in znamenja NOB v občini Slovenj Gradec (avtor besedila Jože Potočnik) in Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju (avtorji Drago Novak, Ivo Orešnik in Herman Štiel). Pripomnimo naj, da knjiga o pomnikih NOB v Slovenskih goricah in v Prekmurju kljub naslovu ne zajema celotnega območja Slovenskih goric. Zanimiva bi bila primerjava med navedenimi tremi publikacijami — to bomo skušali opraviti kdaj drugič.

Dr. Milan Ževart,
ravnatelj Muzeja NO Maribor

Dr. Dušan Nečak, Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki (1945—1976). Osnutek za politično zgodovino. Borec, Ljubljana 1985, str. 213.

Delo dr. Dušana Nečaka strnjeno obravnava politično zgodovino koroških Slovencev po drugi svetovni vojni do časa tako imenovane julijske zakonodaje v 1976. letu. Je prvo takšnega značaja na svojem področju in razumljiva je zato zadržanost avtorja, ko ga v podnaslovu označuje kot osnutek. Vendar je treba ugotoviti, da gre — tudi ob priznanju takšnega pridržka — za zelo dobro in tehtno delo, ki je rezultat ne samo avtorjeve akribije, marveč tudi sad njegovega občega odličnega poznanja koroške in avstrijske problematike, pridobljenega z dolgoročnim raziskovalnim delom in v živem stiku s sodobnim dogajanjem. Zato bo bralec v knjigi našel vse bistvene podatke, a tudi dobro in stvarno odmerjeno sodbo avtorja v mnogih občutljivih vprašanih avstrijsko slovenske oziroma avstrijsko jugoslovanske sosesčine in pa notranjih odnosov v slovenski skupnosti na Koroškem.

Delo je zasnovano na dostopnih virih in strokovni literaturi in to izpričuje tudi z dodano bibliografijo. Posebej je treba omeniti, da smiselno vključuje znanstveni prispevek, ki ga je v zadnjem desetletju dala vrsta avstrijskih zgodovinarjev in sociologov, ki so se koroškega vprašanja lotili z novih vidikov, kritičnih do nasilnosti nemškega nacionalizma. Uspešno razgrinja življenjski položaj in probleme boja Slovencev na Koroškem za obstanek, in to v zgodovinskem toku. Na kratko posega tudi v leta pred 1945., da bi bralcu omogočil primerno izhodišče za razumevanje tistega, kar se je temu delu slovenskega naroda dogajalo v koroški deželi, najprej osvobojeni v boju proti nacistični Nemčiji, nato zasedeni po Britancih, od leta 1955 pa v popolni suverenosti in odgovornosti Republike Avstrije. Avtor utemeljuje periodizacijo: najprej desetletje 1945—1955, ki ga imenuje čas prelomnih (državnopravnih) odločitev, nato leta 1955 do 1970, ki stoje v znamenju skupnega boja Slovencev za izpolnitev narodnostnih določil pogodbe o Avstriji, in končno, doba 1970—1976, ki jo imenuje čas neizpolnjenih iluzij. Ta zadnja doba, ki se dejansko nadaljuje kar do danes, bi pač bolj zaslužila oznako časa, ko Avstrija aktivno izpričuje, da ne misli

držati besede in da hoče določila o zaščiti manjšine izrabiti za poslabšanje njenega položaja. Pravzaprav je odločilni korak v tej smeri Avstrija storila že v letu 1958 z odpravo obveznega dvojezičnega osnovnega šolstva. Skoraj vse, kar je storila poslej, je bilo paragrafsko pospravljanje ruševin obljub, danih Slovincem še pod vtisom zmage nad nacizmom. Vprašanje periodizacije je pač še odprto. — Zunaj tega kronološkega razporeda obravnava avtor pregledno še tri teme: tako imenovano »vindišarstvo« kot protimanjšinsko doktrino, vprašanje možnosti nastopa novih političnih subjektov v Avstriji z novim odnosom do manjšin, in pa kulturno ustvarjalnost Slovencev na Koroškem.

Podoba, ki jo dobimo ob branju knjige, je dovolj strnjena in zaokrožena, da si moremo pridobiti stvarno razmerje tudi do današnjih tisk in zmožnosti Slovencev na Koroškem. K temu tudi pripomorejo v besedilo vključeni izbrani dokumenti in pa zemljevidi. Med dokumenti je treba posebej omeniti znamenito izmenjavo pisem med Karlom Rennerjem in Stalinom aprila in maja 1945 o avstrijski integriteti. Tudi za občeslovensko, ne le za koroško zgodovino, je pomemben ponatis papeževega protikomunističnega odloka z dne 30. junija 1949, ki še danes ni preklican in ki, posebej za Slovence, pomeni avtoritativno razdiranje tradicije Osvobodilne fronte. Politična diferenciacija znotraj OF na Koroškem se je seveda začela že prej, kmalu po vojni, in avtor objektivno pokaže na njene vire. Z ene strani vpliv starih idejnopolitičnih delitev, z druge pa vplivi kolaboracionistične emigracije, ki ji je glavni problem obstoj partizanske Jugoslavije. Razdiralno akcijo je, kot posrečeno ugotavlja avtor, »vodila tista tedenca slovenskega političnega življenja, ki jo zasledimo v slovenskem zamejstvu še danes« in ki trdi, »da so edini pravi predstavniki slovenskega naroda, ki ga je (v Jugoslaviji) ukleščil brezbožni komunizem, za mejo.« S tem se avtor dotika enega ključnih problemov sodobne koncepcije »enotnega slovenskega kulturnega prostora«, ki ga v naših, dostikrat polemičnih razpravljanjih, mi v Jugoslaviji premalo upoštevamo. — Druga tema, ki je pomembna za naše sodobne polemike, je prikaz akcije Informbiroja na Koroškem in njenih učinkov, ne le na koroške Slovence, ampak tudi učinkov koroškega vprašanja na meddržavna razmerja Jugoslavije in Sovjetske zveze. V takratni sovjetsko jugoslovanski polemiki je določeno vlogo — argumenta proti Jugoslaviji — imelo tudi pismo Edvarda Kardelja z dne 20. aprila 1947 sovjetskemu zunanjemu ministru Višinskemu. Nečak to pismo omenja in povzema (označuje ga kot predlog, v resnici pa gre za skrajno koneesijo), a bi bilo bolje, če bi ga objavil med dokumenti v celoti. Danes smo namreč priče, da se v generaciji, ki tega ni doživljala, to pismo znova »odkriva« in to na način, ki ni zgodovinski, marveč tudi pomeni iskanje političnega argumenta. Gotovo bo potrebno okoliščine nastanka tega dokumenta natanko raziskati. To, kar lahko že preberemo, ne zadošča in tudi ni, kolikor vem, povsem točno (v vprašanju, čigava je bila iniciativa za pismo). — Nečak sprejema tezo jugoslovanske strani v omenjeni diplomatski polemiki leta 1949, da je »Koroška bila prodana«, seveda s strani ZSSR. Nedvomno je res šlo za postopke v oduosu med velikimi zavezniki, proti kakršnim je Tito ugovarjal že 27. maja 1945 v znanem govoru v Ljubljani. Ves problem pa bo treba še monografsko obdelati, saj je celo najnovejšim jugoslovanskim delom o protijugoslovanski akciji Informbiroja nekako »ušel« iz evidence oziroma ni ustrezno ocenjen. Seveda ni bila naloga Nečakove knjige, da takšno obdelavo opravi, je pa to povod, da se problem eksponira.

Če se vrnemo h knjigi, bi kazalo še opozoriti, da v njej izražena domneva, da je pri jugoslovanskem predlogu iz februarja 1949 (da se naj sprejme načelo, da je mejo treba popraviti, a da bo obseg popravka na kompromisen način določen pozneje) šlo zgolj še za elektrarni Zvabek in Labot (str. 73), ni prava

Jugoslovanska stran je takrat neuradno in posredno sugerirala tako imenovano dravsko črto (po vsem njenem toku od izliva Zilje na zahodu do vtoka na jugoslovansko ozemlje na vzhodu). Do kakršne koli konkretne debate pa ni prišlo in zato se tudi ni v javnosti ali kako drugače z jugoslovanske strani pojavil kak namig na morebitno nadaljnjo redukcijo teritorialnega zahtevka. Jugoslovanska stran je takrat imela pripravljeno spomenico, v kateri bi zahtevala kot minimum popravka meje vsaj nekdanji plebiscitni distrikt C (sodne okraje Pliberk, Dobrla ves, železna Kapla, vključno obe omenjeni elektrarni na Dravi). Prvi osnutek te spomenice je postavljal v ospredje argument, da obe elektrarni pomenita funkcionalno celoto z elektrarnami na spodnjem, jugoslovanskem toku Drave. Kardelj je takšno postavljanje zavrnil in zahteval, da je treba v prvo vrsto postaviti dokaze o slovenskem značaju omenjenega ozemlja, kajti gre še vedno za reševanje narodnega vprašanja, četudi v tako skrčenem obsegu. Ta obseg je takrat v zasebnem pogovoru s podpisanim komentiral naš najuglednejši ekspert za mejna vprašanja nasproti Italiji in Avstriji z besedami: »Da rešimo vsaj tiste, najbolj zavedne!«

Končno moram opozoriti še na pomanjkljivost v zvezi s sklepi konference štirih zunanjih ministrov z dne 19. junija 1949, kakor so povzeti v knjigi. Izpuščen je namreč sklep, drugi po vrsti, »da naj pogodba za Avstrijo predvidi, da bo Avstrija zagotovila zaščito pravic slovenskih in hrvatskih manjšin v Avstriji.« Brez tega sklepa ne bi bilo znanega čl. 7. In dobro bi bilo omeniti, da je Jugoslavija pravočasno pripravila svoj predlog določil za zaščito pravic Slovencev na Koroškem in to na podlagi teritorialnega načela, konkretno za ozemlje dvojezičnih šol iz l. 1945. To je storila v spomenici, izročeni namestnikom zunanjih ministrov v Londonu dne 28. julija 1949 (prim. moj spis »O teritorialni zasnovanosti manjšinske zaščite in o protipogodbnih stališčih in praksi Avstrije« v: Razprave in gradivo, Ljubljana 1976, št. 7-8). Ozemlje dvojezičnih šol, po sklepu avstrijskih oblasti iz oktobra 1945, ima vse do danes velik načelen in praktičen pomen za manjšinsko zaščito. Kljub vsem prizadevanjem politično organiziranih asimilatorjev namreč še traja njihov boj za popolno likvidacijo te pridobitve koroške demokracije, ki nosi še zadnji odblesek boja proti nacizmu. Zelo potrebno bi bilo zemljevidom v knjigi dodati še zemljevid dvojezičnih šol v letu 1945.

Še enkrat: Nečakova knjiga je zelo dobra, tehtna in dobrodošla prav v današnjem času. Ni napisana apologetsko v nobeni smeri, a tudi ne gre zavezanih oči mimo pozitivnih dejstev v sicer nerazveseljivi zgodovinski podobi koroškega dogajanja. Miselno se vključuje v prizadevanja za nove nacionalne, politične in človeške odnose na tem težko preizkušenem stičišču narodov, kultur in družbenih sistemov, v prizadevanja, kakršna ustrezajo jugoslovanskemu socialističnemu konceptu in aktivnemu humanizmu. Njeni bralci zagotovo ne bodo samo zgodovinarji, marveč najširši krog beročih. Priročno bo učiteljem in vsem, ki so v tvornem stiku s Koroško in Avstrijo.

Prof. dr. Janko Pleterški
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Vladimir Bračič: *Prostorski razvoj upravne in samoupravne razdelitve na območju Severovzhodne Slovenije II. ČZN Nova vrsta, 15. letnik, št. 1-2, Maribor 1981, stran 519—525.*

Pri opisu občine Ravne na Koroškem sem zasledil netočnosti, ki sem jih sicer opazil tudi že prej v nekaterih drugih tiskih. Utegne se zgoditi, da bi se navedbe iz sestavka dr. Bračiča uporabile ali citirale za kakršnokoli uporabo že, zato na nje opozarjam, čeprav niso zelo važne. Moje pripombe se nanašajo na naslednje navedbe:

... Ob prvi upravni razdelitvi 1850. leta smo za območje današnje občine Ravne na Koroškem ugotovili samo pet krajevnih občin ali sosesk — Črna (10), Guštanj-Ravne (1), Libuče (4), Prevalje (15), Tolsti vrh (9). Številke v oklepaju pomenijo število katastrskih občin ...

... Velike soseske so se kmalu pokazale neprimerne in tako so bile še pred l. 1890 opravljene nekatere spremembe. Iz soseske Črna so bile izločene štiri katastrske občine in iz njih organizirana soseska Mežica ...

... Karta RK1

Občina Ravne na Koroškem

Občine — soseske

Stanje 1850

V resnici pa je bila stvar taka:

1. Ob organizaciji občin po spremembi državnega sistema je v letu 1850 bila ustanovljena tudi krajevna občina Mežica (Miessdorf), sestavljena iz katastrskih občin »Mežičja gora (na ti strani)« (Missberg diesseits), »Mežičja gora (na uni strani)« (Missberg jenseits), Mežica (Missdorf) in »Plat« (Plott). Torej Mežica s svojimi takratnimi katastrskimi občinami leta 1850 ni spadala v občino-sosesko Črna. Res pa se je občina Mežica 14. februarja 1870 z odobritvijo Koroškega deželnega zbora združila s krajevno občino Črna (Landesgesetz-u. Verordnungsblatt für das Herzogthum Kärnten 1870, VII, št. 15, str. 32).

Vendar do dejanske združitve in skupnega poslovanja ni prišlo tudi v naslednjem desetletnem obdobju, ko je občina Mežica formalno sicer spadala k občini Črna; to je razvidno iz arhiva takratne občine Mežica (npr. razni dopisi, seznami s plačniki raznih prispevkov, tako tudi za novo mežiško šolo in njeno dograditev leta 1877 itd.).

14. decembra 1880 je izšel deželni zakon, po katerem so se zgoraj našteje katastrske občine zopet združile v samostojno krajevno občino Mežica (Landesgesetz- u. Verordnungsblatt für das Herzogthum Kärnten 1880, XXII, št. 27, str. 42).

2. K občini Črna l. 1850 ni spadala KO Podpeca, kot je narisano na karti RK1. Ta KO je spadala tedaj k občini Bistrica pri Pliberku, enako kot je spadala KO Koprivna k občini Bela in k okraju Železna Kapla, kar pa je navedeno. (Napaka je nastala pri prerisavanju V. B.) K občini Črna je pripadel večji del KO Podpeca (ne ves) šele v letu 1931. V oklepaju se navaja pri Črni za leto 1850 deset katastrskih občin. Tu izgleda KO Podpeca ni všteta, saj bi jih bilo z njo vred 11. V občini Črna je bilo tedaj v resnici 6 katastrskih občin, in sicer: Topla, Bistra, Ludranski vrh, Javorje, Jazbina, Črna.

Pod vplivom razvoja mežiškega rudnika in po nastopu rudarske družbe Bleiberger Bergwerks Union, se je leta 1889 delila velika katastrska občina Podkraj II, z naseljema Podkraj in Podpeca, tedaj spadajočih v občino Bistrica pri Pliberku. Naselje Podpeca se je takrat osnovalo kot samostojna KO in samostojno naselje ter je bila priključena k občini Mežica (Landesgesetz und Verordnungsblatt f. d. Herzogthum Kärnten, 1889, npr. III).

Pozneje, leta 1931 je pri komasaciji občinskih meja v stari Jugoslaviji prišlo do ponovne delitve KO Podpeca. Njen večji del je bil priključen k občini Črna ter je obdržal ime Podpeca (ali tudi Helena, po tamošnji cerkvi Sv. Helene). Manjši del, ki obsega danes večino ozemlja naselja Breg v KO Takraj Meže, pa je ostal pri občini Mežica.

Tako so se na tem območju upravne meje (KO, oziroma naselja) izenačile z mejami župnij (ki so tedaj in vse do leta 1941 vodile matične knjige, kar je zaradi različnosti farnih in upravnih okolišev povzročalo precejšnje zaplete). Območje Podpece je namreč spadalo k župniji Črna že vseskozi poprej, le prej omenjeni del današnjega naselja Breg se je že leta 1872 izločil od fare v Črni in pripojil k mežiški fari.

3. Menim, da je izvor napake pri obravnavi stanja upravne razdelitve opisane območja od leta 1850 dalje v neuporabi ali nedostopnosti vseh virov, ki dokumentirajo resnično stanje.

Tako je lahko prišlo do enako nepravilnega prikaza stanja občine Mežica že v študiji dr. Boga Grafenauerja v Koroškem zborniku 1948. V njem je v prispevku Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes objavljen in opisan tudi statistični prikaz stanja občin in katastrskih občin. Vendar je za osnovo vzeto stanje občin v letu 1880, nato pa je za obravnavo narodnostnega stanja glede na Czoernigovo etnografsko statistiko iz leta 1846 preračunano število prebivalcev ter število Slovencev in Nemcev za leto 1846. Obenem pa so našteje l. 1850 ustanovljene občine s pripadajočimi katastrskimi občinami.

Od leta 1870 do decembra 1880 pa je bila mežiška občina formalno združena z občino Črna. Zato je lahko prišlo tu do napačnega prikaza, ko piše npr. na str. 135:

... i) Sodni okraj Pliberk je z izjemo ... Po 1849 pa so ga razdelili v sledeče občine: ... Črna (Takraj Meže, Onkraj Meže, Mežica, Črna, kraj Pristava je naveden posebej, Bistra, Javorje, Jazbina, Luderski vrh, Plat, Topla) ...

Iz tega je razvidno, zakaj je v tem besedilu in v tabelah izpadla navedba občine Mežica, čeprav je bila ustanovljena l. 1850 z drugimi vred. Nato od leta 1870 do 1880 preneha uradno obstojati. Od decembra 1880 obstoja ponovno in je odtlej dalje navajana tudi v omenjeni študiji dr. Grafenauerja.

4. O potrebni previdnosti pri uporabi podatkov iz upravne razdelitve na našem področju v preteklosti govori še en zanimiv primer. Kot sem opisal že spredaj, se je leta 1931 oddelil večji del KO Podpeca od občine Mežica in se pridružil k občini Črna. Vendar v osem let pozneje izišlem Krajevnem leksikonu Dravske banovine iz leta 1939 to novo stanje še vedno ni registrirano. Podpeca se tu še vedno opisuje pri Mežici.

Poleg nekaterih večjih sprememb pri mejah nekdanjih občin in KO ter naselij v Mežiški dolini, ki so navedene v sestavku dr. Bračiča, pa je bilo zaradi izenačevanja farnih in upravnih meja, zaradi nove državne meje l. 1919 in pozneje ob komasaciji občin leta 1931, pa tudi še po letu 1945 storjenih še več manjših sprememb, ki pa so vseeno pomembne. Smotrno bi jih bilo nekoč ob-

delati in objaviti. Saj prihaja zaradi nepoznavanja ali neupoštevanja tega pogosto do napak in nerazumljivih skokov, npr. pri navajanju števila prebivalstva po današnjih naseljih od leta 1869 dalje. Iz tega lahko izvirajo seveda tudi napačni zaključki (primer: nekatera gradiva urbanistov iz našega konca, nekatere navedbe v knjigi dr. Medveda *Mežiška dolina*. MK. Ljubljana 1967 itd.).

Stefan Lednik,
Mežica

Več avtorjev. Ruška kronika. Ruše 1984, strani 860.

Ruška kronika je zajeten krajevni zbornik z 860 stranmi, ki je nastajal dolgo, kar predolgo (uvod je Josip Teržan napisal že maja 1979, posvetilo Vinko Caf decembra 1984, izšel pa je šele leta 1985), da se to ne bi poznalo njegovi sestavi. Medtem ko manjšo polovico zbornika sestavljajo prispevki, programirani za prvotno predvideno, po obsegu skromnejšo publikacijo, ki so večinoma nastali že v letih 1979 in 1980, zasedajo večjo polovico zbornika sestavki 4 avtorjev, ki obsegajo blizu 500 strani in so večinoma nastali šele v letih 1982—1984. To ustvarja v zborniku vsebinsko neravnovesje, ki mu ni v prid. Tovrstne publikacije naj bi namreč stremele, da vse strani preteklega in sedanjega življenja v kraju predstavijo čimbolj uravnoteženo, s čemer naj bi njihov bralec ali uporabnik prišel h karseda objektivni informaciji o obravnavanem kraju. Sodelavci krajevnih (ne pa tematskih) zbornikov in njihovi uredniki se zato morajo disciplinirano držati dogovorjenih proporcev člankov in tem, da ne porušijo vsebinskega ravnotečja, saj bi sicer lahko večina od sodelujočih avtorjev prispevala monografsko obsežne prispevke ter na ta način zborniku zaradi preobsežnosti vzela preglednost, uporabnost in s tem tudi do določene mere urejenost. No, kljub napaki uredništva, ki ni obvladalo količinskih in s tem posredno tudi vsebinskih obsegov posameznih tematskih sklopov, spada zbornik med boljše tovrstne publikacije, saj je večinoma strokovno napisan in solidno opremljen. Urejen je po približnem kronološkem zaporedju, pri čemer so primerno zastopana tudi novoveška stoletja, ki navadno ostajajo slabše obdelana. Isto velja za 19. in 20. stoletje, v katerem so vključeni tudi prikazi sodobnega stanja v kraju, ki je z zadnjo upravno reformo 1980—1982 postal sedež ene od šestih mariborskih občin.

Oris geografske podobe ruške krajevne skupnosti in prikaz razvoja kulturne pokrajine na ruškem ozemlju v času pohorskega glažutarstva je prispeval Mavricij Zgonik. Zanimiv je zlasti drugi prispevek, ki se bavi z vplivom človeške dejavnosti (antropogenim faktorjem) na preobrazbo geografskega prostora, v našem primeru z glažutarstvom, ki se je izkazalo kot važen dejavnik pri preobrazbi njegove kulturne pokrajine v 18. in 19. stoletju, obenem pa tudi kot vez med dotakratnim fevdalno-manufakturnim in nastajajočim industrijskim gospodarstvom. Prav ta geografsko-kulturni aspekt, kateremu se avtor vedno bolj posveča in ki je bil doslej premalo upoštevan, bo odigral v našem zgodovinopisju še pomembno vlogo, saj nam razkriva občutljivo vplivno sovisnost med človekom in njegovim geografskim okoljem.

Arheološka obdobja predzgodovinskega in antičnega časa nam razkrivata domačinka Biba Teržan in Stanko Pahič, pri čemer se prva bavi predvsem s kulturo žarnih grobišč (KŽG), ko so bile Ruše prvič za tri stoletja naseljene, drugi

pa z antičnim obdobjem, ko so Ruše zopet za tri stoletja obstojale kot naselbina ter premogle zidane hiše, Mitrov tempelj in brod prek Drave. Dejstvo, da so bile Ruše naseljene v velikih časovnih razmakih, govori za njihovo zatišno lego, ki jo je KŽG premagovala z vodno potjo Drave, Rim pa z vicinalno med Betnavo, Rušami in Dravogradom.

Časovno logično sledi sestavek Jožeta Koropca, ki obravnava srednjeveško zgodovino Ruš med letom 1091, ko se prvič omenjajo, in letom 1650, ko so zgubile pravdo za priznanje trških pravic s svojim zemljiškim gospodom, šentpavelskim samostanom. Iz zgodovinskega pregleda je razvidna pomembna vloga romarske Marijine cerkve iz leta 1387 s samostojnim duhovnom, zaradi katere je cesar leta 1453 opatu dovolil imeti pri njej poleg proščenskega še privilegiran letni sejem na tako imenovano ruško nedeljo. Še večji razvoj so si Ruše zagotovile z ustanovitvijo vikariata leta 1625 in začetkom tako imenovane gimnazije leta 1645.

Jože Curk raziskuje urbano-gradbeni razvoj Ruš in bližnje Fale kot upravne središča šentpavelske posesti na Pohorju. O cerkvi pred letom 1387 ni podatkov, zato so letnice njenega nastanka iz let 905, 1004 itd., legendarnega značaja, čeprav je prav verjetno, da je v vasi že kmalu po letu 1091 nastala lesena kapela brez patrocinija, ki se prav zaradi tega posebej ne omenja. Parcelacija vasi govori za kolonizacijsko naselbino, starejšo od cerkve. Glede Fale ugotavlja, da njen sedanji grad ni izpred sredine 16. stoletja, v glavnem pa da je celo šele iz 1. polovice naslednjega. Med drugimi objekti sta zanimivejši Rozmanitova pristava iz okoli 1870 v Bistrici in Arehova cerkev na glavnem pohorskem grebenu, ki je v sedanji stavbi v glavnem iz sredine 17. stoletja. Njena glavna znamenitost Henrikov grob je po mnenju enih romanski iz okoli 1200, po mnenju drugih pa njegova preprosta renesančna kopija iz zadnje četrtine 16. stoletja.

Sledi Jožeta Mlinariča analiza znane Ruške kronike iz sredine 18. stoletja in seznam učencev ruške gimnazije (1645–1760) iz istega vira. Tekst kronike razpada v pretežno legendarni del izpred leta 1645 in historično zanesljivega po tem letu. Nato sledi obsežen seznam okrog 6600 učencev po posameznih letnikih, od katerih je oni iz leta 1698 štel kar 220 učencev. Seznam je zanimiv, ker se da iz njega razbrati poreklo in kasnejšo zaposlitev učencev ter s tem osvetliti študijske možnosti tudi naših otrok v baročni dobi. Z Mlinaričevim sestavkom je glede vira v neposredni povezavi oni od pokojnega Janka Glazerja, ki obravnava verske igre v Rušah med leti 1680 in 1722. Članek je pomemben, ker korigira dosedanje interpretacije te teme, zlasti R. Baravallejevo iz leta 1924 (*Blätter für Heimatkunde* 9/10, 1923/24). Iz Glazerjeve razlage izhaja, da so se igre vršile sicer po jezuitskem in verjetno tudi benediktinskem vzoru ter v latinščini, vendar pa za romarje tudi v nemščini in slovenščini.

Zanimiv je sestavek Antoše Leskovca, ki govori o zgodovini nekmetijskih gospodarskih panog na ruško-bistriškem ozemlju v zadnjih 250 letih. Razvoj začnjenja s kovaštvom, žagarstvom in mlinarstvom, ki se jim leta 1749 pridruži glažutarstvo in leta 1767 rudarstvo. Posebno glažutarstvo je uspevalo globoko v 19. stoletje, enako pa tudi kovaštvo, ki je končno prešlo v železarstvo. Nastanek elektrarne Fala je sprožil industrializacijo Ruš, Lobnice in Bistrice, kjer obratuje danes 6 tovarn, med njimi največja Tovarna dušika. Ruše so z njimi dobile izrazito industrijsko obeležje, postale so privlačne za naselitev in končno so postale tudi sedež ene od šestih mariborskih občin.

Opisane gospodarske in družbene spremembe niso vplivale le na urbano podobo kraja, ampak tudi na njegovo prebivalstvo. S temi spremembami se ukvarja Tone Petek v svojem etnološkem orisu Ruš in okolice. Gospodarski razvoj v predželezniški dobi ni silil k spremembam življenjskih navad, oni po

letih 1846 oziroma 1863 pa je seveda to začel spreminjati, čeprav je ravno lesno delavstvo zaradi značaja svojega dela bilo bolj vezano na tradicijo kot drugo. Šele čas po osvoboditvi je sprožil tolike socialne spremembe, da so zboljšale življenjske razmere, a tudi odplaknile večino tradicionalnih življenjskih navad. Gozdne ceste, avtomobilski transport, mehanizacija dela in višji standard so opravili svoje. Spremenjena materialna osnova je spremenila tudi socialno in duhovno sfero življenja, v katerem so se sicer še ohranile nekatere tradicionalne šege, ki pa so se prilagodile novemu načinu življenja in imajo le še folklorno vrednost.

Prispevek Metke Vrbnjak *Gospodarska in socialna podoba Ruš in okolice* med leti 1812 in 1843 zadeva znano akcijo nadvojvode Janeza, da bi s pomočjo anketnih vprašalnic zbral gradivo za zgodovino Štajerske, ki pa se je realizirala po zaslugi Janeza Jurija Göttha šele med leti 1836—1843, ko se je popis končal. Avtorica po uvodni razlagi akcije interpretira vseh pet anket z ruškega območja: bornornega okraja Fala, okrajne gosposke Fala, davčnih občin, falskega domlnija ter župnij Lovrenc in Ruše (brez Selnice) ter kuracije Puščava. Tekst, opremljen z obsežnim aparatom pripomb, dokazuje kako bogat vir za našo preteklost predstavlja tako imenovana Götthova zbirka, katere original je v ŠDA v Gradcu, kserokopija pa v Inštitutu za slovensko narodopisje pri SAZU, in kako bi se jo splačalo v celoti obdelati in izdati, čeprav je gradivo le za redkoko katero območje tako zgledno zbrano kot za falso-ruškega.

Po kratkih orisih povojnega razvoja gozdarstva (Anton Zajec), kmetijstva ter bančništva, hranilništva in posojilništva (Josip Teržan) sledita razpravi, posvečeni predvojnemu šolstvu, katerih avtorja sta Viktor in Metka Vrbnjak, ter opisi povojnega šolstva, ki so jih prispevali Dušan Poljanec, Adalbert Arlati, Ivan Šeško in Gena Pen. Lahko trdimo, da predstavljajo vsebinsko osredje zbornika, saj zasedajo 200 strani, kar gotovo ni v proporciji s predstavitevjo ostalih dejavnosti, zlasti kmetijstva, prometa in obrti, ki niso obsežnejše ali pa sploh ne prikazane. Ne oziraje na to, pa je zlasti razprava Viktorja Vrbnjaka o razvoju šolstva do konca prve svetovne vojne tehtna monografija s širokim strokovnim aparatom, iz katere je razviden ne samo splošen razvoj šolstva, ampak tudi družbenopolitičnih razmer pri nas v času Avstro-Ogrske. Sestavek Metke Vrbnjak o šolstvu med leti 1918 in 1945 nas seznanja z usodo osnovne šole v stari Jugoslaviji in med okupacijo, nato pa slede orisi oziroma poročila o dejavnostih povojne osnovne šole (D. Poljanec), glasbene šole (A. Arlati), vajenske šole za razne stroke, ki je prenehala delovati leta 1967 (I. Šeško) in Tehniške kemijske šole (G. Pen).

Obsežen je prikaz kulturnih dejavnosti v Rušah med leti 1918 in 1980, iz katerega je razvidna bogata društvena razgibanost »malega Beograda«. Staremu Brašnemu društvu iz leta 1865 so se pridružila po prvi svetovni vojni štiri nova: Sokolsko, Pevsko, Prosvetno in društvo Vzajemnost, ki so bila aktivna vse do okupacije. Po osvoboditvi se je društveno in s tem ljubiteljsko kulturno življenje še bolj razmahnilo v okviru OF, Ljudske prosvete, KUD, DPD Svobode in končno ZKPO oziroma ZKO. Iz poročila veje širina te dejavnosti, ki je oplajala vsakdan ruškega prebivalstva in mu često pomagala premagovati tudi težke čase. Iz istih potreb je zrasla želja po likovni dejavnosti, katere rezultat so: Ruški likovni krog, ustanovljen leta 1969, stalno razstavišče Likovni salon iz leta 1971 ter prireditveni organizaciji Slikarska kolonija iz leta 1972 in Srečanje kiparjev iz leta 1976, s katerih izdelki se je obogatila urbana podoba kraja. (Majda Čuček in Mirko Vovšek.)

Zdravstvenim razmeram in dejavnostim so namenjeni trije članki: dr. Emanu Pertla *Razvoj zdravstvene službe v Rušah in okolici*, Josipa Teržana *Ruška le-*

karna in Franca Kotnika Rdeči križ v Rušah. Medtem ko imata zadnja članka značaj poročil, je prvi študija o zgodovini organiziranega zdravstva na ruškem območju, katerega začetki segajo na začetek 19. stoletja, dejanski razvoj pa v leto 1880, ko se je v Rušah za stalno naselil dr. Gašpar Gorišek. Nosilec povojnega zdravstvenega razvoja je Zdravstveni dom Ruše, od leta 1969 Teritorialna enota ZD Maribor, v pomoč pa mu je Reševalna postaja Ruše, ki je od leta 1976 tudi priključena k ZD Maribor.

Mirko Šoštarič v svojem prispevku opozarja na naravne znamenitosti Pohorja, zlasti na Globokarjevo jelko, Švajgerjevo lipo in Cebejevo smreko na Smolniku, na Juršetovo tiso v Logu, na šotno barje okoli Črnega jezera in Klopne vrha, na pragozd z Velikim in Malim Šumom ob Lobnici, na nekatere nasade eksot, na ostanke Turškega zidu itd.

Zadnji trije sestavki so posvečeni delavskemu gibanju in osvobodilnemu boju. Oba od Franceta Filipiča (Prispevki k zgodovini Ruš 1916—1941 in Obdobje NOB 1941—1945 v Rušah in njihovem zaledju) sta obsežni razpravi s 130 stranmi teksta, zadnji, od Zdenke Rogl in Milene Gašparič, pa obsega seznam 120 padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja iz Ruš in okolice. Od Filipičevih sestavkov ponuja prvi pregled socialnega in političnega razvoja v Rušah in okolici ter kot tak predstavlja s svojimi podatki izhodišče za sociološko poglobljeno razpravo, zasidrano v širšem okviru dogajanja in s tem z možnostjo upoštevanja globljih vzročnih povezav med posameznimi dogodki, odločitvami in ravnanji. Druga razprava, ki je izšla pred par leti kot podlistek v dnevniku Večer, pa nam podaja podroben pregled narodnoosvobodilnih dogodkov na ruškem ozemlju, smiselno razdeljen v tri poglavja, segajoča do uničenja Pohorskega bataljona januarja 1943, do prihoda 14. divizije maja 1944 in do končne osvoboditve maja 1945. Avtor je ob tem izpostavil najpomembnejše osebnosti narodnoosvobodilnega gibanja zlasti Alfonza Šarha in njegovo družino.

Ob koncu naj omenim še kratko etimološko razlago krajevnih imen Pekre in Ruše izpod peresa Franceta Bezlaja ter sestavka ruškega rojaka pokojnega Janka Glazerja (1893—1975) iz leta 1953 (Pogovor z Mitjo Mejakom) in 1962 (O ciprošu, o fratah in še o čem), s katerima je nehote obeležena desetletnica njegove smrti.

Široko zastavljen in vsebinsko bogat zbornik nam razgrinja razna področja človekovega materialnega in duhovnega snovanja, pri čemer so nekatera področja obsežnejše, druga skromnejše prikazana, nekatera komaj nakazana kot npr. kmétijstvo, obrt in raznovrstni promet, ali pa sploh spregledana kot benediktinska šola na Fali, materialna in duhovna kultura prebivalstva, cerkvena zgodovina itd. Torej obilica tem, ki dokazuje sporočilno neizčrpnost ruške pokrajine in kaže na bogastvo njene kulturne dediščine, ki pa bo morala počakati na objavo v Ruški kroniki 2. Upajmo le, da se bo to kmalu zgodilo.

Jože Curk,
dipl. umet. zgodovinar

POROČILO

NEKAJ MISLI K DOSEDANJEMU RAZVOJU IN PRIHODNOSTI UNIVERZE
V MARIBORU

Dane Melave*

Razlogov za ustanovitev in delovanje nove slovenske Univerze v Mariboru je bilo veliko. Njeno naravno zaledje je severovzhodna Slovenija, ki obsega nekako polovico Slovenije, vzhodno od Alp. Na tem področju Slovenije živi slaba polovica Slovencev, približno 900.000 ljudi. Gospodarske značilnosti tega področja lahko strnemo v ugotovitev, da gre za mešano industrijsko-kmetijsko področje z močnima industrijskima centroma Maribor s približno 180.000 prebivalci (drugo največje mesto v Sloveniji) in Celje s približno 60.000 prebivalci (tretje največje mesto v Sloveniji). Obravnavano področje Slovenije je tudi najpomembnejše kmetijsko področje z močno razvito kmetijsko proizvodnjo v okolici Murske Sobote, Ptuja in Žalca.

Eno samo univerzitetno središče, Ljubljana, je vse do leta 1959 zagotavljala visokošolsko izobraževanje za celotno Slovenijo, četudi je treba povedati, da je študiral del slovenske mladine tudi v Zagrebu, bodisi zaradi bližine hrvaške prestolnice, bodisi zato, ker določenih študijskih smeri v Ljubljani ni bilo.

Čeprav smo torej Slovenci imeli različne možnosti študija na visokih šolah, je vendarle en sam univerzitetni center ob svojih dobrih lastnostih povzročal tudi vse večje osredotočenje mladih strokovnjakov. K temu je treba dodati še dejstvo, da je Ljubljana gospodarsko, politično in kulturno središče Slovenije. Mnogi študenti iz severovzhodne Slovenije so po končanem študiju našli zaposlitev v Ljubljani in njeni bližnji okolici. Področje, ki ga danes pokriva Univerza v Mariboru, pa je ostajalo brez nujno potrebnih izobražencev. Le en sam univerzitetni center v Sloveniji pa tudi ni zagotavljal možnosti študija vsem sposobnim, saj je kljub majhnosti Slovenije velika gospodarska prednost za študij bila na strani tistih, ki so živeli v Ljubljani ali v njeni neposredni okolici, kjer je bila dana možnost dnevne migracije. Tudi pomanjkljiva strokovna usposobljenost zaposlenih in njihovo dopolnilno izobraževanje je narekovalo razvijanje novega visokošolskega centra. Zato je slovenska vlada v letu 1959 sprejela zakon o ustanovitvi Višje komercialne šole v Mariboru, že naslednje leto, torej leta 1960, pa je začela delovati tudi Višja tehnična šola. Razvoj od 1959. leta dalje je pripeljal do številnih visokih in višjih šol v okviru Univerze v Mariboru.

Članice Univerze v Mariboru razvijajo danes raziskovalno dejavnost na področju strojništva, kemije, elektrotehnike, računalništva, gradbeništva, agronomije, ekonomije, pedagogike, prava in organizacije dela. Temu ustrezno je zgrajena tudi organizacijska sestava univerze, ki na vzgojnoizobraževalnem pod-

* Dr. Dane Melave, profesor na Visoki ekonomsko-komercialni šoli in rektor Univerze v Mariboru. Pri dokončnem urejanju besedil sta sodelovala tudi prorektor dr. Vojko Musil in glavni tajnik Branko Leskovar.

ročju vpisuje študente na visoko ekonomsko-komercialno šolo, tehniško fakulteto, pedagoško fakulteto, visoko šolo za organizacijo dela, višjo pravno šolo in višjo agronomsko šolo. Še posebej želimo poudariti, da je četrta visoka šola v okviru naše univerze dobila tak status s šolskim letom 1985/1986. Na vseh štirih visokih šolah oziroma fakultetah je možen tudi podiplomski študij za pridobitev magistrskega in doktorskega naslova

V okviru Univerze v Mariboru pa delujeta danes še Univerzitetna knjižnica s ca. 500.000 kom. knjižničnih enot in Študentski domovi, katerih zmogljivosti znašajo ca. 2300 ležišč, kar pomeni, da lahko v naših študentskih domovih prebiva polovica naših rednih študentov. Ponosni smo tudi na univerzitetni računalniški center, ki je nov, njegove zmogljivosti pa so take, da zagotavljajo vsem članicam naše univerze možnost uporabe računalnika v vzgojnoizobraževalnem in raziskovalnem procesu, zagotovljena pa je tudi kompjuterizacija informacijskih sistemov članic naše univerze. Dodati kaže morda še to, da so objekti višjih in visokih šol po večini novi in v tem pogledu zagotavljajo visok standard za delo učiteljev, sodelavcev in študentov. Izjema je le Visoka šola za organizacijo dela, ki nima ustreznih prostorov za svoje vzgojnoizobraževalno in raziskovalno delo. Velike težave pa Univerzi v Mariboru povzročajo premajhni in neustrezni prostori Univerzitetne knjižnice.

Danes študira na Univerzi v Mariboru pretežni del študentov, okoli 8000 jih je, ki naravno gravitirajo v novo slovensko univerzitetno središče, če le obstoja ustrezna študijska usmeritev. Le 46 študentov našega področja se je v šolskem letu 1983/84 odločilo za študij ekonomije v Ljubljani, medtem ko jih je ekonomijo v Mariboru sicer vpisalo ca. 550 rednih študentov, 51 študentov našega področja je isto leto vpisalo pedagoški študij v Ljubljani, medtem ko jih je pedagoški študij v Mariboru vpisalo ca. 700 rednih študentov. Taka podoba velja tudi za druge višje, visoke šole in fakultete v Mariboru, seveda za študijske usmeritve, ki jih imata obe slovenski univerzi.

Temu primerno se seveda izboljšuje tudi kadrovska sestava zaposlenih v severovzhodnem področju Slovenije, opazen je tudi hitrejši razvoj, kateremu nedvomno prispevajo tudi diplomanti mariborske univerze, ko prenašajo pridobljeno znanje na univerzi v prakso. Prerojeno pa je tudi samo mesto Maribor, sedež naše Univerze. Opazen je vpliv študentov in učiteljev na utrip celotnega mesta, ne le zgolj skozi študijski in raziskovalni proces, katerega nosilci so, temveč tudi skozi njihovo sodelovanje v družbenopolitičnem, kulturnem in športnem življenju tega za Slovence velikega mesta ob Dravi.

Nastanek Univerze v Mariboru je torej povezan z vzgojnoizobraževalnim poslanstvom univerze. Vemo pa, da lahko upravičeno nosi ime univerza le tista visokošolska institucija, ki enakovredno vključuje v svoj temeljni proces tudi raziskovalno dejavnost. Ustanovitveni razlogi, pa tudi kasnejše delovanje naše univerze pa je pripeljalo do prevladovanja miselnosti o zgolj vzgojnoizobraževalnem poslanstvu univerze. Preseči tako miselnost visokošolskih učiteljev in sodelavcev naše univerze je najbrž temeljno razvojna naloga naše mlade in male slovenske univerze. Nujno bo treba sprejeti spoznanje o enakovrednosti in soodvisnosti raziskovalnega in vzgojnoizobraževalnega dela visokošolskega učitelja, če želimo zagotoviti polnokrvno učinkovitost naše univerze. Tudi zato, ker so možnosti količinskega širjenja vzgojnoizobraževalnega dela omejene z možnostmi študija na sosednjih univerzah in z možnostmi zaposlovanja mladih strokovnjakov. Razvojne možnosti torej ne vidimo v količinskem širjenju vzgojnoizobraževalnega dela, temveč v njegovi kakovostni razsežnosti, ki kar zadeva določeno stroko, temelji na ustreznem raziskovalnem delu visokošolskega učite-

lja in sodelavcev. Taka naravnost naše univerze je tedaj osnova njenega bodočega razvoja.

Gre pravzaprav za zahtevo po učinkovitejšem in obsežnejšem temeljnem raziskovalnem delu, ki bo:

- močnejše uveljavilo našo univerzo doma in v svetu,
- zagotovilo boljše lastne temelje dobremu vzgojnoizobraževalnemu delu v okviru dodiplomskega študija,
- zagotovilo večje raziskovalne učinke v podiplomskem študiju, zlasti na področju magistrskega in doktorskega študija,
- zagotovilo ustrežnejšo kadrovsko rast univerze. Slednja pomanjkljivost se je še posebej pokazala v času preobrazbenih prizadevanj visokega šolstva na Slovenskem, ko za nekatera področja nismo imeli na voljo ustrezno habilitiranih visokošolskih učiteljev.

Zato smo veliko razmišljali in tudi delovali v smeri razrešitve kadrovskih vprašanj naše univerze. Pri tem smo dolžni najprej ugotoviti, da so naše kadrovske težave bile z razumevanjem obravnavane v okviru Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, v okviru Izobraževalne in Raziskovalne skupnosti Slovenije. Učitelji Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani nesebično pomagajo pri izvajanju določenih vzgojnoizobraževalnih programov, obe interesni skupnosti pa sta zagotovili financiranje mladih asistentov stažistov v takem obsegu, da so naše kadrovske perspektive bistveno svetlejše. Članice Univerze v Mariboru pa so zaradi spoznanih kadrovskih težav tudi same združile ustrezna sredstva za financiranje magistrskega in doktorskega študija.

Rezultati našega dela na tem kadrovskega področju so spodbudni. Iz združenih sredstev financiramo magistrski in doktorski študij delavcem, zaposlenim na naši univerzi, ne le stroškov študija, temveč jim z zagotavljanjem osebnega dohodka iz teh sredstev omogočamo razbremenitev pri vzgojnoizobraževalnem delu tako, da jim ostaja več časa za temeljne raziskave, ki jih formalizirajo v magistrskih in doktorskih delih. Še več kot doslej pa bo potrebno storiti za hitrejši in trajnejši tok kadrov med univerzo in ostalim združenim delom.

Razvijanje univerze v tako smer pa je povezano tudi z vprašanjem financiranja visokega šolstva v Sloveniji, pa tudi z ustrezno notranjo organiziranostjo naših višjih, visokih šol in fakultet. Zato naj na kratko predstavimo posebnosti financiranja visokega šolstva v Sloveniji. Financiranje tekoče dejavnosti visokega šolstva, torej financiranje posameznih višjih in visokih šol ter fakultet, organiziranih v obeh slovenskih univerzah, poteka na podlagi potrjenih vzgojnoizobraževalnih programov, ki jih le-te predlagajo slovenski izobraževalni skupnosti. Ta skupnost opredeljuje ceno vzgojnoizobraževalne storitve vsaki posamezni višji oziroma visoki šoli ali fakulteti na podlagi standardov, normativov in meril, sprejetih sporazumno v izobraževalni skupnosti. S standardi je opredeljena kakovost izvajanja vzgojnoizobraževalnega procesa, z normativi količina vzgojnoizobraževalnega dela posameznega visokošolskega učitelja in sodelavca, z merili pa vrednotenje posameznih stroškov potrebnih prvin poslovnega procesa za izvedbo programov. Še posebej nas na tem mestu zanimajo standardi in normativi, ki so odločujoči za ceno vzgojnoizobraževalne storitve. Standardi namreč določajo velikost skupin študentov pri skupinskih oblikah vzgojnoizobraževalnega dela, s čimer pravzaprav določajo tudi količinski obseg vzgojnoizobraževalnega dela, kjer gre za podvajanje izvajanja oziroma, kjer gre za vprašanje izvajanja določenega vzgojnoizobraževalnega dela sploh, če je število kandidatov študentov pod standardno vrednostjo. Normativi pa opredeljujejo tedensko vzgojnoizobraževalno obremenitev posameznega visokošolskega učitelja ali sodelavca. Le-ta znaša 11 ur tedensko in vključuje vse oblike nepo-

srednega dela s študenti, če ima visokošolski učitelj doktorat znanosti, in če se ukvarja z raziskovalnim delom, oziroma 16 ur tedensko, če je visokošolski učitelj brez doktorata znanosti. Če je torej količinski obseg vzgojnoizobraževalnega dela dan in ga po naših pričakovanjih ne bo v bodočnosti bistveno več, je z danimi normativi opredeljen tudi zbor visokošolskih učiteljev in sodelavcev posamezne višje oziroma visoke šole ali fakultete. Zato pogrešamo v naših instrumentih financiranje tiste prvine, ki bi omogočale ustrezno kadrovsko reprodukcijo, tembolj pri tistih članicah, pri katerih je obseg vzgojnoizobraževalnega dela majhen in je občutljivost na povečevanje stroškov večja in seveda pri tistih, ki imajo razvojno željo naravnano na preraščanje v visoko šolo. To velja v celoti za vse višje šole, vključene v Univerzo v Mariboru. Cutimo se odgovorne za reševanje tega vprašanja. Pogrešamo pa pri tem ustrezne razvojne okvire slovenskega visokega šolstva, ki bi morali začrtati perspektive posameznim vzgojnoizobraževalnim in raziskovalnim programom in skozi to tudi posameznim višjim in visokim šolam ter fakultetam.

Ne glede na zapisano glede možnosti razvoja v takih finančnih okvirih, ki nedvomno odražajo tudi znane gospodarske težave naše družbe, pa vidimo pomembne, do sedaj skromno izkoriščene možnosti razvoja. Neizkoriščene zato, ker kot smo že zapisali, le počasi presegamo pretirano vzgojnoizobraževalno naravnost naših višjih in visokih šol ter fakultet. Gre za področje drugega, enakovrednega dela temeljnega procesa na višjih in visokih šolah ter fakultetah, gre tedaj za področje raziskovalnega dela. Toda ne gre za raziskovanje česar koli, karkoli, podrejeno volji posameznega visokošolskega učitelja ali sodelavca. Gre najprej za vprašanje ugotovitve raziskovalnih potreb naše družbe, ki niso majhne. Naše temeljne gospodarske celice, temeljne organizacije združenega dela so še kako potrebne znanja, ne le tistega, ki ga prinaša diplomant višje in visoke šole ter fakultete. Tudi tistega znanja, ki bi ga mogli zagotoviti skozi usmerjeno raziskovalno delo. Tako usmerjeno raziskovalno delo, najsi bo temeljno ali uporabno raziskovalno delo, bi omogočilo hitrejši, na domačem znanju zgrajeni razvoj posamezne visokošolske temeljne organizacije združenega dela in tudi ostalemu združenemu delu naše družbe. Koristno bi, vključeno v vzgojnoizobraževalno delo, delovalo na znanje našega diplomanta. Prinešeno znanje diplomanta višje, visoke šole in fakultete bi bilo torej lahko obsežnejše in kakovostnejše.

Za tako usmerjeno raziskovalno delo ima naše združeno delo denar in voljo, da da zanj denar. Ne le za financiranje raziskovalnih programov, temveč tudi za financiranje prepotrebne raziskovalne opreme. To velja še posebej za naravoslovna raziskovalna področja. Toda ali smo na univerzi organizirani tako, da bi bili sposobni uresničiti tako koncepcijo usmerjenega raziskovalnega dela? Če izhajamo iz že prikazanih številčnih podatkov o številu visokošolskih učiteljev in sodelavcev na naši univerzi in če predpostavimo, da je približno polovica našega 42-urnega delovnega tednika namenjena raziskovalnemu delu, tedaj pridemo do ca. 380.000 ur raziskovalnega časovnega fonda (računano 44 delovnih tednov v letu) ali preračunano do 190 polno zaposlenih raziskovalcev. Tako število raziskovalcev je za Slovenijo izjemno velika številka, če pomislimo, da je izven Univerze v Mariboru kot drugem gospodarskem centru republike, zaposlenih le 50 takih raziskovalcev in da je v vseh slovenskih samostojnih raziskovalnih organizacijah izven obeh univerz takšnih raziskovalcev 1957 — seveda ob veliko slabši sestavi glede na akademske nazive kot jo izkazuje univerza.

Kako organizirati tak raziskovalni potencial naše univerze, da bi uresničili zamišljeni koncept usmerjenega raziskovalnega dela? Menimo, da bi v pogojih malih univerz morali enake ali sorodne katedre za posamezne znanstvene

discipline, organizirane na posameznih višjih, visokih šolah in fakultetah naše univerze, združiti v matične univerzitetne katedre. Tako združene katedre bi vključevale vse visokošolske učitelje in sodelavce — raziskovalce posameznih znanstvenih disciplin v enotno raziskovalno organizacijsko celoto. S tem bi bile presežene slabosti, značilne za male skupine raziskovalcev in ki se kažejo v nesposobnosti izvajanja večjih raziskovalnih projektov. V takih katedrah pa bi bila zagotovljena tudi ustrezna strokovna verifikacija raziskovalnih programov, ki je po naši sodbi pogoj za učinkovito usmerjeno raziskovalno dejavnost za potrebe združenega dela.

Taka naravnost in organiziranost raziskovalnega dela na naši univerzi pa bi najbrže pripomogla k odpravljanju težav, ki jih vidimo na vzgojnoizobraževalnem področju. Vidimo jih zlasti:

— v neustrezni sestavi neposrednega vzgojnoizobraževalnega dela. Gre za vprašanja deleža predavanj in vaj v celoti kolektivnega dela učitelj — študent. Prepričani smo, da je v naših vzgojnoizobraževalnih programih preveč predavanj. Zlasti tam, kjer je na voljo študijsko gradivo. Prepričani smo, da je študent sposoben samostojno študirati predpisano in razpoložljivo študijsko gradivo. Zato ne vidimo potrebe po takem obsegu predavanj glede na seminarje in vaje, saj v naših vzgojnoizobraževalnih programih prevladuje razmerje 50 : 50 med predavanji in seminarji oziroma vajami, obstojajo pa tudi vzgojnoizobraževalni programi, kjer prevladujejo predavanja. Menimo, da bi morali tudi z ustreznim upravljanjem in vodenjem višjih, visokih šol in fakultet pospeševati seminarsko delo in vaje s študenti na račun prevelikega obsega predavanj ex katedra;

— v neustreznem obsegu vzgojnoizobraževalnega dela. Gre za vidik kakovosti študija, še posebej dodiplomskega študija, povezanega s številom ur predavanj, seminarjev in vaj v okviru delovnega tedna študenta. Proučevanje teh razmer na tujem kaže, da tedenska obremenitev študenta s predavanji in vajami nazaduje in dosega le okoli 20 ur, pri nas pa se ta obremenitev različno, glede na različnost vzgojnoizobraževalnih programov, giblje okoli 30 ur. Gre za veliko razliko, kar pa ne pomeni, da študent in učitelj tam, kjer je tedenska obremenitev 20 ur, manj delata. Gre za to, da je dana prednost individualnemu delu študent — učitelj. To je nedvomno pogoj za boljše delo s študenti na univerzi, kar bi imelo tudi blagodejen vpliv na kakovost.

Taka naravnost vzgojnoizobraževalnega dela na višjih, visokih šolah in fakultetah je po našem prepričanju pogoj, da presežemo zgolj razpravo o tem, kdo naj bi študent na univerzi bil. Postal bi polnokrvni subjekt obeh temeljnih procesov na univerzi, imel pa bi tudi vse možnosti za udejstvovanje na kulturnem in samoupravnem področju.

Delo na univerzi pa ni povezano le s kakovostjo organiziranosti študija, temveč organiziranosti VDO in VTO nasploh. Treba bo začeti verjeti, da je potrebno ustrezno organizirati oba visokošolska temeljna procesa in poslovanje višje- in visokošolskih organizacij združenega dela tudi v poslovno-tehničnem smislu besede. Odgovoriti bo potrebno na vprašanje, kaj je katedra, kaj je študijska smer, kaj je 42-urni delovni tednik visokošolskega učitelja, pa morda še kaj.

Naj zaključimo naše pisanje še s pomembno ugotovitvijo, povezano s povezovanjem naše univerze s širšim okoljem. Menimo, da je na tem področju našega delovanja treba izhajati iz ugotovitev:

— da vzgojnoizobraževalno delo kot ena temeljnih dejavnosti na univerzi ni namenjeno univerzi, temveč izobraževanju kadrov za uporabnike, za gospodarstvo, za družbene dejavnosti, za organe občin, republik, federacije in morda še za koga;

— da je raziskovalno delo kot enakovredna druga temeljna dejavnost univerze vpeta najprej v posodabljanje vsebine vzgojnoizobraževalnega dela, pa tudi v raziskovanje, ki naj doprinaša k večanju zakladnice slovenskega, jugoslovanskega in svetovnega znanja. To znanje kot rezultat raziskovalnega dela naše univerze je na voljo vsem, tudi združenemu delu v okolju univerze. Toda tudi to združeno delo mora biti pripravljeno in sposobno to znanje prevzemati in ga morebiti tudi uporabljati za svoje tekoče in razvojne probleme. Res pa je, da se v tem pogledu najbrže univerza velikokrat sreča z objektivno dano nesrečno okoliščino, ki izvira iz čestokrat kratkoročno naravnanih interesov združenega dela na področju raziskovalnega dela in dolgoročno naravnano stjo raziskovalnega dela na univerzi.

S u m m a r y

Since 1959 two university centres exist in Slovenia in spite of the fact that the University of Maribor wasn't officially founded as an institution until 1975. After the University of Ljubljana which was founded in 1919 the north-eastern part of Slovenia also succeeded in getting its university. Among the reasons for this the most important was the decline of the economic growth of north-eastern Slovenia because of the lack of properly educated and trained workers and specialists. Through the development of the agronomical, economical, managerial, pedagogical, law and technical studies, a greater number of Slovenes have been given university education which helped to improve the educational structure in broader Slovene region. Up to now more than 29.000 students have graduated (2 year and 4 year courses) at our university, 224 students have got the Master's degree and 53 students have got the Doctor's degree. Further development of the University of Maribor should in our opinion lead towards greater and more efficient fundamental research work which should contribute to greater reputation of our university at home and abroad, better basis for good educational work and better results of research work in field of post graduate studies as well as to the corresponding growth of the university teaching staff.

Ocene — Reviews

- Mavricij Zgonik: ATLAS SLOVENIJE, ZALOŽBA MLADINSKA KNJIGA — GEODETSKI ZAVOD SRS, LJUBLJANA 1985. 109 PREGLEDNIH KART V MERILU 1 : 50.000 IN SLOVENIJA V SLIKI IN BESEDI. Strani 366 136
Atlas of Slovenia. Založba Mladinska knjiga — 141 Geodetic Institution of SRS. Ljubljana 1985. 109 surveyable maps in the measure 1 : 50.000 and Slovenia in picture and word. Pages 366
- Mavricij Zgonik: Več avtorjev: 800 LET — DRAVOGRAD 1185—1985. Izdala skupščina občine Dravograd. Dravograd 1985. Fotografije, karte, 110 strani + priloge 139
More authors: 800 Years of Dravograd 1185—1985. 144 Issued by the Assembly of the Dravograd Commune. Dravograd 1985. Photographs, maps, pages 110
- Milan Ževart: MIRKO FAJDIGA, POHORSKI PARTIZANI 1943. Maribor 1985, Strani 499 142
Mirko Fajdiga. The Pohorje Partisans 1943. Maribor 1985, pages 499
- Milan Ževart: Anton Ikoč, Marjan Linasi: KOROŠKO PARTIZANSKO ZDRAVSTVO, Ljubljana 1985. Strani 497 + kazalo 146
Anton Ikoč, Marjan Linasi: The Carinthian Partisan Health Service, Ljubljana 1985, Page 497 + index
- Milan Ževart: ZBORNİK SPOMENIKOV NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA V OBČINI SLOVENSKA BISTRICA. Slovenska Bistrica 1985. Strani 70 . . . 150
Miscellany of Monuments of the National Liberation Struggle in the Community of Slovenska Bistrica. Slovenska Bistrica 1986. Pages 70
- Janko Pleterški: Dr. Dušan Nečak, KOROŠKI SLOVENCİ V DRUGI AVSTRIJSKI REPUBLIKI (1945—1976). OSNUTEK ZA POLITIČNO ZGODOVINO. Borec, Ljubljana 1985. Strani 213 152
Dr. Dušan Nečak. The Carinthian Slovenes in the Second Austrian Republic (1945—1967). Draft Political History. Borec, Ljubljana 1986. Pages 213
- Stefan Lednik: Vladimir Bračič: PROSTORSKI RAZVOJ UPRAVNE IN SAMOUPRAVNE RAZDELITVE NA OBMOČJU SEVEROVZHODNE SLOVENIJE II. ČZN Nova vrsta, 15 letnik, št. 1-2, Maribor 1981, strani 519—525 155
Vladimir Bračič: Space Development of the Administrative and Self-administrative Division in the Region of North-East Slovenia II. ČZN New line, Volume 15, Nr. 1-2, Maribor 1981, Pages 519—525
- Jože Curk: Več avtorjev. RUŠKA KRONIKA. Ruše 1984. Strani 860 162
More authors. The Chronicle of Ruše. Ruše 1984. Pages 860

Poročilo — Report

- Dane Melavec: NEKAJ MISLI K DOSEDANJEMU RAZVOJU IN PRIHODNOSTI UNIVERZE V MARIBORU 162
Some Thoughts to the Development till now and in the Future of the University of Maribor

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA

22. (57.) LETNIK 1986, ZVEZEK 1

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Vladimir Bračič — Izdala Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo Maribor — Založila Založba Obzorja Maribor — Za založbo mag. Marjan Znidarič — Natisnilo 1986 CGP Večer v Mariboru, v nakladi 600 izvodov

ISBN 86-377-0095-0

Po mnenju Republiškega komiteja za kulturo št. 4210-44/85 z dne 15. 10. 85 je knjiga oproščena temeljnega in posebnega davka od prometa proizvodov.

R dp
ČZN
1986

39

119860072,1

COBISS •